ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

3 (18)
2015

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 3 (18) березень, 2015 р.

Частина 1

Члени редакційної колегії журналу:

Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебєдєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Мінін Ігор Владиленович – доктор технічних наук (Росія)
Мінін Олег Владиленович – доктор технічних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.
видане Державною реєстраційною службою України

На обкладинці зображена Дніпровська гідроелектростанція. Саме 15 березня 1927 року на мальовничому березі Дніпра був встановлений червоний прапор із написом «Дніпробуд розпочато». Це знаменувало початок будівництва Дніпровської гідроелектростанції. Автором проекту і головним інженером став Іван Александров, а очолив будівництво Олександр Вінтер. Станція знаходиться в місті Запоріжжі та є найстарішою серед каскаду електростанцій на річці Дніпро. На основі Дніпрогес у Запоріжжі був створений металургійний, хімічний та машинобудівний промисловий комплекс.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2015
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2015

ЗМІСТ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Лобойко Г.В.
Експертиза якості та безпечності тональних кремів за мікробіологічними показниками 8
Лучко Е.Н.
Агрессивность и эмпатия у коренных жителей украинского мегаполиса и мигрантов 12
Sheiko V.I., Marunenko I.M.
Vilosenum influence on the perfomance of the and system immune system neurodynamic functions for the people with the myopia 16

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Бачинська М.В., С'єдіна Г.П.
Фактори міграційного притягування в контексті соціокультурологічного розвитку регіону 22
Бондаревська К.В., Товмашенко Т.О.
Стимулювання персоналу: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії 26
Бондаренко А.М.
Організація та нормативно-правове забезпечення обліку готівкових коштів на сільськогосподарських підприємствах 31
Боровик П.М., Гузар Б.С., Приблуда М.С.
Недоліки оновленого механізму справляння податку на прибуток підприємств 35
Бурдейна Л.В.
Теоретичні основи аналізу забезпечення та ефективного використання виробничих запасів на підприємствах 39
Вешневская А.В.
Мониторинг реализации технологий социального инвестирования на территории города 43
Вудвуд В.В., Скоробогач Д.Д.
Сучасний стан та тенденції розвитку харчової промисловості Карпатського регіону 47
Гавриличенко Є.В.
Заходи з управління житлово-комунальним господарством на основі узгодженості інтересів 53
Гинда О.М.
Статистичний аналіз інтенсивності розвитку людського потенціалу регіонів України 57
Голик М.М.
Особливості реалізації стабілізаційної фінансової політики в Україні 63
Григораш Т.Ф., Бесценна Ю.О., Козлова В.І.
Проблеми фінансування малого бізнесу в Україні 66
Жупаненко А.В.
Фактори впливу на розвиток неявної інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери 69
Кісь С.Я.
Інтелектуалізація діяльності підприємства: основні визначення і поняття 72
Красневич Г.Л., Жук Т.В.
Особливості фінансового забезпечення інноваційних проектів розвитку підприємств торгівлі 77
Кучеренко О.В.
Оцінка ефективності діяльності підприємств харчової промисловості Одеського регіону 81
Пліско І.М.
Проблеми відтворення основних засобів підприємств в сучасних умовах господарювання 87
Смерічевська С.В.
Стратегія формування освітньо-інноваційного потенціалу логістизації економіки і механізм її реалізації 90

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Тарханова Н.А., Романенко-Бурлуцкий Я.Л.
Социально-экономическая ответственность капитала в условиях современного постиндустриального мира 96
Шакун Н.В.
Історична свідомість в добу Ренесансу та Реформації: український контекст 101

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Бабанина А.С.
Лингвистическое осмысление речевого жанра православной проповеди: подходы, проблематика, тенденции 106
Білоусов М.С., Лебеденко С.О., Овсяник Л.М.
Україна у творчості Рільке 113
Бортнік Ж.І.
Створення тексту монодрами та її театральна рецепція (на прикладі поезій Саші Чорного та вистави О. Девотченка «Концерт Саші Чорного для фортепіано з артистом») 117
Мажара Н.С.
Дифузія жанрів як ознака генологічної моделі мемуаристики 121
Мирошниченко Ю.О.
Жанровий синтез у романі Д. Мітчела «Галявина Чорного Лебедя» 124
Сухачова Н.С.
Семантична класифікація термінологічних одиниць парцели manager/управлінець на підставі концептуальної моделі поняття management/менеджмент 127

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Глущенко С.В.
Особливості запровадження спеціалізації у судових системах пострадянських країн 132
Далекорей А.М.
Речові докази у цивільному процесі 136
Євстіфеєв М.І.
До питання правового регулювання свободи совісті та діяльності релігійних організацій в Україні періоду становлення радянської влади 140

Кочина О.С.
Особисті немайнові та майнові права суб'єктів авторського права і суміжних прав.....145
Кукшинова О.О.
Особливості адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі торгівлі.....149
Леськів С.Р.
Правовий статус суддівського самоврядування: концептуальні засади розвитку та перспективи його функціонування.....153
Міма І.В.
Розгляд сутності праворозуміння з позиції релігійно-правового традиціоналізму.....157
Павлюк П.П.
Угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим.....162
Паєнко О.А.
Захист комерційної таємниці.....168
Пашун С.О.
Сутність права на комерційну таємницю.....172
Фузік Г.В.
Суб'єкти права на комерційну таємницю.....176

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Колесникова М.Б., Дьяков О.Г., Андрєєва С.С.
ЯМР дослідження вологоутримуючих властивостей крохмалів фізичної модифікації.....182
Леонтьєва Н.Р.
Порівняльний аналіз програмних продуктів для обчислення енергетичного спектра електрона у складній циліндричній нанотрубці.....185
Помаз Т.С.
Інформаційні системи управління і розподілу електроенергії на судноремонтному заводі.....189
Попов С.О., Попрожук О.О.
Проектноорієнтована діяльність в галузі промислових ремонтів і модернізації обладнання.....193
Протасов С.Ю.
Побудова динамічних макромоделей ділянок довгих ліній із мікропроводу.....196

CONTENTS

BIOLOGICAL SCIENCES

Loboyko G.V.
Expertise and safety tone crem
for microbiological indicators........................8

Luchko E.N.
Aggression and empathy
among indigenous inhabitants
of the Ukrainian metropilis and migrants.......12

Sheiko V.I., Marunenko I.M.
Vilosenum influence on the perfomance
of the and system immune system neurodynamic functions
for the people with the myopia......................16

ECONOMIC SCIENCES

Bachynska M.V., Syedina G.P.
Factors of migration of attraction
in the context of socotrana
development of the region.............................22

Bondarevska K.V., Tovmashenko T.O.
Factors of migration attraction
in the context of social and cultural development of the region.......................................26

Bondarenko A.N.
Organization and regulatory framework
accounting cash on farms..............................31

**Borovyk P.M.,
Huzar B.S., Pribluda M.S.**
The disadvantages
of a revised mechanism of collection of cit......35

Burdeina L.V.
Theoretical foundations of analysis
software and efficient
use of inventories of an enterprise.................39

Veshnevska A.V.
Monitoring of realization
of social investment technologies
on the territory of the town............................43

Vudvud V.V., Skorobogach D.D.
Current status and trends
in food industry Carpathian region................47

Gavrylychenko I.V.
The housing and utilities management
based on interests consistency 53

Hynda O.M.
Statistical analysis of intensity
of human potential regions Ukraine...............57

Holyk M.M.
Features of the implementing
of financial stability policy in Ukraine............63

**Grygorash T.F.,
Bestsenna J.A., Kozlova V.I.**
The problem of small business
financing in Ukraine.....................................66

Zhupanenko A.V.
Factors of influence on development
of non-obvious recreation
and tourism sphere.......................................69

Kis S.Y.
Intellectualization of activity of the enterprise:
main definitions and concepts.......................72

Krasnevich G.L., Zhuk T.V.
Main features of financial ensuring
of innovative projects
of the development of trade enterprises..........77

Kucherenko E.V.
Estimation of efficiency in enterprises
activity of food industry in Odessa region.......81

Plisko I.N.
Problems of reproduction of fixed
assets of enterprises under current
management conditions................................87

Smerichevska S.V.
Strategy formation of educational
and innovative potential of the total
logistics of the economy and mechanisms
for its implementation..................................90

PHILOSOPHICAL SCIENCES

**Tarkhanova N.A.,
Romanenko-Burlutskiy J.L.**
Socio-economic responsibility of capital
in the modern post-industrial world..............96

Shakun N.V.
Historical consciousness in the period
of the Renaissance and the Reformation:
Ukrainian context..101

PHILOLOGICAL SCIENCES

Babanina A.S.
Linguistic comprehension
of the speech genre of the orthodox
sermon: approaches, issues, trends...............106

**Bilousov M.S.,
Lebedenko S.O., Ovsyanik L.M.**
Ukraine in Rilke's creative work...................113

Bortnik J.I.
The creation of monodrama's text
and theatrical reception (on example
of poems by Sasha Chorny and performance
A. Devotchenko «Sasha's Chorny concert
for piano and artist»)....................................117

Mazara N.S.
Genres Diffusion as a Feature
of a Genological Model of a Memoirs.............121

Myroshnychenko U.O.
Genre synthesis in the novel «Black Swan
Green» written by D. Mitchell........................124

Sukhachova N.S.
Semantic classification of terms
of the parcel manager grounded
on the network model of management...........127

LAW SCIENCES

Glushcenko S.V.
Peculiarities of specialization
implementation in judicial systems
of post-soviet countries................................132

Dalekorey A.M.
Evidence in civil proceedings.........................136

Yevstifeyev M.I.
On the question of legal regulation
of freedom of conscience and activities
of religious organizations in Ukraine
during Soviet power establishment period.....140

Kochyna O.S.
Moral and property rights
of copyright and related rights......................145

Kukshinova O.O.
Administrative responsibility
for offences in the sphere of trade.................149

Leskiv S.R.
Legal status of judicial self-government: conceptual foundations of development and prospects of its operation........................153
Mima I.V.
Review of understanding the nature of law and legal position of religious traditionalism. .157
Pavliuk P.P.
A reconciliation agreement between the victim and the suspect or accused............................162
Paienko O.A.
Protection of commercial secrets.................... 168
Pashun S.A.
The essence of the law on commercial secret..172
Fuzik A.V.
Subjects of the law on commercial secret........176

ENGINEERING SCIENCES

Kolesnikova M.B., Dyakov O.G., Andreeva S.S.
NMR Studies of water-retaining properties of starches physical modification.................. 182
Leontyeva N.R.
Comparative analysis of software products to determine the energy spectrum of electron in complex cylindrical nanotube....185
Pomas T.S.
Management information systems and distribution of electricity in a shipyard....189
Popov S.O., Poprozhuk O.O.
Industrial renovation and modernization of equipment as the project oriented activities.................... 193
Protasov S.Yu.
Building dynamic macromodel plots with long lines of microwire............................196

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 579.65

ЕКСПЕРТИЗА ЯКОСТІ ТА БЕЗПЕЧНОСТІ ТОНАЛЬНИХ КРЕМІВ ЗА МІКРОБІОЛОГІЧНИМИ ПОКАЗНИКАМИ

Лобойко Г.В.
Львівська комерційна академія

Дослідження мікробіологічних випробувань косметичних кремів вітчизняного та зарубіжного виробництва. Розглянуто метод визначення кількість мезофільних аеробних та факультативно-анаеробних мікроорганізмів (МАФАМ) і дріжджів роду Candida та пліснявих грибів, що визначають безпеку споживання досліджуваних засобів.
Ключові слова: косметичні креми, мікробіологічні методи, МАФАМ, дріжджів роду Candida, якість, безпека.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Сьогодні перед косметичною промисловістю постають проблеми, які насамперед пов'язані з їхньою якістю, безпечністю та надійністю: це недотримання виробниками вимог законодавства України у сфері застосування технічних регламентів та стандартів, відсутність на підприємствах системи управління якістю, застосування суб'єктами господарювання домішок, використання імпортної сировини низької якості, які не пройшли випробування на відповідність показникам надійності та безпеки.

Значення експертизи якості полягає в тому, що в Україну імпортується велика кількість косметичної продукції і це свідчить про збільшення попиту на косметичні товари іноземного виробництва. Тому для перевірки якості косметичних товарів проводять комплекс випробувань, практично однакових як у Європі, так і в Україні. Особливо ретельно перевіряють косметичні засоби, виготовлені за новою рецептурою.

Проте варто зазначити, що жодна одиниця косметичної продукції, яка реалізується через мережу торговельних закладів та послуг не має сертифікату якості або відповідності, виданого будь-якою акредитованою лабораторією. Це вказує на те, що постає проблема пов'язана з надійністю, особливо з якістю та мікробіологічною безпекою.

З погляду на рецептуру фальсифікований продукт може становити серйозну небезпеку в процесі використання, а саме наявність хімічних токсикантів і мікробів у тональному кремі загрожує запаленням шкіри обличчя. До того ж, купуючи тональний крем, ми рідко замислюємося над тим, що все, що ми наносимо на шкіру обличчя, в остаточному підсумку попадає до нас у шлунок. Забруднений продукт може спровокувати не тільки шкірне захворювання, але й загальне отруєння. Наявність токсичних речовин здатна викликати набряк слизистої губ, свербіння, подразнення.

Проблемами дослідження якості та безпечності косметичних товарів займались українські вчені М. Ю. Барна [1], Н. В. Луців [5], Т. Крюк [4], С. А. Вилкова [2], О. В. Вотченікова [3], О. С. Попова [6] та інші. У їхніх роботах переважали дані про відповідність продукції вимогам НД і відсутні такі, що містять результати експертизи якості та безпечності тональних кремів за мікробіологічними показниками.

Метою статті є експертиза якості та безпечності тональних кремів за мікробіологічними показниками.

Предметом дослідження є відповідність тональних кремів за мікробіологічними показниками.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі виробництва, фасування, застосування та зберігання косметичні засоби, в тому числі і тональні креми, можуть бути ураженні різного виду мікроорганізмами, що може призвести до завдання шкоди життю і здоров'ю людини та навколишньому середовищу. У зв'язку з цим при дослідженні якості тональних кремів відповідно до чинних нормативно-правових актів проводиться перевірка даної групи косметичних засобів на мікробіологічну безпеку.

Згідно із Державними санітарними правилами і нормами безпеки продукції парфумерно-косметичної промисловості (СанПіН) [7], які поширюються на парфумерні та косметичні засоби, що виробляють, імпортують, реалізують, застосовують в побуті і професійно використовують при наданні населенню косметолого-перукарських послуг для тональних кремів нормуються такі обов'язкові мікробіологічні показники: кількість мезофільних аеробних та факультативно-анаеробних мікроорганізмів (МАФАМ) [8]; кількість дріжджів роду Candida та пліснявих грибів [9]; вміст бактерій родини Enterobacteriacese [10]; вміст Staphylococcus aureus [11]; вміст Pseudomonas aeruginosa.

Кількість МАФАМ, дріжджів роду Candida та пліснявих грибів визначають з метою встановлення відповідності тональних кремів вимогам безпеки щодо загального забруднення мікроорганізмами. Показники виражають кількістю колонієутворюючих одиниць (КУО) у 1 г чи см^3 продукції.

Вміст потенційно-патогенних та патогенних бактерій родини Enterobacteriacese, S. aureus, P. Aeruginosa встановлюють за альтернативним критерієм – відсутністю їх у масі (об'ємі) тонального крему.

З огляду на вищезазначене, при проведенні експертизи якості тональних кремів, які реалізуються в роздрібній мережі м. Львова, серед основних показників якості даного виду косметичних засобів, нами були досліджені і показники, які визначають мікробіологічну безпеку тональних кремів.

У роздрібних торговельних підприємствах м. Львова були відібрані зразки тональних кремів, які користуються попитом серед споживачів. Загальна характеристика об'єктів дослідження подана у табл. 1.

Нами було проведене органолептичне оцінювання стану та якості пакування та маркування на відповідність вимог нормативних документів, щодо повноти та якості інформації, нанесеної на маркування споживчої тари. Аналізуючи дані (табл. 1) можемо зробити висновок про те, що усі об'єкти дослідження відповідали нормам.

Дослідження проводили у лабораторії ДП «Львівстандартметрологія» за стандартними методиками. Для встановлення кількості мезофільних аеробних та факультативно-анаеробних мікроорганізмів (МАФАМ), Дріжджів роду Candida та пліснявих грибів нами було проведено дослідження, згідно ДСТУ 3438-96 «Шампуні та піномийні засоби. Метод визначення загальної забрудненості мікроорганізмами» [8]. Визначення кількість дріж-

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

© Лобойко Г.В., 2015

Таблиця 1

Характеристика досліджуваних об'єктів

Назва об'єкта	Виробник	Міст-кість, мл	Склад	Термін зберігання	Зображення
Matt &Cover-16	Eveline Cosmetics, Польща	30	Aqua/Water, Propylene Glycol,Titaniym Dioxide, Mineral Oil, Stearic Acid, Cetearyl Alcohol/Ceteareth-20, Isopropil Myristade, Silica, PVP/Enantia Chlorantha Extract/ Dimethicone, PEG-20 Methyl Glucose Sequistearata/ Polydesene / Laureth-7, Polysorbate 20, Aqua, Tocopherol / Methylparaben/ Butylparaben/ DMDM Hydantion, Parfum, Butylphenyl Methylpropional, Linalool	3 роки	
Q10	Eveline Cosmetics, Польща	30	Aqua/Water,Propilene Glycol,Titaniym Dioxide, Mineral Oil, Stearic Acid, Cetearyl Alcohol/Ceteareth-20, Isopropil Myristade, PVP, Talc Dimethicone, PEG-20 Methyl Glucose Sequistearata/ Laureth-7, Methylparaben/ DMDM Hydantion, Parfum, Ubiquinone	3 роки	
Балет 2000	ВАТ «Кос-метичне об'єднання «Свобода», Росія	40	AQVA, Peg-4, Polyglyceryl-2 Stearate, Titanium Dioxide, PEG,PPG-18, Dimethicone,Triceteareth-4, Talc, Kaolin,Ureal, Collagen, Polysorbate 20, Methylparaben, Parfum, Benzyl Salicylate, Linalool, Alcohol, Coumarin, Citronellol	3 роки	
Жизель	ПКФ «Аромат», Україна	44g	Aqua/Vegetable Oil, Isopropyl Palmitate, Stearic Acid, Glycerine Stearate, Lanoline, Pigment Red, Pigment Yellov, Talc, Titanium Dioxide, Propylene Glycol, Methylparaben, Propylparaben, Parfum, Triticum Vulgare Germ, Daucus Carota Sativa.	2 роки	
Finish Show	«Christian»® Тайвань	30ml	Titanium, Dioxide Aqua/Water, PPG-3, Myristade, Dimethicone Copolyol, Nylon 12, Dimethicone, Aluminum, Magnesium Hydroxide Stearate, Methylparaben, Parfum/ Fragrance, Propylparaben, Polymethyl Methacrylate.	3 роки	

джів роду Candida та пліснявих грибів відповідно до ДСТУ 3032-95 (ГОСТ 30280-95) Шампуні та піномийні засоби. Мікробне забруднення. Метод обліку вмісту дріжджів і виявлення Candida albicans [9].

Методи дослідження мікробіологічних показників полягали у висіванні розчину наважок відібраної проби тонального крему у поживне середовище з подальшим культивуванням посівів в умовах, сприятливих для росту мікроорганізмів.

Визначення загальної кількості МАФАМ ґрунтувалось на кількісному підрахунку числа колоній мікроорганізмів, які виросли на щільному поживному середовищі за температури (37±1)˚С протягом 72 годин. Для посіву використовували такі розведення продукту, щоб на чашках виросло до 1000 колоній. По 1 см^3 з кожного розведення переносили на дно двох стерильних чашок Петрі (два паралельних визначення). У чашки Петрі з посівним матеріалом доливали по 15 см^3 попередньо розтопленого і охолодженого до температури 37˚С поживного середовища і потім перемішували при закритій кришці, щоб посівний матеріал рівномірно розподілився по всьому поживному середовищу. Після цього чашки з посівами залишали на горизонтальній поверхні до повного застигання поживного середовища. Після застигання середовища чашки Петрі інкубували у термостаті догори дном за температури 37˚С протягом 72 годин. Потім здійснювали облік колоній мікроорганізмів, які виросли на чашках. Число колоній, які виросли на кожній чашці, перераховували на 1 г продукту з врахуванням розведення. Остаточним результатом було середнє арифметичне від результатів підрахунків колоній на окремих чашках одного розведення. Результати аналізів виражали у вигляді числа колоній утворюючих одиниць в 1 грамі продукту (КУО/г).

Визначення Дріжджів роду Candida та пліснявих грибів д виконувалось за наступною методикою. До наважки продукту масою 10 г, відібраної стерильно в колбу місткістю 250 см^3, поступово додавали 90 см^3 пептонно-сольового розчину. Ретельно перемішували і вносили по 1 пептонно-сольового розчину у дві чашки Петрі. Посіви заливали розплавленим на водяній бані та охолодженим до (35±1)˚С живильним середовищем. Кришки чашок Петрі закривали і ретельно змішували живильне середовище із посівним матеріалом легким обертальним рухом чашки по поверхні стола, після чого чашки Петрі залишали на горизонтальній поверхні до застигання середовища. Паралельно заливали у чашку Петрі 15-20 см^3 середовища для перевірки його на стерильність. Посіви на чашках Петрі клали в термостат при 24˚С протягом 2-3 діб дном угору. Результати аналізів як і для МАФАМ виражали у вигляді числа колоній утворюючих одиниць в 1 грамі продукту (КУО/г).

Для виявлення бактерій Escherichia coli, всі посіви проводять біля полум'я пальника. Далі нами проводився посів накопичувальної культури на тверде середовище Ендо для одержання окремих колоній та виявлення E. coli за характерними культуральними ознаками та здібністю забарвлюватися за Грамом. Посіви інкубували у термостаті за температури (37±1)˚С протягом 24 год. Ріст ентеробактерій супроводжується виділенням газу та підкисленням середовища. Кислотоутворення визначають за появою жовтого забарвлення середовища, газоутворення – за наявності газу в поплавцях.

У раз відсутності цих ознак досліджуваний об'єкт дослідження вважають незабрудненим бактеріями родини Enterobacteria coli у тому числі E. coli і аналіз зупиняють.

Метод виявлення Staphylococcus aureus містив в собі такі процедури:

- одержання накопичувальної культури St. aureus шляхом посіву середньої проби на МПБ з хлористим натрієм;
- одержання ізольованих колоній шляхом пересіву на жовтково-сольовий агар та виявлення лецитиназної активності;
- виділення бактерій у чисту культуру;
- фарбування за Грамом.

Отримання ізольованих колоній шляхом пересіву на жовтково-сольовий агар та виявлення лецитиназної активності.

Культуру на МПБ розсівають на жовтково-сольовий агар. Розсів роблять таким чином, щоб одержати окремі колонії. Для цього дно чашки розкреслюють на три частини літерою Т і петлею чистим штрихом засівають верхню частину, після чого петлю обпалюють. Потім, злегка проводячи по засіяній ділянці петлею, засівають другу частину чашки. Петлю обпалюють. Так само засівають третю частину, узявши для посіву матеріал з другої ділянки.

Посів інкубували протягом 48 год. за температури (37±1)°С.

На жовтко-сольовому агарі стафілококи утворюють опуклі непрозорі колонії середньої величини, гомогенні чи дрібнозернистої структури, звичайно забарвлені у жовтий, золотавий, кремовий колір.

Більшість патогенних стафілококів на цьому середовищі викликають лецитиназу (жовткову) реакцію: навколо колоній утворюється зона помутніння з перламутровим облямуванням, добре видним у відбитому світлі.

У разі виявлення St. aureus у посівах з середньої проби, вказують на наявність цих бактерій у виробах, що аналізуються.

Таблиця 2

Результати дослідження кількості МАФАМ, дріжджів роду Candida та пліснявих грибів

Назва тонального крему	Кількість МАФАМ, КУО/г (см^3)		Кількість дріжджів та пліснявих грибів, КУО/г (см^3)	
	норма за стандартом	фактично	норма за стандартом	фактично
Matt &Cover-16	не більше 1000	0	не більше 100	0
Q_{10}		0		1
Балет 2000		5		3
Жизель		0		1
Finish Show		1		0

При відсутності у посівах St. aureus виріб вважають незабрудненим патогенним стафілококом.

Результати дослідження кількості МАФАМ, дріжджів роду Candida та пліснявих грибів в обраних об'єктах дослідження подані у табл. 2.

З наведених даних (табл. 2) видно, що в процесі дослідження у зразках тональних кремів на кількість МАФАМ ріст мікроорганізмів був незначний, а саме в Finish Show наявна одна колонія (або 1 г = 10 колоній), а в – Балет 2000 наявні 5 колоній (або 50 колоній). Крім того аналіз отриманих даних вмісту дріжджів роду Candida та пліснявих грибів показує, що в тональних кремах обсіменіння значно нижче в порівнянні з нормами стандарту: Q_{10}, Жизель було виявлено по – 1колонії (або 1 г = 10 колоній), тоді як у кремі Балет 2000 – 3колонії (в 3 г = 30 колоній).

Отже, тональні креми які були взяті на експертизу відповідають вимогам нормативних документів.

Під час проведення експертизи на виявлення вмісту бактерій родини Enterobacteriacese у тональних кремах встановлено, що всі 5 досліджувані зразки незабруднені бактеріями родини Enterobacteria coli у тому числі E. coli., що відповідає вимогам ДСТУ 3034-95 (ГОСТ 30282-95) Шампуні та піномийні засоби. Мікробне забруднення. Метод виявлення бактерій Escherichia coli [10].

Дослідження на виявлення вмісту бактерій Staphylococcus aureus показали, що у тональних кремах Matt & Cover-16 та Finish Show виявлено наявність цих бактерій, що не допускається згідно ДСТУ 3031-95 (ГОСТ 30279-95) Шампуні та піномийні засоби. Мікробне забруднення. Метод виявлення Staphylococcus aureus [11] і такі вироби заборонені у реалізації, а у всі решта зразків відсутність у посівах St. aureus – значить ці вироби є незаражені.

Висновки. Результати досліджень, одержані на підставі мікробіологічних випробувань косметичних кремів, а саме тональних, які реалізуються в роздрібній мережі м. Львова, зокрема у процесі проведених досліджень, дозволили дійти таких висновків:

Що вибрані 5 зразків тональних кремів, відповідають вимогам ГОСТ 52341-2005 «Изделия декоративной косметики на эмульсионной основе. Общие технические условия» і вимогам маркування.

Серед випробуваних зразків такими, які відповідають усім нормованим мікробіологічним показникам, виявилися тональні креми під назвою Q_{10}, Балет 2000 і Жизель.

У зразках Matt&Cover-16 і Finish Show виявлено бактерії Staphylococcus aureus, що не відповідає вимогам нормативних документів. Така косметична продукція повинна бути заборонена для реалізації через роздрібну торговельну мережу.

Тому на основі проаналізованих даних можна стверджувати, що вид сировини для виробництва косметичних засобів, фасування, застосування і зберігання має важливе значення адже це впливає на якість і безпеку готового виробу. Саме тому більшість косметичних засобів перевіряють на мікробіологічну безпеку.

Список літератури:

1. Барна М. Ю. Види фальсифікації парфумерної продукції / М. Ю. Барна // Науковий вісн. НЛТУ України: зб. наук.-техн. пр. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.12. – С. 133-137.
2. Вилкова С. А. Научно-практические основы экспертизы потребительских товаров: монографія / С. А. Вилкова. – Энгельс: Регион. инф.-изд. центр ПКИ, 2003. – 264 с.
3. Вотченікова О. В. Оцінка рівня якості парфумерних товарів / О. В. Вотченікова // Товарознавство та інновації: зб. наук. праць. – Донецьк: Вид-во ДонНУЕТ, 2009. – Вип. 1. – С. 120-131.
4. Крюк Т. Ідентифікація парфумерних рідинних виробів / Т. Крюк // Товари і ринки зб. наук. праць. – Київ: Вид-во КНТЕУ, 2013. – Вип. 2. – С. 154-160.
5. Луців Н. В. Товарознавчі аспекти дослідження ринку парфумерних виробів в Україні / Н. В. Луців // Науковий вісн. НЛТУ України: зб. наук.-техн. пр. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.04. – С. 252-261.

6. Попова О. С. Тенденції розвитку сучасного ринку парфумерних товарів / О. С. Попова, К. В. Тишлек, В. І. Рибаченко, І. Новак // Актуальні питання сучасного товарознавства: матер. Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., Донецьк, 12-13 квітня 2012 р. – Донецьк: Вид-во ДонНУЕТ, 2012. – С. 74-76.
7. ДСанПіН 2.2.9.027–99 Державні санітарні правила і норми безпеки продукції парфумерно-косметичної промисловості, затверджені постановою Головного державного санітарного лікаря України від 01.07.1999 р., № 27.
8. Шампуні та піномийні засоби. Метод визначення загальної забрудненості мікроорганізмами: ДСТУ 3438 – ГОСТ 30468-97. – Введ. з 1999.01.01. – 9 с.
9. Шампуні та піномийні засоби. Мікробне забруднення. Метод обліку вмісту дріжджів і виявлення Candida albicans: ДСТУ 3032 – ГОСТ 30280-95. Введ. з 01.07.1996. – 9 с.
10. Шампуні та піномийні засоби. Мікробне забруднення. Метод виявлення бактерій сім. Enterobacteriaceae: ДСТУ 3034 – ГОСТ 30282-95. – Введ. з 01.07.1996. – 9 с.
11. Шампуні та піномийні засоби. Мікробне забруднення. Метод виявлення Staphylococcus aureus: ДСТУ 3031 – ГОСТ 30279-95. – Введ. з 01.07.1996. – 9 с.

Лобойко А.В.
Львовская коммерческая академия

ЭКСПЕРТИЗА КАЧЕСТВА И БЕЗОПАСНОСТИ ТОНАЛЬНЫХ КРЕМОВ ПО МИКРОБИОЛОГИЧЕСКИМ ПОКАЗАТЕЛЯМ

Аннотация
Исследование микробиологических испытаний косметических кремов отечественного и зарубежного производства. Рассмотрен метод определения количество мезофильных аэробных и факультативно-анаэробных микроорганизмов (МАФАМ) и дрожжей рода Candida и плесневых грибов, определяющие безопасность потребления исследуемых средств.
Ключевые слова: косметические кремы, микробиологические методы, МАФАМ, дрожжей рода Candida, качество, безопасность.

Loboyko G.V.
Lviv Academy of Commerce

EXPERTISE AND SAFETY TONE CREM FOR MICROBIOLOGICAL INDICATORS

Summary
Research microbiological testing of cosmetic creams domestic and foreign production. The method of determining the number of mesophilic aerobic and facultative anaerobic microorganisms (MAFAM) and the yeast Candida species and molds that determine the safety of investigational drugs consumption.
Keywords: cosmetic creams, microbiological methods MAFAM, yeast genus Candida, quality, safety.

УДК 575.17:314.74

АГРЕССИВНОСТЬ И ЭМПАТИЯ У КОРЕННЫХ ЖИТЕЛЕЙ УКРАИНСКОГО МЕГАПОЛИСА И МИГРАНТОВ

Лучко Е.Н.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Исследована связь демографического статуса пробандов (коренной или мигрант) с уровнем агрессивности и эмпатии. Обнаружена ассоциация дальности миграции с личностными характеристиками. Не обнаружено связи уровня образования пробандов с дальностью миграции. Однако, группы мигрантов отличаются по национальному составу. Миграция как популяционно-генетический процесс оказывает влияние на агрессивность и эмпатию.
Ключевые слова: миграция, пол, коренной, мигрант, агрессивность, эмпатия.

Постановка проблемы. Динамика генофондов городского населения складывается под воздействием ряда этно-демографических и социально-демографических факторов [9, с. 10]. С позиции биологии и генетики человека наибольшее внимание уделяется развитию и становлению человеческих популяций в конкретных экологических условиях, адаптации к изменяющимся условиям существования [6, с. 10]. Самой существенной чертой популяционно-генетического процесса в современном городском населении является миграция. Благодаря этому мощному фактору популяционной динамики растёт численность населения, формируется генетическое разнообразие и популяционная структура [9, с. 10]. Миграция является фактором популяционной динамики, который приводит к нестабильности генофонда мегаполиса, поскольку городская популяция становится огромных размеров и подчас разнообразного этнического состава. Тем самым увеличивается внутрипопуляционное генетическое разнообразие городской популяции.

Агрессивному поведению человека посвящено множество работ зарубежных учёных [4, с. 10; 19, с. 10; 17, с. 10 и др]. Агрессивность рассматривают как антисоциальную форму поведения (в том числе и человека), нацеленную на причинение вреда другому живому существу, которая обеспечивает не только выживание вида в борьбе за ограниченные ресурсы [4, с. 10], но и является деструктивным свойством личности [3, с. 10]. Эмпатию, как просоциальную форму поведения, рассматривают как противоположное качество агрессивности, которая характеризуется сочувствием, пониманием, сопереживанием [5, с. 10; 20, с. 10]. Современное понятие «эмпатии» введено сравнительно недавно и поэтому ещё мало изучено [16, с. 10; 21, с. 10; 18, с. 10]. Научный и практический интерес к проявлениям агрессивности и эмпатии обусловлен тем, что выходя за рамки адаптивной нормы, данные характеристики могут свидетельствовать о серьёзных психопатологических и соматических нарушениях в организме, снижать адаптивность индивида, нести угрозу членам общества. Представление об ассоциации генетико-демографических характеристик населения с такими чертами темперамента, как агрессивность и эмпатия, важны для профилактической медицины и медицинской генетики, в связи с ростом антисоциального поведения (насилия, убийств, психопатий и т.д.). Для понимания причин межиндивидуальных различий по этим чертам темперамента нами использован популяционно-генетический подход, основанный на рассмотрении агрессивности и эмпатии как количественных признаков с генетической компонентой. В свою очередь, выраженность таких признаков зависит от структуры популяции и модифицируется популяционно-генетическими процессами [10, с. 10]. Самой существенной чертой популяционно-генетического процесса в современном городском населении является миграция.

Анализ последних исследований и публикаций. Миграция последнего десятилетия носит стрессовый характер (беженцы и вынужденные переселенцы), что приводит к обострению стрессовых состояний и проблемам адаптации на новом месте. Кроме того, миграции приводят в нестабильность эпидемиологическое состояние популяции из-за высокой плотности населения, стресса, гиподинамии и загрязнения окружающей среды [9, с. 10]. Что может приводить к увеличению больных психосоматическими заболеваниями. В последние десятилетия наблюдается коренное изменение в структуре человеческой популяции [2, с. 10], поэтому представляется важным получить информацию о связи между выраженностью агрессивности и эмпатии в зависимости от популяционной структуры.

Цель статьи. Выяснить уровень агрессивности и эмпатии у городских жителей – уроженцев города и мигрантов.

Изложение основного материала. В исследовании приняли участие постоянные жители города Харькова, обозначенные как пробанды. Среди обследованных (1493 человека) было 637 мужчин и 856 женщин в возрасте от 45 до 65 лет. Все обследованные дали письменное информированное согласие на анкетирование и тестирование при условии конфиденциальности. Выясняли национальность, место рождения и уровень образования пробандов. Индивиды, указавшие местом рождения город Харьков, считались коренными жителями, родившихся за пределами этого города отнесли к группе мигрантов. Сформированные для сравнения группы мигрантов и коренных жителей значимо не различались по среднему возрасту и его дисперсии. Оценку уровня агрессивности проводили, используя опросник Ассингера, для оценки уровня эмпатии использовали опросник Меграбяна-Эпштейна [13, с. 10]. Ответы испытуемых переведены в баллы, которые выражали уровень агрессивности (от 27 до 49) и эмпатии (от 1 до 10). Баллы представляли собой целые положительные числа и прямо отражали выраженность признака. Между возрастом в обозначенном интервале (45-65 лет) и выраженностью агрессивности и эмпатии не было обнаружено статистически значимой корреляционной связи [11, с. 10], поэтому возраст пробандов в данном статистическом анализе не учитывался.

База данных сформирована в программе Microsoft Excel. Расчёты выполнены в программе Statistica. Проверка распределения данных на соответствие закону Гаусса проведена методом Колмогорова-Смирнова. Распределение показателей агрессивности и эмпатии значимо не отличались

© Лучко Е.Н., 2015

Таблица 1

Показатели агрессивности и эмпатии у коренных жителей Харькова и мигрантов

Показатель	Статистики	Мужчины		Женщины	
		мигранты (n=171)	коренные (n=273)	мигранты (n=203)	коренные (n=394)
Агрессивность	$\bar{x}$ (s) 95% ДИ	42,1 (2,0) 41,7–42,5	37,2 (2,1) 36,4–37,9	41,2 (2,4) 40,6–41,8	36,1 (2,2) 35,6–36,5
Эмпатия	$\bar{x}$ (s) 95% ДИ	4,2 (2,7) 3,3–5,0	6,8 (2,1) 6,3–7,2	3,4 (2,5) 3,0–3,7	5,0 (2,5) 4,3–5,6

Примечание. n – количество наблюдений, $\bar{x}$ – среднее арифметическое значение, s – стандартное отклонение, ДИ – доверительный интервал.

от нормального, поэтому для дальнейшего анализа использовали параметрические методы статистики. Результаты представлены в виде средних арифметических, стандартных отклонений и 95%-ных доверительных интервалов. Сравнение средних арифметических проведено с помощью непарного t-критерия Стьюдента. Дисперсии сравнивали с помощью критерия F Фишера. Проверка нулевых статистических гипотез выполнена на уровне значимости 0,05 [15, с. 10].

Человек с момента своего появления на земле участвует в перемещениях, чтобы расширить территорию своего расселения под действием роста численности своих популяций и наличия ресурсной базы для питания и проживания [1, с. 10]. Даже ежедневные перемещения от места жительства на работу приводят к перестройке не только социально-культурных, но и биологических свойств человека [6, с. 10]. В свою очередь, под биологически обусловленными свойствами личности человека, которые характеризуют психические процессы и поведение человека, понимают темперамент [12, с. 10]. Следует предположить, что миграция как популяционно-демографический процесс, возможно, оказывает влияние на уровень таких черт темперамента, как агрессивность и эмпатия.

Расчёты показали, что средние значения агрессивности и эмпатии у мигрантов отличаются от этих значений у коренных жителей. Дальнейшее обсуждение результатов проведено с использованием средних арифметических значений между группами мужчин и женщин, так как обнаруженные тенденции не выявили половых особенностей.

Установлено, что показатель агрессивности у мигрантов немного, но статистически значимо, выше, чем у коренных жителей. У пробандов, родившихся за пределами Харькова, средний уровень агрессивности составляет 41,7 балла, а у родившихся в Харькове – 36,3 балла (табл. 1, p<0,05). Средний уровень эмпатии у мигрантов ниже (3,2 балла), чем у коренных жителей (5,5 балла, p<0,05).

Для объяснения полученных данных можно предположить следующее. Известно, что к перемене мест проживания склонны более энергичные, и как следствие, более агрессивные личности. Поэтому можно сделать предположение, что группа мигрантов, проживающих в Харькове, является смещённой выборкой из более целеустремлённой части того населения, откуда они прибыли. При таком рассмотрении более высокая агрессивность мигрантов представляется как врождённая. Если предположить, что группа мигрантов, проживающих в городе Харькове, является случайной выборкой, тогда их повышенная агрессивность была сформирована под действием новой среды обитания. Кроме того, мигранты в целом находятся в менее благоприятных социальных условиях по сравнению с коренными жителями. В связи с этим повышенную агрессивность мигрантов можно рассматривать как ответную реакцию на более жёсткие жизненные условия.

Известно, что на черты темперамента, в том числе агрессивность и эмпатию, могут оказывать влияние средовые факторы. Для того чтобы выяснить роль социально значимых факторов, сравнили группы коренных жителей и мигрантов по этому показателю.

Гипотеза о возможной связи уровня образования с дальностью миграции не подтвердилась. На отсутствие связи указывает низкое значение полихорического показателя (K=0,07), отклонение которого от нуля оказалось статистически не значимым (табл. 2).

Таблица 2

Образование мигрантов

Образование	Мигранты, n (%)		
	ближние (n=163)	средние (n=113)	дальние (n=98)
Среднее	19 (11,7)	18 (15,9)	17 (17,3)
Среднее специальное	82 (50,3)	54 (47,8)	48 (49,0)
Высшее	62 (38,0)	41 (36,3)	33 (33,7)
Статистики	K = 0,07; φ^2 =0,02; $\chi^2_{0,05\,(2)}$ = 9,49; χ^2 = 7,48; p > 0,05		

Примечание. n – количество обследованных, К – полихорический показатель связи, φ^2 – показатель сопряжённости, χ^2 – критерий Пирсона, p – уровень значимости

Любые перемещения людей – временные или постоянные, на длинные или короткие расстояния – связаны с адаптацией к новым условиям обитания. Адаптация сопряжена с изменением в психических процессах и поведении человека. В связи с этим представляется важным выяснить, не влияет ли дальность переезда мигрантов на уровень их агрессивности и эмпатии. В зависимости от расстояния, которое преодолели мигранты до места постоянного проживания (г. Харьков), они были распределены в три группы. Ближние мигранты происходили из различных мест Харьковской области: сёл, посёлков городского типа и районных городов. Мигранты, включённые в группу, обозначенную как «средняя», были уроженцами иных областей Украины. К группе дальних мигрантов были отнесены выходцы из других стран.

У мужчин – дальних мигрантов средний уровень агрессивности (42,2 балла) выше, чем у ближних мигрантов (40,4 балла, p<0,05). То же самое справедливо и для женщин. У прибывших из дальних мест этот показатель равняется 39,3, а у ближних переселенцев – 37,8 (p<0,05, табл. 3). Средний уровень эмпатии у мужчин не связан с дальностью миграции, чего нельзя сказать о женщинах. У женщин, прибывших из других стран (дальние мигранты), уровень эмпатии несколько ниже (4,4 балла) по сравнению с женщинами, переселившимися из разных мест Украины (5,0 баллов).

Можно предположить, что ближним и средним мигрантам, которые являются жителями одной

страны, при переселении не приходится приспосабливаться к непривычным обычаям и новым климатическим условиям. Поэтому переселение для них оказывается менее стрессирующим фактором, чем для выходцев из других стран. Люди, приехавшие из других стран, попадают в относительно чуждую для них среду. Их генотипы формировались в иных климатогеографических и социально-биологических условиях. В результате чего дальние мигранты могут ощущать напряжённость межличностных отношений, агрессивность поведения, неравнодушие к другим общностям, в том числе и этническим, может увеличиваться частота психосоматических заболеваний, поскольку к новым условиям у переселенцев эволюционно не выработалась адаптация. Всё это возможно приводит к сильным стрессовым ситуациям и, как следствие, повышенной агрессивности и снижению чувства сострадания.

Таблица 3

Показатели агрессивности и эмпатии у мужчин и женщин в зависимости от дальности миграции

Группа мигрантов	Агрессивность ($\bar{x} \pm s_{\bar{x}}$)		Эмпатия ($\bar{x} \pm s_{\bar{x}}$)	
	мужчин	женщин	мужчин	женщин
Ближние	40,4±0,2	37,8±0,4	5,3±0,2	5,0±0,2
Средние	40,8±0,3	37,8±0,4	5,1±0,2	5,0±0,4
Дальние	42,2±0,3	39,3±0,3	5,0±0,4	4,4±0,2

Примечание: $\bar{x}$ – среднее арифметическое значение, $s_{\bar{x}}$ – статистическая ошибка среднего арифметического.

Группы пробандов отличаются и по национальному составу (табл. 4). Из таблицы видно, что группа дальних мигрантов более разнообразна по этническому составу по сравнению с двумя другими. Можно предположить, что в этой группе появляется дополнительный стрессирующий фактор, обусловленный проблемами, связанными с межнациональным общением, различиями в культуре. Являясь выходцами иных стран, дальние мигранты являются носителями части генофондов, отличных от генофондов местного населения. В свою очередь, специалистами по этногеномике показано, что даже у таких близких славянских народов, как украинцы и русские, существуют генетические различия [7; 14, с. 10]. Вклад в агрессивность дальних мигрантов может оказывать не только более выраженное несоответствие между условиями, в которых происходила эволюция их генофондов и условиями, в которые они прибыли.

Таблица 4

Национальный состав мигрантов

Национальность	Мигранты, %		
	ближние	средние	дальние
Украинцы	84,0	69,1	–
Русские	16,0	28,5	79,5
Армяне	–	0,9	12,1
Белорусы	–	0,9	3,4
Поляки	–	0,6	0,8
Азербайджанцы	–	–	0,9
Евреи	–	–	1,9
Другие	–	–	1,4

Выводы из данного исследования и перспективы. Изложенные результаты показали, что миграция как популяционно-генетический процесс является одним из факторов, влияющих на уровень агрессивности и эмпатии. Полученные характеристики распределения показателей агрессивности и эмпатии в городском населении восточной Украины могут использоваться в качестве отправных точек для дальнейших генетических исследований в этой области.

Список литературы:

1. Алексеева Т. И. Адаптация человека в различных экологических нишах земли. Биологические аспекты. Курс лекций / Т. И. Алексеева. – Москва: МНЭПУ, 1998. – 278 с.
2. Алтухов Ю. П. Генетические процессы в популяциях / Ю. П. Алтухов. – Москва: ИКЦ «Академкнига», 2003. – 431 с.
3. Берковиц Л. Агрессия. Причины, последствия, контроль / Л. Берковиц. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2007. – 512 с.
4. Берон Р. Агрессия / Р. Берон, Д. Ричардсон. – СПб.: Питер, 2001. – 352 с.
5. Гаврилова Т. П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии. Исторический обзор и современное состояние проблемы / Т. П. Гаврилова // Вопросы психологии. – 2005. – № 2. – С. 147-156.
6. Дубова Н. А. Этнос и среда обитания / Н. А. Дубова. – Москва: Институт этнологии и антропологии РАН, 2012. – В. 3. – 27 с.
7. Кравченко С. А. Дослідження мікросателітних локусів Y-хромосоми серед населення слов'янського походження з України та Росії / С. А. Кравченко, С. А. Лимборська, Л. А. Лівшиць // Досягнення і проблеми генетики, селекції та біотехнології. Збірн. наук. праць. Т. 1. – К.: Логос, 2007. – С. 460-462.
8. Курбатова О. Л. Городские популяции: возможности генетической демографии (миграция, подразделённость, аутбридинг) / О. Л. Курбатова, Е. Ю. Победоносцева // Вестник ВОГиС, 2006. – Т. 10, № 1. – С. 155-188.
9. Курбатова О. Л. Урбанизированные популяции / О. Л. Курбатова, Е. Ю. Победоносцева // Динамика популяционных генофондов при антропогенных воздействиях. Гл. 5.2. / Ред. Ю. П. Алтухов. – Москва: Наука. – 2004. – Т. 2, № 4. – С. 433-516.
10. Ли Ч. Введение в популяционную генетику / Ч. Ли // Москва: «Мир», 1978. – 557 с. Kose S. A Psychobiological model of temperament and character: TCI. / S. Kose // Yeni Symposium. – 2003. – № 41(2). – 86-97 p.
11. Лучко Е. Н. Половые особенности распределения агрессивности и эмпатии у жителей украинского мегаполиса / Е. Н. Лучко, Л. А. Атраментова // Збірник наукових праць «Актуальні проблеми акушерства і ґінекології, клінічної імунології та медичної генетики». – 2012. – С. 430-436.
12. Небылицин В. Д. Темперамент. Психология индивидуальных отличий. Тексты / Ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. – М.: Издательство МГУ, 1982. – С. 153–159.
13. Психологические тесты: в 2 т. / [ред. А. А. Карелин]. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – Т. 1. – 312 с.
14. Пшеничнов А. С. Украинцы, русские и белорусы среди их соседей по Европе: свидетельства мтДНК и Y-хромосомы / А. С. Пшеничнов, О. П. Балановский, Л. А. Атраментова и др. // VII Конгресс этнографов и антропологов России. Москва. 2007. – С. 275.
15. Armitage P. Statistical Methods in Medical Research / P. Armitage, G. Berry. – London: 3rd ed. Blackwell Scientific Publications, 1994. – 620 p.
16. Batson S. D. These things called empathy: eight related but distinct phenomena / S. D. Batson // The social neuroscience of empathy. – 2009. – V. 1(2). – P. 3-15.

17. Berman M. E. Serotonin augmentation reduces response to attack in aggressive individuals / M. E. Berman, M. S. McCloskey, J. R. Schumacher // Psychological Science. – 2009. – V. 24. – P. 74-89.
18. Coplan A. Understanding empathy: its features and effects / A. Coplan, P. Goldie // Empathy: Philosophical and Psychological Perspectives. – 2011. – V. 5. – P. 3-18.
19. Craig I. Genetics of human aggressive behavior / I. Craig, K. Halton // Human Genetics. – 2009. – V. 126. – P. 101-113.
20. Heine S. Cultural Psychology. Wiley Interdisciplinary Rewiews / S. Heine, M. B. Ruby // Cognitive Science. – 2010. – V. 1(2). – P. 28-40.
21. Singer T. The social neuroscience of empathy / T. Singer, C. Lamm // The year in cognitive neuroscience: annals of the New York Academy of Science. – 2009. – V. 1156. – P. 81-96.

Лучко К.М.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

АГРЕСИВНІСТЬ ТА ЕМПАТІЯ СЕРЕД КОРІННИХ МЕШКАНЦІВ УКРАЇНСЬКОГО МЕГАПОЛІСУ І МІГРАНТІВ

Анотація
Досліджено зв'язок демографічного статусу пробандів (корінний або мігрант) з рівнем агресивності та емпатії. Виявлена асоціація дальності міграції з особистісними характеристиками. Не виявлено зв'язку рівня освіти мешканців мегаполісу з дальністю міграції. Однак, групи пробандів відрізняються за національним складом. Міграція як популяційно-демографічний процес впливає на рівень агресивності та емпатії.
Ключові слова: міграція, стать, корінний, мігрант, агресивність, емпатія.

Luchko E.N.
V.N. Kharkiv National University

AGGRESSION AND EMPATHY AMONG INDIGENOUS INHABITANTS OF THE UKRAINIAN METROPILIS AND MIGRANTS

Summary
The connection of demographic status of probands (indigenous inhabitants or migrant) with the level of aggression and empathy was investigated. Association of the range of migration with personal characteristics was shown. The connection of the level of education of probands with a range of migration was not investigated. However, migrant groups differ in terms of ethnic composition. Migration as a population-genetic process affects the level of aggression and empathy.
Keywords: migration, sex, indigenous inhabitants, migrant, aggression, empathy.

UDC 612.112.

VILOSENUM INFLUENCE ON THE PERFOMANCE OF THE AND SYSTEM IMMUNE SYSTEM NEURODYNAMIC FUNCTIONS FOR THE PEOPLE WITH THE MYOPIA

Sheiko V.I., Marunenko I.M.
Borys Grinchenko Kyiv University

The aim of our research was to study the neurodynamic functions and the state of the immune system on the background of the medium myopia and also to study the immunostimulation influence on the neurodynamic functions and the state of the immune system on the background of the myopia. In the modern society a man is exposed to the stress influences among which the most widespread one is the informative (emotional information stress). We exposed that the medium myopia is accompanied by the functional tension of the immune system, namely by the cellular link secondary immunodeficiency, the improvement of the neurodynamic functions indexes (functional mobility of the nervous processes) is observed. The vilosenum appliance was accompanied by the latent periods increase of the simple sensor-motor reactions and by the indexes increase of the FMNP. The positive correlative relationship was exposed between the functional mobility of the nervous processes and the monocytes amount in the peripheral blood (r=0,7). The same relationship was exposed between the functional mobility of the nervous processes and the T-suppressors amount in the peripheral blood (r=0,6).
Keywords: immune system, immunostimulation, functional mobility of the nervous processes, sensor-motor reactions.

Introduction. The supersaturating of the modern man's life by the various irritants after the modality, different after the force and the stress influences duration allows to assert that the adaptive changes progress is determined by the stand-by capacity of the adaptation mechanisms. The functional rearrangement in the organism takes place by the mobilization of the neurogenic, hormonal and humoral links of the regulation. The activity of the central nervous system (CNS) changes in response to the stimulus, the activation of the hypothalamo-pituitary-adrenocortical system takes place simultaneously which are directed towards the homeostasis renewal and support [16, 17]. The immune system plays an important role in the homeostasis support under the different influences on the organism [15, 18]. There are changes of the products, differentiation, migration and functional state of the immunocompetent cells in the process of the adaptation syndrome forming, and at the same time the amount of the biologically active substances changes which have an immunopath activity [11, 21, 22]. On the basis to the above, the study of the organism reaction features on the action of the different irritants by the force and modality gives an opportunity to understand how far the power and plastic reserves are attracted for the adaptive rearrangement realization of the organism systems. It is known that information from the external environment and internals comes into the central nervous system from the specialized receptors or special organs of reception, the structure of which is related to the perception specificity and processing of this information. The feelings organs activity is represented objectively in the origin of the excitation in their receptor formations, and subjectively it shows up in the feelings. Among the feelings organs the leading role in the information perception from the external environment belongs to the visual analyzer by which a man perceives approximately 80% information [4]. The morpho-functional changes in the sensory visual system, which were formed in the short period of evolution under the influence of the powerful informatively-emotional tension, can be examined as an adaptive reaction, due to which they influence on the brain functioning. As an eye is not simply a feeling organ, but it is a part of the brain, which is taken away on the «leading edge» of perception [4], it is proved that the functional state of the visual analyzer at the informatively-emotional tension, on the one hand, can be accompanied by the functional rearrangement of the nervous system, and on the other hand, it can be accompanied by the organism immune system disfunction [4, 5, 12]. At the same time the mechanisms of the adaptive rearrangement are investigated not enough. No less actual and little examined is a problem of the functional linkage between the neurodynamic properties and functional state of the immune system, as the same ligands work in the nervous and in the immune systems, to which there are similar receptor formations in the observable systems [7]. The different functional properties of the visual analyzer which are accompanied by the nervous and immune systems tension, probably, predetermine the peculiarities of the neurodynamic functions.

The **aim** of our research was to study the properties of the higher nervous activity (HNA), and also to study the changes of the neurodynamics and immune system indexes in the conditions of the vilosenum appliance for the people with the medium myopia.

Object and research methods. The researches of the HNA individual properties and the functional state of the immune system were carried out on the basis of the chair of human anatomy and physiology of the Borys Grinchenko Kyiv University and on the basis of the biochemical laboratory Kiev children's clinical hospital; the researches were carried out in two groups of the volunteers with the total amount of 160 persons: the first group (80 persons) are practically healthy people, the second group (80 persons) are people which suffer from the medium myopia (an acquired form). Vilosenum-immunostimulant as the nasal drops was proposed for the second group of the volunteers during a fortnight according to the instruction [9]. Vilosenum isn't a protein drug which is made of the cattle hemolysate thymus. During the fortnight physiological solution as the nasal drops was proposed for the volunteers of the first group instead of the vilosenum.

All the experimental participants were observed by the general practitioners of the Kiev children's clinical hospital.

M. Makarenko's method was used for the research of the neurodynamic properties [14]. According to this method the researches were begun with the determination of the sensor-motor reactions which had a different complication degree. The latent period of the simple visual-motor reaction (SVMR) was determined on the neurodynamic testing device NDTD-1. On the assumption of any irritant appearance on

© Sheiko V.I., Marunenko I.M., 2015

the screen (geometrical figures – «circle», «triangle», «square») the examined person had to press the right button on the desk quickly. 30 irritants in all were produced. Time of the latent period of the visual-motor choosing reaction one of three irritants ($LPCR_{1-3}$) was farther investigated. Such signals in the same amount as in the process of SVMR determination were produced to the examined person, but it was suggested to press the right button only in the appearance of every irritant «square»; he didn't have to react in the appearance of the others. During the research of the latent period of the visual-motor choosing reaction two of three irritants ($LPCR_{2-3}$), the examined person had to press the right button with his right hand quickly on the assumption of the figure «square» appearance on the screen, and he had to press the left button with his left hand on the assumption of the irritant «circle» appearance. The button didn't have to be pressed on the assumption of the irritant «triangle» appearance, which was considered to be inhibitory.

The functional mobility of the nervous processes (FMNP) was determined by the greatest rate of the positive and inhibitory irritants differentiation in their producing minimum exposition in the «feedback» mode. That is the period which is needed for the test realization.

The functional state of the immune system was studied by such indexes as: determination of the leucocytes general amount in the peripheral blood, relative and absolute lymphocytes, neutrophils and monocytes amount, the T-lymphocytes amount of all the subpopulations (T-helpers, T-suppressors, T-killers) and B-lymphocytes, concentration of the serumal immunoglobulins lgA, lgM, lgG [12, 17]. The absolute amount of the leucocytes was counted by the generally accepted method with the help of the Goriaev chamber [13].

The leukogram was determined in the blood films painted by the Pappenheim-Kryukov method [20].

The determination of the serumal immunoglobulins concentration was conducted by Manchini method in the radial immunodiffusion in the agar gel. This method is based on the precipitation area determination of the experimental serums in the agar gel. The experimental serums were brought in the small lunulas with 2,5 mm diameter in the 15 mm distance one from another and they were incubated 24 hours for lgG, lgA and 48 hours for lgM in the moist chamber. Then the precipitin rings diameter was measured. It is shown that this area square is proportional to the immunoglobulins amount in the experimental serum [6, 23].

The T-lymphocytes amount of all the subpopulations (T-helpers, T-suppressors, T-killers) and B-lymphocytes amount were determined by the method of the lymphocytes phenotype in the tests of rosetting with the particles covered by the monoclonal antibodies: T-lymphocytes a monoclonal antibody (mAB) to the receptor Cd3, T-helpers mAB to CD4, T-suppressors mAB to CD8, T-killers mAB to CD16, B-lymphocytes mAB to CD19. For a test a The light microscope (eyepiece magnification is 15, lens is 10) and the lymphocytes native films with the monoclonal antibodies particles were used for the test [6, 8].

The statistical treatment of the results was conducted with the help of the computing software Microsoft Excel – 97 [1].

Results and their discussions. According to the assigned aim the indexes changes were studied among the volunteers with the acquired medium myopia which characterize the functional state of the central nervous and immune systems. The dynamics of the neurodynamic indexes changes is resulted in table 1. It is determined that the average quantity of the simple sensor-motor reaction and the quantity of the choosing reaction latent period two of three signals (CR_{2-3}) didn't differ in the first and in the second groups. At the same time, time diminishing of the

Table 1

Indexes of the neurodynamic functions (M ± m)

Indexes	Control group		Experimental group	
	Outgoing data	After the saline	Outgoing data	After the vilosenum
SVMR, ms	264±4,6	258±5,5	265,9±5,9	290,6 ± 3,6**
$LPCR_{1-3}$ ms	341,5±4,4	354,2±4,8	314,9±6,6*	339,4±2,74**
$LPCR_{2-3}$ ms	389,9±3,5	393,4±4,0	396,0±7,1	375,0±6,2**
FMNP s	72,0±1.1	71,2±2,2	65,5±1,2*	59,6±1,5**

** – authenticity of the indexes change between the groups (P < 0,05)*
*** – authenticity of the indexes changes within the group (P < 0,05)*

Table 2

Immunological indexes in the volunteers' peripheral blood (M±m)

Indexes	Control group		Experimental group	
	Outgoing data	After the saline	Outgoing data	After the vilosenum
Leucocytes, $x10^9$/ l	6,8±0,12	6,8±0,2	6,45±0,08	6,7±0,08
Lymphocytes, $x10^9$/ l	2,2±0,01	1,9±0,08	2,0±0,04	2,2±0,02
Monocytes, $x10^9$/ l	0,36±0,05	0,34±0,06	0,29±0,01*	0,34±0,03**
Neutrophils, x109/ l	4,1±0,03	4,2±0,03	3,78±0,04*	3,85±0,08
T-lymphocytes, $x10^9$/ l	1,5±0,06	1,4±0,08	0,86±0,03*	1,14±0,02**
T-helpers, $x10^9$/ l	0,57±0,06	0,58±0,04	0,55±0,04	0,57±0,05
T-suppressors, $x10^9$/ l	0,32±0,02	0,32±0,03	0,23±0,03*	0,31±0,03**
B-lymphocytes,$x10^9$/l	0,36±0,02	0,37±0,05	0,43±0,05	0,44±0,06
IgM, g/l	1,24±0,04	1,26±0,04	0,84±0,19*	0,89±0,2
IgA, g/l	1,86±0,08	1,95±0,1	1,55±0,3	1,65±0,2
IgG, g/l	15,3±0,2	15,0±0,3	7,5±0,2*	7,7±0,3

** – authenticity of the indexes change between the groups (P < 0,05)*
*** – authenticity of the indexes changes within the group (P < 0,05)*

sensor-motor choosing reaction one of three (CR_{1-3}) and increase of the functional mobility of the nervous processes (FMNP) were observed in the second group of the volunteers with the distinct myopia in comparison with the control group.

The findings testify that the human acquired myopia is accompanied by the functional rearrangement of the CNS. Some authors consider that in such conditions the adaptive syndrome origin of the ocular cells of the neuroglias (stationary macrophages) synthesize neuropeptides more actively which are able to increase the functional activity of the neurons [4, 7, 12]. Except this fact, there is an assertion that the increase of the neurons bioelectric activity can be accompanied by the immunological reactions and vice versa [7, 10].

During the research of the organism immunoreactivity we determined that the general amount of leucocytes in the human peripheral blood with the medium myopia did not differ from the practically healthy people's leucocytes amount (table 2). At the same time the comparison of the neutrophilic leucocytes and monocytes quantitative characteristics, which form the nonspecific link of the immune system, showed that the people with the medium myopia have their less quantity in comparison with the control group, and the young forms of the neutrophils prevail (table 2).

We determined in our researches that the absolute number of the lymphocytes in the peripheral blood so the myopes, as the absolute number of the practically healthy people does not differ, but in the conditions of the myopia the T-lymphopenia is found out, and it is predefined by the content descent of the T-helpers, T-suppressors and T-killers (table 2). So, the received results testify that the disfunction of the organism immune system cellular link is formed on the myopia background.

The humoral link of the immunity is formed by the B-lymphocytes and by the antibodies of the classes lgA, lgM, lgG. The general amount of the B-lymphocytes, and also the concentration of the lgA immunoglobulin in the blood serum did not undergo any changes on the myopia background in comparison with the practically healthy people's indexes. At the same time the medium myopia was accompanied by the concentration diminishing of the lgM and lgG antibodies in comparison with the control (table 2). Obviously, the disparity between the B-lymphocytes amount and between the lgM and lgG immunoglobulins concentration is predefined by the B-lymphocytes, as antibody synthesizing cells, reduce the activity in the appearance of the adaptive syndrome when the medium myopia takes place. Our conclusion is conformed with the organs and organism systems immunoregulation theory [5].

The use of the saline in the control group did not cause any changes in the indexes of the neurodynamic functions and immune system (tables 1, 2).

In the second group in the process of the vilosenum appliance, the reliable increase of the monocytes and T-lymphocytes content was set due to the T-suppressors subpopulation in the peripheral blood in comparison with the outgoing data, and it testifies the functional activation of the immunity cellular link. The indexes of the immune system humoral link did not undergo any changes when the vilosenum was used (table 2).

Due to the results of V. Shirinskiy, Ye. Zhuk, N. Lunina researches, it was found out that under the influence of the vilosenum introduction, the increase of the monocytes and lymphocytes absolute amount at the expense of the T-suppressors subpopulation in the peripheral blood is observed [19, 20].

Analysing the indexes of the neurodynamic functions in the experimental group after the immunopotentiation, the tendency to the time increase of the SVMR and $LPCR_{1-3}$ latent periods was searched out, and the $LPCR_{2-3}$ index had a tendency to diminishing. The functional mobility of the nervous processes after the vilosenum appliance increased for certain in comparison with the outgoing data (table 1).

It is discovered by the results of our researches that the myopia is accompanied by diminishing of the neutrophilic leucocytes amount. Obviously, taking into account the long period of the myopia origin and of the stress state forming, the diminishing of the immunity heterospecific link functional activity takes place during the adaptive syndrome. Thus, according to the stress state origin theory, the adaptive syndrome has three stages, and the myopia arises in the end of the second stage which is answered by diminishing of the neutrophilic leucocytes absolute amount in the peripheral blood, predefined by the granulocytopoiesis oppression [5, 24].

Relying on the stress-adaptive syndrome theory, it should be noted that adaptation is accompanied by the corticosteroids concentration change [6], which have a depressant influence on the T-helpers. Taking into account that the T-helpers and the monocytes are the key cells of the immune system, which influence on all the subpopulations of the lymphatic row [2, 3], we assert that the fact explains the origin of the second immunodeficiency.

Some authors assert that the secondary immunodeficiency caused by the adaptive syndrome to the emotionally informative tension is accompanied by the activation of the immunity local link and by the active synthesis of the S-100 neuropeptide (by the ocular cells of neuroglia) [5, 7, 17], that may possibly influence on the state of the neurodynamic functions.

On the assumption of the vilosenum usage for the myopes, as a corrector of the immune system state, the sizes increase of the sensor-motor reactions SVMR, $LPCR_{1-3}$ latent periods was observed. Probably such changes in the noted latent periods are conditioned by the inhibitory influence of immunohormones on the nervous impulse transmission in the nervous muscular synapses [10]. Concerning to the size change of the $LPCR_{2-3}$ downward bias, it may be related with the bioelectric activity increase of the neurons cerebrum during the CNS functional rearrangement on the background of the immunological rearrangements caused by the immunopotentiation [10]. Taking into account that the vilosenum caused the increase of the monocytes and T-suppressors amount in the peripheral blood, the cytokines synthesis might be risen in these conditions, the source of which the noted cells of the immune system had been. It is known that some cytokines have a stimulant influence on the nervous system [7, 10]. It is necessary to notice that the immune systems cells, and, first of all, the monocytes are able to synthesize the S-100 neuropeptide [7], which causes the increase of the cerebrum neurons functional activity. Maybe in our case, the increase of the nervous processes functional activity after the immunostimulant usage was caused by the increased content of the cytokines and S-100 neuropeptides.

The functional mobility main indices increase of the people's nervous processes who suffer from the myopia have likely a different genesis in the conditions of the secondary immunodeficiency and after the immunostimulation. In the conditions of the

immunodeficiency (the myopia), the FMNP increase may be caused by the local immunity link activation. After the immunostimulation the FMNP increase may be caused by the dual activation, i.e. due to the local immunity activation and due to the increase of the monocytes and T-suppressors amount in the peripheral blood, which reached the indices of the control group.

On the basis of our correlation analysis, the direct positive correlation is revealed between the functional mobility of the basic neural processes and the monocytes amount (r=0,7), and also between the T-lymphocytes amount, namely between the T-suppressors (r=0,6).

Thus, the findings indicate the functional link existence between the immune system state and the indices of the organism neurodynamic functions, it is known that any immunological rearrangements influence on the bioelectric activity of the neurons and cause the functional changes in the central nervous system [10], and perhaps this is what causes changes in the parameters of the neurodynamic functions.

Conclusions. 1. In people with moderate myopia The latent period reduction of the complex sensor-motor choosing reaction one of three is observed at the people with the medium myopia, and the FMNP increase is also observed.

2. The medium myopia is accompanied by the reduction of the neutrophil leukocytes, monocytes, T-lymphocytes of all the subpopulations absolute number in the peripheral blood and by the M and G immunoglobulins decreased concentrations in the blood serum, i.e. the secondary immunodeficiency appears.

3. The vilosenum usage on the background of the acquired myopia caused the increase of the monocytes, T-lymphocytes absolute number at the expense of the T-suppressors subpopulation in the peripheral blood, the immunity humoral link indices didn't undergo any changes.

4. After the immunostimulation the latent periods increase of the simple sensor-motor reaction and the $LPCR_{1-3}$ is observed at the myopes, the $LPCR_{2-3}$ reducing and the FMNP increase were also observed.

5. The positive correlative link between the level of the FMNP with the monocytes number and T-lymphocytes number, namely T-suppressors number.

Prospects for the further research. Based on the fact that the modern society is characterized by the high information flow (the information cybernetic society is being formed), accompanied by the emotional information stress and the immune and nervous systems activity disorder, the necessity to investigate the state of the neurodynamic functions and immune system was appeared. The researches in this direction will enable the painless overcoming of the emotional information stresses in the information cybernetic society, and will also add the facts about the nervous and immune systems functional relationship.

References:

1. Бессмертный Б. С. Математическая статистика в клинической профилактике и экспериментальной медицине. – М.: Медицина, 1967. – 304 с.
2. Беклелишеев Н. Д. Иммуннопатология и иммуннорегуляция. – М.: Медицина, 1986. – 256 с.
3. Гульберг А. Я. Регуляция иммунного ответа. – М.: Медицина, 1986. – 224 с.
4. Демирчоглян Г. Г. Тренируем зрение. – М.: Советский спорт, 1990. – 18 с. (Физкультура против недуга).
5. Дехтеренко Т. В., Макулькин Р. Ф. Биогенные стимуляторы и иммунореактивность: в 2-х т. – Одесса: Маяк, 1997.
6. Иммунологические методы / Под ред. Г. Фримеля. – М. Медицина, 1987. – 340 с.
7. Исследование системы крови в клинической практике// Под ред. Г. И. Козинца и В. А. Макарова. – М.: Триада – Х, 1997. – 480 с.
8. Инструкция на метод: фенотипирование лимфоцитов в тестах розеткообразования с частицами покрытыми моноклональными антителами. Утверджена министерством здравохранения рекспублики Бєларусь 12 июня 2000 года. Регистрационный номер 67-005.
9. Инструкция по применению вилозена, регистрационный номер 87,1186\5. Утверждено фармакологическим комитетом 6.11.1987.
10. Коренева Е. А. Иммунофизиология. – С-П.: Наука, 1993.
11. Кетленский С. А. Роль Т-хелперов типов 1 и 2 в регуляции клеточного и гуморального иммунитета // Иммунология. – 2002. – № 2. – С. 77-79.
12. Крыжановский Г. Н. Стресс и иммунитет // Вестник Академии Медицинских наук СССР. – М.: Медицина, 1985, № 8. – С. 3-12.
13. Лабораторные методы исследования в клинике: / Под ред. Меньшова В. В. – М.: Медицина. – 1987. – 368 с.
14. Макаренко Н. В. Теоретические основы и методики профессионального психофизиологического отбора военных специалистов / НИИ проблем военной медицины Украинской военно-медицинской академии. – Киев, 1995. – 336 с.
15. Машковский М. Д. Энкефалины и эндорфины – новый класс биогенных физиологически активных веществ // Тер. Архив. – 1978. – № 5. – С. 126-135.
16. Меерсон Ф. З. Адаптация к стрессорным ситуациям и стресслимитирующие системы организма. – В кн.: Физиология адаптационных процессов. – М.: Наука, 1986. – С. 521-631.
17. Меерсон Ф. З., Пшенникова М. Г. Адаптация к стрессорным ситуациям и физическим нагрузкам. – М.: Медицина, 1983. – 256 с.
18. Олейник В. А., Халангот Н. Д. Эндорфины, энкефалины и их антагонисты в клинической практике // Врачебное дело. – 1985. – № 5. – С. 80-86.
19. Пинчук В. Г., Глузман Д. Ф. Иммуноцитохимия и моноклональные антитела в онкогематологии. – К.: Наукова думка, 1990. – 232 с.
20. Справочник по клиническим лабораторным методам исследования / Под ред. Коста Е. А. – М.: Медицина. – 1968. – 436 с.
21. Титова Н. Г. Иммунный ответ лимфоцитов: новые концепции // Вестник РАМН. – 1996. – № 5. – С. 1824.
22. Хаитов Р. М., Пинегин Б. В. Современные представления о защите организма от инфекции // Иммунология. – 2000. – № 1. – С. 61-64.
23. Чеботкевич В. Н., Лютинский С. И. Методы оценки состояния иммунной системы и факторов неспецифической резистентности в ветеринарии. – Санкт-Петербург, 1998. – 29 с.
24. Vartanian M. E., Kolyaskina G. L. A psychiatrist's view of neuroimmunomodulation: the neuroimmune interactions and mechanisms // 2-nd Internat. Workshop on NIM. – Dubrovnik, 1986. – P. 96.

Шейко В.І., Маруненко І.М.
Київського університету імені Бориса Грінченка

ВПЛИВ ВІЛОЗЕНУ НА СИСТЕМНИЙ ІМУНІТЕТ ТА НЕЙРОДИНАМІЧНІ ФУНКЦІЇ ЛЮДЕЙ З МІОПІЄЮ

Анотація
Метою нашого дослідження було вивчення нейродинамічних функції та стан імунної системи на тлі середньої міопії, а також вивчення впливу імуностимуляції на нейродинамічні функцій і стан імунної системи на тлі міопії. У сучасному суспільстві людина піддається впливу стресових впливів, серед яких найбільш поширеним з них є інформативним (емоційна інформація стресу). Ми встановили, що середній короткозорість супроводжується функціональним напруження імунної системи, а саме вторинного імунодефіциту клітинної ланки, зміни показників нейродинамічних функцій (функціональна рухливість нервових процесів) не спостерігається. Використання вілозену супроводжувалося збільшенням латентних періодів простих сенсомоторних реакцій і покращення показників ФРНП. Позитивне кореляційна залежність спостерігалась між функціональної рухливості нервових процесів і кількості моноцитів в периферичної крові (r = 0,7). Така ж закономірність спостерігалась між функціональної рухливості нервових процесів і кількостю Т-супресорів в периферичної крові (r = 0,6).
Ключові слова: імунна система, імуностимуляція, функціональної рухливості нервових процесів, сенсомоторні реакції.

Шейко В.И., Маруненко И.М.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ВЛИЯНИЕ ВИЛОЗЕНА НА ПОКАЗАТЕЛИ СИСТЕМНОГО ИММУНИТЕТА И НЕЙРОДИНАМИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ У ЛЮДЕЙ С МИОПИЕЙ

Аннотация
Целью нашего исследования было изучение нейродинамики функции и состояние иммунной системы на фоне средней миопии, а также изучение влияние иммуностимуляция на нейродинамических функций и состояние иммунной системы на фоне миопии. В современном обществе человек подвергается воздействию стрессовых влияний, среди которых наиболее распространенным из них является информативным (эмоциональная информация стресса). Мы установили, что средняя близорукость сопровождается функциональным напряжением иммунной системы, а именно клеточного вторичного иммунодефицита, улучшение нейродинамических функций (функциональная подвижность нервных процессов) не наблюдается. Приминение вилозена сопровождалось увеличением латентных периодов простых реакций сенсомоторных и увеличением показателем ФПНП. Положительное корреляционная зависимость наблюдалась между функциональной подвижности нервных процессов и количества моноцитов в периферической крови (r = 0,7). Такая же закономерность наблюдалась между функциональной подвижности нервных процессов и количеством Т-супрессоров в периферической крови (r = 0,6).
Ключевые слова: иммунная система, иммуностимуляция, функциональной подвижности нервных процессов, сенсомоторные реакции.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 331.55:330.342.146:332.1

ФАКТОРИ МІГРАЦІЙНОГО ПРИТЯГУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТОРОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Бачинська М.В.
Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього
Національної академії наук України
С'єдіна Г.П.
Самбірський технікум економіки та інформатики

Проведено дослідження сучасного стану трудової міграції в Україні основних причин та можливих наслідків цього явища. Розглянуто міграційні потоки у межах України і Львівської області. Проаналізовано фактори впливу на міжнародну трудову міграцію. Визначено фактори міграційного притягування до Львівської області. Досліджено вплив факторів притягування на соціокульторологічний розвиток регіону.

Ключові слова: міграція населення, міграційні потоки, фактори притягання, внутрішньо переміщені особи, соціокульторологічний розвиток, стратегія розвитку Львівської області.

Постановка проблеми. Широкого масштабу, у сучасному суспільстві, набуває явище переміщення населення з однієї країни до іншої, що вже у 50-х-60-х роках минулого століття активно досліджувались як міграційні процеси. Міграційні процеси, що формуються у сучасному суспільстві внаслідок впливу світової економічної кризи, спонукають до розвитку трудової міграції, що набуває дедалі глобальнішого характеру. Сьогодні вона охоплює абсолютну більшість країн світу. Інтенсивне переміщення трудових ресурсів відбувається між державами Європи, Північної й Південної Америки, Африканського материка, Південно-Східної й Західної Азії.

Серед найважливіших світових центрів притягання іноземної робочої сили, які визначають сучасні напрямки міжнародної трудової міграції, можна виділити такі: Північний та Південноамериканський регіон. Західноєвропейський регіон, Південно-Східна та Західна Азія, Африканська ділянка переселенських рухів. В останній період щорічно з країни в країну переїжджають 20 млн. осіб [1]. Таким чином міграційні процеси потребують ґрунтовної оцінки причин та факторів їх виникнення, а також визначення підходів вдосконалення системи регулювання міграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню та дослідження різноманітних причин та аспектів трудової міграції присвятили свої наукові праці І. Гнибіденко, В. Куценко, Е. Лібанова, О. Малиновська, У. Садова О. Осауленко, Т. Петрова, С. Пирожков, О. Позняк, І. Прибиткова та ін. Проблема зовнішньої трудової міграції населення України знайшла своє відображення і у працях зарубіжних дослідників, таких як С. Годінгс, М. Левін, Н. Попсон, Ж. Сернік, А. Счепанікова, К. Циммер та ін. Незважаючи на значну кількість праць, соціально-економічні проблеми у вивченні особливостей трудової міграції населення України, залишаються надзвичайно актуальними і потребують ґрунтовних досліджень.

Метою статті є визначення факторів міграційного притягування та їх вплив на соціально-економічний та культурний розвиток Львівської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначальними факторами, що впливають на напрямки та розміри міграційних потоків, котрі формуються внаслідок міграційних процесів є фактори «відштовхування-притягування».

Теорія факторів «притягання-виштовхування» була розроблена англійським вченим Ернестом Равенштайном, який одним із перших почав досліджувати міграційні процеси. На основі даних перепису населення в Англії та Уельсі він сформулював у 1889 р. «Закони міграції населення». Равенштайн дійшов висновку, що міграцію населення можна пояснити дією чинників «притягання-виштовхування»: несприятливі умови на одній території (жорстке законодавство, надмірні податки тощо) «виштовхують» людей з їх місця проживання, а сприятливі умови, створені на інших територіях, «притягують» їх. Відповідно, всі чинники, які обумовлюють міграцію, він поділив на внутрішні (чинники виштовхування) та зовнішні (чинники притягання). Закони міграції, сформульовані Равенштайном, полягали у такому: основна причина міграції населення – кращі економічні умови в іншій місцевості, ніж у тій, де проживає людина; масштаби міграції скорочуються зі збільшенням відстані; міграція частіше відбувається у декілька етапів; міграція населення є двосторонньою; мобільність людей визначається їх особистісними характеристиками (стать, вік, приналежність до певного соціального класу тощо) [2, с. 300-302].

Теорія факторів «притягання-виштовхування» була покладена в основу інших, більш пізніх теорії міграції – неокласичної економічної теорії (1962-1969 рр.), теорії сегментованого ринку праці (1979 р.) та теорії глобальних систем (1988 р.), що більш розширили фактори виникнення і розвитку міграційних процесів.

На основі загальних законів міграції, теорії факторів притягання-виштовхування (pull-push) та сучасного розвитку суспільства можна виділити такі загальні міграційні фактори притягання:

1) економічні (середній розмір заробітної плати, рівень цін в країні, якість життя населення, наявність робочих місць, стабільний розвиток економіки, індекс людського розвитку);

2) соціально-культурологічні (позитивна демографічна ситуація в країні, висока якість освіти, гарні умови праці, злагоджена система охорони здоров'я, можливість розвитку та самореалізації, відсутність релігійних переслідувань, расової та етнічної дискримінації)

3) екологічні (низький рівень радіації, сприятлива екологічна ситуація, розвиток природних ресурсів та рекреації)

4) політичні (стабільність політичної системи, розвиток демократії, відсутність корупції та воєнних конфліктів).

В Україні, після здобуття незалежності, внаслідок геополітичних, економічних, соціально-культурних причин більшість факторів міграції мають виштовхувальний напрям дії. Так, тривалий час

© Бачинська М.В., С'єдіна Г.П., 2015

простежується тенденція відставання України від інших країн у зростанні середньої заробітної плати. Навіть серед країн СНД вона знаходилася на 4 місці за рівнем оплати праці. Вища середня заробітна плата є у Росії, Казахстані та Білорусі [3]. Так, співвідношення рівня оплати праці в Україні та інших країнах СНД є push-фактором для еміграції з України в країни СНД з вищим показником середньої зарплати. Силу притягання має такий фактор для представників менш розвинених країн, у яких вартість робочої сили є нижча, ніж в Україні. За даними офіційної статистики відбувається зростання кількості трудових мігрантів з Азії, Близького й Середнього Сходу, Африки, а також з країн СНД. Кількість трудових мігрантів з тимчасово отриманим дозволом роботодавців Україні з кожним роком збільшується: 2001 р. – 6 тис. осіб, 2004 р. – 7 тис., 2006 р. – 12 тис., 2007 р. – 19 тис., 2008 р. – 26 тис. Проте більшість трудових мігрантів працює в Україні нелегально, що негативно впливає на соціально-економічний розвиток країни [4, с. 37–44].

Одним із соціально-культорологічних факторів міграційного притягання України можна вважати якість освіти. Так, загальна кількість іноземних студентів у 2013-2014 н.р. становила більше 59 тис. осіб. Найбільша концентрація іноземних студентів у таких містах, як Харків та Київ. Найпопулярнішими навчальними закладами для іноземних студентів є технічні і медичні вузи [5, с. 104-107]. Значна кількість іноземних студентів є здебільшого із Центральної та Східної Азії (наприклад, із Туркменістану навчалось в Україні у 2013-2014 н.р. близько 14 тис. осіб). Важливою передумовою для еміграції молоді з цієї країни є тоталітарний режим, релігійні переслідування, а також так звана «чистка нації».

Сучасне геополітичне становище України робить її привабливою для транзитної міграції. Наша держава розташована на Центральноєвропейському маршруті – одному з п'яти маршрутів глобальної незаконної міграції, який проходить через Росію, Україну, Польщу й Словаччину в країни Західної Європи. Цим маршрутом користуються мігранти Далекого і Близького Сходу, Південно-Східної Азії й СНД. Так, за даними Світового банку, два міграційні коридори «Україна-Росія» та «Росія-Україна» за кількістю мігрантів в 2010 році поступаються лише коридору «Мексика-США» – 3,6-3,7 і 11,6 млн. чол. відповідно [6]. Тому Україна є основною транзитною країною для трудових мігрантів, що направляються до країн ЄС.

З іншого боку, за останні роки Україна все більше перетворюється на країну призначення легальних і нелегальних міграційних потоків. Частина цієї імміграції є «неумисною», тобто включає міжнародних мігрантів, які не змогли виїхати в західноєвропейські країни й змушені залишитися в Україні. За оцінками Департаменту народонаселення ООН, загальна кількість іммігрантів в Україні складає 5,3 млн. [7].

Аналізуючи екологічні фактори варто враховувати наслідки глобального потепління, що вже зараз відчуваються в багатьох частинах світу. В одних частинах світу частішають наводнення, зсуви гірських порід, в інших – величезних масштабів набирають посухи, що можуть знищити сільськогосподарські насадження в межах цілих країн (країни Африки). Ці фактори стимулюють населення покидати такі місцевості (країни) та емігрувати у ті, де умови відносно сприятливіші. У цьому аспекті кліматичні умови України виступають pull-фактором для іммігрантів.

Україна залишається привабливою країною через свої демократичні переконання, відсутність шовіністичних, ксенофобських та расистських настроїв, що як правило притаманні у інших суспільствах. Щодо цінностей, які домінують в українському суспільстві, то варто відзначити відносну толерантність населення нашої держави до іноземців. Це спричинено, з одного боку, українською історією, перебуванням нашої країни під владою інших держав, постійний контакт з іншими націями та етносами.

Нині варто врахувати й останні події щодо збройних нападів та агресивно-загарбницьку поведінку з боку Росії. Вони суттєво похитнули політичну привабливість іноземних мігрантів до України. Так, у 2014 року найактуальнішою для України проблемою стало стрімке зростання внутрішньої трудової міграції, спричинене початком бойових дій у Донецькій та Луганській областях. За даними інформаційних агентств, станом на середину листопада із зони проведення антитерористичної операції (АТО) виїхало 445 178 осіб, зокрема більше 122 тис. дітей та 87 тис. інвалідів та осіб похилого віку. [8] До лютого 2015 р., за даними Агентства ООН у справах біженців в Україні, кількість ВПО перевищила 1 млн. осіб, в т. ч. 490 046 осіб виїхали до інших областей України, а ще 545 613 осіб виїхали за межі України. [9] Найбільшими приймаючими регіонами стали відповідно Київська область та м. Київ, Харківська, Запорізька, Дніпропетровська, Полтавська та Львівська області. На Львівщині перебуває понад 8 тисяч ВПО осіб із Донецької та Луганської областей, АР Крим та м. Севастополя.

Зокрема, у Самбірському районі, за результатами соціологічного дослідження відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ «Інституту регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», гостинно прийняли біженців зі Сходу та спостерігається, в основному, позитивне і доброзичливе ставлення місцевих мешканців до ВПО. Основними чинниками приваблення та притягання ВПО до Львівської області та Самбірського району, зокрема, виступають родинні зв'язки, наявність раніше придбаного помешкання та віддаленість від зони загострення конфлікту.

Для визначення й інших соціально-економічних факторів міграційного притягання у Львівській області здійснений аналіз соціальних та економічних показників регіону та виявлений зв'язок із кількістю прибулих мігрантів за допомогою кореляційно-регресійної моделі у програмі Statistica 7. Відповідні показники аналізу представлені у таблиці 3.5 та таблиці 3.6.

Достовірність аналізу перевірено автором за допомогою показників середньоарифметичного значення, t-критерію Ст'юдента, а також щільність зв'язку за допомогою коефіцієнта детермінації, що також близький до одиниці. Так, зауважимо, що серед представлених факторів істотне значення мають такі індикатори, як кількість медичних закладів на 100 тис. населення та розмір/інтенсивність інвестиції на охорону навколишнього природного середовища, що припадає на 1 особу. А також варто наголосити і про високий вплив факторів ліміт викидів шкідливих речовин на одну особу та прямі інвестиції на одну особу в дол. США (коефіцієнти кореляції рівні відповідно r_1=0,9265; r_2=0,8512; r_3=0,4799; r_4=0,4946). Найменший вплив справляють такі міграційні фактори притягання як кількість відвідувань концертних заходів на 1000 осіб наявного населення у регіоні та кількість туристів, що припадає на 1000 осіб постійного населення Львівської області. Такий факт засвідчує, що міграційні фактори притягання переважно носять соціально-культурологічний характер і впливають на світо-

сприйняття населенням свого регіону, їх цінності та філософію життя. Наголосимо на високий вплив таких регіональних факторів міграційного притягання як обсяги валової сільськогосподарської продукції на 1 особу постійного населення та забезпеченість населення житлом, а також чисельність науковців, наукових установ та підприємств на 10 тисяч осіб наявного населення. Хоча ці фактори мають обернено пропорційних вплив на міграційні процеси у регіоні, але можна стверджувати, що максимізація їх дії сприятиме більшому притягувані як мігрантів, так і інших категорій населення у найближчій перспективі (коефіцієнти кореляції рівні відповідно r_1=-0,7231; r_2=-0,7764; r_3=-0,8151; r_4=-0,5313).

Таблиця 3.5

Дослідження впливу pull-факторів на обсяги міграції у Львівській області (кореляційний аналіз)*

Pull-фактори	Обсяги міграції
Обсяги валової сільськогосподарської продукції, на 1 особу постійного населення, тис. грн.	-0,7231
Забезпеченість населення житлом, м^2	-0,7764
Прямі інвестиції на одну особу в дол. США	0,4946
Чисельність науковців, на 1000 осіб наявного населення	-0,8151
Кількість підприємств на 10 тисяч осіб наявного населення	-0,5313
Рівень бідності за регіональною межею, %	0,6627
Рівень зайнятості населення, %	-0,2018
Прийнято студентів до закладів за рік,	-0,1386
Відвідування театру на 1000 осіб наявного населення	-0,7909
Відвідування концертних заходів на 1000 осіб наявного населення	0,1935
Кількість інвалідів на 1000 осіб	0,7496
Кількість медичних закладів на 100 тис. населення	0,9265
Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища, що припадає на 1 особу, грн.	0,8512
Викиди шкідливих речовин на одну особу, т	0,4799
Кількість туристів, що припадає на 1000 осіб наявного населення	0,0985

**Розраховано авторами на основі даних [10]*

Дослідимо міграційні фактори притягання методом множинної регресії, що дозволить нам при великій кількості факторів отримати найкращу апроксимацію результативної ознаки – обсяги міграції у Львівській області. Якість та достовірність рівняння множинної регресії перевірено за допомогою коефіцієнтів множинної кореляції та детермінації, стандартної похибки та критерію Фішера, що більше за табличне значення, при ступенях свободи 5,4 і рівню довіри p=0,00027. Дослідження проведено методом покрокової регресії з F-включенням. Так, найбільший вплив на міграцію мають показники рівень бідності за регіональною межею та кількість підприємств на 10 тисяч осіб наявного населення, оскільки стандартизований регресійний коефіцієнт дорівнює відповідно -0,70382 та -0,59209.

Результати аналізу pull-факторів підтверджують, що імміграція у Львівській області корелюється із сприятливими соціально-культурологічними чинниками та у меншій мірі соціально-економічними. Так, значний вплив на результуючу змінну мають індикатори чисельності науковців, викиди шкідливих речовин на одну особу та рівень зайнятості населення (стандартизовані регресійні коефіцієнти відповідно рівні -0,18897; 0,27609 та 0,47328). На нашу думку, така ситуація показує, що внутрішнє переміщення осіб до регіону зумовлене здебільшого позитивними факторами домінування сприятливого середовища притягування.

Pull-фактори регресійної моделі виступають показниками-стимуляторами (рівень зайнятості населення, %, (X_4), викиди шкідливих речовин на одну особу, т. (X_3)) та показники-дестимулятори (рівень бідності за регіональною межею (X_1), кількість підприємств на 10 тисяч осіб наявного населення (X_2), чисельність науковців на 1000 осіб наявного населення (X_5)). Результати дослідження якості та достовірності побудованої множинної лінійної регресії (розрахунки здійснено у програмі Statistica 7) наведено у таблиці 3.6.

Рівняння множинної лінійної моделі обсягів міжнародної міграції (У) представлено за допомогою формули (3.3).

$$Y = -0{,}704 * X_1 - 0{,}592 * X_2 + 0{,}276 * X_3 + 0{,}473 * X_4 - 0{,}189 * X_5 \quad (3.3)$$

Таким чином, факторами міжрегіонального міграційного притягання у Львівській області є: кількість медичних закладів на 100 тис. населення, капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища, що припадає на 1 особу, відвідування концертних закладів на 1000 осіб наявного населення, розмір прямих інвестицій на 1 особу в доларах США.

Результати аналізу pull-факторів підтверджують, що обсяги міграційної активності населення корелюють із соціально-економічними факторами міграційного притягання до регіону та внутрішнє переміщення осіб зумовлене здебільшого низкою інших індикаторів соціально-культурологічного характеру.

Львівська область має достатньо добре розвинуту інфраструктуру з домінуючою роллю в ній міста Львова як головного економічного, транспортного і культурного центру. Відносно високої якості є інформаційно-телекомунікаційні мережі, розгалужена транспортна інфраструктура. Регіон має багату культурну спадщиною і мальовничу природу. Завдяки великій кількості культурних та архітектурних пам'яток, Львів внесено до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО. На території області також є чимало визначних пам'яток архітектури. Унікальними є можливості використання екосистеми Карпат і джерел мінеральних вод. Розвиток туризму за межами Львова, у менших населених пунктах і сільській місцевості, є шансом для розвитку територій, де сільське господарство не дає достатніх прибутків місцевому населенню. Агротуризм може стати додатковим джерелом заробітку. Розвиток туристичної інфраструктури (наметових таборів, недорогих готелів і пансіонатів) може збільшити приплив українських та іноземних туристів до регіону.

Однак наявна інфраструктура не відповідає стандартам сучасної економіки та потребує ефективного впровадження цілей розвитку регіону, що забезпечує «Стратегії розвитку Львівщини до 2015 р.». Основними цілями розвитку регіону є:

– створення сприятливих умов для розвитку вільної конкуренції та модернізації сучасних економічних структур у регіоні;

– забезпечення сприятливих умов для створення нових фірм і залучення зовнішнього капіталу та інвестицій;

– розвиток сучасної інфраструктури;

– розвиток людського та соціального потенціалу;

– використання переваг прикордонного розташування з метою забезпечення відкритості та активізації міжнародних контактів Львівської області;

Таблиця 3.6

Результати множинної регресії залежності міжнародної міграції від pull-факторів у регіоні (Львівська область)*

Фактори	Параметри рівняння регресії					
	Стандар-тизовані регресійні коефіцієнти	Стан-дарти-зована похибка	Нестандар-тизовані регресійні коефіцієнти	Стандартна похибка	t− кри-терій Ст'юдента, t(3)	Рівень значи-мості
Вільний член			-0,00000	0,042004	-0,0000	1,000000
Рівень бідності за регіональною межею, X_1	-0,70382	0,082799	-0,70382	0,082799	-8,5004	0,001050
Кількість підприємств на 10 тисяч осіб наявного населення, X_2	-0,59209	0,046397	-0,59209	0,046397	-12,7616	0,000217
Викиди шкідливих речовин на одну особу, т, X_3	0,27609	0,059734	0,27609	0,059734	4,6219	0,009867
Рівень зайнятості населення, %, X_4	0,47328	0,095682	0,47328	0,095682	4,9464	0,007781
Чисельність науковців, на 1000 осіб наявного населення, X_5	-0,18897	0,065573	-0,18897	0,065573	-2,8817	0,044935
Регресійний аналіз						
Коефіцієнт множинної кореляції	0,99607161					
Коефіцієнт детермінації	0,99215865					
Скоригований коефіцієнт детермінації	0,98235697					
F-критерій Фішера	101,2254>Fтабл.					
Ступені свободи	5,4 при p=0,00027					
Стандартна похибка оцінки	0,1328					

**Розраховано авторами*

– розвиток прикордонного співробітництва з місцевими і регіональними органами влади Польщі, єврорегіонами, інституціями та підприємствами;

– розвиток міжнародних програм;

– розвиток системи освіти відповідно до вимог економіки знань;

– посилення наукового потенціалу;

– зміцнення взаємозв'язків між підприємництвом і науково-дослідною сферою;

– зростання інноваційного потенціалу регіональної економіки;

– поліпшення стану навколишнього середовища регіону, забезпечення його екологічної стабільності та привабливості ландшафтів;

– підтримка сучасного і традиційного мистецтва на Львівщині, її культурного потенціалу та багатонаціональних традицій;

– використання історичної спадщини Львова та інших районних центрів;

– розвиток туристичної інфраструктури;

– розвиток рекреаційного потенціалу Львівської області [11].

Висновки і пропозиції. Отже, аналізуючи стратегію розвитку Львівщини та ефективне впровадження перелічених у ній цілей розвитку, забезпечить соціально-економічний та культурний розвиток регіону, а також сприятиме збільшенню кількості, значення та сили зв'язку факторів міграційного притягання Львівської області. Так, pull-фактори впливатимуть як на зовнішніх, так і на внутрішніх мігрантів, що матиме позитивні соціально-економічні та соціально-культурологічні наслідки для регіону та України зокрема.

Список літератури:

1. Масштаби, форми й основні напрямки сучасних міграційних процесів [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://buklib.net/books/32973/
2. Brettell C., Hollifield J.F. Migration Theory: Talking Across Disciplines. – New York: Routledge, 2007. – 304 p. – P. 300-302.
3. Лавриненко С. Тенденції трудової міграції з України до країн СНД / Світлана Лавриненко // Стратегічні пріоритети. – № 2(11). – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/book/StrPryor/11_2009/27.pdf
4. Петрова Т. Стан та проблеми регулювання зовнішніх трудових міграцій в Україні // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 3. – С. 37–44.
5. Основні показники вищих навчальних закладів України на поч. 2013-2015 н.р. Стат. бюлетень. – Київ: Державний комітет стат. України, 2014. – 165 с. – С. 104-107.
6. Статистический справочник «Миграция и денежные переводы: цифры и факты – 2011 года» / Всемирный банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.siteresources.worldbank.org
7. Міграція в Україні факти і цифри, вересень 2011 р. / Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.iom.org.ua
8. З зони АТО виїхало майже півмільйона українців: Тиждень.ua 16.11.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/123768
9. З Донбасу вже втік майже мільйон українців: Українська правда. 29.11.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2014/11/29/7045841/
10. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
11. Стратегія розвитку Львівщини до 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: loda.gov.ua/old/wp-content/uploads/2012/.../Strategija-0701-23-zatw.do

Бачинская М.В.
Институт региональных исследований имени М.И. Долишньего
Национальной академии наук Украины
Сьедина Г.П.
Самборский техникум экономики и информатики

ФАКТОРЫ МИГРАЦИОННОГО ПРИТЯЖЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ СОЦИОКУЛЬТОРОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Аннотация
Проведено исследование современного состояния трудовой миграции в Украине основных причин и возможных последствий этого явления. Рассмотрены миграционные потоки в пределах Украины и Львовской области. Проанализированы факторы влияния на международную трудовую миграцию. Определены факторы миграционного притяжения в Львовской области. Исследовано влияние факторов притяжения на социокульторологический развитие региона.
Ключевые слова: миграция населения, миграционные потоки, факторы притяжения, внутренне перемещенные лица, социокульторологический развитие, стратегия развития Львовской области.

Bachynska M.V.
Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy
National Academy of Sciences of Ukraine
Syedina G.P.
Sambir College of Economics and Computer Science

FACTORS OF MIGRATION ATTRACTION IN THE CONTEXT OF SOCIAL AND CULTURAL DEVELOPMENT OF THE REGION

Summary
The author studied the current state of labour migration in Ukraine, underlying causes and possible consequences of this phenomenon. Migration flows within Ukraine and Lviv Oblast have been examined. The factors of influence on international labour migration were considered. The factors of migration attraction in Lviv Oblast were analyzed. The influence of the factors of attraction on social and cultural development of the region was investigated.
Keywords: migration, migration flows, factors of attraction, internally displaced persons, social and cultural development, strategy of development of Lviv Oblast.

УДК 336.72

СТИМУЛЮВАННЯ ПЕРСОНАЛУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ

Бондаревська К.В., Товмашенко Т.О.
Дніпропетровська державна фінансова академія

У статті розглянуто особливості стимулювання праці, визначено характерні риси матеріальних та нематеріальних методів заохочення. Здійснено аналіз зарубіжного досвіду стимулювання персоналу розвинених країн світу та визначено можливості щодо його адаптації до вітчизняних реалій. Обґрунтовано, що застосування передового світового досвіду важливе як на рівні підприємства, так і на рівні держави. У результаті дослідження було виділено нові напрями щодо вдосконалення вітчизняної системи стимулювання та мотивації. Зазначено, що при розробці та впровадженні програми мотивації персоналу підприємства істотний вплив мають особливості компанії.
Ключові слова: стимулювання праці, матеріальна мотивація, нематеріальна мотивація, персонал, досвід, заробітна плата.

Постановка проблеми. Особливе місце в системі соціально-трудових відносин у ринковій економіці України займають відносини щодо заохочення персоналу до ефективної праці. Ефективність використання трудового потенціалу багато в чому залежить від існуючої системи стимулювання праці на підприємстві.

З метою більш ефективного використання трудового потенціалу підприємства доцільно застосовувати передовий вітчизняний та зарубіжний досвід. Передусім мова йде про узагальнення й запозичення керівниками підприємств та організацій досвіду з приводу стимулювання кадрів, формування й застосування системи матеріального заохочення різних категорій працівників до трудової діяльності, а також залучення значної частини персоналу до управління виробництвом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем формування ефективного механізму стимулювання персоналу займалися зарубіжні вчені, серед яких А. Маслоу, Ф. Герцберг, К. Алдерфер, Д. Мак-Клеланд. У своїх наукових роботах вони відзначали, що ті чи інші потреби можуть впливати на мотивацію людини до праці, що потреби можуть бути об'єднані в окремі групи, впливають на її поведінку і примушують діяти. Серед вітчизняних особливу увагу вивченням проблем стимулювання та мотивації праці приділяли такі

© Бондаревська К.В., Товмашенко Т.О., 2015

вчені, як Іваницька С.Б., Клітна М.Р., Кича Л.М., Колот А., Корнюк О., Корягіна В.М., Лазненко О.В.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах глобалізаційних тенденцій та європейського вектору розвитку України свого подальшого дослідження потребує питання побудови системи стимулювання персоналу вітчизняних підприємств з урахуванням зарубіжного досвіду. Об'єктивна необхідність вивчення та залучення передових практик стимулювання праці і обумовила мету наукової статті.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження особливостей стимулювання персоналу підприємств зарубіжних країн та визначення шляхів його адаптації до вітчизняних реалій.

Викладення основного матеріалу. Загальновідомим є той факт, що стимул є основним елементом, за допомогою якого реалізується хід мотивації праці. Так, в науковій літературі виділяють чотири форми стимулів [3]:

- примусові заходи – такі як зауваження, переведення на іншу посаду, перенесення відпустки, догана, звільнення з роботи.
- матеріальне заохочення – стимули в матеріальній формі: заробітна плата, винагорода за результати, премії з прибутку, компенсації, путівки тощо.
- моральне заохочення – подяки, почесні грамоти, дошки пошани, почесні звання, вчені ступені, інше.
- самоствердження – внутрішні рушійні сили людини, які підштовхують її до досягнення певних цілей без прямого зовнішньої винагороди.

З метою посилення матеріальної та моральної зацікавленості в професійному навчанні, цілеспрямованому плануванні трудової кар'єри, під час розроблення та покращення механізму стимулювання роботодавців і найманих працівників доцільно враховувати досвід країн з розвиненою економікою у цій сфері. Чималий та різноманітний досвід організації стимулювання та мотивації персоналу на підприємствах, який накопичили розвинені країни можливо частково застосувати на вітчизняних підприємствах.

Отже, необхідно безпосередньо перейти до аналізу світової практики стимулювання персоналу. Найбільшої уваги заслуговує досвід розвинених країн – Франції, Німеччини, Швеції, Японії, США.

Основою ринкових відносин у французькій системі є конкуренція, яка впливає як на якість продукції, так і на задоволення потреб населення в товарах і послугах, зменшення витрат виробництва.

За схожою схемою відбувається і мотивація співробітників. По-перше, застосовуються нематеріальні стимули, серед яких: використання дошок пошани, заохочувальних стендів тощо. По-друге, використовуються інструменти матеріального заохочення. Зокрема, на багатьох підприємствах встановлюється бальна система оцінки персоналу (найчастіше від 0 до 120 балів), яка пов'язується із системою заохочення. Ця схема досить ефективна, оскільки сприяє зростанню продуктивності праці.

У політиці оплати праці французьких фірм спостерігається два напрями: індексація заробітної плати залежно від вартості життя і індивідуалізація оплати праці. Індекси цін на споживчі товари враховуються в оплаті праці практично на всіх великих підприємствах, що відбивається в колективних договорах з профспілками. Принцип індивідуалізації оплати праці у Франції здійснюється шляхом врахування рівня професійної кваліфікації, якості виконуваної роботи, кількості внесених пропозицій, рівня мобільності працівника [5].

Перевагою даної моделі мотивації праці є те, що вона надає сильного стимулюючого впливу на ефективність і якість праці та служить фактором саморегулювання величини фонду оплати праці. При виникненні труднощів фонд оплати праці автоматично скорочується, в результаті чого підприємство легко реагує на зміни кон'юнктури. Модель забезпечує широку інформованість працівників про економічний стан компанії.

Відносно Німеччини варто зазначити, що на деяких підприємствах укладаються договори, в результаті яких працівник повинен з максимальною віддачею використовувати свій потенціал, при цьому він має право розпоряджатися своїм робочим часом на свій розсуд. У результаті цього підвищується трудова мотивація і людина не тільки виконує поставлені перед нею завдання, але й залучається до участі в управлінні своєю діяльністю [6].

Західні дослідники прийшли до висновку, що злагоджене поєднання зі стимулювання праці і соціальних гарантій є однією з найбільш оптимальних моделей, коли-небудь відомих в історії економічних теорій. Німецька модель забезпечує в рівній мірі економічний добробут і соціальні гарантії, в Україні ж обидві складові потребують значного покращення та вдосконалення.

Система визначення рівня заробітної плати є однією із складових «шведської моделі» соціально-економічного розвитку. Принцип рівності праці передбачає всім галузям тарифні умови оплати праці працівників, вони виконують однакову роботу однієї кваліфікації з однаковою інтенсивністю. Такий підхід спонукає адміністрацію збиткових підприємств здійснювати модернізацію виробництва чи закривати його. Політика єдиного рівня солідарної заробітної плати не дозволяє підприємствам та працівникам вимагати виплат, які є вищими за середній рівень заробітної плати в країні. Характерною ознакою «шведської моделі» є скорочення розриву між мінімальною і максимальною заробітною платою [11].

Особливістю японської моделі є зростання продуктивності праці більшими темпами, ніж зростання рівня життя населення. Для збільшення підприємницької активності, держава не приймає ґрунтовних заходів з контролю за майновим розподілом соціуму. Така модель може існувати лише при високому розвитку у членів суспільства національної самосвідомості, випередженні інтересів країни над інтересами певної людини, бажанні населення йти на матеріальні жертви задля добробуту країни.

В Японії система стимулювання праці досить гнучка. Зазвичай вона формується з урахуванням трьох чинників: професійної майстерності, віку і стажу роботи. Розмір окладу робітників різних категорій в залежності від цих факторів здійснюється за тарифною сіткою, за допомогою якої визначається зарплата – сума виплат за трьома розділами: за вік, за стаж роботи, за кваліфікацію і майстерність, які характеризуються категорією і розрядом.

Більшість японських компаній в політиці матеріального стимулювання застосовують синтезовані системи. При цьому розмір заробітної плати визначається на основі чотирьох показників – вік, стаж, професійний розряд і результативність праці [5].

Отже, можна стверджувати, що пріоритетним у системі мотивації трудової діяльності Японії є врахування професійної майстерності, віку і стажу роботи, за якими в свою чергу визначається оклад. Зазначені фактори мають позитивно впливати на визначення окладу, так як кожен працівник зможе самостійно впливати на розмір своєї винагороди. Також варто зазначити, що застосування даної системи може стати перешкодою для дії зрівнялівки на підприємстві.

Щодо системи стимулювання в США треба зазначити, що вона побудована на заохоченні підприємницької активності та збагачення найбільш активної частини населення. Оплата праці покладена в основу системи мотивації праці. У штатах поширеною формою оплати праці є почасова з нормованими завданнями та доповнена різними формами преміювання. Специфічною рисою даної системи є простота нарахування заробітної плати та планування витрат на останню. Проте більшість фірм як у США, так і в інших країнах схильні до застосування систем, у поєднанні оплати праці з преміюванням. У США величина винагороди працівника залежить, насамперед, від результатів його діяльності. В американських корпораціях діють дві основні програми стимулювання персоналу – програма, заснована на компенсаціях, та програма стимулюючих виплат.

Заохочувальні бонуси та інші форми заохочень – складові спонукання робітників до більш старанної праці в інтересах компанії .

В США, як і у Франції все більшого розповсюдження набуває індивідуалізація заробітної плати, яка базується на оцінці заслуг. Такий вид стимулювання працівників зводиться до наступного: робітники, які мають однакову кваліфікацію та займають однакові посади, завдяки своїм природним можливостям, стажу, цільовим установам, мотивам, цілеспрямованості мають змогу досягти різноманітних результатів у роботі. Ці відмінності мають знайти відображення в заробітній платі, що досягається за допомогою диференціації зарплати у межах розряду.

Також варто зазначити, в організації матеріального стимулювання в зарубіжних компаніях спостерігаються відчутні новації, які спричинені рядом конкретних обставин: глобалізацією економіки, посиленням конкуренції на ринках збуту, змінами, що сталися у зовнішньому та внутрішньому середовищі фірм і їхніх структурних підрозділів. Взамін сьогодні все більшу роль відіграє виробнича демократія [4].

Головне місце серед матеріальних стимулів праці посідає заробітна плата тому, що вона найповніше відображає залежність між результатами праці працівника та його матеріальною винагородою. Рівень життя населення значною мірою визначається заробітною платою, яка є необхідною умовою розвитку всієї економіки.

Згідно з Законом України «Про оплату праці», заробітна плата – це винагорода, обчислена у грошовому виражені, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу [13].

На сьогодні, в Україні, функціями заробітної плати є збереження зайнятості, забезпечення соціальних гарантій, стримування інфляції (через затримку виплати заробітної плати), перерозподіл зайнятих за галузями і сферами економіки, посилення мобільності робочої сили.

Доречно розглянути рівень середньої заробітної плати за регіонами України впродовж 2003-2013 років для кращого розуміння існуючих проблем, пов'язаних із заробітною платою (табл. 1).

Згідно даних таблиці 1 можна побачити, що найвищий рівень заробітної плати спостерігається в таких регіонах України, як Донецька, Дніпропетровська Київська області та м. Київ. Це пов'язано з тим, що Донецьк та Дніпропетровськ являються промис-

Таблиця 1

Динаміка середньомісячної заробітної плати по регіонах у 2003-2013 роках (у розрахунку на одного штатного працівника), грн.

Назва областей	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Україна	462	590	806	1041	1351	1806	1906	2239	2633	3026	3265
Вінницька	334	435	597	793	1028	1404	1511	1782	2074	2432	2651
Волинська	319	412	591	773	1013	1380	1427	1692	1994	2339	2580
Дніпропетровська	526	667	913	1139	1455	1876	1963	2369	2790	3138	3336
Донецька	550	712	962	1202	1535	2015	2116	2549	3063	3496	3755
Житомирська	334	434	602	793	1033	1404	1493	1785	2071	2369	2561
Закарпатська	379	479	665	868	1091	1453	1562	1846	2069	2351	2553
Запорізька	541	671	860	1091	1394	1812	1843	2187	2607	2927	3142
Івано-Франківська	402	510	718	923	1180	1543	1627	1927	2213	2539	2679
Київська	470	592	811	1058	1362	1852	1987	2295	2761	3157	3351
Кіровоградська	353	455	624	819	1054	1428	1537	1815	2114	2428	2608
Луганська	474	596	805	1022	1323	1769	1873	2271	2742	3090	3337
Львівська	419	523	713	923	1183	1570	1667	1941	2244	2578	2789
Миколаївська	470	565	744	955	1202	1621	1806	2122	2448	2822	3094
Одеська	454	566	768	966	1226	1633	1787	2046	2387	2700	2947
Полтавська	437	560	758	961	1243	1661	1733	2102	2481	2850	2988
Рівненська	390	506	685	888	1133	1523	1614	1960	2211	2575	2844
Сумська	379	473	663	857	1098	1472	1593	1866	2177	2503	2702
Тернопільська	304	388	553	727	943	1313	1412	1659	1871	2185	2359
Харківська	455	569	759	974	1251	1679	1804	2060	2407	2753	2975
Херсонська	356	451	625	800	1017	1375	1482	1733	1970	2269	2464
Хмельницька	323	419	584	792	1045	1429	1521	1786	2075	2425	2641
Черкаська	350	465	642	846	1085	1459	1532	1835	2155	2508	2682
Чернівецька	344	441	621	819	1051	1402	1523	1772	1985	2329	2484
Чернігівська	342	438	602	790	1016	1370	1465	1711	1974	2308	2504
м. Київ	761	967	1314	1729	2300	3074	3161	3431	4012	4607	5007

Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України про середню заробітну плату за регіонами в 2013 році (у розрахунку на одного штатного працівника, грн.) [2]

ловими центрами України, де зосереджено багато підприємств, які надаюсь робочі місця, а столиця є лідером на українському ринку праці як за розмірами заробітних плат, так і за кількістю вакансій.

Слід відмітити позитивні тенденції щодо зростання номінальної заробітної плати. Згідно з інформацією Державної служби статистики України, у 2013 року середня зарплата в Україні склала 3265 грн.

Але якщо розглядати даний показник в порівнянні з країнами Європейського союзу, то все позитивне на цьому закінчується (рис. 1).

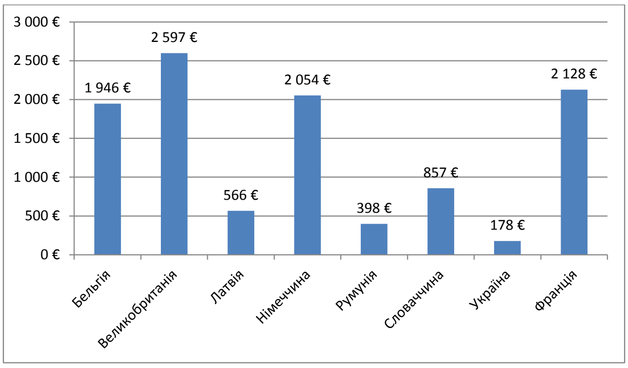

Рис. 1. Рівень середньої заробітної плати в Україні та країн Європейського союзу у 2014 році

Джерело: побудовано авторами за даними сайту Корреспондент.net [16]

Якщо ж номінальна заробітна плата збільшується, то показники реальної заробітної плати зменшуються. У серпні 2014 року, порівняно із серпнем 2013 року, реальна заробітна плата в Україні (без урахування Криму і Севастополя), зменшилася на 12,7% і на 7,1% порівняно з попереднім місяцем [14].

Одним із засобів безпосереднього впливу держави на оплату праці є законодавче встановлення мінімальної заробітної плати за просту, некваліфіковану працю.

Офіційна мінімальна заробітна плата в Україні на 2014 рік становила 1218 грн. (7.30 грн/год) За період з 2009 року вона зросла в 2,2 рази. З урахуванням курсу євро вона становила близько 78 € (0,47 €/год).

За даними Євростату, мінімальна заробітна плата у Польщі становить 405 євро, у Словаччині – 352 €, в Угорщині – 332 €, в Румунії 179 €. У Великобританії ставки мінімальної погодинної зарплати (National Minimum Wage) законодавчо встановлюються для різних категорій працівників. Розмір зарплати залежить від віку працівника [10].

З 1 жовтня 2014 мінімальна погодинна оплата праці у Великобританії складала [7]:

– £ 6.50 для для працівників у віці 21 року і старше
– £ 5.13 для працівників віком від 18 до 20 років
– £ 3.79 для працівників віком від 16 до 17 років
– £ 2.73 для стажистів (Apprentices)

Мінімальна заробітна плата в Україні на 2015 рік становитиме [12]:

– у місячному розмірі: з 1 січня – 1218 гривень, з 1 грудня – 1378 гривень;

– у погодинному розмірі: з 1 січня – 7,29 гривні, з 1 грудня – 8,25 гривні.

В деяких європейських країнах дещо інші цифри. У Франції з 1 січня 2015 ставка SMIC становить 9.61 € на годину, або 1457.52 € на місяць до сплати податків. Мінімальна зарплата в місяць розраховується, виходячи з 35 робочих годин на тиждень. Ставка мінімальної зарплати переглядається щорічно і набирає чинності з 1 січня кожного року.

Всі працівники старше 18 років, зайняті в приватному секторі, повинні отримувати не менше мінімальної зарплати. Нижчу оплату можуть отримувати учні-стажисти, що проходять професійне навчання, і працівники, молодше 18 років з досвідом роботи менше 6 місяців. Так, молодь у віці 17-18 років може отримувати на 10% менше, а молодше 17 років – на 20% менше. Роботодавцям, які виплачують зарплати нижче мінімального рівня, загрожує штраф у розмірі до 1500 євро за кожного працівника [9].

Мінімальна зарплата в Латвії в 2015 році складе 360 € до сплати податків. Мінімальна погодинна оплата праці складе 2,17 €, а для підлітків і працівників, зайнятих на небезпечній роботі, мінімальна погодинна оплата складе 2,48 €.

Нова ставка заробітної плати в Латвії набула чинності 1 січня 2015 рік. У свою чергу сусідні країни також підвищать рівень мінімальної зарплати: у Литві – з 290 до 300 €, а в Естонії – з 355 до 390 € [8].

Мінімальна зарплата в Словаччині в 2015 році складе 380 євро. Це мінімальна брутто-зарплата для тих, хто працює на повну ставку – 40 годин на тиждень. При неповної зайнятості мінімальна оплата праці розраховується пропорційно.

Мінімальна зарплата Словаччини в 2015 році виросте на 8% порівняно з 2014 роком. Це найпомітніше підвищення мінімальної зарплати в Словаччині з 2009 року, коли в країні був введений євро.

Отже, виходячи з вищевказаних значень, можна зробити висновок, що Україні доцільно залучати зарубіжний досвід матеріального стимулювання як на мікро-, так і на макрорівні. Тому, з метою входження до європейського співтовариства на рівноправній основі необхідним є підвищення оплати праці з метою забезпечення гідного рівня життя населення та соціального захисту громадян, що матиме позитивний вплив на продуктивність суспільної праці. Якщо ми прагнемо ввійти в Європейський союз, то перш за все потрібно підвищувати рівень заробітної плати, а не рівень цін, або ж робити це більм менш рівномірно.

Безперечно засоби матеріальної мотивації є найбільш впливовими і широковживаними. Але не менш важливими являються і нематеріальні методи.

Нематеріальне стимулювання праці персоналу, перш за все, спрямоване на задоволення потреби збереження соціального статусу працівника в трудовому колективі внаслідок залишення за ним його робочого місця або посади, одержання ним вищої посади; зростання зацікавленості працівника процесом освоєння новими знаннями, вміннями та навичками [1].

Отже, система мотивації персоналу на вітчизняних підприємствах зводиться до регулювання оплати праці, в той час як зарубіжні підприємства запровадили велику кількість не тільки матеріальних, а й нематеріальних мотивів та стимулів. Тому, менеджери українських компаній повинні враховувати світові тенденції щодо запровадження власної системи стимулювання та мотивації, виходячи з передового досвіду зарубіжних компаній, за такими напрямками:

– використання матеріальних і нематеріальних форм стимулювання працівників – оплати праці, системи участі в прибутках,колективного преміювання;

– індивідуалізація заробітної плати;

– соціальні пільги для співробітників;

– стимулювання працівників за допомогою застосування вільного графіка роботи, гуманізації праці;

– можливість кар'єрного та професійного зростання.

Матеріальні та нематеріальні стимули повинні доповнювати один одного, оскільки неможливо виокремити найбільш ефективний метод мотивації працівників. Отже, при розробці та впровадженні програми мотивації персоналу підприємства необхідно враховувати особливості компанії для здійснення ефективної діяльності та розвитку бізнесу.

Висновки. З кожним роком вітчизняний менеджмент намагається втілювати закордонні моделі управління, не завжди враховуючи особливості місцевого менталітету.

Американський дух індивідуалізму і японські працездатність і прагнення до вдосконалення утворюють український менталітет. «Головна цінність – трудові ресурси» – кредо для України.

Рівень мотивування працівників в Україні не досягає рівнярозвинених країн. Вищенаведена варіація мотивування праці може бути обрана фірмами, і при вірному застосуванні дати позитивний результат.

У країнах Західної Європи проблема мотивації персоналу розглядається ширше, ніж в Україні, оскільки прийнято вважати, що людина в нашій державі працює лише заради грошей. Причому питання мотивації персоналу гостро стоїть і на рівні підприємства, і на рівні держави. Україна має всебічно підійти до вирішення цих питань, і в першу чергу на рівні держави.

Список літератури:

1. Азарова А. О. Дослідження множини чинників нематеріальної мотивації на підприємстві / А. О. Азарова, О. А. Ковальчук // Економічний простір. – 2010. – № 5. – С. 53–58.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/
3. Іваницька С. Б. Методологічні основи стимулювання праці персоналу підприємства / С. Б. Іваницька, М. Р. Клітна // Ефективна економіка. – 2013. – № 11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2478
4. Іванов С. Л. Роль нематеріальних чинників мотивації праці у формуванні людського капіталу сучасного підприємства в Україні / С. Л. Іванов // Наукові праці НДФІ. – 2010. – № 5. – С. 34–38.
5. Кича Л. М. Особливості закордонного досвіду мотивації праці / Л. М. Кича // Вісник Приазовського державного технічного університету. – 2013. – № 26. – С. 72-76.
6. Лазненко О. В. Формування ефективного механізму стимулювання персоналу на основі світового досвіду / О. В. Лазненко // Управління розвитком. – 2013. – № 13(153). – С. 33-35.
7. Минимальная зарплата в Великобритании [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.evrokatalog.eu
8. Минимальная зарплата в Латвии в 2015 году составит 360 евро в месяц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.evrokatalog.eu
9. Минимальная зарплата во Франции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.evrokatalog.eu
10. Мінімальна заробітна плата в Україні в рази нижча, ніж в ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.finance.ua/ua/news
11. Молодоженя М. Провідний зарубіжний досвід інноваційних форм стимулювання праці персоналу підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2013/Economics/10_150973.doc. htm
12. Про Державний бюджет України на 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80-viii
13. Про оплату праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/108/95
14. Реальна зарплата українців зменшилися на 12,7% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.korrespondent.net/ukraine/3424400-realna-zarplata-ukraintsiv-zmenshylysia-na-127
15. Україна очолила рейтинг найбільш низьких середніх зарплат у Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://korrespondent.net/business/economics/3464452-ukrayna-vozghlavyla-reitynh-samykh-nyzkykh-srednykh-zarplat-v-evrope

Бондаревская К.В., Товмашенко Т.А.
Днепропетровская государственная финансовая академия

СТИМУЛИРОВАНИЕ ПЕРСОНАЛА: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ РЕАЛИИ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности стимулирования труда, определены характерные черты материальных и нематериальных методов поощрения. Осуществлен анализ зарубежного опыта стимулирования персонала развитых стран мира и определены возможности его адаптации к отечественным реалиям. Обосновано, что применение передового мирового опыта важно как на уровне предприятия, так и на уровне государства. В результате исследования было выделено новые направления по совершенствованию отечественной системы стимулирования и мотивации. Отмечено, что при разработке и внедрении программы мотивации персонала предприятия существенное влияние оказывают особенности компании.
Ключевые слова: стимулирование труда, материальная мотивация, нематериальная мотивация, персонал, опыт, заработная плата.

Bondarevska K.V., Tovmashenko T.O.
Dnipropetrovs'k State Financial Academy

THE STIMULATION OF PERSONNEL: FOREIGN EXPERIENCE AND DOMESTIC REALITY

Summary
In the article the characteristics of labour stimulation were considered, the typical features of financial and non-financial encouragement were determined. The analysis of foreign experience of personnel stimulation in well-developed countries was performed and the possibility of its adaptation to domestic realities was determined. It was justified that implementation of advanced world practices is important both at the enterprise and country level. As the result of research the new directions of domestic stimulation and motivation system improvement were defined. It is also mentioned the company's special features have essential influence when developing and implementing the personnel motivation program.
Keywords: labour stimulation, financial motivation, non-financial motivation, personnel, experience, salary.

УДК 657.1

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ ГОТІВКОВИХ КОШТІВ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Бондаренко А.М.
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

Досліджено особливості організації обліку розрахунків готівковими коштами на вітчизняних підприємствах. Встановлено місце обліку розрахунків готівковими коштами у суб'єктів господарювання. Розглянуто характерні риси обліку готівки на сільськогосподарських підприємствах. Проаналізовано законодавчо-нормативну базу України з питань обліку готівкових коштів. Визначено актуальність і необхідність систематичного перегляду і співставлення нормативів обліку готівки на підприємствах.
Ключові слова: готівка, облік готівкових розрахунків, сільськогосподарські підприємства, касові розрахунки.

Постановка проблеми. Грошові кошти є єдиним видом оборотних активів, що володіє абсолютною ліквідністю, тобто негайною можливістю виступати засобом платежу за зобов'язаннями підприємства. Проблема управління готівковими коштами часто полягає в тому, що керівники підприємств схильні до накопичити якомога більше грошей, в той час як головну увагу необхідно звернути на оптимізацію їх запасів, плануванню руху грошових потоків, щоб кожен черговий платіж підприємства за своїми зобов'язаннями забезпечував надходження грошей від покупців та інших дебіторів при збереженні необхідних резервів. Такий підхід можливий за рахунок організації відповідного обліку готівкових коштів, де буде повністю відображено в якій кількості витрачалася, за якими каналами надходило, і скільки залишилося на балансі в підприємства. Зауважимо також, що зрозуміла та стабільна законодавчо-нормативна база бухгалтерського та податкового обліку на сільськогосподарських підприємствах є важливою умовою для формування економічного середовища, яке буде стимулювати ці підприємства до ефективного використання їх ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості та проблеми розрахунків між суб'єктами підприємницької діяльності завжди займала одне з центральних місць бухгалтерського та податкового обліку, важливою частиною яких є облік готівкових коштів. Тема обліку готівкових активів турбує як практикуючих бухгалтерів, так і висвітлюється у працях провідних економістів. Серед розглянутих наукових праць щодо теоретичних та практичних питань обліку готівкових коштів можна особливо відзначити таких авторів, як Т. Божидарнік, Ф. Бутинець, В. Завгородній, М. Коваль, К. Нагірська, Ю. Нетреба М. Огійчук, І. Садовська, М. Савлук, В. Супрун та інших.

Так, за визначенням М. Огійчука сільськогосподарським підприємствам законодавчо дозволено проводити розрахунки з юридичними, а також із фізичними особами за готівку.

Вчений визнає той факт, що всі готівкові розрахунки з підприємствами, а також із фізичними особами здійснюються як за рахунок коштів, одержаних у касі банку, так і за рахунок виручки від реалізації товарної продукції (робіт, послуг). Проте, зазначає, що згідно чинного законодавства ті підприємства та індивідуальні підприємці, які мають податкову заборгованість, не можуть використати готівкову виручку для забезпечення господарських потреб. У таких випадках готівкові розрахунки підприємств та індивідуальних підприємців між собою, а також з громадянами можуть проводитися виключно за рахунок коштів, отриманих з установ банків [2].

Група дослідників на чолі з І. Садовською визначають готівкові кошти, як групу господарських засобів (активів) підприємства у складі фінансових активів, до яких також належать еквіваленти грошових коштів в національній та іноземній валютах, фінансові інвестиції підприємства, дебіторська заборгованість тощо [12, с. 37].

М. Савлук вважає, що готівкові розрахунки можна вважати простою, зручною та економічною форма, що забезпечує швидке здійснення платежу,

© Бондаренко А.М., 2015

проте це не стосується договорів при постійних і рівномірних поставках продукції (послуг, робіт) між двома підприємствами (між маслосирзаводами та сільськогосподарськими підприємствами, хлібозаводами, м'ясокомбінатами, молокозаводами та торговельними організаціями) [11].

В. Супрун звертає увагу на те, що за статистичними даними, готівкові кошти є найнебезпечнішим вантажем: при розрахунках за сільськогосподарську продукцію або при придбанні будь-яких запасів готівку «викрадають або гублять, тому транспортування коштів, навіть у незначних сумах, має здійснюватися в суворо встановленому порядку» [14].

М. Коваль і Ю. Нетреба вважають, що готівкові кошти є об'єктом підвищеної уваги контролюючих органів, а тому від належної організації обліку цих високоліквідних активів залежить успішне господарювання суб'єктів бізнесу [3, с. 19].

Автори роблять акцент на тому, що на мікрорівні поняття «гроші» замінене спорідненим терміном – «грошові кошти». Взаємозв'язок між ними трактується як з позицій юридичного підходу (до грошей зараховують лише готівку, тоді як до грошових коштів входять і безготівкові кошти), так і економічного (гроші та грошові кошти вважаються синонімічними поняттями), а також безпекового (відсутність необхідних грошових коштів спричиняє порушення системи економічної безпеки підприємства та може наблизити його до банкрутства) [3, с. 19].

Таким чином, можемо зазначити, що питання стосовно обліку, контролю та аналізу готівкових розрахунків достатньо широко представлене в сучасних наукових дослідженнях.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблемними для практичної діяльності обліковців є постійні зміни законодавчо-нормативної бази та відображення господарських операцій за даною формою в системі бухгалтерському обліку, тому тема обліку готівкових коштів залишається однією з актуальних та потребує подальших досліджень та систематичного перегляду.

Мета статті полягає в дослідженні аспектів, в тому числі і на законодавчому рівні щодо специфічних особливостей обліку розрахунків готівковими коштами на сільськогосподарських підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи особливості обліку розрахунків готівковими коштами в умовах діяльності вітчизняних підприємств з'ясуємо сутність поняття грошові кошти.

Грошовими коштами називаються залишки на банківських рахунках організації (безготівкові грошові кошти), а також грошові кошти та прирівняні до них знаки, збережені її адміністрацією самостійно в касі (готівкові кошти). Грошові кошти являють собою активи, коефіцієнт ліквідності яких приймається за одиницю. Іншими словами, якщо ліквідність будь-якого активу визначається його здатністю бути вимінянim на гроші, то самі гроші абсолютно ліквідні [2].

У сфері підприємницької діяльності взаємовідносини між підприємствами, організаціями і установами, а також між ними і населенням, носять характер грошових розрахунків. Правильна організація і побудова обліку грошових розрахунків між підприємствами мають велике народногосподарське значення, тому що створюють необхідні умови покупцям для безперебійної оплати придбаних товарно-матеріальних цінностей. Грошові розрахунки здійснюються або у формі безготівкових платежів або готівкою.

Навіть у економічно розвинутих країнах, незважаючи на те, що в них розвинута система електронних платежів, високий процент використання готівки. Наприклад, в США – 75%, країнах Євросоюзу 76-86%, в Японії -близько 90%. Усього ж частка готівки у загальному грошовому обігу розвинутих країн не перевищує 3-10%. В Україні частка готівки в обігу значно переважає рівень розвинутих країн (рис. 1).

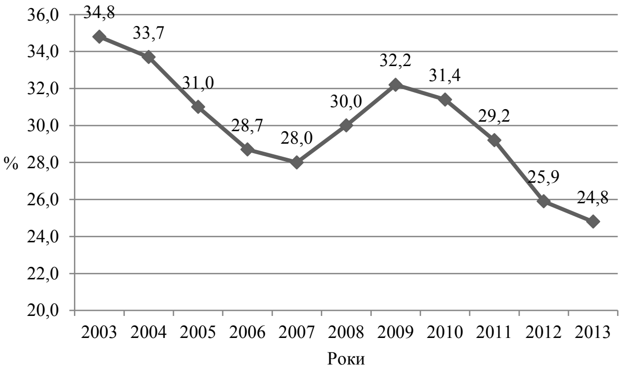

Рис. 1. Динаміка готівки поза касами банків України та її питома вага у загальній грошовій масі в 2003-2013 рр.

Джерело: розроблено автором за даними [13]

Аналіз наведених свідчить, що починаючи з 2003 р. в Україні спостерігається постійне зменшення частки готівки в обігу. Якщо в 2003 р. ця частка становила 34,8%, то починаючи з 2004 р. частка готівкових розрахунків постійно зменшувалася. Однак з 2008 р. готівкові розрахунки збільшилися до третини всіх розрахункових операцій а в 2009 р. – 32,2%. Можемо зазначити, що починаючи з 2008 р. обсяги готівки в обігу України починають зростати. Таке зростання простежується до середини 2009 р. Така динаміка пояснюється зниженням довіри до банківської системи внаслідок фінансової кризи, значним рівнем інфляції, що сприяло збільшенню готівки для розрахунків. Проте у другому півріччі 2009 р. спостерігається зменшення готівки. Вже з другої половини 2010 р. показник становить 31,4% відносно 32,2% на кінець 2009 р. зменшення показника готівкових розрахунків продовжується і зараз.

Проте, готівкові розрахунки і на сьогодні мають свої переваги. До них з упевненістю можна віднести:

– універсальність готівки як засобу платежу;

– легкість використання;

– обов'язковість до приймання при здійсненні платежів на всій території держави в будь-який час;

– дотримання анонімності при здійсненні розрахунків тощо [8].

Таким чином, організація обліку готівкових коштів має велике значення для будь-яких сучасних підприємств, в тому числі сільськогосподарських, які в процесі своєї виробничо-господарської діяльності користуються готівковими активами, пов'язаних із розрахунковими відносинами з робітниками підприємства, постачальниками ТМЦ та покупцями сільськогосподарської продукції.

Відповідно до нормативних актів всі організації незалежно від організаційно-правової форми зберігають свої вільні грошові кошти в установах банку на відповідних рахунках на договірних умовах.

Суб'єкти господарювання, які відкрили поточні рахунки в банках і зберігають на цих рахунках свої кошти, здійснюють розрахунки за своїми грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах, пріоритетно в безготівковій формі, а також у готівковій формі (з дотриманням чинних обмежень) у порядку, встановленому законодавством України.

Зазначені обмеження не поширюються на:

а) розрахунки підприємств (підприємців) з фізичними особами, бюджетами та державними цільовими фондами;

б) добровільні пожертвування та благодійну допомогу;

в) розрахунки підприємств (підприємців) за спожиту ними електроенергію;

г) використання коштів, виданих на відрядження;

д) розрахунки підприємств (підприємців) між собою під час закупівлі сільськогосподарської продукції. Перелік товарів, що належать до цієї продукції, визначений Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 № 1877-IV [8].

Готівкові кошти, що надходять до кас організацій, підлягають здачі в установи банків для подальшого зарахування на рахунки цих організацій.

Використання готівки в організації в основному пов'язане із здійсненням розрахунків зі своїми працівниками та іншими фізичними особами:

– плата фізичними особами за товари і послуги, що надаються підприємством;

– оплата праці працівників, виплата інших грошових доходів;

– внесення підприємством надійшли в касу грошових коштів на розрахунковий рахунок;

– видача підзвітних сум своїм працівникам та ін. Готівковий обіг грошових коштів між підприємствами незначний, оскільки основна частина розрахунків здійснюється безготівковим шляхом.

Всі касові операції в Україні, тобто всі операції суб'єктів підприємницької діяльності між собою, пов'язані або з прийманням або з видачею готівкових коштів під час розрахунків через касу, повинні здійснюватися відповідно до чинного законодавства [5].

Згідно з Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні від 15.12.2004 № 637 (далі – Положення № 637) [5] визначено, що «сільськогосподарська продукція (сільськогосподарські товари) – це продукція/товари, що підпадають під визначення груп 1-24 УКТ ЗЕД, якщо при цьому такі товари (продукція) вирощуються, відгодовуються, виловлюються, збираються, виготовляються, виробляються, переробляються безпосередньо виробником цих товарів (продукції), а також продукти обробки та переробки цих товарів (продукції), якщо вони були придбані або вироблені на власних або орендованих потужностях (площах) для продажу, переробки або внутрішньогосподарського споживання».

Відповідно до п.п. 2.3 Положення № 637 [5], гранична сума готівкового розрахунку одного підприємства (підприємця) з іншим підприємством (підприємцем) протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами встановлюється відповідною постановою Правління Національного банку України.

Згідно Постанові Правління Національного банку України від 09.02.2005 р. № 32 [7] встановлено граничну суму готівкового розрахунку у розмірі 10000 гривень. Платежі, що перевищують зазначену граничну суму, необхідно проводити тільки в безготівковій формі.

У випадку порушення цього правила згідно зі ст. 1 Указу Президента України від 12.06.1995 р. № 436/95 «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм регулювання обігу готівки» [9] кошти в розмірі перевищення граничної суми додаються до залишків готівкових коштів в касі підприємства одноразово в день такого порушення з подальшим порівнянням цієї суми з лімітом каси на підприємстві.

Коментуючи зазначені вище положення, зазначимо, що згідно з даними НБУ обсяги гривневої готівки поза банками тільки за I квартал 2013 р. становили 206,0 млрд грн. З урахуванням валютних коштів позабанками загальні обсяги готівки можуть перевищувати обсяги грошової маси у банківській системі. Негативний вплив цього фактора створює загрози для стійкості банківської системи та економічної безпеки держави і призводить до зростання потенціалу тіньової економіки. Тобто, готівкові обмеження, в тому числі і для сільськогосподарських підприємств, є доречними.

Також звернемо увагу на той факт, що з урахуванням ринкової ціни на сільськогосподарську продукцію впроваджені обмеження фактично означають суттєве скорочення використання готівкових розрахунків під час закупівлі сільськогосподарської продукції та практично повний перехід фермерських господарств, підприємств оптової торгівлі та інших суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють купівлю-продаж сільськогосподарської продукції, на безготівкові розрахунки.

Особливістю обліку готівкових коштів на сільськогосподарських підприємствах є і строк, на який дозволяється видача коштів під звіт. Згідно з п.п. 2.11 Положення № 637 кошти на закупівлю сільськогосподарської продукції видаються під звіт з дня їх видачі на строк не більше десяти робочих днів, тоді як на всі інші потреби на строк, що не перевищує двох робочих днів. При одночасній видачі готівкових коштів як на відрядження, так і для закупівлі сільськогосподарської продукції або вирішення інших господарських питань, строк видачі готівкових коштів під звіт продовжується до моменту завершення такого відрядження [5].

Для всіх інших підприємств у ст. 5.4 Положення № 637 [5] пропонується визначення ліміту каси з урахуванням специфіки і режиму роботи, обсягу касових операцій, віддаленості від банку, строків здавання готівкових коштів та тривалості операційного часу банку, поділяючи всі підприємства на три групи з особливою методикою розрахунку ліміту залишку готівкових коштів у касі [5].

Розрахунок ліміту залишку готівкових коштів у касах сільськогосподарських підприємств аналогічно має свої особливості. Підприємствам сільськогосподарського профілю, які займають не тільки виробництвом, а й переробкою сільськогосподарської продукції, відповідно п.п. 5.5. Положення № 637, надано право встановлювати або переглядати ліміт каси «на період заготівлі та перероблення сільськогосподарської продукції згідно з фактичними показниками їх касових оборотів (надходжень або видачі готівки) за будь-які три місяці сезону виробництва (перероблення) сільськогосподарської продукції попереднього року» [5].

Тобто, організація готівкових розрахунків в умовах сільськогосподарських підприємств на сьогодні досить чітко регламентована в сторону обмеження її використання.

Додамо також, що до розрахунків готівковими коштами перевіряючи органи влади завжди ставилися з особливою увагою, перевіряючи їх особливо ретельно.

Аналіз нормативно-правових актів і наукової літератури дає змогу зробити висновок про відсутність чітких критеріїв щодо основ класифікації фінансового контролю, його форм і методів взагалі, та визначення форм і методів контролю за додержанням порядку проведення готівкових розрахунків зокрема. Сукупність функцій, які покладені в основу діяльності контролюючих органів, зумовлює специ-

фіку форм і методів здійснення повно важень, які є зовнішнім вираженням задач, що стоять перед ними.

Головними формами контролю за додержанням порядку проведення готівкових розрахунків вважають:

– облік суб'єктів господарювання, які здійснюють розрахунки у готівковій формі;

– перевірку за додержанням порядку проведення розрахункових операцій.

Саме облік суб'єктів господарювання, які проводять розрахунки за готівку, є тією формою контролю, яка забезпечує визначення кола осіб, щодо діяльності котрих застосовуються особливі вимоги по дотриманню порядку проведення розрахунків. Облік дозволяє отримувати інформацію про перелік осіб, що здійснюють готівкові розрахункові операції, перш за все, про види діяльності, якими займаються, адресу фактичного місцезнаходження та іншої інформації, яка необхідна при проведенні перевірок у даній сфері.

Нововведенням, що запроваджено ст. 75 Податкового Кодексу України є «фактична перевірка». Згідно з п.п.п. 75.1.3. така перевірка здійснюється за місцем фактичного провадження діяльності або розташування окремих об'єктів права власності платника податків. Серед усього п'яти можливих умов проведення фактичної перевірки органами ДПС України названа перевірка дотримання порядку розрахункових операцій та ведення касових операцій, що підтверджує особливу увагу з боку держави до готівкових розрахунків у країні [4].

Особливості підприємств, що займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, є суттєві витрати на транспортування виробленої продукції, а саме – сплата грошових коштів за бензин, яка найчастіше здійснювалася у готівковій формі. Згідно п.п. 201.11 Податкового кодексу України від 02.12.2010 № 2755-VI касові чеки, що містять суму отриманих товарів чи послуг та загальну суму нарахованого податку з обов'язковим визначенням податкового номера постачальника та фіскального номера можуть бути підставою для нарахування податкового кредиту без отримання податкової накладної, тільки за умови, що загальна сума отриманих товарів чи послуг не буде перевищувати 200 гривень за день (без урахування податку) [4].

Треба також зазначити, що згідно зі ст. 15 підрозділу 2 розділу XX Податкового Кодексу України до 1 січня 2014 року господарські операції з постачання окремих зернових та технічних культур (за винятком їх першого постачання безпосередньо виробниками) звільняються від оподаткування ПДВ.

Стосовно організації обліку готівкових розрахунків зазначимо, що на досліджуваних підприємствах, як і відповідно інших суб'єктів господарської діяльності, відображення касових операцій ведеться на рахунку 30 «Каса» з використанням касових документів, затверджених згідно з Постановою Правління НБУ Положення № 637.

До особливостей синтетичного та аналітичного обліку касових операцій у сільськогосподарських підприємствах можна віднести спеціалізовані форми регістрів журнально-ордерної форми обліку, затверджених Наказом Міністерства аграрної політики України «Про затвердження спеціалізованих форм регістрів журнально-ордерної форми обліку для сільськогосподарських підприємств та Методичних рекомендацій щодо їх застосування» від 04.06.2009 р. № 390 [10] «з метою забезпечення єдиних методологічних принципів ведення бухгалтерського обліку в сільськогосподарських підприємствах», а саме дебетові обороти за рахунком 30 «Каса» відображаються у Відомості № 1.1 с.-г., а кредитові обороти – у Журналі-ордері № 1 с.-г.

За підсумками місяця за результатами фінансово-господарської діяльності сільськогосподарського підприємства кредитові обороти по касі із Журналу-ордера № 1 с. -г. переносять до Головної книги підприємства в дебет кореспондуючих рахунків. Дебетові обороти по касі заносяться до Головної книги з кредиту відповідних рахунків інших журналів-ордерів при їх рознесці. Звернемо увагу на те, що залишок готівки на кінець звітного місяця, вказаний у відомості до Журналу-ордера № 1 с.-г., обов'язково повинен відповідати залишку останнього за місяць касового звіту касира, а також даним Головної книги.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження особливостей готівкових розрахунків на сільськогосподарських підприємствах, їх нормативне регулювання і законодавчі нововведення показало, що організація обліку на даній дільниці залишається важливою ланкою загальної системи обліку.

Облік розрахунків готівкою має свої специфічні особливості та відмінності від обліку готівки на інших вітчизняних підприємствах. Таким чином, з урахуванням змін законодавчо-нормативної бази України питання обліку готівкових коштів потребує подальшого систематичного перегляду.

Список літератури:

1. Бублик Є. О. Обмеження готівкових розрахунків в Україні: проблеми та перспективи / Є. О. Бублик // Економіка і прогнозування. – 2013. – № 2. – С. 32-42.
2. Бухгалтерський облік на сільськогосподарських підприємствах: підручник / М. Ф. Огійчук, В. Я. Плаксієнко, Л. Г Панченко та ін.; За ред. М. Ф. Огійчука. – К.: Вища освіта, 2011. – 800 с.
3. Коваль М. І. Удосконалення обліку, аналіз та аудит готівкових розрахунків підприємства / М. І. Коваль, Ю. О. Нетреба // Наукові праці МАУП. Сер.: Економічні науки. Психологічні науки. – 2013. – Вип. 2. – С. 18-23.
4. Податковий кодекс України: за станом на 01 липня 2011 р. / Верховна рада України. – Відомості Верховної Ради України. – 2011 р. № 13 / № 13-14, № 15-16, № 17 / с. 556.
5. Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: постанова / Правління Національного банку України. – Офіційний вісник України. – 2005 р. – № 3 / № 7, 2005, с. 186 / с. 55.
6. Полторак А. С. Специфічні особливості обліку розрахунків готівковими коштами на сільськогосподарських підприємствах / А. С. Полторак // Економіка і управління. – 2011. – № 4. – С. 82-86.
7. Про встановлення граничної суми готівкового розрахунку: постанова / Правління Національного банку України. – Офіційний вісник України. – 2005 р. – № 16. – С. 43.
8. Про державну підтримку сільського господарства України, Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1877-15
9. Про застосування штрафних санкцій за порушення норм регулювання обігу готівки: указ Президента України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: // http://zakon.rada.gov.ua/
10. Про затвердження спеціалізованих форм регістрів журнально-ордерної форми обліку для сільськогосподарських підприємств та Методичних рекомендацій щодо їх застосування: наказ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.licasoft.com.ua/

11. Савлук М. І. Гроші та кредит: підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, І. М. Лазепко, М. Ф. Пуховкіна, І. В. Шамова, Н. Г. Заболотна, О. А. Брегеда; ред.: М. І. Савлук; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – 6-те вид., перероб. і доповн. – К.: КНЕУ, 2011. – 590 с.
12. Садовська І. Б. Бухгалтерський облік: навч. посіб. / І. Б. Садовська. Т. В. Божидарнік. К. Є. Нагірська. – К.: «Центр учбової літератури». 2013. – 688 с.
13. Статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua/
14. Супрун В. Розрахунки готівкою / В. Супрун // Дебет – Кредит: Школа бухгалтера. – 2006. – № 1. – С. 10.

Бондаренко А.Н.
Черноморский государственный университет имени Петра Могилы

ОРГАНИЗАЦИЯ И НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УЧЕТА НАЛИЧНЫХ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ НА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация
Исследованы особенности организации учета расчетов наличными средствами на отечественных предприятиях. Установлено место учета расчетов наличными средствами у субъектов хозяйствования. Рассмотрены характерные черты учета наличности на сельскохозяйственных предприятиях. Проанализирована законодательно-нормативная база Украины по вопросам учета наличных средств. Определены актуальность и необходимость систематического пересмотра и сопоставления нормативов учета наличности на предприятиях.
Ключевые слова: наличные, учет наличных расчетов, сельскохозяйственные предприятия, кассовые расчеты.

Bondarenko A.N.
Petro Mohyla Black Sea State University

ORGANIZATION AND REGULATORY FRAMEWORK ACCOUNTING CASH ON FARMS

Summary
The features of accounting of cash in domestic enterprises. The place of accounting in cash businesses. We consider the characteristics of the cash accounting on farms. Analyzed the legal and regulatory framework of Ukraine on account of cash. Determined the relevance and need for systematic review and comparison of accounting standards cash in the business.
Keywords: cash, cash payments accounting, farms, cash payments.

УДК 336.226

НЕДОЛІКИ ОНОВЛЕНОГО МЕХАНІЗМУ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВ

Боровик П.М., Гузар Б.С., Приблуда М.С.
Уманський національний університет садівництва

У статті проаналізовано сучасний порядок нарахування і сплати податку на прибуток підприємств, що справляється в Україні з підприємств на загальній системі оподаткування. Результати дослідження продемонстрували, що податок на прибуток є одним із бюджетоформуючих податкових платежів. В той же час, дослідження показало, що сучасний механізм справляння цієї податкової форми має цілий ряд недоліків, викликаних недостатніми фіскальними та регулюючими її властивостями. Авторами за результатами дослідження обґрунтовано що для вирішення більшості проблем справляння податку на прибуток підприємств необхідно усунути розбіжності між податковим та бухгалтерським обліком доходів та витрат. Крім того, необхідно відмінити статтю 150 Податкового кодексу України, якою передбачено можливість перенесення на наступні податкові періоди від'ємного значення об'єкта оподаткування з податку на прибуток а також звільнити від оподаткування частину прибутку підприємств, що використовується його платниками на фінансування інноваційно-інвестиційних проектів.
Ключові слова: податкова система, пряме оподаткування, прибуток, податок на прибуток підприємств, Податковий кодекс України.

Постановка проблеми. Одним з податкових платежів, мобілізовані суми якого з 2015 р. суттєво вплинуть на доходну частину місцевих бюджетів, є податок на прибуток підприємств. Не зважаючи на те, що механізм справляння податку на прибуток підприємств з часу прийняття Податкового кодексу України зазнав суттєвих змін, слід відзначити, що порядок його нарахування і сплати в період 2013-2015 рр. знову був кілька раз реформований. При цьому, найбільш кардинальні змі-

© Боровик П.М., Гузар Б.С., Приблуда М.С., 2015

ни порядку оподаткування прибутку підприємств на загальній системі оподаткування відбулись в кінці 2014 р. з прийняттям Закону України від 28.12.2014 р. № 71-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» [11]. Варто відмітити, що сучасні трансформації механізму справляння податку на прибуток потребують новітнього аналізу порядку його нарахування і сплати, який необхідно здійснювати з метою обґрунтування шляхів його вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто відзначити, що недоліки механізму справляння податку на прибуток підприємств є предметом досліджень В. Л. Андрущенка [1], В. П. Вишневського [4], С. Л. Лондара [5], С. В. Онишко [6], Т. В. Паєнтко [7], А. М. Соколовської, Т. І. Єфименко та І. О. Луніної [12], Л. Д. Тулуша [13], К. І. Швабія [15], та безлічі інших вчених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належну шану науковим здобуткам як перелічених науковців, так і безлічі інших дослідників проблем оподаткування прибутку підприємств, варто відзначити, що суттєве реформування механізму справляння цієї податкової форми, яке відбулось в Україні в кінці 2014 р., вимагає посиленої уваги як вчених-фінансистів так і податківців та працівників фінансово-економічних служб окремих підприємств та корпоративних об'єднань до проблем її справляння.

Мета статті. Метою даної публікації є обґрунтування напрямів вдосконалення чинного порядку нарахування і сплати податку на прибуток підприємств. З метою виконання поставленого завдання в ході дослідження були використані економіко-статистичні методи досліджень, зокрема монографічний, графічний і табличний методи а також метод порівняння.

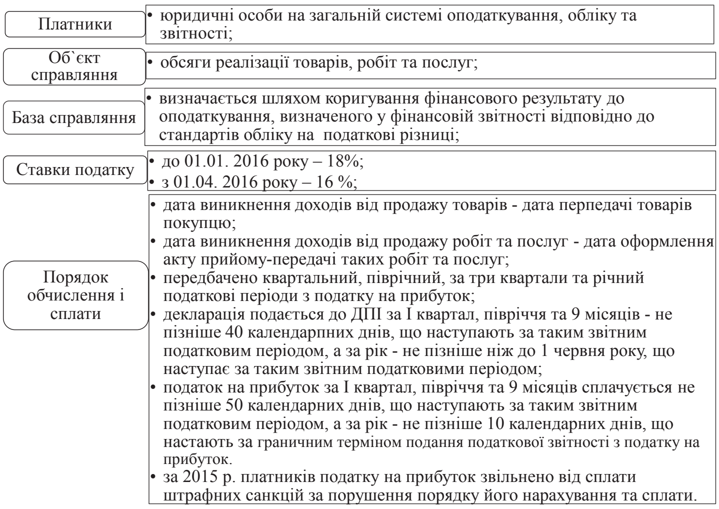

Рис. 1. Основні особливості сучасного механізму справляння податку на прибуток підприємств в Україні [9]

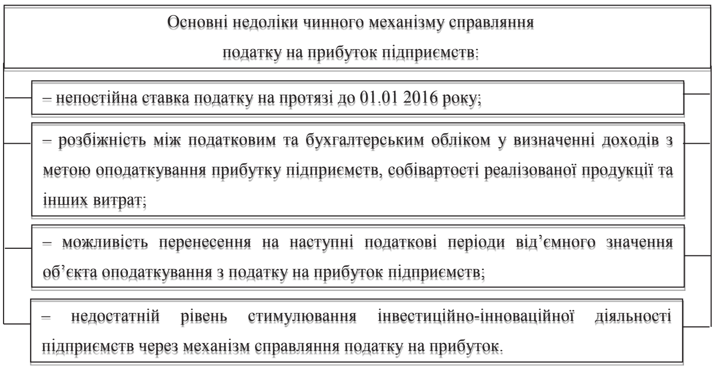

Рис. 2. Основні недоліки чинного механізму справляння податку на прибуток підприємств [1-4]*

Узагальнено авторами

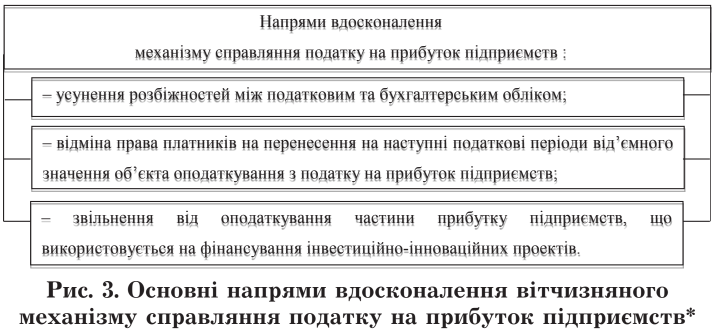

Рис. 3. Основні напрями вдосконалення вітчизняного механізму справляння податку на прибуток підприємств*

Розроблено авторами

Виклад основного матеріалу. Внаслідок реформування механізму справляння податку на прибуток, яке відбулось в період 2013-2014 рр., було спрощено механізм справляння цієї складової податкової системи України, яке відбулось, насамперед, шляхом відміни квартального порядку декларування з податку на прибуток для більшості категорій платників та запровадження правила розрахунку об'єкта оподаткування з податку на прибуток, дещо наближеного, порівняно з попереднім, до бухгалтерського порядку визначення прибутку підприємства [8; 10] (рис. 1).

В той же час, необхідно відмітити, що порядок визначення сум прибутку з метою його оподаткування недостатньо гармонізовано з обліковими правилами обчислення прибутку підприємств.

При цьому, внаслідок реформування бюджетних відносин, що відбулось вкінці 2014 р., з 2015 р. мобілізовані суми податку на прибуток частково перерозподілятимуться на користь місцевих бюджетів [9].

Необхідно зазначити, що податок на прибуток підприємств забезпечує надходження значної частини доходів консолідованого бюджету України. Саме це демонструє динаміка мобілізації цього податку до зведеного бюджету загалом по Україні, по Черкаській області, по Уманському району Черкащини, а також динаміка сплати досліджуваної податкової форми одним із підприємств досліджуваного району та частки зазначеного податку в податкових виплатах згаданого підприємства наведена нами в табл. 1.

Зокрема, показники табл. 1, демонструють наявність тенденції до щорічного зростання абсолютних розмірів мобілізованих сум податку на прибуток підприємств по Україні, області та по Уманському району.

В той же час, дані таблиці засвідчили що в 2012-2013 рр. питома вага податку на прибуток в податкових надходженнях консолідованого бюджету України, мобілізованих ДФС в Черкаській області та Уманською ОДПІ ГУ ДФС у Черкаській області дещо скоротилась. Поряд з цим частка мобілізованих сум цієї податкової форми в загальних податкових надходженнях загалом по Україні в 2012-2013 рр., будучи вищою на 1/4 від аналогічного показника за 2009-2011 рр. практично не змінювалась [2; 3].

Таблиця 1

Динаміка сплати податку на прибуток та його частки в податкових надходженнях зведеного бюджету та податкових виплатах платника*

Показники	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
I. По Україні:					
Мобілізовано податку на прибуток підприємств, млрд. грн	33,2	40,2	55,0	55,3	54,3
Питома вага податку на прибуток підприємств у податкових надходженнях зведеного бюджету, %	11,5	12,8	13,8	16,1	16,1
II. По Черкаській області:					
Мобілізовано податку на прибуток підприємств, млн. грн	503,2	550,1	625,2	713,9	718,3
Питома вага податку на прибуток підприємств у податкових надходженнях, мобілізованих по області до зведеного бюджету, %	10,2	10,8	11,1	12,9	12,2
III. По Уманському району Черкаської області:					
Мобілізовано податку на прибуток підприємств, млн. грн	28,8	29,1	32,9	35,1	35,0
Питома вага податку на прибуток підприємств у податкових надходженнях, мобілізованих по місту до зведеного бюджету, %	15,3	16,2	17,9	17,8	17,0
IV. Показники сплати податку на прибуток ПРАТ «Уманьагрохім»:					
Сплачено податку на прибуток підприємств, тис. грн	615,6	616,7	698,1	759,9	811,1
Питома вага податку на прибуток підприємств у загальних податкових виплатах підприємства, %	27,7	28,6	28,8	28,9	28,9

**Складено авторами за даними джерел: [2; 3] а також за матеріалами ДФС в Черкаській області, Уманської ОДПІ ГУ ДФС в Черкаській області та за даними податкової звітності ПРАТ «Уманьагрохім»*

Поряд з тим, показники діяльності одного з платників податку на прибуток підприємств – ПРАТ «Уманьагрохім», наведені нами в таблиці, показали, що на протязі всього досліджуваного періоду відбувалось зростання як абсолютного розміру сплаченого податку на прибуток так і частки цього податку в загальних податкових виплатах зазначеного підприємства. Це відбулось, насамперед, внаслідок, з одного боку, збільшення обсягів реалізації досліджуваного підприємства, а з іншого – скорочення пільг з податку на прибуток, на які мало право підприємство в період до 2011 року.

В той же час, як демонструє практика податкового адміністрування цієї податкової форми, значна частина платників податку на прибуток як Уманського району та міста Умань, так і Черкаської області та України в 2011-2013 рр. стали подавати декларації з податку на прибуток з нулями або декларувати від'ємні значення об'єкта оподаткування з цього податку [14].

На наше переконання, такий стан речей, насамперед, зумовлений недоліками механізму справляння податку на прибуток. При цьому, аналіз наукових публікацій, присвячених недолікам механізму справляння податку на прибуток підприємств, дозволяє відзначити, що ця податкова форма має безліч недоліків, які стосуються механізму її справляння [1, с. 150-158; 4, с. 251-252; 5, с. 18; 6, с. 49; 7, с. 87-88; 10; 12, с. 152; 13, с. 67-68; 14, с. 456-457; 15, с. 246]. Не зупиняючись на всіх аналізованих в науковій літературі недоліках порядку нарахування і сплати податку на прибуток, відзначимо основні з них, до яких, на нашу думку, варто віднести (рис. 2).

– непостійну ставку податку на протязі до 01.01 2016 р.;

– розбіжність між податковим та бухгалтерським обліком у визначенні доходів з метою оподаткування прибутку підприємств, собівартості реалізованої продукції та інших витрат;

– можливість перенесення на наступні податкові періоди від'ємного значення об'єкта оподаткування з податку на прибуток підприємств;

– недостатній рівень стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств через механізм справляння податку на прибуток.

Слід відзначити, що проблема зміни ставки податку на прибуток у разі, якщо не буде внесено нові зміни до Податкового кодексу України стосовно зміни ставок аналізованого податку вирішиться автоматично з 01.01 2016 р.

Поряд з цим, більшість перелічених проблем сучасного механізму справляння аналізованого податкового платежу потребують термінового та ефективного вирішення, оскільки лише їх врегулювання дозволить посилити фіскальний потенціал та регулюючі властивості цієї податкової форми.

Зокрема, на нашу думку, з метою забезпечення зростання регулюючого впливу податку на прибуток підприємств та спрощення облікових процедур, пов'язаних зі справлянням цього податку, нині необхідно (рис. 3).

– повне усунення розбіжностей між податковим та бухгалтерським обліком;

– відміна статті 150 Податкового кодексу України, яка передбачає можливість перенесення від'ємного значення об'єкта оподаткування з податку на прибуток на наступні податкові періоди;

– звільнення від оподаткування частини прибутку підприємств, що використовується на фінансування інвестиційно-інноваційних проектів.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, слід відмітити що сучасний порядок нарахування і сплати податку на прибуток підприємств має суттєві недоліки, зумовлені недостатніми фіскальними та регулюючими властивостями цієї податкової форми.

Шляхами вдосконалення вітчизняного механізму справляння податку на прибуток, як показали результати дослідження, мають бути усунення розбіжностей між податковим та бухгалтерським обліком доходів та витрат, відміна статті 150 Податкового кодексу України, якою передбачено можливість перенесення на наступні податкові періоди від'ємного значення об'єкта оподаткування з податку на прибуток а також звільнення від оподаткування частини прибутку підприємств, що використовується його платниками на фінансування інвестиційно-інноваційних проектів.

Подальші наукові пошуки в обраному напрямі економічних досліджень слід присвятити дослідженню можливостей використання податку на прибуток в якості основної податкової форми для крупних аграрних корпорацій.

Список літератури:
1. Андрущенко В. Л. Податкові важелі та стимули розвитку господарських систем (теоретичні засади та практика використання) [Текст] / В. Л. Андрущенко, В. М. Мельник – Ірпінь: Національний університет державної податкової служби України, 2006. – 210 с.
2. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2010 рік. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Budget-Monitor/KV_IV_2010_Monitoring_ukr.pdf
3. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2013 рік. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Budget-Monitor/KV_IV_2013_Monitoring_ukr.pdf
4. Вишневский В. П. Налогообложение: теориии, проблемы, решения [Текст] / В. П. Вишневский, А. С. Веткин, Е. Н. Вишневская – Донецк, 2006. – 505 с.
5. Лондар С. Л. Моделювання надходжень із податку на прибуток підприємств в умовах українського економічного середовища [Текст] / С. Л. Лондар // Фінанси України. – 2010. – № 12. – С. 12-20.
6. Онишко С. В. Підвищення рівня адміністрування податку на прибуток / С. В. Онишко // Фінанси України. – 2003. – № 6. – С. 47-50.
7. Паєнтко Т. В. Підвищення ефективності адміністрування податку на прибуток [Текст] / Т. В. Паєнтко // Науковаий вісник Національної академії ДПС України. – 2005. – № 4(31). – С. 80-89.
8. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755–VI. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
9. Податок на прибуток – 2015: що принесла податкова реформа. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.spd-info.com.ua/ua/view/news/one/5157
10. Податок на прибуток в Україні в 2014 році. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://taxoptima.com.ua/ru/content/podatok-na-pributok-v-ukrayini-v-2014-roci#sthash.ikjzE7Oe.dpuf
11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19
12. Соколовська А. М. Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду [Текст] / [А. М. Соколовська, Т. І. Єфименко, І. О. Луніна]: за заг. ред. А. М. Соколовської. – К.: НДФІ, 2006. – 320 с.
13. Тулуш Л. Д. Податкові важелі та механізми стимулювання інновацій [Текст] / Л. Д. Тулуш // Фінанси України. – 2006. – № 4. – С. 62-70.
14. Філоненко Г.Г. Сліди ухилення від сплати податку на прибуток [Текст] / Г. Г. Філоненко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – № 1. – С. 454-458.
15. Швабій К. І. Напрями підвищення ефективності адміністрування податків в Україні [Текст] / К. І. Швабій, Ъ Ю. Д. Гусак // Наукові записки. – 2008. – Вип. 10. – С. 240-247.

Боровик П.Н., Гузар Б.С., Приблуда М.С.
Уманский национальный университет садоводства

НЕДОСТАТКИ ОБНОВЛЕННОГО МЕХАНИЗМА ИЗЫМАНИЯ НАЛОГА НА ПРИБЫЛЬ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье проанализировано современный порядок начисления и уплаты налога на прибыль предприятий, взимаемого в Украине с предприятий на общей системе налогообложения. Результаты исследования показали, что налог на прибыль является одним из бюджетообразующих налоговых платежей. В то же время, исследование показало, что современный механизм изымания этой налоговой формы имеет целый ряд недостатков, вызванных недостаточными фискальными и регулирующими ее свойствами. Авторами по результатам исследования обосновано что для решения большинства проблем изымания налога на прибыль предприятий необходимо устранить расхождения между налоговым и бухгалтерским учетом доходов и расходов. Кроме этого, необходимо отменить статью 150 Налогового кодекса Украины, которой предусмотрена возможность переноса на следующие налоговые периоды отрицательного значения объекта налогообложения по налогу на прибыль а также освободить от налогообложения части прибыли предприятий, что используется его плательщиками на финансирование инновационно-инвестиционных проектов.
Ключевые слова: налоговая система, прямое налогообложение, прибыль, налог на прибыль предприятий, Налоговый кодекс Украины.

Borovyk P.M., Huzar B.S., Pribluda M.S.
Uman National University of Horticulture

THE DISADVANTAGES OF A REVISED MECHANISM OF COLLECTION OF CIT

Summary
The article analyzes the procedure of calculation and payment of corporate income tax levied on the enterprises in Ukraine under the regular tax The results of the study showed that the income tax is one of the budget-tax income. At the same time, the research has shown that the current mechanism of collecting of this tax form has a number of disadvantages caused by an inadequate fiscal and regulatory properties. The authors of the study proved that for solving the most problems of levying the corporate income of enterprises it is necessary to eliminate the differences between tax and accounting income and expenses. You also need to abolish Article 150 of the Tax Codex of Ukraine, which has the ability to transfer to the following tax periods the negative object of taxation on income tax and exempt from taxation the profits of companies that use its taxpayers to finance innovative investment projects.
Keywords: taxation, direct taxes, income, income tax, the Tax Codex of Ukraine.

УДК 657.422

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Бурдейна Л.В.
Буковинський університет

У статті обґрунтовано підходи до аналізу забезпечення та ефективного використання виробничих запасів на підприємстві. Показано, що для ефективної діяльності підприємства загальним орієнтиром є мінімізація виробничих запасів в припустимих межах, яка зумовлює прискорення обороту виробничих запасів та підвищення конкурентоспроможності продукції, що виробляється. Доведено, що необхідною умовою організації виробничого процесу підприємств є забезпечення його виробничими запасами.
Ключові слова: виробничі запаси, матеріаломісткість, матеріаловіддача, матеріальні витрати.

Постановка проблеми. Необхідною умовою виконання виробничої програми з випуску та реалізації готової продукції, зниження її собівартості пов'язане з використанням виробничих запасів. Комплексне використання виробничих запасів, їх раціональне використання, застосування дешевших і найефективніших виробничих запасів є надзвичайно важливим напрямом збільшення випуску продукції та поліпшення фінансового становища. Виробничі запаси є складовою майна підприємства вони істотно впливають на фінансові результати господарюючого суб'єкта, оскільки займають найбільшу питому вага у структурі витрат підприємств різних галузей економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем аналізу забезпечення та ефективного використання виробничих запасів у своїх працях приділяли увагу вітчизняні вчені-економісти: Ф.Ф. Бутинець, С.В. Андрос, Л.Л. Горецька, М.Я. Коробов, В.І. Єфіменко, Н.В. Чабанова, М.Г. Чумаченко, В.В. Сопко, Є.В. Мних, З.В. Гуцайлюк, В.З. Бурчевський, М.В. Кужельний, П.Т. Саблук, та ін.

Вагомий внесок у вирішення зазначених проблем зробили: Бейгельзімер М.Г., Буднік-Сіверський А.Б, Велш Глен А., Шорт Даніел Г., Воскобойнік М.П., Гуслякова Т.І., Козіна Т.А., Копайлов В.С., Ліберман Л.В., Луговий В.А., Маргуліс А.Ш., Немцова З.С., Новодворський В.Д., Старовойтенко Л.І., Терехова Н.С., Цуркану В.І., Шеремет А.Д., Шестьоркіна В.І., Чечета А.П.

Однак ціла низка питань з організації та методики аналізу ефективності використання виробничих запасів на підприємствах досліджені недостатньо й потребують додаткового вивчення

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Основними завданнями для управління підприємством є прийняття своєчасних та адекватних рішень з ефективного використання виробничих запасів, тому необхідною умовою постає питання визначення факторів, які впливають на раціональне використання сировини і матеріалів у виробничій діяльності підприємства.

Формулювання цілей статті. На рівень забезпечення підприємства виробничими запасами впливають як внутрішні так і зовнішні фактори.

Таким чином, пріоритетним напрямом сучасного економічного аналізу необхідно визначити систему аналітичного забезпечення перспективного та оперативного управління. Завдання аналізу полягають не тільки в оцінюванні рівня досягнутих результатів діяльності, а й у виявленні резервів і можливостей покращення забезпечення підприємства виробничими запасами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринкова економіка за своєю сутністю є засобом, який стимулює зростання продуктивності праці, всебічне підвищення ефективності виробництва.

Вітчизняна економіка довгі роки розвивалася на екстенсивній основі, тобто орієнтувалася на залучення у виробництво додаткових виробничих запасів. В умовах необхідності постійного збільшення обсягів виробництва промисловість натрапила на брак ресурсів. Тому, надалі намітився принципово новий підхід до задоволення потреби економіки у виробничих запасах. Було поставлено завдання задоволення приросту потреб у виробничих запасах за рахунок їх економії. Проблема ресурсозбереження стала загальнодержавною, загальнонародною. Вирішення завдань по перетворенню ресурсозбереження у вирішальне джерело задоволення зростаючих потреб національного господарства здійснюється в кількох основних напрямках, що включають: ліквідацію втрат виробничих запасів у всіх ланках національної економіки, підвищення якості продукції, яка випускається, що тягне за собою зниження витрат виробничих запасів при експлуатації техніки, застосування ресурсозберігаючого обладнання, розробку і впровадження маловідходних технологічних процесів, вдосконалення нормативної бази планування матеріально – технічного постачання.

Необхідною умовою організації виробництва є забезпечення підприємства необхідною кількістю виробничих запасів. Оновлення асортименту, розширення виробничих можливостей зумовлює зростання потреби у виробничих запасах. Господарюючі суб'єкти в процесі виробництва споживають дуже багато виробничих запасів, різних за видам, маркам, сортам, розмірам.

Виробничі запаси виступають одним з найважливіших елементів здійснення виробничо-господарської діяльності підприємства. Це вид запасів, які за своїм економічним змістом є предметами праці. Їх особливість полягає у тому, що вони обслуговують один виробничий цикл, які свою вартість повністю переносять на собівартість готових виробів.

У процесі споживання виробничих запасів відбувається їх трансформація в матеріальні витрати, тому ощадливе використання палива, сировини, матеріалів, енергії знижує собівартість продукції. У загальній сукупності витрат за виробництво матеріальні витрати становить приблизно 70%, що є свідченням високої матеріаломісткості продукції. Зниження матеріаломісткості продукції є надзвичайно важливим напрямом поліпшити роботу, оскільки ощадливе витрачання всіх видів виробничих запасів дає зростання виробництва та зниження собівартості.

Важливим чинником розвитку та інтенсифікації виробництва є стабільна забезпеченість підприємства

© Бурдейна Л.В., 2015

виробничими запасами та їх раціональне використання. З переходом до ринку докорінно змінюється система постачання підприємства сировиною і матеріалами, комплектуючими виробами та енергоносіями. Для того, щоб визначити, якою мірою підприємство забезпечене виробничими запасами, необхідно:

- вивчити порядок розрахунку й обґрунтованість договорів про поставку виробничих запасів, умови поставок;
- визначити характер виробничих запасів і зміну їх структури;
- перевірити обґрунтованість норм виробничих запасів і потребу в матеріальних ресурсах;
- виявити можливості зменшення виробничих запасів і потреби в матеріальних ресурсах;
- розробити заходи щодо зниження наднормативних і зайвих виробничих запасів

Перевіряючи розрахунки потреби, необхідно з'ясувати, чи враховані зміни в номенклатурі й асортименті призначеної до випуску продукції, чи враховані зміни питомих витрат на одиницю продукції, чи враховані заходи щодо підвищення технічного рівня виробництва і праці.

Економічний аналіз виробничих запасів є важливим інструментом удосконалення господарського механізму управління виробництвом, що сприяє підвищенню обґрунтованості фінансово-виробничих планів, вибору ефективного економічного стимулювання, розробці об'єктивних методів оцінки діяльності виробничих підрозділів підприємства. Особливу роль він також відіграє в прийнятті управлінських рішень з ефективного використання виробничих запасів на хлібопекарських підприємствах і для виконання всіх функцій управління: планування, контролю, стимулювання, регулювання, організації тощо.

Аналіз покликаний дати економічну оцінку використання виробн6ичих запасів для підготовки управлінських рішень, що спрямовані на підвищення ефективності виробництва за рахунок їх раціонального використання.

Однією з важливих проблем в методиці здійснення економічного аналізу є те, що аналіз виробничих запасів здійснюється за річними підсумковими звітними даними в цілому по підприємству, що усуває можливість отримання оперативних даних про характер, причини та наслідки відхилень, які на сучасному етапі господарювання мають вирішальний вплив на результати управління.

Для виконання аналітичної роботи з ефективного використання виробничих запасів потрібно:

- дотримуватися встановленого мінімуму показників;
- визначити форми та методичні прийоми здійснення такого аналізу;
- встановити терміни виконання економічного аналізу.

Зазначимо, що економічний аналіз повинен стати обов'язковою функцією кожного підрозділу організаційної структури управління підприємством. Конкретні завдання аналізу визначаються змістом роботи даного підрозділу та залежать від структури управління, автоматизації управлінської праці тощо.

Умовами безперебійної роботи підприємства є своєчасна забезпеченість виробничими запасами. Потреба них визначається потребою виконання виробничої програми та інші невиробничі потреби.

Сучасні масштаби суспільного виробництва, постійне ускладнення його структури, а також прискорення науково-технічного прогресу вимагають підвищення рівня аналітичної роботи на підприємстві. В умовах різко підвищеної потреби в аналітичній інформації вже не достатньо оцінювати відхилення фактично отриманих економічних показників від планових або базових і визначати розміри та причини втрат. Економічний аналіз вказує на невикористані резерви виробництва і визначає міри по їх реалізації.

В процесі аналізу виробничих запасів виникає необхідність встановлення джерел покриття які можуть бути як зовнішніми так і внутрішніми. До зовнішніх джерел покриття відносять ті виробничі запаси, які надійшли від постачальників відповідно до укладених договорів. Внутрішні джерела – це скорочення відходів на виробництві, використання вторинної сировини, власне виготовлення матеріалів і напівфабрикатів, економія матеріалів в результаті запровадження досягнень науково – технічного прогресу.

Реальна потреба у завезенні виробничих запасів від постачальників – це різницю між загальною потребою у певному виді матеріалу і сумою внутрішніх джерел її покриття.

Потреба виробничих запасів утворених наприкінці періоду визначається у трьох оцінках. Поперше, в натуральних одиницях виміру, що необхідне для встановлення потреби у складських приміщеннях. По-друге, у грошовій оцінці. Потретє, в днях забезпеченості.

При аналізі виробничих запасів, передусім, слід перевірити правильність і обґрунтованість складання плану матеріально-технічного постачання, а потім уже його виконання за обсягом, номенклатурою та термінами.

Отже, аналіз починають із перевірки вмотивованості планових розрахунків у потребі виробничих запасів. При цьому вивчають норми і нормативи, покладені в основу даних розрахунків: потреба для виконання виробничої програми планованого періоду, запас матеріалів наприкінці планованого періоду, необхідний для безперебійної роботи у майбутньому; очікуваний залишок початку планованого періоду; кількість і вартість матеріалів, що їх отримали від постачальників.

Потім перевіряють відповідність плану постачання потребам виробництва і гуманітарного утворення необхідних запасів.

Далі з'ясовують, яке фактичне забезпечення виробничих запасів для виконання виробничої програми, тобто перевіряється забезпеченість потреби у завезених виробничих запасах договорами з їхньої постачання та фактичним виконанням поставки виробничих запасів.

Об'єктом аналізу є комплексність постачання, тобто дотримання певних співвідношень між найважливішими видами виробничих запасів, порушення комплексності постачання, зазвичай, призводить до порушення термінів виготовлення продукції, порушення асортименту і можливого зниження обсягу випуску.

Також під час аналізу забезпеченості виробничих запасів перевіряється якість отриманих від постачальників матеріалів, відповідність їхнім стандартам, технічних умов й умовам договору. Адже його зниження веде до поломки устаткування, порушення норм витрати матеріалу, збільшення собівартості, зниження якості готової продукції. Слід з'ясувати причини надходження виробничих запасів зниженого якості, з'ясувати, яких заходів було вжито відділом постачання щоб одержати виробничі запаси належної якості. За результатами перевірки складають акти приймання матеріалів, які відповідають пред'явленим вимогам, що є підставами пред'явлення санкцій і претензій до постачальникам.

Важливе значення в аналізі надається виконанню плану з термінів поставки матеріалів (особливо у комплекті), які визначають ритмічність випуску. Порушення термінів поставки веде до недовиконання плану виробництва та реалізації продукції. Для оцінки ритмічності поставок використовують коефіцієнт ритмічності і коефіцієнт варіації. Коефіцієнт ритмічності визначається підсумовуванням фактичного частки випуску продукції кожний період, але з більш планового рівня.

Особливу увагу приділяють стану складських запасів сировини й матеріалів. Розрізняють запаси поточні, сезонні і страхові.

Поточні запаси – це переважна більшість виробничих та товарних запасів. Вони забезпечують безперервність постачання виробничого процесу між двома черговими поставками і розраховуються з інтервалу поставки.

Сезонні запаси – запаси, які утворюються при сезонному характері виробництва або за сезонним характером споживання у виробництві.

Страхові запаси призначені для безперервного постачання підприємства у разі непередбачених обставин: у зв'язку з недовиконанням плану випуску продукції постачальником чи перевиконанням плану споживачем; у разі можливих затримок матеріалів при доставці.

Підвищення ефективності використання виробничих запасів обумовлює скорочення матеріальних витрат на виробництво продукції, зниження її собівартості та отримання прибутку.

Завдання аналізу використання виробничих запасів у тому, щоб оцінити можливість зниження матеріаломісткості всієї продукції і окремих виробів, виявити перевитрати окремих видів сировини, матеріалів, палива, енергії внаслідок недотримання норм, збільшення відходів та втрат, знайти факти завищення норм витрати виробничих запасів і складання нереальних планів їх економії.

Для характеристики ефективність використання виробничих запасів застосовують систему узагальнюючих показників.

До узагальнюючих показників відносять: матеріаломісткість продукції, матеріаловіддачу, питому вагу матеріальних витрат у собівартості продукції, коефіцієнт матеріальних витрат, коефіцієнт співвідношень темпи зростання обсяги виробництва і матеріальних витрат.

Матеріаломісткість завжди була основним питанням в конкурентоспроможності підприємства, тому що економія сировини і матеріалів дозволяє знижувати виробленої продукції. Виробничі запаси відіграють основну роль у виробництві та їх ефективне використання забезпечує прибуток підприємства.

В даний час в економіці проявляється науково-технічна діяльність на зниження витрат виробничих запасів, для чого застосовуються нові енергозберігаючі технологій, використовуються нові види ресурсозберігаючого обладнання, впроваджуються маловідходні технологічні процеси, нові методи економіки та раціонального використання сировини та матеріалів, вдосконалюються структура і норми матеріаловикористання. Показники загальної економічної ефективності, в тому числі і матеріаломісткість характеризують ефективність вибору вже реалізованих, минулих витрат. З їх допомогою визначається доцільність зроблених затрат, виявляються резерви підвищення ефективності виробництва.

Матеріаловіддача визначається розподілом вартості виробленої продукції у сумі матеріальних витрат. Це характеризує віддачу матеріалів, тобто скільки вироблено продукції з спожитих виробничих запасів.

Матеріаломісткість – показник, зворотній матеріаловіддачі, що свідчить про, кількі матеріальних витрат потрібних для виробництва одиниці продукції.

Питома вага матеріальних витрат у собівартості продукції характеризує величину матеріальних витрат у собівартості виробленої продукції.

У процесі аналізу вивчається рівень цін та динаміка показника матеріаломісткості продукції. Визначають причини зміни показників матеріаломісткості та матеріаловіддачі. Визначають вплив показників на обсяги виробництва продукції.

Одним із основних завдань підприємств є зниження матеріаломісткості виробництва.

Аналізуючи загальний показник матеріаломісткості виробництва продукції, необхідно:

1) визначити зміну рівня матеріаломісткості виробництва випущеної продукції в динаміці та порівняно з планом;

2) з'ясувати причини зміни і визначити динаміку досягненнях результатів (економії чи перевитрат) за видами використовуваних виробничих запасів, результати окремих факторів, які зумовили ці зміни (удосконалення техніки і технології виробництва продукції, структури сировини, матеріалів і паливно-енергетичних ресурсів). До основних факторів відносять: рівень прогресивності конструкторських рішень (удосконалення) конструкції, скорочення кількості деталей, виготовлення їх з легких і дешевих матеріалів), прогресивність технологічного використання, зміна ринкових цін на сировину, матеріали, паливо, енергію та на готову продукцію; невиконання постачальниками зобов'язань за строками, розмірами і номенклатурою поставок; якість сировини, яка поставляється і витрачається тощо;

3) визначити вплив виконання, матеріально-технічного постачання за видами, сортами, марками виробничих запасів і строками їх постачання на зміну матеріаломісткості;

4) зробити аналіз даних про виконання норм витрати сировини, матеріалів, палива й енергії на виробництво найважливіших видів продукції, а також контроль за виконанням завдань щодо зниження діючих норм витрачання найбільш важливих видів виробничих запасів;

5) узагальнити і проаналізувати дані про кількість відходів і втрат матеріалів, палива та енергії у процесі виробництва, дати оцінку ефективності можливих шляхів зменшення відходів і втрат;

6) визначити ефективність використання у виробництві продукції нових видів виробничих запасів;

7) знайти невикористані внутрішньогосподарські резерви зменшення матеріаломісткості виробництва продукції для зниження її собівартості, збільшення обсягу виробництва, прибутку і рентабельності.

Для визначення економії чи перевитрат виробничих запасів за рахунок зменшення чи збільшення матеріаломісткості продукції зміну коефіцієнта матеріаломісткості множать на матеріальні затрати базового періоду. Додатковий випуск продукції визначають шляхом множення перевитрат виробничих запасів на матеріаловіддачу базового періоду.

При глибшому аналізі загальної матеріаломісткості товарного випуску визначимо, який з елементів матеріальних затрат вплинув на її зміну. Розраховують часткові показники матеріаломісткості відповідно до елементів затрат: сировини, основних матеріалів, купованих напівфабрикатів, допоміжних матеріалів, паливних і енергетичних затрат. Методика розрахунку і аналізу цих показників така, як і методика аналізу загальної матеріаломісткості.

Результати зміни матеріаломісткості товарного випуску продукції потрібно підтверджувати аналізом питомої матеріаломісткості окремих виробів на основі калькуляції їх собівартості.

Матеріаломісткість продукції перебуває під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, що залежать і не залежать від діяльності підприємств.

Внутрішні чинники розглядають з двох позицій: ті, що характеризують рівень прогресивності застосовуваних конструкторських рішень (вдосконалення технології виробництва, вироблення товарів з легких і дешевих матеріалів), і ті, що відображають прогресивність технологічного використання виробничих запасів, купованих виробів та відходів.

До зовнішніх чинників належать: зміна ринкових цін на сировину, матеріали, паливо, енергію і на готову продукцію; невиконання постачальниками зобов'язань щодо термінів, розмірів і номенклатури поставок, а також якості сировини, яку поставляють і витрачають.

Чинники, що впливають на відхилення фактичної матеріаломісткості від нормативної, випливають із невідповідності фактичної вартості витрачених матеріалів нормативній. Ця невідповідність виникає через такі причини:

- неповне здійснення заходів щодо економії виробничих запасів;
- заміна одних виробничих запасів іншими;
- нераціональний розподіл виробничих запасів, їх невимірність;
- відхилення у технології виготовлення виробів, що спричиняє додаткові відходи;
- допущений брак і т. ін.

Матеріаломісткість всього обсягу виробництва продукції є узагальнюючим вартісним показником, і її розраховують як співвідношення всієї величини матеріальних затрат (без амортизації) до вартості товарної продукції. Вона характеризує затрати всіх видів виробничих запасів (сировини, основних і допоміжних матеріалів, купованих напівфабрикатів, палива й енергії) на 1 грн. товарної продукції підприємства.

Поряд із розрахунком загального показника матеріаломісткості доцільно визначити й окремі показники, що характеризують використання окремих видів виробничих запасів (основних, допоміжних, купованих напівфабрикатів, палива, енергії), сировинномісткість, паливомісткість.

Окремі показники дають змогу погодити вартісні показники матеріаломісткості з натуральними, проаналізувати структуру показника. Питому матеріаломісткість конкретних видів продукції можна визначити як у вартісному, так в умовно-натуральному та натуральному виразі. Натуральний розрахунок можна проводити на виробництвах, де використовують відносно однакові види сировини і матеріалів. Вартісний показник питомої матеріаломісткості визначають як співвідношення вартості витрачених матеріальних цінностей на виріб до його ціни.

У розрахунку питомої матеріаломісткості на одиницю продукції та 1 грн. ціни використовують дані про фізичний обсяг випуску і витрати виробничих запасів. При такому розрахунку матеріаломісткості беруть до уваги лише зміну фізичних обсягів випуску продукції і витрачених виробничих запасів.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, своєчасне оцінювання необхідних витрат і ресурсів дає можливість обґрунтувати заходи щодо ефективного використання виробничих запасів підприємства. Запропоновані показники можна використовувати для покращення системи управління витратами на промислових підприємствах.

Список літератури:

1. Коробов М.Я. Фінансово-економічний аналіз господарської діяльності підприємств: Учеб. посібник. – М.: Знание, КОО, 2000. – 378 с.
2. Мних Є.В. Економічний аналіз: Підручник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 412 с.
3. Андрос С.В. Аналіз діяльності підприємства: продуктивне використання виробничих запасів / С.В. Андрос // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2008. – 321 с.

Бурдейная Л.В.
Буковинский университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА ОБЕСПЕЧЕНИЯ И ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАПАСОВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация
В статье обоснованы подходы к анализу обеспечения и использования производственных запасов на предприятии. Показано, что для эффективной деятельности предприятия общим ориентиром является минимизация производственных запасов в допустимых пределах, которая обусловливает ускорение оборота производственных запасов и повышения конкурентоспособности производимой продукции. Доказано, что необходимым условием организации производственного процесса предприятий является обеспечение его производственными запасами.
Ключевые слова: производственные запасы, материалоемкость, материалоотдача, материальные затраты.

Burdeina L.V.
Bukovina University

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ANALYSIS SOFTWARE AND EFFICIENT USE OF INVENTORIES OF AN ENTERPRISE

Summary
The paper-based approaches to the analysis of the supply and use of inventories in the company. It is shown that for the efficient operation of the enterprise general guideline is to minimize inventory within acceptable limits, which leads to faster turnover of inventories and increase the competitiveness of its products. It is proved that a necessary condition for the organization of production enterprises is to provide its inventories.
Keywords: inventory, materials consumption, materialootdacha, material costs.

УДК 330.322(1-21)

МОНИТОРИНГ РЕАЛИЗАЦИИ ТЕХНОЛОГИЙ СОЦИАЛЬНОГО ИНВЕСТИРОВАНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ ГОРОДА

Вешневская А.В.
Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

В статье рассмотрены технологии социального инвестирования, которые применяются предприятиями на территориях их присутствия. Выявлены ценностные ориентиры управления развитием территорий, городов которые позволят обеспечить их эффективное функционирование. Рассмотрены механизмы реализации модели социального инвестирования бизнеса в развитие городов. Определены основные направления социального инвестирования компаний на территории города. Предложены мероприятия по совершенствованию партнерства между бизнесом, обществом и властью в аспекте социального инвестирования.
Ключевые слова: социальное инвестирование, технология социального инвестирования, партнерство, направления, мероприятия.

Постановка проблемы. Благополучное и успешное функционирование и развитие государства зависит от взаимодействия органов власти различных уровней, общества и бизнеса. На современном этапе различного рода программы с использованием социальных инвестиций являются достаточно популярными и важными составляющими функционирования национальных компаний, что полностью соответствует международным традициям и реалиям. При чем особое внимание компании уделяют тем городам, в которых их деятельность непосредственно сконцентрирована. Социальные инвестиции компаний на территории городов осуществляются с использованием различных технологий, актуальность исследования которых постоянно возрастает, поскольку именно социальное инвестирование предприятий – это то, что ожидает местное общество от бизнеса на своей территории, а в свою очередь, бизнес осознает, что это успешный шаг к достижению прибыльности, конкурентоспособности и эффективности.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемы социального инвестирования рассматривались в работах Агафоновой И.С., Блусь П.И., Герасименко Г.В., Крупина В.Е., Пустовалова М.Н., Тульчинского Г. Л. и др.

Однако, несмотря на наличие значительного числа публикаций и исследований в области социального инвестирования, проблемы использования различного рода технологий социального инвестирования требуют своей дальнейшей разработки.

Целью статьи является исследование реализации технологий социального инвестирования на территории города.

Основной материал. Социальные инвестиции – это форма финансовой помощи, выделяемой компанией на реализацию долгосрочных программ, направленных на снижение социального напряжения в регионе присутствия компании и повышение уровня жизни различных слоёв общества. Социальные инвестиции – необходимый элемент в стратегии устойчивого развития любой компании [1].

На современном этапе развития социального инвестирования отечественных предприятий, их вложения в большей степени направлены на реализацию внутренних программ, целью которых является развитие собственного человеческого капитала, ресурсосбережения и удовлетворения потребностей сотрудников. Львиную долю среди них занимают программы «базового» уровня социального инвестирования, которые охватывают уплату взносов по программам обязательного социального и негосударственного медицинского страхования, расходы на обеспечение надлежащих условий труда, повышения квалификации и образовательные программы для сотрудников. Наряду с этим можно выделить социальные инвестиции «расширенного» или корпоративного уровня, охватывающих обеспечение работников не только адекватными условиями труда, но и надлежащими условиями жизни (профилактическое лечение и содействия физическому развитию, строительство жилья, развитие социальной инфраструктуры, обеспечение полноценного отдыха и досуга). Высший уровень социального инвестирования предусматривает реализацию социальных программ, выходящих за пределы предприятия и направлены на решение проблем местного сообщества, территории, на которой рас-

© Вешневская А.В., 2015

положено предприятие, или проблем регионального и государственного значения [2].

Социальные программы бизнеса, направленные на развитие городов присутствия, реализуются в тесном взаимодействии с органами региональной и местной власти. Участие компаний в социальной сфере территорий, сопровождается не только ростом бюджетов социальных программ и профессионализмом управления социальными программами, но и ростом взаимных ожиданий органов региональной и местной власти и бизнеса. С одной стороны, рост ожиданий органов региональной и местной власти от бизнеса может привести к тому, что социальные программы бизнеса могут восприниматься как обязательное, а не добровольное участие компаний в развитии социальной сферы города. Подобная позиция приводит к усилению давления на бизнес со стороны органов власти, выраженное в феномене «добровольно-принудительной благотворительности», прямым следствием которой является снижение эффективности социальных программ бизнеса. С другой стороны, у бизнеса, финансирующего социальную сферу, растет недовольство тем, как органы местного самоуправления расходуют бюджетные средства и управляют социальной сферой. Это вызывает желание бизнеса совместно с органами региональной и местной власти определять приоритеты социальной политики и области, в которой бизнес может принять активное участие. Таким образом, взаимодействие бизнеса и органов региональной и местной власти может либо поддерживать иждивенчество и бюрократизм последних, либо привносить в социальную сферу недостающие ей принципы эффективного управления [3].

Существуют определенные ценностные ориентиры управления развитием территорий, городов которые позволят обеспечить их эффективное функционирование, а именно:

- на государственном уровне – формирование видения приоритетности общественного блага над личным; лоббирование интересов большинства населения в противовес интересам влиятельного меньшинства; работа для консолидации общества в отличие от перманентного обострения конфликтов на основе существующих проблемных вопросов; конструктивный и глубокий подход к решению социально-экономических проблем вместо декларативности, поверхностности и популизма; реальное формирование благоприятного инвестиционного климата; содействие развитию ответственности, нравственности, духовности, образованности, культурности путем создания соответствующих программ; создание и обеспечение перманентно действующей системы поддержки и поощрения проявлений инициативности, креативности, предпринимательского таланта путем организации необходимых для этого мер;

- на уровне местных органов государственного управления и органов местного самоуправления – создание прозрачных и доступных условий для социально-экономического развития; эффективное и ответственное выполнение возложенных на них функций, в частности беспристрастность при осуществлении контроля и регулирования; выявление, поощрение и содействие проявлениям инициативности и креативности населения как основного внутреннего фактора наращивания и реализации местного инновационного потенциала; помощь населению в поиске источников финансирования предпринимательской деятельности, социальных проектов; обеспечение рационального, эффективного и прозрачного распределения и использования государственных средств;

- на уровне местного населения – повышение уровня образованности в вопросах перспектив развития; реформирования ментальности общества о возможностях выхода из кризиса и налаживания постоянного развития; укоренения в сознании людей качественного подхода к выполняемой работе (формирование принципов ответственности, добросовестности, честности), позитивного отношения к изменениям в обществе и понимание их личной роли при внедрении модернизаций них мероприятий; формирование культуры жизнедеятельности с целью обеспечения получения долговременного эффекта от созданных общественных благ [4].

Соответственно все вышеперечисленные ценностные ориентиры могут достигаться посредством реализации определённых механизмов. Механизмы реализации модели социального инвестирования бизнеса в развитие городов разнообразны:

- участие бизнеса в осуществлении городских и региональных социальных программ;
- проведение конкурсов социальных проектов, финансируемых частично за счет городского бюджета, частично за счет местного бизнеса;
- создание фондов местных сообществ;
- создание агентств социально- экономического развития.

Технология внедрения социальных инвестиционных проектов подразделяется на точечный, массовый, рыночный и агрессивный виды.

Технология точечного вида социального инвестирования предусматривает создание специальных экспериментальных объектов или сегментов с режимом наибольшего благоприятствования для реализации социального инвестиционного проекта. При достижении положительных результатов экспериментальные, точечные зоны расширяются, и в процесс реализации проекта втягиваются все новые субъекты инвестирования.

Типичными примерами в этом отношении являются:

- строительство крупных объектов (дома культуры, дворцы спорта);
- поддержка объектов социально-культурной сферы;
- прямые доплаты к заработной плате работников бюджетных учреждений.

Технология массового вида социального инвестирования предполагает разработку типовых нормативов, основанных на представлениях разработчиков проекта и инвесторов о свойствах и качествах социального инвестиционного продукта. В случае, если проект затрагивает несколько отраслей народного хозяйства и социальной сферы – возникает необходимость в разработке специальных межведомственных нормативов, создании специальных органов или структур по его внедрению.

Примером подобного вида социального инвестирования может быть издание специальной или учебной литературы, которое требует согласований органов управления образованием, соблюдения санитарно-эпидемиологических норм, предусматривает задействование в реализации проекта типографий, поставщиков бумаги, художников, книготоргующих предприятий [5].

Так, компания ООО «ДТЭК» поддерживает разработку комплексных программ социально-экономического развития городов, в которых она является градообразующим предприятием. Основная задача Программы социального партнерства ДТЭК – создать благоприятные условия для жизни и работы в населенных пунктах, где расположены предприятия компании. Состояние инфраструктуры, коммуналь-

ного сектора, системы здравоохранения, образования, культуры и спорта, а также экологии определяют качество жизни сотрудников, а значит, и качество их работы. Очевидно и то, что жизнь в городах, где предприятия ДТЭК являются градообразующими, может улучшиться только при условии тесного сотрудничества бизнеса, местных органов власти, и, безусловно, при активном участии жителей.

Для реализации комплексных программ, нацеленных на выявление внутренних ресурсов города, предлагается комплекс мер по институциональным преобразованиям в основных сферах городской экономики.

Комплексная программа социально-экономического развития города основывается на анализе местных условий и ресурсов и представляет собой систему институциональных преобразований, объединенных общими принципами, такими, как демонополизация (это особенно важно для монопрофильных городов); выявление секторов, в которых возможны приватизация и формирование рынка услуг, оплачиваемых непосредственно населением; адресная социальная поддержка при проведении реформ и др. Программа развития города предлагает совокупность решений в области эффективного управления, рационального использования городских финансов и муниципальной собственности, являющихся основой для перспективного финансового планирования.

Для компании это приведет к созданию более стабильной бизнес-среды и улучшению условий жизни для сотрудников и членов их семей. Наличие городских комплексных программ позволяет компании более четко определять приоритеты для финансирования, в результате чего ожидается повышение эффективности социальных вложений.

Технология рыночного вида социального инвестирования основывается на рыночной составляющей проекта, предположении, что рынок как механизм способен сам отрегулировать стихийный процесс реализации, а экономическая эффективность социального инвестиционного проекта базируется в основном на прибыльности инвестиционного продукта.

Социальные программы компании на территориях присутствия реализуются в рамках соглашений о социальном партнерстве под эгидой координационного совета. Основной принцип построения социальных программ компании – взаимодействие всех заинтересованных сторон и консолидация ресурсов, согласование интересов и выявление приоритетов и, что немаловажно, определение меры ответственности участников. Особенность подхода компании к социальному партнерству заключается в формализации взаимоотношений партнеров, так как это стимулирует активное участие сторон и принятие на себя взаимной ответственности.

Так, Программа социального партнерства ДТЭК охватывает территории деятельности – подписанты Декларации социального партнерства. Декларация является многосторонним долгосрочным рамочным документом, определяющим основные принципы партнерства компании и территориальных громад ее деятельности. Декларация открыта для присоединения и подписания со стороны предприятий и административно-территориальных единиц регионов деятельности ДТЭК. В марте 2008 года документ был подписан первыми участниками. На сегодняшний день к Декларации присоединились 22 населенных пункта и 9 районов в 8 областях Украины.

С 2007 по 2013 год в рамках ПСП было реализовано более 747 проектов, в которые ДТЭК инвестировал более 249 млн. грн.

Также за последние годы удалось вывести на новый уровень работу Координационного комитета по социальному партнерству (ККСП), созданного в качестве механизма обеспечения прозрачности и повышения эффективности деятельности в рамках ПСП. Теперь с помощью ККСП участники социального партнерства не только планируют совместную деятельность и обсуждают результаты. ККСП стал площадкой для обмена опытом и диалога между бизнесом, властью и обществом [6].

Таблица 1

Основные направления социального инвестирования компаний на территории города

Элемент	Содержание
Поддержка и развитие персонала	Реализация ипотечной программы на территории города, проведение культурно-просветительных и спортивно-массовых мероприятий; обеспечение работников и членов их семей продовольственными и промышленными товарами на удаленных территориях городов, программы мотивации сотрудников и т.д.
Развитие социальной инфраструктуры в городах присутствия	Приобретение городского транспорта; реализация программ по строительству; реконструкция и оснащение ключевых объектов социальной инфраструктуры, включая школы и образовательные центры, медицинские учреждения, библиотеки, спортивные комплексы и т.д.
Поддержка и развитие городского спорта	Реализация ряда программ, направленных на популяризацию здорового образа жизни и поддержку развития спорта в городах, регионах; строительство и реконструкция спортивных комплексов и площадок; регулярное проведение спортивных мероприятий, а также организация работы спортивных лагерей для детей и молодежи и пр.
Поддержка и развитие системы городского образования	Сотрудничество с крупнейшими национальными вузами, выделяя средства на их материальную поддержку и техническое оснащение, реализуя программы именных стипендий, а также совместно с преподавателями разрабатывая образовательные программы, учитывающие актуальные требования к профессиональным компетенциям молодых специалистов и т.д.
Содействие развитию культуры и искусства в городах	Поддержка театров, инвестирование средств в сохранение и развитие региональных музеев и культурных центров, содействие сохранению уникального культурного наследия регионов и пр.
Поддержка и развитие системы городского здравоохранения	Помимо строительства и реконструкции медицинских учреждений в регионах, оказание материальной поддержки медицинским центрам и поликлиникам, направленной, в том числе, на их оснащение современным диагностическим и лечебным оборудованием и пр.
Поддержка волонтерских движений	Поддержка волонтерских инициатив и способствование развитию в стране добровольческих движений.

Технология агрессивного вида социального инвестирования характеризуется максимальной активностью при внедрении социального инвестиционного проекта: рекламной кампанией в СМИ, по ТВ и радио, использованием сетевого маркетинга с привлечением большого числа реализаторов, открытием точек распространения или внедрения в уже имеющиеся точки нового продукта в качестве приоритетного.

Наиболее ярким примером агрессивной технологии социального инвестирования последнего времени может быть активно внедряемое и пропагандируемое потребительское кредитование, которое фигурирует и как самостоятельная банковская услуга, и как способ реализации того или иного товара.

На основе анализа различных технологий социального инвестирования, можно выделить следующие основные направления социального инвестирования компаний на территории города (табл. 1 [7]).

Социальное инвестирование предприятий в городах их присутствия способствует значительному улучшению уровня жизни населения, развитию социальной инфраструктуры, поддержке систем здравоохранения, образования, искусства и культуры. Поэтому создание эффективно функционирующей системы социальной ответственности компаний, поддержка государством общественных и предпринимательских инициатив в области развития социального инвестирования на территории города является важным направлением государственной социальной политики.

Выводы и предложения. Обеспечение высоких темпов экономического роста Украины является малоперспективным без качественной модернизации системы отношений между властью, бизнесом и местным сообществом, в направлении обеспечения его партнерской основы. Необходимо совершенства процесс обеспечения партнерства между властью, бизнесом и местным обществом посредством различного рода технологий социального инвестирования, как фундамента повышение эффективности экономических реформ, а также повышение конкурентоспособности национальной экономики на мировом уровне [8].

На этом пути необходимо реализовать следующие задачи:

1) улучшение качества социально-трудовых отношений на предприятиях и в учреждениях, в том числе:

- Внедрение высоких корпоративных стандартов оплаты труда; развитие системы охраны труда и охраны окружающей среды;
- Обеспечение стабильной занятости работников, соблюдение законных прав работников;
- Развитие системы социального партнерства на предприятиях и в учреждениях, открытость и доступность руководства для сотрудников;
- Внедрение демократических моделей управления персоналом, формирования положительной нравственной атмосферы в трудовых коллективах.

2) развитие корпоративной социальной сферы, в частности:

- Развитие социальной инфраструктуры;
- Внедрение корпоративных жилищных программ и программ охраны здоровья работников;
- Развитие корпоративных программ профессионального пенсионного страхования;
- Развитие корпоративных программ уменьшения вредного влияния деятельности промышленных и сельскохозяйственных предприятий на окружающую среду;

3) социальное развитие городов и территорий, где фактически находится предприятие:

- Повышение энергоэффективности коммунального сектора, повышение качества услуг энерго- и теплообеспечения населения;
- Поддержка общественного сектора здравоохранения;
- Развитие и поддержка социальной инфраструктуры городских и сельских поселений;
- Привлечение разработки и реализации планов развития городов, направленных на улучшение качества жизни, в т.ч. к реконструкции объектов городской (сельской) инфраструктуры и создание безбарьерной среды;
- Обеспечение создания новых производительных рабочих мест (в т.ч., для представителей категорий, нуждающихся в дополнительных гарантиях на рынке труда), развитие бизнес-среды и социального предпринимательства;
- Реализация проектов, направленных на улучшение состояния окружающей среды.

Список литературы:

1. Корпоративная социальная ответственность: от европейского эталона к белорусским реалиям: аналитические материалы. – 2012. – 112 с.
2. Герасименко Г.В. Соціальні інвестиції підприємств: проблеми та перспективи розвитку в Україні / Г.В. Герасименко // Вісник Хмельницького національного університету 2010, № 6, Т. 2. Економічні науки. – С. 130-133.
3. Блусь П.И. Участие бизнеса в развитии территории / П.И. Блусь // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0CCQQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.perm.ru%2Ffiles%2Fbiznes.doc&ei=mBDPVO7yC8esPYzFgMAB&usg=AFQjCNEbXLlZEmv7gFRqM_UwAvPpgv6wgQ&bvm=bv.85076809,d.ZWU
4. Крупін В.Є. Ціннісні орієнтири управління розвитком сільських територій / В.Є. Крупін, Злидник Ю.Р. // Lviv polytechnic national university institutional repository [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua – С. 176-181.
5. Пустовалов М.Н. Механизм привлечения социальных инвестиций в регионе / М.Н. Пустовалов, Н.А. Лебедев // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://safbd.ru/e-library/mehanizm-privlecheniya-socialnyh-investiciy-v-regione
6. Программа социального партнерства ДТЭК [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://spp-dtek.com.ua/projects/city-with-your-own-hands/
7. Агафонова И.С. Социальное инвестирование: направления, факторы, тенденции и механизмы развития / И.С. Агафонова // Вестник Самарского государственного экономического университета. № 5(103). – 2013. – С. 5-9.
8. Концепція соціального розвитку України на 2013-2023 роки [Електроний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CBwQFjAA&url=http%3A%2F%2Fgurt.org.ua%2Fuploads%2Fnews%2F2013%2F08%2F05%2Fkomment_kontseptsiyi_sotsrozvitku_ukr_2013-2023.doc&ei=kRLPVP6RIImHPJPpgIAG&usg=AFQjCNGG_SerdjmPhj92WUEEvJDCWsoKeQ&bvm=bv.85076809,d.ZWU
9. Тульчинский Г.Л. Корпоративные социальные инвестиции и социальное партнерство: технологии и оценка эффективности: учеб. пособие [Текст] / Г.Л. Тульчинский; Санкт-Петербургский филиал Нац. исслед. ун-та «Высшая школа экономики». – СПб.: Отдел оперативной полиграфии НИУ ВШЭ – Санкт-Петербург, 2012. – 236 с. – 300 экз. – ISBN 978-5-7598-0981-4.

10. Город и бизнес: формирование социальной ответственности российских компаний. С.В. Ивченко, М.И. Либоракина, Т.С. Сиваева / Под. ред. М.И. Либоракиной. – М.: Фонд «Институт экономики города», 2003. – 136 с.

Вешневська А.В.
Донбаська національна академія будівництва і архітектури

МОНІТОРИНГ РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОГО ІНВЕСТУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ МІСТА

Анотація
У статті розглянуто технології соціального інвестування, які застосовуються підприємствами на територіях їх присутності. Виявлено ціннісні орієнтири управління розвитком територій, міст які дозволять забезпечити їх ефективне функціонування. Розглянуто механізми реалізації моделі соціального інвестування бізнесу в розвиток міст. Визначено основні напрямки соціального інвестування компаній на території міста. Запропоновано заходи щодо вдосконалення партнерства між бізнесом, суспільством і владою в аспекті соціального інвестування.
Ключові слова: соціальне інвестування, технологія соціального інвестування, партнерство, напрями, заходи.

Veshnevska A.V.
Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

MONITORING OF REALIZATION OF SOCIAL INVESTMENT TECHNOLOGIES ON THE TERRITORY OF THE TOWN

Summary
The article is about the social investment technologies which are used by enterprises in the territories of their presence. Value orientations of management of areas and cities development that will ensure their effective functioning were identified. Mechanisms of implementation of the model of social investment by businesses in urban development were reconsidered. Basic directions of social investment companies in the city were defined. Measures of improvement the partnership between business, society and the government in terms of social investment were proposed.
Keywords: social investment, technology of social investment, partnership, directions, events.

УДК 338.439.4

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Вудвуд В.В., Скоробогач Д.Д.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У даній статті проаналізовано сучасний стан харчової промисловості та тенденції розвитку в Карпатському регіоні. Розглянуто обсяги виробництва основних видів харчових продуктів протягом досліджуваних періодів в кожній області регіону. Об'єктом досліджування виступили найважливіші види продуктів харчування. Дані про динаміку виробництва харчової промисловості дали можливість виявити негативні та позитивні тенденції, визначити причини та наслідки цих явищ. Були запропоновані можливі шляхи подолання явища скорочення обсягів виробництва харчових продуктів.
Ключові слова: продукти харчування, харчова промисловість, обсяг виробництва, динаміка виробництва.

Постановка проблеми. Забезпечення сталого, ефективного, збалансованого і пропорційного розвитку харчової промисловості є одним з головних завдань державної економічної політики, реалізація якого виступає основною умовою не тільки задоволення потреб внутрішнього ринку в продовольчих товарах, але й за наявності відповідних можливостей – формування потужного їх експортного потенціалу. Тому, харчова промисловість відноситься до стратегічно важливих видів промисловості будь-якої держави. Підприємства харчової промисловості формують продовольчу безпеку країни, забезпечуючи населення життєво необхідними товарами. Серед інших країн світу Україна має найбільш сприятливий природний, людський, геополітичний і ресурсний потенціал для розвитку харчової промисловості, раціональне використання якого забезпечило б їй провідне місце на світовому й регіональних продовольчих ринках. Провідними видами діяльності харчової промисловості України є цукрова, м'ясна, молочна, олійно-жирова, плодо-овочево-консервна, кондитерська, спиртова, виноробна, соляна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам розвитку промислових підприємств, підвищення їх ефективності присвячено праці І. О. Бланка, Л. В. Дейнеко, М. Д. Білик та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В статті проаналізовано динаміку розвитку

© Вудвуд В.В., Скоробогач Д.Д., 2015

харчової промисловості в сучасних умовах ринкової системи України із врахуванням всіх її особливостей.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану та виявлення тенденцій розвитку харчової промисловості Карпатського регіону, прослідкувати динаміку зміни обсягів виробництва.

Результати дослідження. Карпатський регіон займає близько 10% площі та 13% населення всієї України, до складу якого входять чотири області Західної України – Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька та Закарпатська. Харчова промисловість відіграє важливу роль в розвитку цього регіону та орієнтується переважно на переробку місцевої сировини. Обсяг виробництва основних видів харчової продукції Карпатського регіону в розрізі областей наведено в табл. 1.

За обсягом виробництва харчової продукції в Карпатському регіоні перше місце займає Львівська область, де найкраще розвинуте виробництво м'яса, хлібобулочних виробів, макаронів та молочної продукції. Після Львівської області за обсягом виробництва харчової продукції слідує Івано-Франківська область, де найбільше виробляється м'ясної продукції, борошна та кондитерських виробів. Чернівецька область забезпечує Карпатський регіон дещо меншим виробництвом харчової продукції, ніж

Таблиця 1

Виробництво основних видів харчової продукції Карпатського регіону за 2011-2013 роки*

Вид діяльності		Львівська			Івано-Франківська			Чернівецька			Закарпатська		
		2011	2012	2013	2011	2012	2013	2011	2012	2013	2011	2012	2013
1	М'ясна промисловість, т.	40407	45716	51929	9989	9997	14871	10876	13974	12993	1745	1973	1958
2	Вироби ковбасні, т.	5146	5176	6161	1868	1923	1645	6395	6333	4541	310	626	620
3	Молочна, т.	33193	35937	34850	9100	6839	6188	...	...	...	...	...	...
4	Олійно-жирова, т.	493	837	942	...	...	...	50554	59302	46222	...	...	...
5	Фруктово-овочева (включаючи воробництво соків), т.	17267	43773	35542	...	...	...	10066	12080	7863	30797	24848	20762
6	Борошно, т	50330	65994	68325	63027	66389	60785	26245	24301	18735	23855	19443	20434
7	Крупи, т	927	376	386	4029	3433	2941	...	...	...	...	...	...
8	Хлібобулочні вироби, т.	76178	68946	63988	35	34	33	27988	27789	26521	13522	13939	15611
9	Кондитерські вироби (шоколад, торти, печиво та ін), т.	24497	30505	28174	935	2371	7226	131	100	93	77	76	49
10	Макаронні вироби, т	116	295	1234	...	...	...	...	...	...	607	356	424
11	Мінеральна вода дал. тис.	41113	46793	51172	1784	1805	1716	162	275	219	13	14	157

**джерело: розраховано авторами за даними Головного управління статистики за областями*

Таблиця 2

Обсяг виробництва харчових продуктів в Львівській області за період із 2011р. по 2013р [2] *

№ п\п	Найменування продукції	Роки			2012 від 2011		2013 від 2012	
		2011	2012	2013	К-сть	%	К-сть	%
1	Виробництво м'яса	40407	45716	51929	5309	13,14	6213	13,59
2	Вироби ковбасні, т	5 146	5 176	6 161	30	0,58	985	19,03
3	Продукти готові та консервовані з м'яса чи субпродуктів, т	738	708	742	-30	-4,07	34	4,8
4	Виробництво риби	457	610	520	153	33,48	-90	-14,75
5	Соки фруктові та овочеві, т	11385	39254	34952	27869	244,79	-4302	-10,96
6	Джеми, желе фруктові, пюре та пасти фруктові чи горіхові, т	5 882	4 519	590	-1363	-23,17	-3929	-86,94
7	Олія соєва нерафінована та її фракції, т	493	837	942	344	69,78	105	12,54
8	Молоко рідке оброблене і вершки сухі, т	30771	32797	32869	2026	6,58	72	0,22
9	Масло вершкове жирністю до 85%, т	2 422	3 140	1 981	718	29,64	-1159	-36,91
10	Борошно, т	50330	65994	68325	15664	31,12	2331	3,53
11	Крупи, т	927	376	386	-551	-59,44	10	2,66
12	Хліб та вироби хлібобулочні, нетривалого зберігання, т	72165	64993	59997	-7172	-9,94	-4996	-7,69
13	Вироби здобні, т	4 013	3 953	3 991	-60	-1,5	38	0,96
14	Торти, т	1 203	1 202	1 107	-1	-0,08	-95	-7,9
15	Пряники і вироби аналогічні, т	1 085	1 201	948	116	10,69	-253	-21,07
16	Печиво солодке і вафлі, т	15086	16263	14193	1177	7,8	-2070	-12,73
17	Шоколад та готові харчові продукти, що містять какао, т	12123	11839	11926	-284	-2,34	87	0,73
18	Макаронні вироби, т	116	295	1 234	179	154,31	939	318,31
19	Оцет та його замінники, одержані з оцтової кислоти, т	2 855	3 647	2 867	792	27,74	-780	-21,39
20	мінеральна вода (газована та негазована), тис дал.	41113	46793	51171	5680	13,82	4378	9,36

**джерело: розраховано авторами за даними Головного управління статистики в Львівській області*

Львівська та Івано-Франківська. Спільними для цих областей є великий обсяг виробництва м'ясної продукції та хлібобулочних виробів. Однак, для Чернівецької області також є характерний великий обсяг виробництва олійно-жирової продукції. Найменший обсяг виробництва серед областей Карпатського регіону займає Закарпатська. Загалом харчова промисловість Закарпатської області найслабше розвинута, та демонструє більш-менш значний обсяг виробництва тільки борошна, хлібобулочний виробів та фруктово-овочевого виробництва.

Доцільно розпочати дослідження з аналіз обсягу виробництва харчової продукції за окремими областями Карпатського регіону.

Так, харчова промисловість Львівської області займає провідну роль у структурі всієї її промисловості. Це й не дивно, адже область має всі необхідні умови для розвитку – багату сировинну базу, розвинутий АПК, гарні географічні умови, розвинуту транспортну інфраструктуру та історично уставлені традиції ведення сільського господарства.

Поряд із наведеними перевагами харчової промисловості можна спостерігати і недоліки: складна ситуація із формуванням споживчого попиту, зменшення грошових доходів населення регіону та скорочення обсягу споживчого ринку, низькі темпи розвитку малого підприємництва, значна кількість збиткових підприємств, нестача фінансових ресурсів, швидке фізичне руйнування та моральне старіння основних засобів, в результаті чого відбувається скорочення виробничих потужностей. Подолання негативних явищ можливе лише за рахунок проведення грамотної та ефективної державної політики у сфері стимулювання харчової галузі, шляхом залучення іноземних інвестицій, наданнями пільгових кредитів, поглиблення інноваційних розробок та розвиток інфраструктури, що стимулюватиме збільшення обсягу випуску харчової продукції [1 с. 104].

Більш детально зображено структуру харчової промисловості Львівської області можна за даними табл. 2.

За даними табл. 2 видно, що протягом досліджуваних періодах, основний обсяг виробництва харчової продукції в Львівської області належить виробництву м'яса, ковбасних виробів, хлібобулочних

Таблиця 3

Обсяг виробництва харчових продуктів в Івано-Франківській області за період із 2011 р. по 2013 р. [3]

№ п\п	Найменування виду продукції	Роки			Відхилення			
		2011	2012	2013	2012 від 2011		2013 від 2012	
					к-ть	%	к-ть	%
1	М'ясо великої рогатої худоби свіже чи охолоджене, т	1088	974	2759	-114	-10,48	1785	183,26
2	М'ясо великої рогатої худоби заморожене, т	2568	1535	2758	-1033	-40,23	1223	79,67
3	М'ясо свиней свіже чи охолоджене, т	6241	7377	8448	1136	18,2	1071	14,52
4	М'ясо свиней заморожене, т	92	111	906	19	20,65	795	716,22
5	Вироби ковбасні, т	1868	1923	1645	55	2,94	-278	-14,46
6	Молоко рідке оброблене, т	5954	5368	4825	-586	-9,84	-543	-10,12
7	Масло вершкове, т	1289	1050	1070	-239	-18,54	20	1,9
8	Сири жирні, т	1857	421	293	-1436	-77,33	-128	-30,4
9	Борошно, т	63027	66389	60785	3362	5,33	-5604	-8,44
10	Крупи, т	4029	3433	2941	-596	-14,79	-492	-14,33
11	Хліб та вироби хлібобулочні,, тис. т	35,1	33,5	32,5	-1,6	-4,56	-1	-2,99
12	Печиво солодке і вафлі, т	935	2371	7226	1436	153,58	4855	204,77
13	Води натуральні мінеральні газовані, тис. дал	1250,3	1326,3	1281,3	76	6,08	-45	-3,39
14	Напої безалкогольні, тис. дал	533,7	478,8	434,7	-54,9	-10,29	-44,1	-9,21

**джерело: розраховано авторами за даними Головного управління статистики в Івано-Франківській області*

Таблиця 4

Динаміка виробництва основних видів харчової продукції в Чернівецькій області за період із 2011 р. по 2013 роки [4]

	Найменування виду продукції	Роки			Відхилення			
		2011	2012	2013	2012 від 2011		2013 від 2012	
					к-ть	%	к-ть	%
1	М'ясо свиней свіже чи охолоджене, т	4170	4597	4560	427	10,24	-37	-0,8
2	М'ясо свійської птиці свіже чи охолоджене, т	6706	9377	8433	2671	39,83	-944	-10,07
3	Вироби ковбасні, т	6395	6333	4541	-62	-0,97	-1792	-28,3
4	Соки фруктові та овочеві, т	10066	12080	7863	2014	20,01	-4217	-34,91
5	Олія соняшникова нерафінована та її фракції, крім фракцій зі зміненим хімічним складом, т	50554	59302	46222	8748	17,3	-13080	-22,06
6	Борошно, т	26245	24301	18735	-1944	-7,41	-5566	-22,9
7	Хліб та вироби хлібобулочні, нетривалого зберігання, т	27653	27436	26133	-217	-0,78	-1303	-4,75
8	Торти, т	131	100	93	-31	-23,66	-7	-7
9	Вироби здобні, т	335	353	388	18	5,37	35	9,92
10	Хлібці хрусткі, сухарі, грінки та вироби подібні підсмажені, т	236	182	162	-54	-22,88	-20	-10,99
11	Води натуральні мінеральні газовані, тис. дал	161,5	275,2	219,1	113,7	70,4	-56,1	-20,39
12	Напої безалкогольні, тис. дал	633,7	973,6	851,5	339,9	53,64	-122,1	-12,54

**джерело: розраховано авторами за даними Головного управління статистики в Чернівецькій області*

виробів, борошна, мінеральної води та ряд інших видів продукції. Якщо розглядати зміни обсягів виробництва харчової продукції в динаміці за період з 2011 року по 2012 рік, то стабільної ситуації за різними видами продукції не відмічається. Так, за окремими видами спостерігається чітке зростання обсягів виробництва продукції з року в рік: виробництво м'яса на 13,14% у 2012р та на 13,59% відповідно у 2013 р.; ковбасних виробів на 0,58% та на 19,03%; олії на 69,78% та на 12,54%; борошна на 31,12% та 3,53% та ряд інших продуктів. За деякими видами продукції спостерігається стрибкоподібна тенденція – спочатку зростання в 2012 році, а потім спад в 2013році: виробництво риби на 33,48% в 2012% та спад на 14,75%; виробництво соків на 244% та на 10,96%; вершкового масла на 29,64% та на 36,91%. А за іншими видами продукції спостерігається чітке спадання обсягів виробництва харчової продукції протягом досліджуваних періодів – виробництво джемів спад на 23,17% в 2012 р. та на 86,94% в 2013 р. та хлібобулочних виробів 9,94% та на 7,69%. Загалом, до 2012 року спостерігається тенденція нарощування обсягів виробництва продуктів харчування, а після 2012 року набуває поширення зворотна тенденція – зниження обсягів виробництва деяких видів продукції.

Івано-Франківська область друга за розміром та чисельністю населення область в Карпатському регіоні. Харчова промисловість є важливою ланкою в господарському комплексі Івано-Франківської області. Вона об'єднує сукупність підприємств з виробництва харчових продуктів для забезпечення потреб внутрішнього регіонального та загальнонаціонального ринків. Важливе місце у промисловості регіону посідає хлібопекарна, пивоварна, маслосироробна, молочна, м'ясна та консервна промисловість, також активно зростає обсяг виробництва лікувальних та столових мінеральних вод.

Умовами для розвитку харчової промисловості в Івано-Франківській області є: потужне сільське господарство, яке здатне забезпечити підприємства регіону достатньою кількістю сировини; наявність значних запасів підземних мінеральних вод з унікальними лікувальними властивостями; значна кількість трудових ресурсів, клімат Івано-Франківської області має перехідний характер від помірно-теплого вологого до континентального, що сприяє розвитку сільського господарства. Через особливості рельєфу в Івано-Франківській області створені оптимальні умови для розвитку тваринництва, в результаті чого значного розвитку набула м'ясна промисловість.

Перешкоди, що гальмують розвиток харчової промисловості, є: зменшення доходів населення, що спричиняє зниженню купівельної спроможності регіону та скорочення обсягу споживчого ринку, брак фінансових ресурсів, що гальмує темпи оновлення основних засобів та модернізацію підприємств харчової промисловості, значна кількість збиткових підприємств, моральне старіння виробничого обладнання, в результаті чого відбувається скорочення виробничих потужностей.

Харчова промисловість Івано-Франківської області демонструє позитивну динаміку нарощування обсягів виробництва порівняно з іншими областями Карпатського регіону. На фоні інших областей Карпатського регіону Івано-Франківська область показує стабільне зростання обсягів виробництва харчової промисловості у період із 2011 р. до 2013 р, проте не за всіма видами продукції. Протягом досліджуваного періоду, основний обсяг виробництва харчової продукції в Івано-Франківській області належить виробництву м'яса, ковбасних виробів, молочної продукції, борошна, та ряд інших видів продукції. Це свідчить що підприємства харчової промисловості Івано-Франківської області створюють серйозну конкуренцію підприємствам із сусідніх областей, що спричиняє зменшення обсягу виробництва в даних областях. Детальніше побачити динаміку обсягів виробництва харчової продукції в Івано-Франківській області за період із 2011 р. по 2013 р., можна за даними табл. 3.

За даними табл.3 можна відмітити, що змінам обсягів виробництва харчової продукції області в динаміці за період з 2011 року по 2012, характерна не стабільна ситуація. Чітке зростання обсягів виробництва продукції з року в рік можна спостерігати тільки у виробництві всіх видів м'яса – найдинамічніше збільшується виробництво замороженого свинячого м'яса на 20,65% в 2012 р. та на 716,22% в 2013 р. та печива на 153,58% та 204,77%. За іншими видами продукції спостерігається стрибкоподібна тенденція – спочатку зростання в одному із періодів, а потім спадання: виробництво ковбасних продуктів зростання на 2,94% в 2012 р. та спад на 14,46% в 2013, виробництво борошна зростання на 5,33% та спад – 8,44%, мінеральної води зростання на 6,08% та спад на 3,39%. Однак, негативною є тенденція падіння обсягів виробництва харчової продукції протягом досліджуваних періодів, так можна спостерігати зменшення обсягів виробництві: молока спад на 9,84% в 2012р.та на 10,12% в 2013 р.; сирів на 7,33% та на 30,4%; хлібобулочних виробів на 4,56% та на 2,99%. Таким чином, в Івано-Франківській області можна спостерігати позитивну тенденцію з нарощування обсягів виробництва всіх видів м'ясної продукції та негативну – спад виробництва всіх видів молочної продукції.

Чернівецька область найменша область Карпатського регіону, як за населенням, так і за площею, однак. за обсягами виробництва харчової продукції займає третє місце, випереджаючи Закарпаття.

Харчова промисловість посідає вагоме місце в економіці Чернівецької області, та відіграє важливу роль у формуванні її економічного потенціалу. Географічно та природно склалося так, що на території сучасної Чернівецької області не досить сильно розвинута важка промисловість (через брак ресурсів), проте значного розвитку набула переробна промисловість, де найбільша частка припадає саме на харчову промисловість (не враховуючи виробництво та розподілення електроенергії, газу та води). Харчова промисловість займає 21% від структури всього переробного виробництва.

Причинами, що стимулюють розвиток харчової промисловості є: кліматичні та географічні умови, що сприяють розвитку тваринництва, історично установлені традиції ведення сільського господарства, розвинена транспортна інфраструктура, забезпеченість власною виробничою сировиною.

Однак, погіршення фінансового стану підприємств, недостатність власних коштів, спричиняє неможливість інтенсивного розвитку виробництва харчових продуктів шляхом технічного переозброєння, впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, що являються недоліками для розвитку харчової промисловості області [1 с. 184].

В харчовій промисловості Чернівецької області, за даними Головного управління статистики, зайнято більше чверті всіх штатних працівників промисловості та виробляється більше третини загальнообласного обсягу продукції. [1]. Динаміку виробництва основних видів харчової продукції в Чернівецькій області за період із 2011 р. по 2013 роки наведено в табл. 4.

Таблиця 5

Обсяг виробництва харчових продуктів в Закарпатській області за період із 2011 по 2013 рр. [5]*

№ п\п	найменування виду продукції	роки			Відхилення			
		2011	2012	2013				
1	М'ясо великої рогатої худоби свіже чи охолоджене, т	87	55	41	-32	-36,8	-14	-25,5
2	М'ясо свиней свіже чи охолоджене, т	1658	1918	1917	260	15,68	-1	-0,05
3	Вироби ковбасні, т	310	626	620	316	101,9	-6	-0,96
4	Соки фруктові та овочеві, т	3118	4521	2476	1403	45	-2045	-45,2
5	Суміші соків фруктових та овочевих, т	14547	8479	10439	-6068	-41,7	1960	23,12
6	Овочі консервовані натуральні, т	3281	1860	1384	-1421	-43,3	-476	-25,6
7	Овочі (крім картоплі), фрукти, горіхи, гриби та ін. т.	9851	9988	6463	137	1,39	-3525	-35,3
8	Борошно, т.	23855	19443	20434	-4412	-18,5	991	5,1
9	Хліб та вироби хлібобулочні, нетривалого зберігання, тис. т	13522	13939	15611	417	3,08	1672	12
10	Торти, т	77	76	49	-1	-1,3	-27	-35,5
11	Вироби макаронні, локшина та вироби борошняні подібні, т	607	356	424	-251	-41,4	68	19,1
12	Вино виноградне, тис. дал	1274	1051	850	-223	-17,5	-201	-19,1
13	Води натуральні мінеральні негазовані, тис. дал	13	14	157	1	9,23	143	1006
14	Напої безалкогольні, тис. дал	244	226	60	-18	-7,41	-166	-73,5

**джерело: розраховано авторами за даними Головного управління статистики в Закарпатській області*

За даними табл. 4 видно,що протягом досліджуваного періоду, основний обсяг виробництва харчової продукції в Чернівецькій області, традиційно як і для Львівської та Івано-Франківської областей належить виробництву м’яса, ковбасних виробів, борошна та олії. Однак, для харчової промисловості Чернівецької області характерна негативна тенденція до зниження обсягів виробництва майже всіх видів продукції у 2013 році.

Для Чернівецької області характерна дещо інша тенденція ніж в Львівській та Івано-Франківській області – стрибкоподібна динаміка виробництва харчової продукції з тяжінням до зниження обсягів виробництва у 2013р. У період із 2011 до 2012 року спостерігається позитивна тенденція до нарощування обсягів виробництва: виробництво свинячого м’яса на 10,24% та світської птиці на 39,83%, соків на 20%, олії на 17,3%; мінеральної води на 70,4%; безалкогольних напоїв на 53,64%. Однак, уже 2013 році виробництво цих же видів продукції спадає – свинячого м’яса на 0,8% та світської птиці на 10%; соків на 34,91%, олії на 22,06%; мінеральної води на 20,39%; безалкогольних напоїв на 12,54% та інші. Для деяких видів продукції характерна тенденція спаду обсягів виробництва протягом досліджуваних періодів – ковбаси на 0,97% у 2012р. та на 28,3%, борошно на 7,41% та 22,9%, хлібобулочних виробів на 0,78% та на 4,75%. Позитивна тенденція до нарощування обсягів виробництва характерна тільки для здобних виробів зростання на 5,37% та на 9,92%.

Отже, для харчової промисловості Чернівецької області характерно зниження обсягів виробництва продуктів харчування протягом досліджуваного періоду, що спричинено цілим комплексом чинників.

Закарпатська область третя по розміру та населенню область Карпатського регіону. Харчова промисловість, як і в цілому для Карпатського регіону – є провідним видом промисловості Закарпаття, яка об’єднує сукупність підприємств з виробництва та реалізації харчових продуктів, що забезпечує потреби внутрішнього регіонального і загальнонаціонального українського ринку.

Помірно-континентальний клімат, що в поєднані із Карпатським хребтом, який затримує тепле повітря в регіону сформували сприятливі умови для вирощування винограду та виробництва вина. До умов розвитку харчової промисловості в Закарпатті, можна віднести: наявність екологічно чистої сировини, значних запасів мінеральних вод та значного земельного фонду.

Причинами які гальмують розвиток харчової промисловості являються – низька частка та обсяг витрат населення на купівлю продовольчих товарів, високий рівень зношення основних засобів підприємств харчової промисловості, обмеженість коштів на технічне переоснащення підприємств.

Динаміка виробництва харчової продукції в Закарпатській області за період із 2011 по 2013 роки наведено в табл. 5.

З табл. 5 видно, що протягом досліджуваного періоду, основний обсяг виробництва харчової продукції в Закарпатській області займає виробництво борошна, суміші соків, хлібобулочних виробів. Однак, можна спостерігати дещо відмінну ситуацію з іншими областями Карпатського регіону – обсяги виробництва харчової промисловості Закарпатської області найнижчі в регіоні та ще й протягом досліджуваного періоду існує тенденція до спаду обсягів виробництва за більшістю видами продукції. Так, відмічається чітка тенденція до зниження обсягів виробництва м’яса великої рогатої худоби на 36,78% у 2012 р. та на 25,45% у 2013 р. вина на 17,51% та на 19,1%, безалкогольних напоїв на 7,41% та на 73,52%. Для виробництва деяких видів продукції характерна стрибкоподібна тенденція, зростання в 2012 році та спад в 2013 році – ковбаси на 101,94% у 2012 р. та на 0,96% у 2013 р.; соки фруктові на 45% та на 45,23%; овочі на 1,39% та на 35,29%. Однак, за деякими видами продукції спостерігається інша тенденція – спадання в 2012 р. та зростання в 2013р. обсягів виробництва: борошно на 18,5% у 2012 р. та на 5,1% у 2013 р.; суміші соків на 47,71% та на 23,12% відповідно; макаронні вироби на 41,35% та на 19,1%. Тільки, для – хлібобулочних виробів на 3,08% у 2012 р. та на 12% у 2013 р. та мінеральної води на 9,23% та на 1005,63%, характерна тенденція щодо нарощування обсягів виробництва.

До причин спаду виробництва, можна ще віднести – зміну кон’юнктури ринку, неоднорідний етнічний склад та низький рівень доходів населення (найнижчий в регіоні), появою на місцевих ринках великої кількості Європейської продукції, що погіршує розвиток харчової промисловості в області.

Висновки та пропозиції. Як вже зазначалося, харчова промисловості займає пріоритетне місце в економіці Карпатського регіону, від розвитку якої

залежить ступінь наповнення споживчого ринку продовольчими товарами.

Харчова промисловість Карпатського регіону досить диверсифікована та забезпечує виробництво різноманітних продуктів харчування для задоволення продовольчих потреб населення. Найбільше в Карпатському регіоні виробляється м'ясної продукції, хлібобулочних, молочних, кондитерських виробів та ін., однак вплив негативних факторів зпричинив негативну тенденцію – для виходу з якої потрібно здійснювати активну державну політику у сфері підтримки харчової промисловості, надання фінансових ресурсів (пільгових кредитів), створювання умов для стимулювання інвестування, розширення ринку збуту та покращення якості продукції для підвищення її конкурентоспроможності на зовнішньому ринку. Саме застосування цих засобів є найбільш ефективним способом стимулювання економіки, що було доведено світовим досвідом.

Список літератури:

1. Дейнеко Л.В., Коваленко А.О., Шелудько Е.І., Страшинська Л.В. Стратегія розвитку харчової промисловості України та її регіонів (областей) на період до 2015 року // Л.В. Дейнеко, А.О. Коваленко, Е.І. Шелудько, Л.В. Страшинська – РВПС України НАН України – Київ: 2004. – 212 с.
2. Головне управління статистики у Львівській області. База даних [інтернет джерело] // режим доступу – http://database.ukrcensus.gov.ua/statbank_lviv/Database/03PROM/databasetree_uk.asp
3. Головне управління статистики у Івано-Франківській області. Виробництво промислової продукції за видами за 2011–2013 роки [інтернет джерело] // режим доступу – http://www.ifstat.gov.ua
4. Головне управління статистики у Чернівецькій області Виробництво промислової продукції за видами за 2011–2013 роки [інтернет джерело] // режим доступу – http://www.cv.ukrstat.gov.ua
5. Головне управління статистики у Закарпатській області. Виробництво основних видів промислової продукції (2011-2013 рр.) [інтернет джерело] // режим доступу – http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/prom/virob_prom_prod_2011-2013.pdf

Вудвуд В.В., Скоробогач Д.Д.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СУЧАСНИЙ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАРПАТСКОГО РЕГИОНА

Аннотация
В данной статье проанализировано современное состояние пищевой промышленности и тенденции развития в Карпатском регионе. Рассмотрены объемы производства основных видов пищевых продуктов в течение исследуемых периодов в каждой области региона. Объектом научным исследованиям выступили важнейшие виды продуктов питания. Данные о динамике производства пищевой промышленности позволили выявить негативные и позитивные тенденции, определить причины и последствия этих явлений. Были предложены возможные пути преодоления явления сокращения объемов производства пищевых продуктов.
Ключевые слова: продукты питания, пищевая промышленность, объем производства, динамика производства.

Vudvud V.V., Skorobogach D.D.
Chernivtsi Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

CURRENT STATUS AND TRENDS IN FOOD INDUSTRY CARPATHIAN REGION

Summary
This article examines the current state of the food industry and trends in the Carpathian region. We consider the output of major food products during the period in each area of the region. The object of an inquiry made by the most important types of foods. The data on the dynamics of the food industry have shown the negative and positive trends, identify the causes and consequences of these phenomena. Were suggested possible ways to overcome the phenomenon of decline in food production.
Keywords: food, food processing industry, production, production dynamics.

УДК 338.49:332.146.2

ЗАХОДИ З УПРАВЛІННЯ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ НА ОСНОВІ УЗГОДЖЕНОСТІ ІНТЕРЕСІВ

Гавриличенко Є.В.
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Стаття присвячена питанням управління житлово-комунальним господарством. Визначені основні сучасні проблемні питання функціонування житлово-комунального господарства України. Виокремлені протиріччя, що виникають між учасниками житлово-комунального господарства регіону. Запропоновано пропозиції щодо вирішення ключових завдань функціонування житлово-комунального господарства. В основі розроблених заходів покладено принцип мінімізації впливу протиріч у інтересах учасників галузі.
Ключові слова: житлово-комунальне господарство, фінансовий стан, протиріччя, споживачі, виробники, органи влади, регіон.

Постановка проблеми. Дослідження проблем ефективного функціонування регіональних житлово-комунальних господарств на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України набувають особливого значення. Сучасний стан житлово-комунального господарства характеризується рядом конфліктів і протиріч, що потребують розробки комплексного підходу до зниження їхнього впливу на розвиток й ефективність і функціонування галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу сучасного стану житлово-комунального господарства України та заходів з управління галуззю присвячено велика кількість робіт вітчизняних науковців, зокрема таких як [1-5] та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на всебічний ґрунтовний аналіз проблем житлово-комунального господарства, актуальності набувають питання визначення причин критичного становища галузі в контексті існування протиріч між учасниками взаємовідносин.

Мета статті. Головною метою статті є аналіз сучасного стану житлово-комунального господарства з метою виявлення протиріч між учасниками взаємовідносин галузі та зниження їхнього впливу через розробку пріоритетних заходів управління.

Виклад основного матеріалу. Теперішній стан житлово-комунального господарства України характеризується рядом взаємопов'язаних проблем, результатом поєднання яких є низька якість житлово-комунальних послуг, невідповідність їхньої якості і вартості, надання послуг не в повному обсязі, що в свою чергу, викликає зростання незадоволення серед населення. Нестабільна економічна ситуація в країни спричиняє низьку інвестиційну привабливість галузі, в свою чергу, непрозорість законодавчої бази та низький рівень управління спричиняють збитковість та критичний фінансовий стан підприємств ЖКГ. В наслідок чого на підприємствах ЖКГ не має можливості відновлювати основні фонди, що є причиною збільшення технологічних втрат у мережах ЖКГ. З другого боку, існують проблеми невідповідності кадрового забезпечення потребам житлово-комунального господарства в умовах переходу до нових умов господарювання, які спричиняють недосконалість інформаційної бази для аналізу ефективності функціонування галузі та діяльності підприємств ЖКГ, наслідком чого є недосконалість системи управління житлом та підприємствами ЖКГ і системи регулювання природних монополій. Такі фактори зовнішнього середовища підприємств ЖКГ, як неспроможність діяти в ринкових умовах, висока соціальна значущість ЖКП і розгалуженість споживачів за доходам, відсутність обізнаного власника житла та низькі темпи створення ОСББ, неефективна система управління, стандарти якої успадковані від радянського періоду відбиваються на відсутності конкуренції між підприємствами галузі.

Низька якість житлово-комунальних послуг обумовлена в першу чергу зношеністю обладнання підприємств-виробників й надавачів послуг. Так, повністю зношеними є близько 37% протяжності водо- провідних та каналізаційних мереж, а також 18% протяжності тепломереж; втрати води у водопровідних мережах сягають 41%; 20% сукупної кількості опалювальних котлів експлуатуються вже понад 20 років; ремонту, модернізації або заміни потребують 38% сукупної кількості ліфтів [6]. Очевидно, що зношеність мереж житлово-комунального господарства стає причиною великих втрат при доставці послуг кінцевому споживачу та провокує збільшення тарифів на послуги, при цьому якість послуг залишається на минулому рівні. За даними Укрінформу в управлінні взаємодії з громадськістю Урядового контактного центру, найактуальнішою для громадян впродовж 2014 року була проблема якості функціонування комунального господарства – майже 57 тисяч звернень, з яких у кожному другому зверненні була скарга на ненадання або неякісне надання житлово-комунальних послуг [7].

За останні період 2007-2013 рр. темпи зростання тарифів на житлово-комунальні послуги випереджають темпи росту наявного доходу населення (рис. 1). В умовах низького рівня добробуту населення й економічної кризи підприємств виникає також проблема неплатежів, що відображається на погіршені відтворювальної базі підприємств. Накопичена «недоплата» свідчить про те, що величина тарифів повинна встановлюватися виходячи з граничних значень доходу населення.

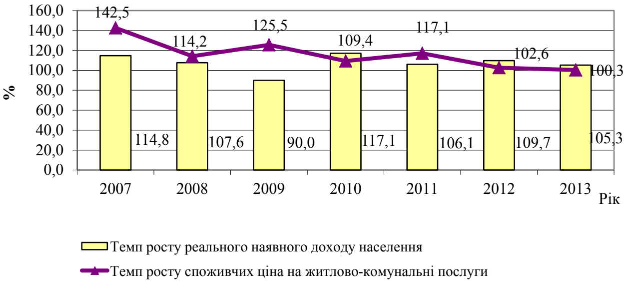

Рис. 1. Темпи росту реального наявного доходу населення України у порівнянні з темпами споживчих цін на житлово-комунальні послуги
Джерело: [8]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Гавриличенко Є.В., 2015

Слід зазначити, що платоспроможність населення визначає рівень вимог до умов проживання і якості послуг, можливості модернізації житлово-комунального господарства. Платоспроможність населення визначається динамікою його доходів та, відповідно, динамікою розвитку економіки держави в цілому [9]. Зростання оплати за житлово-комунальні послуги несумірний зі зростанням доходів населення веде до зниження купівельної спроможності грошових доходів при оплаті житлово-комунальних послуг.

Аналіз останнього десятиліття показав, що питома вага витрат домашніх господарств на оплату житлово-комунальних послуг мала тенденцію до зростання (рис. 2). Одночасно, відбувається поступове зниження купівельної спроможності грошових доходів населення по відношенню до житлово-комунальних послуг. Так, якщо у 2007 р. середній місячний дохід на одне домогосподарство був еквівалентний 13,25 платам за житло, комунальні продукти та послуги на одне домогосподарство, то поступово ця цифра збільшилася до 15,93 в 2008 році, а потім відбулося падіння до 14,21 в 2013 році (в 2002 році 10,59).

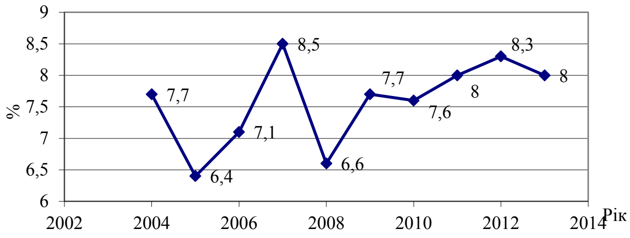

Рис. 2. Витрати на житлово-комунальні послуги в структурі сукупних витрат домогосподарств України

Джерело: [8]

За даними Держкомстату за останні 5 років частка витрат на житлово-комунальні послуги в сімейному бюджеті українців скоротилася з 8,5% в 2007 році до 8% в 2013 році. Проте аналіз доходів населення показав, що витрати на житлово-комунальні послуги по відношенню до доходів домогосподарств скоротилися лише з 7,55% в 2007 році до 7,03% в 2013 році. Це свідчить про те, що витрати на оплату житлово-комунальних послуг продовжують зростати, таким чином, населення змушено економити на інших статтях витрат, або взагалі не сплачувати послуги ЖКГ. Цю ситуацію підтверджує й той факт, що середні темпи росту оплати житлово-комунальних послуг за період 2007-2013 роки перевищили середні темпи росту витрат на продукти харчування, одяг і взуття, транспорт. Наслідками чого є високі показники заборгованості по оплаті житлово-комунальних послуг, а також низькі показники рівня сплати послуг житлово-комунального господарства. Така ситуація стає причиною гальмування самоокупності системи шляхом підвищення оплати комунальних послуг населенням за рахунок передбачуваного зростання доходів і за допомогою передачі бюджетних ресурсів громадянам в якості субсидій [10].

Фінансово-економічний стан галузі характеризується хронічною збитковістю, значним рівнем дебіторської та кредиторської заборгованості, високим рівнем зносу основних фондів. Все більше підприємств житлово-комунального господарства не в змозі забезпечити власними доходами витрат операційної діяльності і нарощують обсяги збитків, обсяги яких у 2013 році склали понад 5,023 мрд. грн. Слід зазначити, що за період 2007-2013 рр. спостерігається тенденція до збільшення цього показника, тобто зростання збитків за вказаний період склало 284% (рис. 3). Основні збитки мають підприємства-монополісти, рівень відшкодування доходами витрат яких операційної діяльності знаходиться на рівні 80%, це підтверджує той факт, що тарифна політика продовжує залишатись основним чинником збитковості підприємств.

Загальні обсяги дебіторської заборгованості підприємств галузі становить майже 13,7 млрд. гривень. в той час як обсяги кредиторської заборгованості в 2013 році досягли 24,2 млрд. грн. Показники дебіторської і кредиторської заборгованості підприємств ЖКГ. Борги комерційних підприємств за спожиті комунальні послуги в 2013 році склали 2,34 млрд. грн. Борги бюджетних установ та організацій, які фінансуються за рахунок державного і місцевих бюджетів, за послуги ЖКГ з тільки за становили у 2013 році 141,3 млн. грн. Найбільшу питому вагу в структурі дебіторської заборгованості складаю є заборгованість населення за спожиті послуги. Високі показники дебіторської та кредиторської заборгованості підприємств ЖКГ призводять до того, що в результаті накопичення боргів спостерігався значний дефіцит обігових коштів і неможливість маневреності фінансовими ресурсами. Неефективний фінансовий менеджмент і відсутність вільного капіталу стають причинами в більшості випадків підприємства ЖКГ збиткові [12].

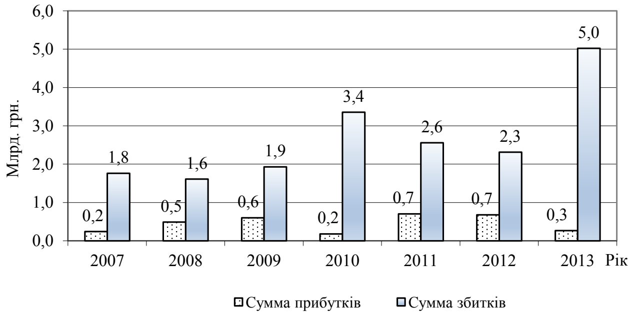

Рис. 3. Динаміка фінансових результатів підприємств ЖКГ України

Джерело: [11]

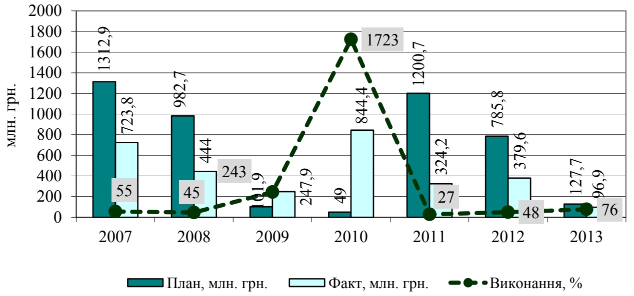

Рис. 4. Видатки Державного бюджету України у розрізі функціональної класифікації, на ЖКГ

Джерело: [13, 14]

Недофінансування експлуатаційної діяльності підприємств житлово-комунального господарства не тільки не дає неможливості впроваджувати новітні ресурсозберігаючі технології і обладнання, а і взагалі забезпечувати функціонування підприємств на існуючому рівні. Слід відмітити, що видатки державного бюджету за період 2007-2013 року значно скоротилися (рис. 4).

Обмеженість ресурсів державного бюджету не дає можливість фінансування цієї сфери за рахунок його коштів в повній мірі. Аналіз показав, що темпи зростання видатків на житлово-комунальне

господарство не має чіткої визначеної тенденції у розрізі усіх видів бюджетів. Це свідчить про відсутність системного підходу до прийняття рішень щодо розвитку цієї галузі. Слід зазначити, що за аналізований період спостерігається тенденція до перекладання фінансування ЖКГ з державного бюджету на місцеві рівні. Частка видатків на житлово-комунальне господарство в загальному обсязі Державного бюджету України в 2013 році склала 1,9% лише у порівнянні з 2012 роком, коли цей показник складав 8,6% [13].

В такій ситуації виникає трикутник протиріч інтересів учасників взаємовідносин у житлово-комунальному господарстві, в якому можна виділити наступні види:

1. *Між виробниками і споживачами житлово-комунальних послуг.* Важливою особливістю житлово-комунального господарства виступає система взаємозв'язків підприємств-виробників і споживачів послуг, обумовлена схемою технологічної взаємодії у виробничому процесі, і суперечливими інтересами бізнесу та суспільства, які випливають з публічної природи послуг. Існування ринкової економіки пов'язано саме з інтересами споживачів та виробників. Споживачі прагнуть задовольнити потреби у товарі, в свою чергу виробники прагнуть до отримання прибутку. Якщо ця мета досягається, то можна говорити про існування узгодженості інтересів. Проте в умовах нечистої ринкової економіки, наприклад в умовах монопольного ринку (сфера житлово-комунальних послуг), виникає конфронтація інтересів з приводу низької якості житлово-комунальних послуг та невідповідності її вартості, а також в низькій платіжній дисципліні. Диспропорція, що пов'язана з невідповідністю якості послуг тарифами проявляється у незадоволеності споживачів, в більшій мірі – незаможного населення.

2. *Між споживачами житлово-комунальних послуг і органами влади.* Конфлікт інтересів органів влади з інтересами споживачів виникає з причин низького рівня забезпеченості регіону, відсутністю конкурентного середовища в сфері ЖКГ, неефективною тарифною політикою, яка не враховує рівень доходів споживачів. Дії органів влади повинні бути направлені на формування такої системи життєзабезпечення, що сприяє максимальному задоволенню потреб споживачів. Сьогодні державна політика по захисту прав споживачів не враховує інтересів виробників, встановлюючи тарифи на рівні, що не забезпечує підприємств-виробників коштами для інвестиційної діяльності й оновлення фондів. Тому конфлікт між споживачами й органами державної й регіональної влади проявляється через невирішені соціальні задачі; низький рівень фінансової забезпеченості регіону; неефективну тарифну політику.

Конфлікт даних інтересів можна подолати системою мір, що забезпечують підвищення ефективності виробництва й надання послуг, з одночасним обґрунтуванням рівня тарифів, виходячи із динаміки доходів населення.

3. *Між виробниками й органами влади.* Такі протиріччя проявляються через прагнення до максимізації прибутку шляхом підвищення тарифів на послуги з боку виробників при одночасному ціновому тиску з метою забезпечення інтересів населення з боку держави, податковий тиск та недофінансування галузі (перехресне субсидіювання). Державна і регіональна влада зацікавлена в такому використанні ресурсів регіону, яке дозволяє оптимізувати деяку систему показників (кількісних і якісних). А бізнес використовує ці ресурси у своїх інтересах, за своїми критеріями. Ключову роль у забезпеченні взаємодії держави та підприємств-виробників житлово-комунального господарства відіграє інститут соціального та приватного партнерства.

Таблиця 1

Заходи з мінімізації впливу протиріч між учасниками житлово-комунального господарства

Взаємозв'язок учасників ЖКГ		Зміст протиріччя	Заходи з мінімізації впливу протиріч
Споживач	Виробник	Низька якість житлово-комунальних послуг Невідповідність вартості послуг їхньої якості Низька платіжна дисципліна	Якісне і надійне надання послуг Контроль за повнотою і своєчасністю оплати за спожиті послуги Контроль за обсягами наданих послуг Модернізація основних фондів
Споживач	Державна влада	Невирішені соціальні задачі Низький рівень фінансової забезпеченості регіону Неефективна тарифна політика	Цінове регулювання з урахуванням платоспроможності споживачів Надання пільг і компенсацій Встановлення штрафів за несвоєчасну сплату житлово-комунальних послуг
	Регіональні органи управління		Підвищення ефективності виробництва житлово-комунальних послуг Моніторинг і контроль за якістю і повнотою надання послуг Підвищення рівня громадського контролю
Виробник	Державна влада	Ціновий тиск з метою забезпечення інтересів населення Податковий тиск Недофінансування галузі (перехресне субсидіювання)	Розвиток державно-приватного партнерства Стимулювання введення інноваційних технологій Надання адресної соціальної допомоги Підвищення інвестиційної привабливості Зниження податкового тиску
Виробник	Регіональні органи управління	Максимізація прибутку шляхом підвищення тарифів на послуги	Зниження собівартості послуг, що виробляються Створення конкурентного середовища на ринку житлово-комунальних послуг Звільнення житлово-комунальних підприємств від невластивих функцій
Державна влада	Регіональні органи управління	Недофінансування галузі Дублювання функцій управління житлово-комунальним господарством	Зниження адміністративної залежності житлово-комунальних підприємств Децентралізація повноважень регулювання і фінансового забезпечення ЖКГ. Прозорість проходження грошових потоків

Джерело: розроблено автором

4. *Між державними й регіональними органами влади.* Такі протиріччя проявляються через недофінансування галузі, зокрема нераціональна система перерозподілу міжбюджетних дотацій, та дублювання функцій управління житлово-комунальним господарством.

В узгодженні інтересів та зниження впливу протиріч, що виникають в процесі взаємодії учасників житлово-комунального господарства, особливе місце посідають управлінські методи, тобто способи забезпечення належної взаємодії учасників у процесі досягнення поставлених цілей.

Потрібно сказати, що стан, у якому виявилося ЖКГ України, не задовольняє інтересів жодної із сторін. Споживачів – тому, що якість послуг вкрай низька, а тарифи на них стрімко зростають; підприємства ЖКГ – тому, що кризовий фінансовий стан загрожує зупинити виробничий процес; органів влади – тому, що не досягнуті основні цілі щодо задоволення потреб населення в необхідному обсязі доступних житлово-комунальних послуг належної якості. З огляду на ситуацію, що склалася на сучасному етапі розвитку житлово-комунального господарства, запропоновано ряд заходів з управління галуззю з урахуванням зниження протиріч, що виникають у процесі функціонування (табл.1).

Висновки і пропозиції. Таким чином, в останні роки ситуація в житлово-комунальному господарстві має тенденцію до погіршення через:

- економічну кризу, що триває в Україні;
- недостатнього обсягу державних дотацій з бюджету на покриття так названої «різниці тарифів»;
- підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги здійснюється в умовах низької якості послуг, невисокої платоспроможності населення і, як наслідок, наявності заборгованості споживачів;
- недостатнє фінансування з бюджету капітального ремонту житлового фонду і капіталовкладення на модернізацію і відновлення комунальних об'єктів, благоустрій міст і населених пунктів.

Запропоновані заходи з управління житлово-комунальним господарством на основі узгодженості інтересів його учасників може допомогти при розробці пріоритетних напрямів управління галуззю як на державному так і на регіональному рівні.

Список літератури:

1. Витрищук К. О. Сучасні тенденції регіональної політики розвитку житлово-комунального господарства україни в контексті досвіду польщі та балтійських держав / К. О. Витрищук // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2011. – № 7. – С. 216–220.
2. Попкова Т. О. Сучасний стан та основні напрями розвитку житлово-комунального господарства / Т. О. Попкова // Экономика Крыма: научно-практический журнал. – 2012. – № 1(38). – С. 204-209.
3. Салівончик О. М. Стан житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс] / О. М. Салівончик // Економічний форум. – 2011. – № 4. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekf or/2011_4Z6.pdf
4. Градобоєва Є. С. Підприємства житлової комунального господарства: проблеми та перспективи господарювання / Є. С. Градобоєва // Економіка будівництва і міського господарства. – 2012. – Том 8, номер 1. – С. 43-51.
5. Тітяєв В. І. Шляхи покращення технічного стану основних фондів ЖКГ в контексті проведення реформи галузі / В. І. Тітяєв, О. М. Таряник, Г. В. Біляєва // Коммунальное хозяйство городов. – 2010. – Вип. 96. – С. 306-310.
6. Бенчмаркінг ефективності функціонування житлово-комунального господарства міст України [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://ebed.org.ua/sites/expertise.one2action.com/files/repo/benchmarking_web_1.pdf
7. Питання якісного надання послуг ЖКГ актуальні для громадян – Урядовий контактний центр [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/pitannya_yakisnogo_nadannya_gitlovo_komunalnih_poslug_aktualni_dlya_gromadyan___uryadoviy_kontaktniy_tsentr_2007326
8. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
9. Ряховская А. Н. Особенности ЖКХ и их влияние на процессы финансирования / А. Н. Ряховская. Эффективное антикризисное управление. – 2010. – № 3 – С. 49-57.
10. Драган І. О. Основні напрями реалізації державної політики у сфері ЖКГ щодо забезпечення його ринкової трансформації [Електронний ресурс]/ І. О. Драган // Ефективна економіка. – Режим доступу до ресурсу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=812
11. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://www.minregion.gov.ua/
12. Пионтковский П. В. Модели диагностики финансового состояния предприятий ЖКХ в регионах Украины / П. В. Пионтковский, Ю. Д. Костин // Бизнес Информ. – 2009. – № 8. – С. 71–77.
13. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2013 рік [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та ін]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження», USAID. – К., 2014. – 80 с.
14. Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/news/558/

Гавриличенко Е.В.
Харьковский национальный университет городского хозяйства имени О.Н. Бекетова

МЕРОПРИЯТИЯ ПО УПРАВЛЕНИЮ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ НА ОСНОВЕ СОГЛАСОВАНИЯ ИНТЕРЕСОВ

Аннотация
Статья посвящена вопросам управления жилищно-коммунальным хозяйством. Определены основные современные проблемные вопросы функционирования жилищно-коммунального хозяйства Украины. Выделенные противоречия, возникающие между участниками жилищно-коммунального хозяйства региона. Предложены мероприятия по решению ключевых задач функционирования жилищно-коммунального хозяйства. В основе разработанных мероприятий положен принцип минимизации влияния противоречий в интересах участников отрасли.
Ключевые слова: жилищно-коммунальное хозяйство, финансовое состояние, противоречия, потребители, производители, органы власти, регион.

Gavrylychenko I.V.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

THE HOUSING AND UTILITIES MANAGEMENT BASED ON INTERESTS CONSISTENCY

Summary
The paper is devoted to mamngment of issues. The main modern problems of Ukraine housing and utilities are considered. The contradictions that arise at housing and utilities are examined. The proposals for operation tasks are suggested. The basis of is the minimization of impact of the housing and utilities interests conflict.
Keywords: housing and utilities, financial condition, contradictions, consumers, manufacturers, governments, region.

УДК 331.5+331.522.4:332.1(477)

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ІНТЕНСИВНОСТІ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Гинда О.М.
Львівська філія
Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

Розглянуто зміни величин деяких з відповідних статистичних показників в окремих регіонах України протягом останніх років. Зроблено аналіз визначальних компонент людського потенціалу таких як демографічної, здоров'я, освітньої, духовно-інформаційної, стану ринку праці. Для кількісної оцінки швидкості змін аналізованих показників проведено статистичний аналіз інтенсивності розвитку людського потенціалу. Рекомендовано провести комплексне оцінювання рівня розвитку людського потенціалу.
Ключові слова: людський потенціал, річні динамічні ряди, компоненти людського потенціалу, статистичний аналіз, інтенсивності розвитку, комплексне оцінювання.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції в економіці України викликають необхідність по-новому сприймати найважливіший економічний ресурс суспільства – людину. Особистість людини є одним із найважливіших складників людського потенціалу і національного багатства. Розвиток людського потенціалу, як вирішальна передумова соціально-економічної стабілізації, стає основою забезпечення продуктивності національної економіки. Зміна системи господарювання та кризові явища в економіці України негативно вплинули на соціально-трудову сферу країни загалом і на розвиток її людського потенціалу зокрема. Помітне зниження рівня життя населення, демографічна криза, зменшення чисельності зайнятих, збільшення масштабів відкритого і прихованого безробіття, інші негативні тенденції вказують на необхідність вироблення такої державної політики щодо управління розвитком людського потенціалу, яка б сприяла зниженню цих тенденцій та зменшила напругу на національному і регіональних ринках праці.

Для України характерним є диспропорції у розвитку її регіонів, що характеризується відмінностями в спеціалізації, різним ступенем розвитку підприємництва, особливостями структури економіки, різною активністю інвестиційної та інноваційної діяльності, специфікою характеристик соціально-трудового потенціалу і, як результат, різним рівнем розвитку їх людського потенціалу. Економіко-статистичний аналіз розвитку людського потенціалу регіонів України дозволить визначити основні стратегічні засади економічного розвитку, збільшити ефективність економіки та підвищити конкурентний статус країни та її регіонів на міжнародних

© Гинда О.М., 2015

ринках, з метою обґрунтування і прийняття відповідних організаційних та управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні методологічні питання розвитку людського потенціалу досліджували такі провідні вчені, як О. Амоша, С. Бандур, Д. Богиня, В. Брич, М. Долішній, Т. Заяць, А. Колот, Е. Лібанова, Н. Лук'янченко, О. Новікова, В. Онікієнко, Л. Шаульська, Л. Шевченко, Л. Шевчук. Вперше дослідженням проблем формування та використання людського потенціалу почали займатися Б. Данилишин, В. Куценко, О. Грішнова, які нині мають значне коло послідовників. Проблемам розвитку людського потенціалу присвячені наукові роботи О. Білик, О. Бородіної, С. Вовканич, Н. Голікової, О. Головінова, І. Дишлового, І. Журавльової, Г. Зелінської, Л. Іванової, І. Каленюк, Б. Кліяненка, А. Коровського, А. Кудлай, Л. Лісогор, І. Новак, Н. Перепелиці, У. Садової, Л. Семів, О. Стефанишин, Л. Тертичної, О. Толстенко, Н. Ушенко та ін..

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Українські науковці здійснили значний вклад в поглиблення теоретичних засад у процес розвитку людського потенціалу. Однак слід відзначити невирішеність багатьох як теоретичних, так і практичних проблем, пов'язаних з окремими чинниками розвитку людського потенціалу: оцінкою їх обсягів і динаміки в регіонах України; визначенням їх впливу на економічний розвиток України. Це свідчить про необхідність поглибленого статистичного аналізу інтенсивності розвитку людського потенціалу у цих напрямах, що є підґрунтям удосконалення державної політики соціально-економічного розвитку.

Мета статті. Головною метою цієї статті є проведення статистичного аналізу інтенсивності розвитку людського потенціалу регіонів України для того, щоб мати можливість кількісно оцінити швидкість зміни аналізованих показників. Такий аналіз усуне неоднозначність у разі оцінювання цього потенціалу, допоможе виявити загальні закономірності його розвитку в регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Для проведення статистичного аналізу розвитку людського потенціалу регіонів України на основі офіційних статистичних даних Державної служби статистики України сформовано річні динамічні ряди основних статистичних чинників такого розвитку за період 2005-2011 рр. Для оцінювання інтенсивності змін рівня розвитку людського потенціалу в часі, нами побудовані інтегральні темпові індекси. Для цього використаємо ланцюгові і базові темпи зростання та приросту [2].

Щоб оцінити динаміку будь-якого показника, обчислюють його темп зростання за формулою

$$T_{ij}^{ks} = \frac{x_{ij}^{k}}{x_{ij}^{s}}, \qquad (1)$$

Таблиця 1

Чисельність постійного населення в окремих регіонах України з 2005 по 2011 рік, осіб

Регіон	Рік						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Україна	46749170	46465691	46192309	45963359	45782592	45598179	45453282
АР Крим	1975070	1968379	1962317	1958505	1956550	1954759	1954253
Волинська	1037701	1035300	1033708	1033493	1033937	1034421	1035870
Дніпропетровська	3443866	3419604	3395089	3370919	3352172	3333195	3316990
Донецька	4610039	4567672	4526033	4487592	4453855	4420126	4390293
Закарпатська	1242614	1240993	1239773	1240530	1241995	1244517	1247926
Запорізька	1860242	1846136	1832099	1820503	1810875	1800526	1790879
Івано-Франківська	1386221	1382646	1379877	1378336	1377990	1377040	1377402
Київська	1757975	1745347	1731490	1722094	1715985	1711870	1713779
Львівська	2558759	2550043	2541409	2534559	2531247	2526378	2522568
м. Київ	2651917	2676789	2698926	2724224	2743824	2757892	2772951
Севастополь	377109	377269	377488	378106	378493	378858	379271

Інформаційне джерело: [1]

Таблиця 2

Ланцюгові та базові темпи зростання чисельності постійного населення в окремих регіонах України в період з 2006 по 2011 рік, %

Регіон	Ланцюговий						Базовий у 2011 р. до 2005 р.
	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	
Україна	99,39	99,41	99,50	99,61	99,60	99,68	97,23
АР Крим	99,66	99,69	99,81	99,90	99,91	99,97	98,95
Дніпропетровська	99,30	99,28	99,29	99,44	99,43	99,51	96,32
Донецька	99,08	99,09	99,15	99,25	99,24	99,33	95,23
Житомирська	99,03	99,11	99,14	99,35	99,47	99,55	95,73
Закарпатська	99,87	99,90	100,06	100,12	100,20	100,27	100,43
Запорізька	99,24	99,24	99,37	99,47	99,43	99,46	96,27
Івано-Франківська	99,74	99,80	99,89	99,97	99,93	100,03	99,36
Київська	99,28	99,21	99,46	99,65	99,76	100,11	97,49
Луганська	98,87	98,88	99,00	99,13	99,12	99,19	94,33
Львівська	99,66	99,66	99,73	99,87	99,81	99,85	98,59
м. Київ	100,94	100,83	100,94	100,72	100,51	100,55	104,56
Севастополь	100,04	100,06	100,16	100,10	100,10	100,11	100,57

Розраховано автором на основі табл. 1

де T_{ij}^{sk} – темп зростання j-го показника для i-го регіону в k-му періоді (моменті) щодо s-го періоду (моменту), виражений у частинах;

x_{ij}^{k} – значення j-го показника для i-го регіону за t-й проміжок (на t-й момент) часу. Якщо $s = 0$, то знайдені темпи зростання будуть базовими, а якщо $s = k - 1$ – ланцюговими. Як і інші відносні величини, темп зростання може бути виражений не тільки в формі коефіцієнта (простого відношення рівнів), але й у відсотках: $T_{ij}^{sk}(\%) = T_{ij}^{sk} \cdot 100\%$. Якщо від темпу зростання відняти 100%, то отримаємо відповідний темп приросту [3].

Важливе значення для рівня розвитку людського потенціалу регіону має його демографічна, освітня, здоров'я, духовно-інформаційна компоненти, стан ринку праці. Демографічна компонента має значний вплив на соціально-економічне становище в країні і характеризується

Таблиця 3

Ланцюгові та базові темпи зростання чисельності народжених та померлих в Україні в період з 2005 по 2011 рік, %

Кількість (на 1000 наявного населення), ос.	Ланцюговий						Базовий у 2011 р. до 2005 р.
	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	
Кількість народжених.	108,89	104,08	107,84	100,91	97,30	101,85	122,22
Кількість померлих	97,59	101,23	99,39	93,87	99,35	95,39	87,35

Розраховано за даними [1]

Таблиця 4

Ланцюгові та базові темпи приросту коефіцієнта дитячої смертності по регіонах України в період з 2006 по 2011 рік, %

Регіон	Ланцюговий						Базовий у 2011 до 2005.
	2006	2007	2008	2009	2010.	2011	
Україна	-2,00	12,24	-9,09	-6,00	-3,19	-1,10	-10,00
АР Крим	11,11	10,00	-0,91	-18,35	-1,12	3,41	1,11
Вінницька	2,20	12,90	-6,67	-15,31	1,20	23,81	14,29
Волинська	-7,23	-6,49	1,39	5,48	6,49	-3,66	-4,82
Дніпропетровська	2,94	5,71	-2,70	-18,52	10,23	-2,06	-6,86
Донецька	-4,35	25,45	-11,59	0,82	-2,44	-5,00	-0,87
Житомирська	16,84	-13,51	-16,67	6,25	7,06	-2,20	-6,32
Закарпатська	-16,52	26,04	-5,79	14,91	-16,79	-2,75	-7,83
Запорізька	-11,71	31,63	-23,26	-5,05	7,45	-7,92	-16,22
Івано-Франківська	-17,83	27,36	-20,74	-14,95	13,19	-14,56	-31,78
Київська	25,33	-5,32	-17,98	-2,74	-1,41	1,43	-5,33
Кіровоградська	19,82	-7,52	3,25	-14,17	-2,75	23,58	18,02
Луганська	5,13	13,82	-0,71	-16,55	-18,97	-6,38	-24,79
Львівська	-6,02	34,62	-16,19	-10,23	16,46	2,17	13,25
Чернігівська	-23,93	15,73	-23,30	25,32	-18,18	-2,47	-32,48
м. Київ	8,00	19,75	-8,25	-15,73	-2,67	9,59	6,67
Севастополь	-14,86	103,17	-41,41	6,67	7,50	6,98	24,32

Розраховано за даними [1]

Таблиця 5

Ланцюгові та базові темпи приросту чисельності інвалідів по окремих регіонах України в період з 2006 по 2011 рік, %

Регіон	Ланцюговий						Базовий у 2011 до 2005
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Україна	-1,83	-0,28	-0,51	8,27	3,00	2,49	11,31
АР Крим	0,51	0,37	-1,04	5,31	2,20	1,14	8,66
Запорізька	-2,59	-1,21	-0,14	7,97	2,32	3,47	9,85
Івано-Франківська	-0,55	-1,59	0,41	15,02	2,76	1,80	18,25
Київська	-0,43	0,12	-0,92	10,47	2,95	3,84	16,65
Кіровоградська	-4,53	-0,71	-0,64	9,42	1,44	2,37	7,03
Луганська	-1,68	-0,85	-1,32	5,44	4,29	2,22	8,14
Львівська	-0,34	-0,56	1,52	10,28	3,99	3,47	19,39
Миколаївська	-4,11	-1,57	0,18	10,00	2,79	2,41	9,49
Одеська	-0,86	0,27	1,29	6,57	3,60	2,45	13,90
Полтавська	-3,98	-1,74	-0,61	9,05	2,11	4,23	8,85
Рівненська	-2,01	-2,41	-1,08	12,81	3,23	4,18	14,78
Сумська	-6,84	-0,38	-2,89	6,16	0,70	0,63	-3,07
м. Київ	0,92	-2,37	-1,07	0,97	6,50	0,74	5,59
Севастополь	0,39	-0,17	-0,27	1,64	10,34	3,45	15,95

Розраховано за даними [1]

чисельністю населення та численністю народжених та померлих.

У табл. 1 відображено абсолютні значення чисельності населення по окремих регіонах України з 2005 до 2011 р. Загалом по Україні (з 2005 до 2011 року) відбулося зменшення кількості населення з 46,749 млн. до 45,453 млн. осіб. Відповідно, така ж тенденція зберігається й для більшості регіонів України. Зростання кількості населення за аналізований період відбулось лише у Закарпатській області, містах Києві та Севастополі. У Львівській області відбулось зменшення кількості постійного населення на протязі 2005-2011 рр. на 36,2 тис., з 2,559 млн. до 2,522 млн. осіб. В області з найбільшою кількістю населення – Донецькій, таке зменшення склало 219, 75 тис. осіб.

Обраховані відповідні ланцюгові та базові темпи зростання кількості населення наведено в табл. 2.

В цілому в Україні, за досліджуваний період, постійне населення зменшилось на 2,77%.

Таблиця 6

Темпи приросту рівня безробіття та економічної активності населення України за 2006-2011 рр., %

Показник	Ланцюговий						Базовий у 2011 до 2005
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Рівень безробіття населення	-5,56	-5,88	0,00	37,50	-7,95	-2,47	9,72
Економічна активність населення (у віці 15-70 років)	-0,16	0,35	0,34	-1,10	-0,45	0,02	-1,00
Кількість зайнятого населення	0,24	0,84	0,32	-3,72	0,37	0,29	-1,72
Доходи населення	27,37	30,28	37,51	6,15	22,65	13,62	237,53
Навантаження на одне робоче місце вакансію	0,00	-20,00	150,00	-20,00	12,50	-11,11	60,00

Розраховано за даними [1]

Таблиця 7

Ланцюгові та базові темпи приросту відвідування населенням закладів культури та мистецтва за регіонами України з 2006 по 2011 рр., %

Регіон	Ланцюговий						Базовий у 2011 до 2005
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Україна	15,85	12,63	-12,15	-5,32	1,12	16,67	28,05
АР Крим	-5,91	8,90	-6,25	0,51	9,18	-0,93	4,43
Вінницька	12,33	1,22	1,20	-10,71	-8,00	4,35	-1,37
Волинська	-9,76	5,41	2,56	-12,50	48,57	13,46	43,90
Київська	52,94	-3,85	16,00	-6,90	11,11	5,00	85,29
Кіровоградська	8,89	0,00	4,08	13,73	-6,90	-3,70	15,56
Луганська	4,35	-8,33	2,27	6,67	18,75	3,51	28,26
Львівська	19,70	16,46	16,30	-15,89	3,33	9,68	54,55
Полтавська	-4,76	-10,00	-1,39	-5,63	8,96	-2,74	-15,48
Херсонська	-3,45	-3,57	1,85	-29,09	5,13	-4,88	-32,76
Хмельницька	4,05	0,00	9,09	-2,38	57,32	-23,26	33,78
Черкаська	16,67	-3,06	12,63	-2,80	15,38	8,33	54,76
м. Київ	13,18	58,81	-39,71	-0,30	-22,92	39,77	16,40
Севастополь	-21,12	-3,01	0,28	-9,27	14,86	-9,43	-27,59

Розраховано за даними [1]

Таблиця 8

Ланцюгові та базові темпи приросту кількості закладів культури та мистецтва по регіонах України в період з 2006 по 2011 рік, %

Регіон	Ланцюговий						Базовий у 2011 до 2005
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Україна	-0,86	1,74	-1,84	-2,09	-1,45	-0,46	-4,90
АР Крим	-0,13	0,32	-0,82	-0,57	-1,15	-0,64	-2,96
Вінницька	-2,46	-2,74	-0,19	-2,24	-2,02	-3,88	-12,83
Волинська	-0,23	0,08	-1,39	2,27	0,77	-0,15	1,31
Дніпропетровська	-0,77	16,09	-7,72	-1,38	-0,27	-1,21	3,29
Донецька	-2,04	13,48	-2,86	-2,39	-1,25	-1,50	2,52
Житомирська	-1,03	-1,37	0,67	-2,38	-0,59	0,49	-4,16
Луганська	-0,32	11,43	-1,36	-0,80	-0,59	-1,70	6,22
Львівська	0,74	1,08	-0,65	0,00	0,24	-0,28	1,12
Хмельницька	-0,33	0,42	0,66	-0,70	1,58	-0,41	1,20
Черкаська	-2,06	-1,03	-3,34	-1,01	-0,42	7,97	-0,28
Чернівецька	-2,57	-4,30	-3,27	-0,11	0,53	-2,00	-11,24
Чернігівська	2,17	-0,57	-0,40	-0,87	-0,41	-0,65	-0,76
м. Київ	1,54	0,38	-0,38	20,15	-16,14	-1,13	1,16
Севастополь	1,67	-1,64	0,00	-2,50	0,85	-1,69	-3,33

Розраховано за даними [1]

Таблиця 9

Ланцюгові та базові темпи приросту кількості засуджених за вироками суддів, що набрали законної чинності, по окремих регіонах України в період з 2006 по 2011 рік, %

Регіон	Ланцюговий						Базовий у 2011 до 2005
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Україна	-9,04	-5,03	-3,86	-0,34	15,30	-8,53	-12,72
АР Крим	-10,78	-10,99	1,23	6,10	-5,75	0,00	-19,61
Вінницька	-1,92	-1,96	14,00	-5,26	12,96	-3,28	13,46
Волинська	0,00	-15,63	7,41	0,00	13,79	-12,12	-9,38
Дніпропетровська	2,21	-5,04	-0,76	0,76	12,88	6,71	16,91
Донецька	-10,36	-16,08	0,60	4,76	15,34	-4,43	-12,61
Житомирська	-4,44	-2,33	-9,52	2,63	20,51	-10,64	-6,67
Закарпатська	-7,69	-8,33	-9,09	5,00	38,10	-6,90	3,85
Сумська	-2,17	-8,89	-12,20	8,33	28,21	-6,00	2,17
Тернопільська	0,00	-14,29	5,56	5,26	25,00	-8,00	9,52
Чернівецька	16,67	-9,52	-10,53	0,00	23,53	-4,76	11,11
Чернігівська	-10,87	-4,88	-10,26	-5,71	33,33	2,27	-2,17
м. Київ	-7,69	63,89	-8,47	0,00	20,37	6,15	76,92
Севастополь	0,00	0,00	-30,77	-11,11	75,00	-57,14	-53,85

Розраховано за даними [1]

Аналіз інтенсивності численності народжених та померлих (див. табл. 3), дозволяє здійснити кількісну оцінку відповідних змін. З табл. 3 видно, що за досліджуваний період кількість народжених в нашій країні зросла на 22,22%, а кількість померлих зменшилась на 22,65%.

Для аналізу інтенсивності зміни здоров'я ЛП розраховано відповідні прирости для коефіцієнта дитячої смертності та кількості інвалідів. В цілому по Україні коефіцієнт дитячої смертності зменшився за досліджуваний період на 10% (див. табл. 4).

В більшості регіонів України цей приріст також був від'ємним, що є позитивною тенденцією для розвитку ЛП. Ріст аналізованого коефіцієнта відбувся в таких регіонах: м. Київ (24,32%), м. Севастополь (6,67%), Львівська (13,25%), Кіровоградська (18,02%), Вінницька (14,29%) області та АР Крим (1,11%).

Чисельність інвалідів в Україні зросла з 2006 по 2011 р. на 11, 31% (див. табл. 5), що відображає негативні тенденції для ЛП. Підтвердженням цим негативним змінам також виступає єдиний серед регіонів України від'ємний базовий темповий приріст у Сумській області (-3,07%). Хоча серед ланцюгових приростів є багато від'ємних, все ж загальну картину відображає базовий приріст, який в даному випадку підтверджує необхідність підвищення рівня розвитку компоненти здоров'я людського потенціалу регіонів України.

Отже, можна зробити висновок про негативні тенденції у здоров'ї нації, про загальний стан суспільства, який можна назвати «хворобливим» або ж «нездоровим».

Крім вищезгаданих чинників, на людський потенціал впливає й стан ринку праці. Стосовно ринку праці розрахуємо темпи приросту для показників розглянутих у табл. 6.

Рівень безробіття зріс на 9,72% в 2011 р. щодо 2006 р. Економічна активність та кількість зайнятого населення зазнали від'ємних приростів. Значно зросли доходи населення, що є позитивним моментом для ЛП, але даний показник правильніше аналізувати при урахуванні інфляції. Негативною тенденцією розвитку людського потенціалу є ріст навантаження на одне робоче місце.

Проаналізуємо інтенсивність розвитку освітньої компоненти ЛП України. Для цього обрахуємо темпи приросту кількості людей, які навчають у загальноосвітніх навчальних закладах та у вищих навчальних закладах (ВНЗ). Відобразимо ланцюгові темпи приросту відповідних показників освіти в Україні за 2006-2011 рр. у вигляді гістограми (рис. 1).

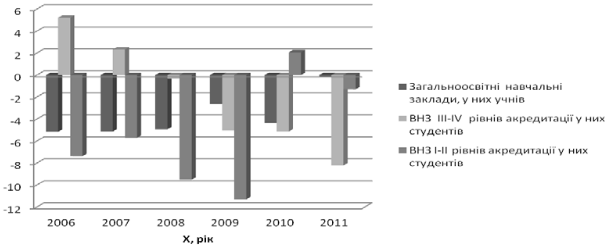

Рис. 1. Ланцюгові темпи приросту показників освіти в Україні за 2006-2011 рр., %

Інформаційне джерело: [1]

Із рис. 1 видно, що для трьох розглянутих показників переважають від'ємні прирости. Це свідчить про негативний стан освіти в Україні та необхідності пошуку методів виправлення ситуації. Підтвердженням цього також є розраховані базові темпові прирости, які відповідно склали: -20, 5%; -11,3%; -29,4%.

Ще одна важлива компонента людського потенціалу – духовно-інформаційна. Показники цієї компоненти з використанням ланцюгових та базових приростів відвідування населенням закладів культури та мистецтва за регіонами України з 2006 по 2011 рр. подано в табл. 7.

Згідно базового приросту позитивні тенденції присутні в усіх регіонах України, за винятком: Вінницької (-1,37%), Полтавської (-15,48%), Херсонської (- 32,76%) областей та м. Севастополь (-27,59%). В цілому по Україні відбувся приріст досліджуваного показника на 28,05%. Серед областей із максимальним приростом відвідування населенням закладів культури та мистецтва: Київська (85,29%), Черкаська (54,76%), Львівська (54,55%).

В табл. 8 відображено ланцюгові та базові темпи приросту кількості закладів культури та мистецтва по регіонах України в період з 2006 по 2011 роки.

В цілому по Україні за досліджуваний період кількість таких закладів зменшилась на 4,9%. Серед регіонів із додатнім приростом аналізованого показника: Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Львівська, Хмельницька області

та м. Київ. Відповідно, серед ланцюгових приростів переважають від'ємні. В загальному ця тенденція негативно впливає на прогресивний розвиток ЛП в Україні. Останній показник духовно-інформаційної компоненти ЛП, який ми розглядали – кількість засуджених за вироками суддів, що набрали законної чинності. Ланцюгові та базисні темпи приросту даного показника наведено в табл. 9.

В Україні аналізований показник зменшився на 12,72%, що є позитивним чинником для ЛП України. Відповідно, більшість регіонів мала аналогічні прирости, за винятком: Вінницької, Дніпропетровської, Закарпатської, Сумської, Тернопільської, Чернівецької областей та м. Київ.

Висновки і пропозиції. Економіко-статистичний аналіз динаміки часткових показників людського потенціалу в регіонах України дає певне уявлення про рівень його розвитку в цих регіонах за кожний з аналізованих років. Однак, узагальненої характеристики ЛП в регіонах України за допомогою цього аналізу отримати неможливо, а значення деяких з показників, які характеризують рівень розвитку людського потенціалу поліпшилося, а деяких погіршилося. Це доводить необхідність і доцільність комплексного оцінювання рівня розвитку людського потенціалу з використанням математичних методів та моделей, зокрема, апарату узагальнених (комплексних, інтегральних) показників. Тобто, для комплексного оцінювання ЛП певного регіону недостатньо характеристики окремих його сторін, потрібна його однозначна інтегральна оцінка (узагальнюючий показник), яку можна використати для порівняння з відповідним ЛП інших регіонів. Це комплексне оцінювання рівня розвитку людського потенціалу регіону повинне виконуватися на основі відповідних систем часткових показників з формуванням інтегральних (комплексних) показників.

Список літератури:

1. Статистичний щорічник України за 2011 рік / за ред. Осауленко О. Г.; Державна служба статистики України. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2012. – 560 с.
2. Гинда О. М. Управління процесами розвитку та реалізації людського потенціалу в економіці України: монографія / В. І. Приймак, О. М. Гинда. – Л.: РАСТР 7, 2013. – 438 с.
3. Приймак В. І. Математичні методи економічного аналізу: навч. посібник / В. І. Приймак. – Київ: Центр учбової літератури, 2009. – 296 с.

Гинда О.Н.
Львовский филиал
Частного высшего учебного заведения «Европейский университет»

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИНТЕНСИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

Аннотация
Рассмотрены изменения величин некоторых из соответствующих статистических показателей в отдельных регионах Украины в течение последних лет. Сделан анализ определяющих компонент человеческого потенциала таких как демографической, здоровье, образовательной, духовно-информационной, состоянию рынка труда. Для количественной оценки скорости изменений анализованих показателей проведен статистический анализ интенсивности развития человеческого потенциала. Рекомендовано провести комплексное оценивание уровня развития человеческого потенциала.

Ключевые слова: человеческий потенциал, годовые динамические ряды, компоненты человеческого потенциала, статистический анализ, интенсивности развития, комплексное оценивание.

Hynda O.M.
Lviv Branch PHEE «European University»

STATISTICAL ANALYSIS OF INTENSITY OF HUMAN POTENTIAL REGIONS UKRAINE

Summary
Consider changing the values of some of the relevant statistical indicators in selected regions of Ukraine in recent years. The analysis of the key components of human development such as demographic, health, educational, spiritual information, the state of the labor market. To quantify rates of change indicators analyzed statistical analysis of intensity of human development. Recommend conduct a comprehensive evaluation of human development.

Keywords: human capital, annual time series components of human potential, statistical analysis of intensity, a comprehensive evaluation.

УДК 336.02

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТАБІЛІЗАЦІЙНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Голик М.М.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У науковій статті розглянуто наукові підходи до розуміння понять «політика», «фінансова політика» та «стабілізаційна фінансова політика». Встановлено, що ефективність реалізації стабілізаційної фінансової політики держави залежить від принципів її формування. Визначено особливості реалізації стабілізаційної фінансової політики держави в сучасних умовах господарювання. Досліджено проблеми реалізації стабілізаційної фінансової політики та запропоновано напрямки її удосконалення в Україні.

Ключові слова: політика, фінансова політика, стабілізаційна фінансова політика, монетарна політика, фіскальна політика, принципи формування стабілізаційної фінансової політики, напрямки реалізації стабілізаційної фінансової політики.

Постановка проблеми. Умови протікання сучасних фінансово-економічних процесів в Україні визначають об'єктивну необхідність розробки та впровадження комплексу ефективних заходів органів державної влади, що відповідає нагальній потребі відновлення рівноваги фінансової системи держави та досягнення її випереджаючого економічного розвитку загалом. Так, вищезазначені заходи, що здійснюються державними органами управління з метою мобілізації та використання фінансових ресурсів для задоволення потреб країни в цілому своє контрактне вираження знаходять у фінансовій політиці держави.

Залежно від фінансових заходів, що застосовує уряд країни прийнято виділяти два види державної фінансової політики, а саме антициклічну та стабілізаційну фінансову політику, відмінність яких, насамперед, полягає в тому, що в той час як антициклічна фінансова політика спрямована лише на згладжування коливань ВВП, стабілізаційна політика передбачає встановлення макроекономічної рівноваги в економіці за рахунок оптимального поєднання рівня зайнятості, виробництва та інфляції. Проте, варто підкреслити, що практично завжди жоден з вищезазначених видів фінансової політики в чистому вигляді на практиці не існує. Тобто, держава використовує фінансові засоби того чи іншого виду фінансової політики, поєднуючи їх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання щодо формування та реалізації стабілізаційної фінансової політики в Україні розглядалися у наукових працях як зарубіжних (Т. Едріан, П. Кругмен, Н. Лянг, М. Фрідмен, Дж. Штейн), так і вітчизняних науковців (В. Базелевич, В. Гейць, В. Опарін, В. Петрушевська, К. Савченко, В. Федосов, А.Чухно та інші) [3; 5; 7-9; 11; 12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, попри значний науковий доробок науковців щодо обраної проблематики, залишаються лише частково висвітленими питання, присвячені дослідженню особливостей реалізації стабілізаційної фінансової політики в Україні. Зокрема, подальшого розгляду потребує узагальнення економічної сутності стабілізаційної фінансової політики та принципів її формування. Усе наведене вище й зумовило наукову та практичну актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є наукове дослідження економічної сутності стабілізаційної фінансової політики та особливостей її реалізації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Економічна та політична нестабільність в країні вимагає створення нової форми реалізації державної фінансової політики, яка в науковій економічній літературі відома як «стабілізаційна фінансова політика». Досліджуючи ці проблеми, вважаємо необхідним розглянути власне поняття «політика» та «фінансова політика», що дало б нам можливість теоретично обґрунтувати економічну сутність та роль стабілізаційної фінансової політики у соціально-економічному розвитку держави та її громадян.

Так, застосовуючи методи історичного та термінологічного аналізу категорії «політика», зазначимо, що за сучасного розуміння даний термін знаходить своє вираження у різних явищах і процесах, що відбуваються в суспільстві. Зокрема, у тлумачному словнику В. Даля під поняттям «політика» розуміється наука державного управління [1]. Більш ширше тлумачення наведено у «Філософському енциклопедичному словнику», де вказано, що політика відображає класові відносини та є особливою, специфічною формою існування суспільної діяльності [10]. Таким чином, дані визначення дають підстави стверджувати про нерозривний зв'язок політики з державою та суспільством.

Щодо категорії «фінансова політика», то радянськими економістами (Л. Абалкін, А. Буковецький) дане поняття розумілося як «система економічних заходів, які здійснюються державою в інтересах господарюючого класу в досоціалістичних формаціях, в інтересах всього суспільства – при соціалізмі, одна з областей економічної науки» [6, с. 26]. Сучасне тлумачення фінансової політики визначає її як діяльність держави, що спрямована на мобілізацію фінансових ресурсів, їх раціональний розподіл і використання для здійснення державою притаманних їй функцій. Тобто, основне призначення фінансової політики полягає у забезпеченні відповідними фінансовими ресурсами реалізації тієї чи іншої державної програми соціально-економічного розвитку [4, с. 72]. З огляду на зазначене вище, цілком закономірним є поява видів фінансової політики, кожен з яких характеризується притаманними йому фінансовими методами, інструментами та важелями, які застосовує уряд держави для досягнення соціально-економічної рівноваги та фінансової стабільності в суспільстві.

Для успішної стабілізації економіки в Україні, об'єктивно необхідного значення набувають питання реалізації дієвої стабілізаційної фінансової політики держави, ключовою метою якої є забезпечення оптимального перерозподілу фінансових ресурсів з метою мінімізації впливу кризових явищ на національну економіку, зокрема, підтримка її фінансово безпечних параметрів функціонування та сприяння додержання існуючого рівня її розвитку.

© Голик М.М., 2015

Зрозуміло, що для України стабілізаційна фінансова політика держави є порівняно новим явищем в сфері державних фінансів, що є наслідком трансформації використання фінансових відносин від суто розподільчих до відтворюючих за рахунок підвищення стійкості державних фінансів та вітчизняної економіки до глобальних економічних змін загалом [2, с. 59].

З метою стабілізації національної економіки та оптимального перерозподілу фінансових ресурсів органами державної влади, перш за все, слід врахувати особливості виникнення кризових явищ, а саме:

· виявлення об'єктивних причин та можливих наслідків їх прояву у вітчизняній економіці;

· прогнозування критеріїв оцінки безпечності кризових явищ;

· дослідження методів антикризового управління та їх використання залежно від сфери виникнення та розміру завданої шкоди.

При цьому, як свідчать вітчизняні доробки з досліджуваної проблематики, ефективність реалізації стабілізаційної фінансової політики держави залежить від п'яти принципів її формування (табл. 1).

Таблиця 1

Принципи формування стабілізаційної фінансової політики держави

№ п/п	Принцип формування	Зміст принципу
1	Принцип цілеспрямованості	Досягнення конкретних цілей (оптимальне поєднання рівня зайнятості, виробництва та інфляції, досягнення певного рівня ВВП тощо)
2	Принцип пріоритетності	Виділення першочергових напрямів її реалізації
3	Принцип комплексності	Використання комплексу взаємопов'язаних дій із мінімізації та усунення впливу кризових явищ на національну економіку
4	Принцип адаптації	У процесі формування стабілізаційної фінансової політики держави відбувається постійний аналіз та контроль за показниками соціально-економічного розвитку та здійснюється коригування у бік посилення стабілізаційного ефекту від заходів впливу
5	Принцип ефективності	Забезпечення процесу виходу з кризи, стабілізація національної економіки та мінімізація прояву кризових явищ

Джерело: [9, с. 78]

Однак, вважаємо, що даний перелік принципів формування стабілізаційної фінансової політики на сучасному етапі розвитку української економіки є невичерпним. З огляду на це пропонуємо розширити його наступними принципами:

· Принцип системності.

Даний принцип є невід'ємним від принципу комплексності та полягає у розумінні стабілізаційної фінансової політики як елементу економічної політики держави, оскільки становлення та функціонування даного виду фінансової політики як системи буде ефективним лише у випадку встановлення її тісної взаємодії з зовнішнім середовищем, зокрема з економічною політикою держави.

· Принцип доступності.

Обраний принцип формування полягає тому, що стабілізаційна фінансова політика повинна бути зрозумілою та загальнодоступною для всіх користувачів фінансової інформації.

· Принцип створення та накопичення фінансових резервів.

В свою чергу, запропонований принцип формування стабілізаційної фінансової політики полягає у випадку перевищення видатків над доходами забезпечити ліквідацію непередбачених збитків шляхом використання акумульованих раніше фінансових резервів.

· Принцип оптимальності.

Даний принцип полягає у встановлені макроекономічної рівноваги в економіці за рахунок забезпечення максимально можливої зайнятості населення країни, високих темпів економічного зростання, стабільного рівня цін та збалансованості платіжного балансу країни.

Відмітимо, що запропоновані принципи формування стабілізаційної фінансової політики в Україні мають на меті не лише забезпечити її ефективну реалізацію, однак й досягнення макроекономічної рівноваги в національній економіці.

Проте, на наше переконання, для реалізації дієвої стабілізаційної фінансової політики в Україні, окрім теоретичної частини її формування в частині виділення наведених принципів, об'єктивної необхідності набуває перехід до практичної її реалізації за рахунок виваженого поєднання фінансових та нефінансових механізмів. Світовий досвід засвідчує, що розвинутими країнами світу постійно застосовуються саме фінансові механізми стабілізаційної політики [8, с. 33]. На відміну від нефінансових, фінансові механізми використовуються урядом держави при проведенні фіскальної, монетарної та зовнішньоекономічної політики. З огляду на це, саме монетарна та фіскальна політики вважаються основними інструментами стабілізаційної фінансової політики, а взаємоузгодженість між ними відображає її дієвість на практиці, оскільки монетарні важелі застосовуються для регулювання обсягу грошової маси в обігу, а фіскальні, зокрема, – для регулювання обсягу інвестицій та державних закупівель.

Однак, як показує вітчизняна практика, впровадження таких інструментів стабілізаційної фінансової політики в Україні гальмується, що, насамперед, пов'язано з неадекватністю сучасним вимогам інституціонального середовища національної економіки, зокрема, у контексті обмеженості інформації, яка необхідна для прийняття рішень державними органами влади та, як наслідок, неспроможність держави передбачити та ефективно контролювати наслідки прийнятих нею рішень.

З огляду на вищенаведене та за сучасних умов перебігу соціально-економічних процесів в Україні загалом стабілізаційна фінансова політика повинна характеризуватися наступними особливостями її ефективної реалізації:

· По-перше, стабілізаційна фінансова політика держави повинна мати чітко визначену мету та завдання, які ставилися при її проведенні, оскільки від цього, насамперед, й залежить результативність її реалізації.

· По-друге, з метою досягнення стабільності соціально-економічного розвитку в країні, стабілізаційна фінансова політика держави повинна бути спрямована на покращання інвестиційного клімату в Україні за рахунок створення ефективної системи інституційного забезпечення діяльності як вітчизняних, так й іноземних інвесторів. Як наслідок, підвищення рівня інвестиційної привабливості в держави впливатиме на загальний рівень зайнятості населення та рівень інфляції та сприятиме досягненню позитивних зрушень в економіці в цілому.

· По-третє, на сучасному етапі поступального розвитку національної економіки стабілізаційна фі-

нансова політика держави повинна проявлятися також у перерозподілі фінансових ресурсів між окремими верствами населення, галузями, регіонами за рахунок забезпечення високої зайнятості населення та їх соціального захисту.

· По-четверте, у процесі реалізації стабілізаційної фінансової політики держави повинен бути чітко визначений характер її впливу на соціально-економічні процеси, що мають місце в економіці країни.

Деталізуючи останнє, відмітимо, що у науковій літературі виділяють два характери впливу стабілізаційної фінансової політики, а саме макроекономічний і мікроекономічний.

На сьогоднішній день досягнення макроекономічної стабілізації в Україні є ключовим вектором трансформації національної економіки, одним з пріоритетних напрямків нашої держави якої є подолання надмірного рівня дефіциту Державного бюджету та від'ємного сальдо платіжного балансу. Зокрема, досвід із вітчизняної практики свідчить про часткове використання інструментів стабілізаційної фінансової політики (фіскальних та монетарних важелів) для стабілізації кризових явищ в національній економіці [5].

Зважаючи на глобальність їх впливу, вважаємо за доцільне зупинитися саме на макрорівні та надалі визначити ключові напрямки реалізації стабілізаційної фінансової політики в межах національної економіки:

· підвищення віддачі від використання бюджетних коштів за рахунок застосування найбільш ефективних фінансових заходів та фінансових важелів;

· зростання частки використання бюджетних коштів на підтримку фінансової системи поряд зі зменшення частки їх використання на фінансування соціальних заходів;

· узгодження заходів фіскального та монетарного впливу між собою з метою уникнення їх різнонаправленості, що призведе до зниження кінцевого ефекту – досягнення макроекономічної стабілізації;

· аналіз існуючих в національній економіці очікувань суб'єктів стабілізаційної фінансової політики з метою уникнення непередбачуваних обставин та можливих витрат.

Висновки і пропозиції. Таким чином, дослідження сутності стабілізаційної фінансової політики дає змору розглядати її як систему фінансових заходів, головною метою якої є забезпечення оптимального перерозподілу фінансових ресурсів з метою мінімізації впливу кризових явищ на національну економіку, зокрема, підтримка її фінансово безпечних параметрів функціонування та сприяння додержання існуючого рівня її розвитку. В Україні реалізація дієвої стабілізаційної фінансової політики забезпечується через принципи її формування (принцип цілеспрямованості, принцип пріоритетності, принцип комплексності, принцип адаптації, принцип ефективності, принцип системності принцип доступності, принцип створення та накопичення фінансових резервів та принцип оптимальності). Однак, наразі у зв'язку існуючими економічними та політичними дестабілізуючими процесами в національній економіці, що створюють суттєві перешкоди на шляху до реалізації дієвої стабілізаційної фінансової політики в Україні, доцільним є впровадження нових ефективних напрямків її реалізації та перегляд існуючих.

З огляду на представлене, вимагають подальшого дослідження питання застосування прогресивних методів, важелів та інструментів стабілізаційної фінансової політики у розвинутих країнах світу та можливості імплементації зарубіжного досвіду в Україні.

Список літератури:

1. Даль В. Толковый словарь великого языка. – М.: Тип Вольфа, 1965. – 238 с.
2. Дьяченко М. В. Стабилизационная финансовая политика государства: концептуальные представления // М. В. Дьяченко / Финансы и кредит: науч.-практ. и теорет. журн. – 2012. – № 8. – С. 59-67.
3. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / В. М. Геєць [та ін]; ред. В. М. Геєць; НАН України, Ін-т екон. прогнозування. – К.: Ін-т екон. прогнозування НАН України: Фенікс, 2003. – 1008 с.
4. Кремень О. І. Фінанси: навч. посіб. / О. І. Кремень, В. М. Кремень. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 416 с.
5. Петрушевська В. В. Трансформаційні напрямки фінансової політики в процесі стабілізації економіки України // Бізнес Інформ. – 2013. – № 11. – С. 46-51.
6. Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов: учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 192 с.
7. Савченко К. В. Роль фінансового механізму вбудованих стабілізаторів у реалізації стабілізаційної політики держави / К. В. Савченко // Вісник СумДУ. – Серія «Економіка». – 2012. – № 3. – С. 60-65. – Режим доступу: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/29738/1/Savchenko.pdf
8. Савченко К. В. Світовий досвід упровадження інструментів монетарної політики для стабілізації циклічних коливань / К. В. Савченко // Фінансове право. – 2011. – № 4(18). – С. 31-34. – Режим доступу: http://ndi-fp.asta.edu.ua/files/doc/finansove-pravo/2011/2011_4savchenko.pdf
9. Савченко К. В. Фінансовий механізм реалізації стабілізаційної політики держави / К. В. Савченко // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету: наук.-практ. журн. – 2013. – № 1. – С. 77-85. – Режим доступу: http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2013/01/7.pdf
10. Философский энциклопедический словарь. – М., 1989. – С. 490.
11. Adrian T. Monetary Policy, Financial Conditions, and Financial Stability // T. Adrian, N. Liang / Staff Report № 690: Federal Reserve Bank of New York. – September 2014. – 34 p. – Mode of access: http://www.newyorkfed.org/research/staff_reports/sr690.pdf/
12. Stein J. C. Monetary policy as financial-stability regulation // J. C. Stein / Working Paper No. 16883: National Bureau of Economic Research. – March 2011. – 50 p. – Mode of access: http://www.nber.org/papers/w16883.pdf

Голик М.М.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ СТАБИЛИЗАЦИОННОЙ ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ В УКРАИНЕ

Аннотация
В научной статье рассмотрены научные подходы к пониманию понятий «политика», «финансовая политика» и «стабилизационная финансовая политика». Установлено, что эффективность реализации стабилизационной финансовой политики государства зависит от принципов ее формирования. Определены особенности реализации стабилизационной финансовой политики государства в современных условиях хозяйствования. Исследованы проблемы реализации стабилизационной финансовой политики и предложены направления ее совершенствования в Украине.
Ключевые слова: политика, финансовая политика, стабилизационная финансовая политика, монетарная политика, фискальная политика, принципы формирования стабилизационной финансовой политики, направления реализации стабилизационной финансовой политики.

Holyk M.M.
Chernivtsi Trade and Economic Institute
of Kyiv National Trade and Economics University

FEATURES OF THE IMPLEMENTING OF FINANCIAL STABILITY POLICY IN UKRAINE

Summary
In the scientific article scientific approaches to understanding concepts «politics», «financial policy» and «financial stability policy» are considered. It is established that the efficiency of financial stability policy depends on the principles of its formation. Features of the implementing of financial stability policy in the contemporary economy are detected. Problems of the implementing of financial stability policy are investigated and ways of its improvement in Ukraine are suggested.
Keywords: policy, financial policy, financial stability policy, monetary policy, fiscal policy, principles of forming of financial stability policy, ways of financial stability policy implementation.

УДК 336.64:334.722(477)

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Григораш Т.Ф., Бесценна Ю.О., Козлова В.І.
Дніпропетровська державна фінансова академія

Розкрито поняття «малого бізнесу» та його ролі у світовій економіці. Виявлено проблеми фінансування малих і середніх підприємств. Розроблено комплекс заходів щодо розв'язання проблем, які перешкоджають подальшому розвитку малого і середнього підприємництва.
Ключові слова: суб'єкти малого підприємництва, бізнес, фінансування, зайнятість населення, фінансові ресурси, інвестиції.

Постановка проблеми. Для успішного розвитку малого бізнесу використовуються різноманітні засоби фінансування малих підприємств: самофінансування, державні інвестиції, банківське кредитування та зовнішні інвестиції. Проблема розвитку малого бізнесу в Україні пов'язана із недостатнім рівнем політичної стабільності, валютної, податкової та митної політики, непослідовністю економічних нововведень, недосконалістю механізмів широкої приватизації та демократизації суспільства. Основні проблеми малого бізнесу в Україні – це постійні зміни у податковому законодавстві та нерозвиненість механізмів підтримки малого підприємництва, що призводить до неможливості реалізації потенціалу у повній мірі. У світовій економіці практично немає такої сфери, яка могла б обійтися без товарів, робіт та послуг малого бізнесу. Малі підприємства створюють нові робочі місця, залучають працюючих та непрацюючих до суспільно-корисної діяльності, сприяють формуванню середнього класу суспільства. На відміну від великого підприємництва, малий бізнес мобільний. Він швидко реагує на зміни і потреби ринку, пропонує конкретний товар або послугу та має високу ефективність капіталовкладень і прибутковість.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблеми фінансування та розвиток малого бізнесу в Україні досліджувалися в працях вітчизняних вчених З. Варналія, Л. Вороніної, К. Ляпіної, Д. Ляпіна, Ю. Клочка, О. Кужель та ін.

Мета статті. Метою даної роботи є аналіз проблем державної фінансової підтримки малого бізнесу в Україні та розробка шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Підтримка становлення та розвитку малого бізнесу в Україні є одним з визначальних пріоритетів державної політики з

© Григораш Т.Ф., Бесценна Ю.О., Козлова В.І., 2015

перших років економічних реформ. Малі підприємства відіграють важливу роль у забезпеченні конкурентного середовища, гнучкості національної економіки, зайнятості та забезпеченні доходів населення.

За даними офіційної статистики, у сфері малого підприємництва в Україні станом на 1 січня 2014 р. діяли 373,8 тис. підприємств, які забезпечували 16,6% ВВП [4]. У той же час, у сусідніх з Україною Чехії, Словаччині та Угорщині, частка малих підприємств у ВВП визначалася на рівні 30–40% .

В Україні найбільша кількість малих підприємств працює у Києві, на другому місці була Автономна Республіка Крим. Так, станом на початок 2013 р. в українській столиці чисельність малих фірм становила 71201, у Криму – 13230 підприємств. По областям України статистика була такою: найвищі показники концентрації малого бізнесу були у Донецькій, Дніпропетровській та Харківській областях (26170, 25691, 23693 підприємства), найнижчими – у Чернівецькій, Рівненській та Волинській областях (3793, 4604, 4816 підприємств) [4].

Характерними особливостями малого бізнесу є: незалежний менеджмент, власний капітал, локальний район операцій, невеликі розміри. Він відіграє значну роль у забезпеченні зайнятості, певною мірою забезпечує насичення ринку споживчими товарами та послугами, сприяє послабленню монополізму та розвитку конкуренції, структурній перебудові економіки, є засобом досягнення особистого успіху.

Для вирішення проблем державної фінансової підтримки малого бізнесу в Україні, потрібно вирішити такі завдання:

- визначити проблеми державного фінансування малого бізнесу;
- розробити рекомендації щодо їх вирішення.

Основними причинами, що перешкоджають розвиткові малого і середнього підприємництва, є:

- нестача внутрішніх фінансових ресурсів, обмежений доступ до зовнішніх джерел фінансування та залучення інвестицій;
- недостатній рівень розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва;
- ускладнений порядок проходження дозвільних (погоджувальних) процедур і, як наслідок, їх висока витратність;
- ускладненість процедур сертифікації і стандартизації товарів та послуг;
- недосконалість процедур здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності;
- нестабільність законодавства у сфері розвитку малого і середнього підприємництва, що не дає можливості суб'єктам підприємництва планувати свою діяльність на тривалий період;
- низький рівень відповідальності посадових осіб дозвільних органів та обізнаності підприємців про правові механізми їх захисту;
- недосконалість механізму партнерства між державою та малим і середнім підприємництвом;
- низький рівень активності суб'єктів малого і середнього підприємництва щодо захисту власних інтересів;
- неналежний рівень інформаційного, консультативного та методичного забезпечення підприємницької діяльності, у тому числі з питань сертифікації продукції та послуг, а також впровадження систем управління якістю;
- недосконалість системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого і середнього підприємництва;
- низький рівень залучення молоді та сільського населення до малого і середнього підприємництва [2].

Обмеженнями розвитку підприємництва є: відсутність можливостей до навчання персоналу; фінансові можливості клієнтів; нестабільність курсу валют; підвищення орендної плати; складна процедура отримання кредитів; високі процентні ставки. Тому розробляються різні шляхи вирішення проблем малого бізнесу. Розглянемо деякі з них:

- Держава має сприяти запровадженню механізму отримання кредиту на пільгових умовах для започаткування власної справи.
- Перегляд системи оцінки ризиків. Ця діяльність має виконуватися банками. Застава в цьому випадку є хорошим і достатнім гарантом.
- Збільшення кредитного ринку, що сприятиме стимулюванню конкуренції між банками, яка в свою чергу дозволить знизити процентні ставки на кредит.
- Перегляд податкового законодавства щодо оподаткування малого бізнесу з метою підвищення його активності.
- Навчання персоналу. Багато власників бізнесу при недостатній кваліфікації працівника відразу звільняють його, що призводить до гальмування виробничого процесу. Така проблема може бути розв'язана шляхом надання працівнику можливості пройти навчання та отримати спеціальні знання.

Розглянемо розмір видатків на фінансування малого бізнесу в Україні. У 2006 р. розмір видатків складав 0,9 млн. грн. У 2007 – 2008 рр. завдяки обласним програмам підтримки ці видатки збільшились до 25,6 млн. грн. та 31,4 млн. грн. відповідно. А у 2009 та 2010 рр. відбувся значний спад цієї суми до 0,08 млн. грн. та 0,07 млн. грн. відповідно, що є негативним явищем. [3]

Такі дані свідчать про недостатність обсягів державного фінансування заходів розвитку підприємництва в Україні, а також про неохідність активізації діяльності органів державної влади всіх рівнів щодо збільшення джерел фінансування підтримки підприємницької активності. Основними завданнями державної фінансової підтримки малого бізнесу повинні стати: формування сприятливого підприємницького середовища шляхом забезпечення належного цільового державного фінансування, фінансування програм перекваліфікації та професійного розвитку трудових ресурсів, в тому числі спрямування на ці заходи ресурсів міжнародної технічної допомоги [4].

Проаналізуємо кожен етап процесу реорганізації управління фінансовими ресурсами малих підприємств:

1. Звернення до досвіду управління фінансовими ресурсами підприємств. Хоча досвід, здобутий в процесі попередньої діяльності, корисний, він прямо не може бути використаний для реорганізації управління фінансовими ресурсами підприємства в перехідній економіці України. Його необхідно постійно коригувати відповідно до нових ситуацій.

2. Реорганізація системи управління фінансовими ресурсами підприємства може забезпечити рішення таких проблем: недостатності грошових ресурсів; труднощів при здійсненні розрахунків з постачальниками; різкого зменшення кількості замовлень; зменшення об'єму продажу через появу нових конкурентів; недостатності величини обігових коштів; частих збитків; відсутності розробленої стратегії удосконалення господарської діяльності; несвоєчасної виплати заробітної плати; відсутності управлін-

ської команди; скорочення витрат на дослідження та рекламу; зміни форми розрахунків; запізнення в розрахунках; заборгованості в розрахунках по банківських відсотках; продажі товару за цінами, нижче собівартості; конфлікту серед керівництва підприємства; звільнення висококваліфікованих працівників.

3. Серед критеріїв ефективності пріоритет повинен віддаватися таким параметрам системи управління фінансовими ресурсами підприємства, як:

- забезпечення визначення реального обсягу наявних фондів фінансових ресурсів;
- забезпечення визначення оптимальних розмірів фондів грошових

ресурсів, їх розділення і використання з урахуванням потреб підприємств, економічної доцільності витрат, а також впливу їх на кінцеві результати господарської діяльності підприємства;

- контроль за раціональним використанням ресурсів, виконанням планових завдань, безперервністю розрахунків;
- організація своєчасних економічних розрахунків з фінансово-кредитною системою, іншими підприємствами, організаціями, працівниками;
- проведення аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства з точки зору ефективності його роботи як бази для ухвалення обґрунтованих управлінських рішень.

4. Ухвалення управлінського рішення. Щоб знайти оптимальне рішення тієї або іншої проблеми вибору досконалої системи управління фінансовими ресурсами підприємств, необхідно розглянути декілька різних варіантів.

Отже, удосконалення реорганізації управління фінансовими ресурсами малих підприємств слід розглядати як один з головних чинників підвищення ефективності будь-якої виробничо-господарської діяльності. Від цього залежить поліпшення позицій підприємства в конкурентній боротьбі, його стабільне функціонування і динамічний розвиток. Головна спрямованість реорганізації управління фінансовими ресурсами підприємств полягає в оптимізації використання ресурсів підприємства. Система управління фінансовими ресурсами підприємства може оцінюватися як ефективна лише у тому випадку, якщо вона дає можливість не лише раціонально використати наявні ресурси, а і забезпечувати активний системний пошук можливостей подальшого розвитку підприємства.

Висновки і пропозиції. У статті визначено основні проблеми малого бізнесу, пов'язані із залученням фінансів в малі підприємства. У більшості випадків мале підприємство може покладатися тільки на себе. Труднощі із залученням інвестицій негативно відзначаються на можливостях розширеного відтворення суб'єктів малого підприємництва, а складнощі з кредитуванням оборотних коштів ставлять під загрозу навіть просте відтворення. Одним із шляхів вирішення визначені проблем може стати впровадження і вдосконалення механізмів венчурного фінансування, спрямованого на задоволення фінансових потреб на всіх стадіях життєвого циклу саме малого підприємництва. Ефективна діяльність інститутів венчурного фінансування в країнах з розвиненою економікою довела свою доцільність при вирішенні проблем розвитку малого бізнесу, але становлення і розвиток ринку венчурних ресурсів в Україні ускладнено через глобальну економічну нестабільність і політичну непередбачуваність, нерозвиненість сектора малого бізнесу і, як результат, надмірну ризикованість будь-яких фінансових вкладень.

Список літератури:

1. Онос Д. О. Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.textreferat.com/referat-17237-1.html
2. Розпорядження Кабінету міністрів України від 28 серпня 2013 р. – Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17
3. Розпорядження Кабінету міністрів України від 28 серпня 2013 р. – Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/641-2013-р
4. Щорічний статистичний збірник/ Державна служба статистики України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua

Григораш Т.Ф., Бесценная Ю.А., Козлова В.И.
Днепропетровская государственная финансовая академия

ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА В УКРАИНЕ

Аннотация
Раскрыто понятия «малого бизнеса» и его роли в мировой экономике. Выявлены проблемы финансирования малых и средних предприятий. Разработан комплекс мер по решению проблем, препятствующих дальнейшему развитию малого и среднего предпринимательства.
Ключевые слова: субъекты малого предпринимательства, бизнес, финансирование, занятость населения, финансовые ресурсы, инвестиции.

Grygorash T.F., Bestsenna J.A., Kozlova V.I.
Dnepropetrovsk State Financial Academy

THE PROBLEM OF SMALL BUSINESS FINANCING IN UKRAINE

Summary
Disclosure of the concept of «small business» and its role in the world economy. Identify the problems of financing small and medium enterprises. Develop a set of measures to address the obstacles to the further development of small and medium-sized businesses.
Keywords: small businesses, business, finance, employment, financial resources, and investments.

УДК 35.072.2:338.48

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК НЕЯВНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

Жупаненко А.В.
Одеський національний економічний університет

Статтю присвячено встановленню і вивченню факторів, що впливають на розвиток неявної інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери з метою оцінки результативності і розробки універсальних підходів до державного регулювання її функціонування.
Ключові слова: неявна інфраструктура, рекреаційно-туристична сфера, фактори розвитку.

Постановка проблеми. Неявна інфраструктура рекреаційно-туристичної сфери, будучи частиною ринку туристичних послуг, є прикладом формування туристичних послуг у поліфункціональному сегменті, що безпосередньо не відносяться до індустрії туризму, проте формує туристичний продукт і надає у великих обсягах туристичні послуги, які відіграють свого роду зв'язуючу роль поміж різними секторами національного господарства, включаючи кінцевого споживача. До сьогодні малодослідженими залишаються фактори впливу і параметри системного державного регулювання діяльності неявної інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем та особливостей розвитку рекреаційно-туристичної сфери під впливом різних факторів присвятили наукові праці такі вчені як А.Ю. Александрова, І.Т. Балабанов, А.В. Вершицький, О.О. Любіцева, В.Ф. Кифяк, Н.Є. Кудла, М.П. Мальська, В.Ф. Савченко, В.Ф. Семенов, В.А. Смолій та інші. В своїх працях вони приділяють особливу увагу методології розробки і реалізації державної та регіональної туристичної політики через економічні й організаційні важелі регуляторної політики розвитку туризму, передумовам виникнення і принципам функціонування підприємств рекреаційно-туристичної сфери, прогнозуванню розвитку регіонального ринку туристичних послуг, механізму економічного оцінювання та регулювання туристичної привабливості території.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на значну кількість публікацій з питань розвитку рекреаційно-туристичної сфери, потребує вдосконалення науково-теоретичних, методологічних та практичних підходів до вивчення й розмежування понять «явна» та «неявна» інфраструктура рекреаційно-туристичної сфери і факторів їхнього розвитку. Все це свідчить про актуальність обраного напрямку дослідження.

Мета статті полягає у з'ясуванні і систематизації факторів впливу й також концептуальних засад державного регулювання неявної інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери.

Виклад основного матеріалу. У забезпеченні нормального процесу функціонування рекреаційно-туристичної сфери, як частини національного господарства країни, приймають участь складові, у тому числі, інфраструктура, ринковий механізм та державне регулювання. В цілому, інфраструктура рекреаційно-туристичної сфери являється ефективним засобом удосконалення цієї сфери, необхідною передумовою для поступового інтегрування у світове господарство.

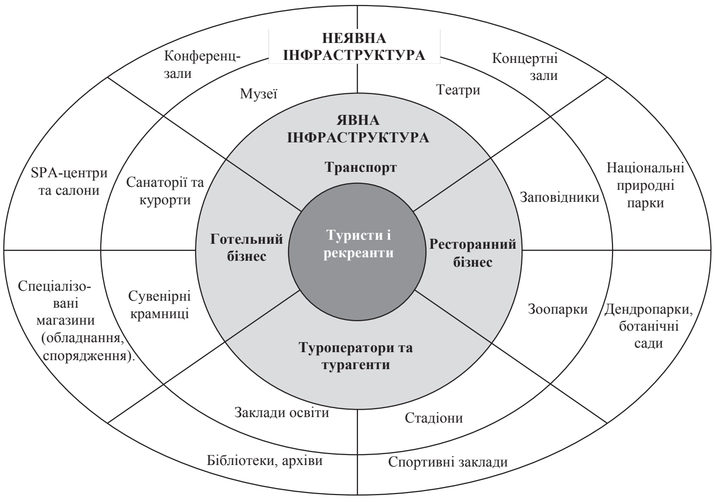

Рис. 1. Сегменти явної та неявної інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери, авторська розробка

© Жупаненко А.В., 2015

Узагальненим можна вважати розуміння рекреаційно-туристичної інфраструктури як сукупності видів економічної діяльності, суб'єктів і об'єктів рекреаційно-туристичної сфери, які створюють умови для виробництва та реалізації рекреаційно-туристичних товарі та послуг. Рекреаційно-туристична інфраструктура у вузькому значенні призначена для реалізації конкретних рекреаційно-туристичного потреб населення, а в широкому значенні – служить провідним фактором піднесення всього соціально-економічного життя країни.

Сьогодні не існує єдиної думки стосовно типології інфраструктури. Аналізуючи складові інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери виділяють загальну (охоплює все національне господарство незалежно від туристичного руху) і туристичну (залучена безпосередньо тільки в туризм) інфраструктури [6], або явну та неявну (в залежності від базису (ядра) щодо якого інфраструктура реалізує свою допоміжну функцію) [7].

«Явна» інфраструктура рекреаційно-туристичної сфери включає моно-функціональні сегменти, діяльність яких спрямована на надання подорожуючим особам конкретних послуг. Такі сегменти не виконують додаткових функцій, окрім рекреаційно-туристичного обслуговування. До них відносяться: організація подорожувань, харчування, розміщування та транспортування (рис. 1).

Поняття «неявна інфраструктура рекреаційно-туристичної сфери» розширює і збагачує загальне поняття «інфраструктура», відрізняється високою інерційністю та суттєвими територіальними відмінностями. Воно є основою наукового підходу до вивчення поліфункціональних сегментів – складових «неявної інфраструктури». Функціональним базисом неявної інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери може виступати: діяльність лікувальних закладів та санаторно-курортних організацій; оренда транспорту і нерухомого майна; страхування та послуги банків; театральна, концертна та мистецька діяльність; діяльність музеїв, бібліотек та архівів; діяльність у сфері спорту, відпочинку та розваг; діяльність з виробництва та реалізації товарів туристичного попиту; діяльність у сфері освіти та підготовки кваліфікованих кадрів; діяльність у сфері охорони навколишнього середовища (заповідники, зоологічні парки, ботанічні сади та інші) тощо.

Розвиток неявної інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери в цілому залежить від комплексу умов: природно-географічних, історико-політичних, соціально-економічних, демографічних та інших, що склалися у суспільстві і факторів, які їх визначають.

Сьогодні в науковій літературі вчені та дослідники пропонують різноманітні підходи до класифікації факторів. Наприклад, В.А. Смолій пропонує поділяти їх за напрямом впливу на: зовнішні або екзогенні (впливають на туризм за допомогою демографічних і соціальних змін; економічного і фінансового розвитку; змін політичного і правового регулювання; технологічних змін тощо) та внутрішні або ендогенні фактори (природно-географічні особливості й кліматичні умови країни, наявність та якість природних ресурсів, економічна ситуація в країні; рівень розвитку продуктивних сил, структура і рівень добробуту населення; рівень життя в суспільстві, освітній та культурний рівень населення) [8].

Ф. Котлер та Г. Армстронг поділяють фактори за рангами впливу на: фактори зовнішнього та внутрішнього середовища. Вони вважають, що зовнішнє середовище (маркетингове середовище) складається з двох складових – *мікросередовища* (включає саме підприємство, посередників, постачальників, конкурентів, цільові та контактні аудиторії) та *макросередовища* підприємства (складається із шести основних факторів: демографічних, економічних, природних, науково-технічних, політичних і культурних). Вони також зазначають, що фактори мікросередовища впливають безпосередньо на підприємства, а фактори макросередовища – на мікросередовище [9].

На нашу думку, фактори розвитку рекреаційно-туристичної сфери найбільш доцільно розмежовувати за природою впливу, виділяючи ринкові, які спричинені природою самого ринку, та, відповідно, неринкові, які не залежать напряму від ринку. В результаті проведеного дослідження було згруповано та проаналізовано фактори, які впливають на розвиток неявної інфраструктури (рис. 2).

Наведені на рис. 2 фактори впливу на неявну інфраструктуру визначають пріоритетні напрямки розвитку рекреаційно-туристичної сфери. Варто враховувати, що комплекс факторів, які впливають на її розвиток, містить фактори як позитивного, так і негативного впливу.

1. *Матеріально-технічні фактори* є одними з найважливіших для розвитку рекреаційно-туристичної сфери, адже вони є стимулом та показником стану не тільки неявної інфраструктури, а й національного господарства в цілому. Вони виражаються через стан матеріально-технічної бази неявної інфраструктри (будівель, споруд, пам'яток природи і культури, монументів, доріг та інженерних комунікацій тощо) та доступність і придатність для рекреаційного освоєння та використання природних ресурсів (бальнеологічних, спелеологічних, лісових тощо).

2. *Інноваційні фактори* спрямовані на покращення якості товарів та послуг, підвищення рівня обслуговування, шляхом впровадження в процеси обслуговування досягнень науково-технічного прогресу (інформатизація та автоматизація, Інтернет-комунікація тощо), що дозволяє прискорювати процеси обслуговування, збільшувати об'єми наданих послуг, генерувати більші доходи.

3. *Економічні фактори* вважаються одними із найголовніших чинників зовнішнього впливу. Чільне місце серед них посідають попит та пропозиція, конкуренція, а також собівартість та ціна. Економічні фактори

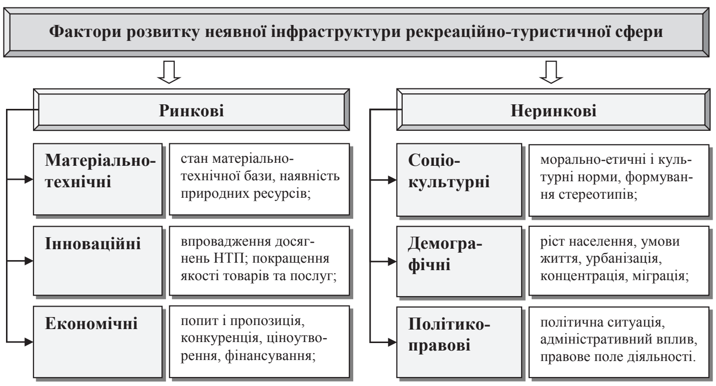

Рис. 2. Фактори розвитку неявної інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери, авторська розробка на основі [9], [10]

пов'язані з розвитком національної економіки, в якій спостерігається стійка тенденція до збільшення виробництва послуг в порівнянні з виробництвом товарів, характерна всім країнам з ринковою економікою. Шляхом фінансування потреб галузей національного господарства, здійснюється непрямий вплив на розвиток рекреаційно-туристичної сфери, адже її складовою частиною виступає неявна інфраструктура з її розмаїттям видів економічної діяльності.

4. *Соціокультурні фактори* впливають на розвиток неявної інфраструктури, через формування у населення морально-етичних норм та стереотипів, підвищення культурного, освітнього рівня і естетичних потреб. Таким чином, у людей з'являється прагнення знайомитися з побутом, історією, культурою, умовами життя в різних країнах через споживання різноманітних товарів та послуг рекреаційно-туристичної сфери.

5. *Демографічні фактори* виявляються в показниках етнічного та релігійного складу, рівня освіченості, рівня урбанізації, міграції тощо. Зазвичай, міське населення активніше подорожує та формує значний попит на послуги рекреаційно-туристичної сфери.

6. *Політико-правові фактори* є віддзеркаленням політичної ситуації в країні, яка є необхідною умовою функціонування рекреаційно-туристичної сфери. Створення сприятливого правового поля та зменшення адміністративного впливу дозволяє спрямовувати зусилля сегментів неявної інфраструктури на підтримку їх базових функцій і, як результат, досягнення ними задач розвитку додаткових функцій (в тому числі й рекреаційно-туристичної) на основі базових.

Висновки і пропозиції. На основі проведеного аналізу виявлено, що сьогодні не існує єдиної думки стосовно типології інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери. В статті запропоновано авторський підхід до класифікації інфраструктури на основі поліфункціональності її складових сегментів з виділенням «явної» та «неявної» інфраструктури. Визначено, що на розвиток неявної інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери впливає низка факторів, які за природою впливу можна розділити на дві групи – ринкові та неринкові. До першої групи віднесені матеріально-технічні, інноваційні та економічні фактори, а до другої – соціокультурні, демографічні та політико-правові. Визначено, що зазначені групи факторів мають як позитивний, так і негативний вплив на розвиток неявної інфраструктури.

Список літератури:

1. Вершицкий А. В. Виды и специфика инфраструктуры туризма / А. В. Вершицкий // Культура народов Причерноморья: проблемы материальной культуры. – 2013. – № 246. – С. 136-142.
2. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг / Любіцева О. О. – К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.
3. Мальська М. П. Туристичний бізнес: теорія і практика: навч. посіб. / Мальська М. П., Худо В. В.; М-во освіти і науки України; ЛНУ ім. Івана Франка. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 424 с.
4. Юрченко С. А. Инфраструктура мира. – Харьков: ХНУ, 2006. – 28 с.
5. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні: навчальний посібник. – Чернівці: Книги-ХХІ, 2003. – 300 с.
6. Розвиток туристичного бізнесу регіону: Навчальний посібник / За ред. доктора економічних наук, професора Школи І. М. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 292 с.
7. Міхуринська К. О. Розвиток неявної інфраструктури рекреаційного комплексу (на прикладі АР Крим): автореф. дис. ... кандидата економічних наук: 08.10.01 / Міхуринська Катерина Олександрівна. – Сімферополь, 2004. – 26 с.
8. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / упоряд. В. А. Смолій, В. К. Федорченко, В. І. Цибух. – К.: Слово, 2006. – 372 с.
9. Котлер Ф. Основы маркетинга: 9-е издание / Котлер Филипп, Армстронг Гари; пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2003. – 1200 с.
10. Семенов В. Ф. Регіональний вимір рекреаційно-туристичної діяльності: монографія / Семенов В. Ф., Балджи М. Д., Мозгальова В. М.; за ред. Семенова В. Ф. – Одеса: Вид-во «Optimum», 2008. – 201 с.

Жупаненко А.В.
Одесский национальный экономический университет

ФАКТОРЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА РАЗВИТИЕ НЕЯВНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ

Аннотация
Статья направлена на установление и изучение факторов, которые воздействуют на развитие неявной инфраструктуры рекреационно-туристической сферы с целью оценки результативности и разработки универсальных подходов к государственному регулированию её функционирования.

Ключевые слова: неявная инфраструктура, рекреационно-туристическая сфера, факторы развития.

Zhupanenko A.V.
Odessa National Economic University

FACTORS OF INFLUENCE ON DEVELOPMENT OF NON-OBVIOUS RECREATION AND TOURISM SPHERE

Summary
The article is dedicated to the considering and learning of factors, which influence on development of non-obvious infrastructure of recreation and tourism sphere with the aim of estimation the effectiveness and development of universal approaches to the governmental regulation of its functioning.
Keywords: non-obvious infrastructure, recreation and tourism sphere, factors of development.

УДК 330.3

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА: ОСНОВНІ ВИЗНАЧЕННЯ І ПОНЯТТЯ

Кісь С.Я.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Досліджено понятійно-категоріальний апарат інтелектуалізації діяльності підприємства. Акцентовано увагу на відсутності в науковій літературі комплексної характеристики дефініцій, які характеризують особливості інтелектуального розвитку суб'єктів господарювання. Уточнено зміст таких категорій як «інтелект», «знання», «інформація», «інтелектуальний ресурс», «інтелектуальний потенціал», «інтелектуальний капітал». Представлено модифіковані структури ресурсів та потенціалу підприємства. Зроблено висновок про доцільність використання запропонованих підходів в подальших теоретико-методологічних та прикладних дослідженнях процесів інтелектуалізації.
Ключові слова: інтелектуалізація, інтелект, знання, інформація, ресурс.

Постановка проблеми. Характерними рисами сучасної економічної ситуації, в якій функціонують вітчизняні підприємства можна вважати, з одного боку, велику кількість та динамічність внутрішніх і зовнішніх факторів, які мають матеріальну природу, впливають на внутрішньогосподарську діяльність, посилюють конкурентну боротьбу між учасниками ринку, а з іншого – інтенсифікацію впливу нематеріальних чинників економічного зростання. Нематеріальні активи, в результаті їх залучення в господарську діяльність підприємства дозволяють перетворити традиційні фактори виробництва в такі, які можливо в короткий термін та з мінімальними затратами мобілізувати для отримання конкурентних переваг на ринку. Четвертим фактором виробництва, який відноситься до сфери нематеріальних активів підприємства і здатний оптимізувати три відомі класичні фактори – землю, працю, капітал слід вважати інтелект. Останній, на наш погляд, важливий тим, що може замінити один ресурс іншим, а в умовах зростання знаннєвоорієнтованості господарських процесів безпосередньо впливати на такі показники діяльності підприємства як прибутковість, ринкова вартість, оптимізація витрат, ефективність використання наявних ресурсів, інноваційний потенціал, інвестиційна привабливість, конкурентоспроможність та інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Збільшення кількості вітчизняних та зарубіжних публікацій, присвячених розвитку економіки знань та функціонуванню підприємств в знаннєвоорієнтованому середовищі супроводжується не стільки кількісним зростанням термінологічного матеріалу у цій сфері, скільки різноманітністю трактувань окремих понять та категорій, серед яких домінують такі як «інтелект», «знання», «інформація», «інтелектуальний продукт», «інтелектуальний ресурс», «інтелектуальний потенціал», «інтелектуальний капітал» [1-22]. Поняття «інтелектуалізації» у вітчизняній науковій літературі частіше використовується для характеристики розвитку суспільства, ідентифікації трудової активності персоналу [23-26] і тільки в окремих випадках стосується розвитку підприємства як соціально-економічної системи [27, 28].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на достатньо широкий спектр понятійно-категоріального наповнення процесів розвитку економічних систем в умовах знаннєвоорієнтованості, слід констатувати, що у вітчизняних та зарубіжних джерелах майже відсутні дослідження, в яких здійсненна комплексна характеристика дефініцій, пов'язаних з інтелектуалізованою економічною діяльністю окремих суб'єктів господарювання.

У зв'язку з цим, **головною метою цієї роботи** є уточнення та реінтерпретація змісту основних понять та категорій, які стосуються економіки, заснованої на знаннях, загалом та інтелектуалізації діяльності господарюючих суб'єктів, зокрема.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи «інтелект», автори філософського енциклопедичного словника пропонують розуміти під цим поняттям розум, здатність мислити, проникливість, сукупність тих розумових функцій (порівняння, абстракції, утворення понять, судження, висновків тощо), які перетворюють сприйняття у знання або критично переглядають чи аналізують уже наявні знання [1, с. 181]. На наш погляд, в цьому і в багатьох інших джерелах зміст категорії інтелекту є дещо обмеже-

© Кісь С.Я., 2015

ним, зважаючи на його розуміння тільки як здатності людини до творчо-аналітичного сприйняття процесів та явищ. Підтвердження необхідності застосування комплексного підходу до характеристики інтелектуального розвитку особистості знаходимо в [2]. Автором зазначено, що культурні фактори, виховання в сім'ї, освіта і соціоекономічний статус мають суттєвий вплив на формування інтелекту і визначають рівень його розвитку майже на 30%.

Своєрідною адаптацією вітчизняних та зарубіжних соціопсихологічних досліджень проблем інтелектуального розвитку особистості до умов діяльності суб'єктів господарювання можна вважати наукові розробки, представлені в [3]. Розвиваючи думку про необхідність диференціації інтелекту на рівні організованої спільноти людей, автор пропонує використовувати поняття «інтелектуальна стратифікація», будує піраміду інтелектуальної стратифікації людської спільноти, на відповідних рівнях якої знаходяться носії ординарного, неординарного та елітного інтелекту. Адаптуючи її структуру та характеристики відповідних страт до діяльності підприємства в умовах знаннєвоорієнтованої економіки, приходимо до висновку про можливість використання поняття «інтелектуальна стратифікація персоналу підприємства», під якою слід розуміти поділ управлінського та виконавчого персоналу суб'єкта господарювання за критерієм впливу на процеси інтелектуалізації. Персонал, носій ординарного інтелекту – це управлінці та виконавці, які використовують інтелект, заснований на раніше отриманих знаннях та поточному досвіді роботи з метою забезпечення виконання повторювальних операцій, спрямованих на вирішення традиційних для підприємства завдань (виробництво продукції чи надання послуг). В такому випадку вплив на процеси інтелектуалізації пропонуємо вважати «простим», що забезпечує статичний інтелектуальний розвиток підприємства. Носії неординарного інтелекту – це частина персоналу управлінського та виконавчого корпусу підприємства, діяльність якої спрямована на використання у виробничих процесах нових знань, досвіду, інтелектуальних зусиль, результатом застосування яких є зростання частки інтелектуальної складової в кінцевих продуктах та послугах. На наш погляд, активність носіїв неординарного інтелекту забезпечує протікання процесів інтелектуалізації в зростаючих масштабах, тобто «розширену» інтелектуалізацію. Представники елітного інтелекту на підприємстві – це персонал, інтелект якого здатний вирішувати виробничі та організаційні проблеми суб'єкта господарювання з використанням раніше невідомих підходів, реалізація яких вимагає значних інтелектуальних зусиль. Нерідко, результатом діяльності носіїв елітного інтелекту стають відкриття, винаходи, патенти, наукові звіти і доповіді, проекти, раціоналізаторські пропозиції та інше, ідентифіковані в довідкових джерелах як інтелектуальні продукти. Вважаємо, що елітний інтелект забезпечує інтелектуалізацію підприємства, яка може бути визначена як «ринкова», так як дозволяє підприємству отримати додаткову конкурентну перевагу.

Зважаючи на важливість врахування в процесах інтелектуалізації підприємства поділу персоналу на страти, вважаємо за необхідне, поняття «інтелект» модифікувати наступним чином: це рівень розумового розвитку людини, який характеризує її здатність інтелектуалізовувати як власну діяльність, так і діяльність організованої спільноти, в системі інтелектуальної стратифікації суспільства загалом та персоналу окремого організаційного утворення, зокрема.

Важливими, з точки зору характеристики процесів інтелектуалізації підприємства є часто вживані в сучасних умовах розвитку теорії та практики розвитку економіки знань категорії «знання» та «інформація». Якщо розглядати інформацію з позиції відомостей, знань та повідомлень, які допомагають вирішувати певне завдання, то можна припустити про її важливість в управлінських процесах. Зв'язок дефініцій «інформація», «управління підприємством» та «інтелектуалізація», на нашу думку, доцільно продемонструвати наступним чином: інтелектуалізація – це наслідок процесу одержання та використання інформації, за умови, якщо цей процес супроводжується пристосуванням або творчим осмисленням підходів до управління підприємством, які адекватні вимогам зовнішнього середовища та інтелектуалізованому розвитку суб'єкта господарювання в цьому середовищі.

Російський вчений В. Іноземцев вважає, що інформація не може бути застосована, не будучи усвідомлена. Для того, щоб вступити в процес виробництва, вона має втратити свою об'єктивну форму і прийняти форму суб'єктивну, тобто перетворитися з інформації в знання [4]. Таким чином, заслуговуючи на увагу, погляд іноземного автора та аналіз підходів вітчизняних вчених до визначення категорії «інформація» [5, 6] дозволяють уточнити дану дефініцію з позиції інтелектуалізації підприємства. На наш погляд, інформація – це систематизовані відомості, факти, дані, повідомлення, які за допомогою носіїв інтелекту можуть бути перетворенні в знання. Участь ординарного інтелекту персоналу підприємства в процесах перетворення інформації на знання за умови відсутності творчого осмислення явищ і процесів не забезпечує згаданих вище видів розширеної та ринкової інтелектуалізації. Носії неординарного та елітного, а також частина персоналу з ординарним інтелектом, отримуючи та використовуючи інформацію перетворюють її на знання, які відкривають не тільки можливості зміни приналежності до інтелектуальної страти окремої особи, а й перехід підприємства на вищі рівні інтелектуального розвитку.

Більшості підходам вітчизняних та зарубіжних вчених [4, 6, 7, 8,] до визначення категорії «знання» притаманна спільна позиція авторів щодо розуміння факту виконання знаннями посередницької функції між процесами, що відбуваються у різних сферах активності суб'єкта господарювання та кінцевими результатами його діяльності. В залежності від того, хто, з якими характеристиками та рівнем інтелектуального розвитку ідентифікується як одержувач знань, на нашу думку, залежить те, на скільки діяльність підприємства буде інтелектуалізовано. Враховуючи визначення знань, яке подається А. Колманом та звертаючи увагу на представлену ним класифікацію знання за трьома категоріями (знання, які означають «знаючи що», «знаючи як» та описові) [9], вважаєм, що трактування даної дефініції в рамках понятійно-категоріального апарату інтелектуалізації необхідно уточнити. По перше, відому класифікацію А. Колмана, на наш погляд, доцільно розширити знаннями, які означають «знаючи для чого», що дасть можливість в подальшому відслідковувати ступінь впливу знань на процеси інтелектуалізації підприємства. По друге, категорія «знання» може бути визначена наступним чином: це обсяги інформації, сприйняття та перетворення яких залежить

від рівня інтелектуального розвитку одержувача та які збільшують здатність суб'єкта господарювання інтелектуалізувати свою діяльність.

Результати та ефективність функціонування підприємства значною мірою визначаються його забезпеченістю ресурсами, які відіграють ключову роль у виробництві товарів та послуг. Аналіз літературних джерел, на предмет визначення основних підходів до трактування поняття «ресурси» дозволяє зробити висновок про тривалий процес пошуку представниками різних історичних періодів та наукових напрямків найбільш вдалого визначення важливої економічної категорії, про незмінність традиційного бачення науковцями призначення ресурсів для економічного розвитку та про наукові дискусії стосовно питань їх поелементного складу.

Усвідомлюючи обмеженість можливостей щодо уточнення традиційного економічного змісту поняття «ресурси», вітчизняні науковці зосереджують увагу на різноманітних аспектах їх використання у виробничих процесах [10, 11, 12]. Узагальнення поглядів дає всі підстави припустити, що інтелектуальні ресурси – це, з одного боку, відокремлений вид ресурсного забезпечення суб'єкта господарювання, а з іншого – забезпечувальна складова традиційних для будь-якого підприємства матеріальних та фінансових ресурсів.

Пропонуючи читачам багатий набір практичних інструментів для розпізнавання нематеріальних активів, їх оцінки, визначення взаємозв'язків між ними, вироблення стратегії їх ефективного розвитку і використання для створення цінності, автори праці «Інтелектуальний капітал: практика управління» зазначають, що кожне підприємство має власний ресурсний портфель, який може бути розділений на дві групи: традиційні ресурси, в межах яких виокремлюються грошові й матеріальні та інтелектуальні ресурси: ресурси відношень, організаційні та людські [13]. Цілком погоджуючись з таким підходом, вважаємо, що в умовах, коли інтелект активно проникає у всі без винятку сфери діяльності підприємства, необхідно вести мову про інтелектуальну забезпеченість фінансових та матеріальних ресурсів підприємства. Така позиція повністю співпадає з думкою видатного винахідника в сфері вдосконалення ефективності виробництва і якості продукції Джеймса Харінгтона, який зазначає, що ресурси – це джерело допомоги або підтримки і наявні засоби [14]. На наш погляд, здатність ресурсів забезпечити допомогу чи підтримку визначається обсягом інтелектуального ресурсу як допоміжного, який супроводжує використання основного.

В такому випадку, фінансові ресурси – це наявний фінансовий капітал, облігації та цінні папери, гарантійні зобов'язання, а їх інтелектуальна (нематеріальна, немонетарна) забезпеченість – відносини з фінансовими установами, клієнтами, постачальниками, регулюючими та контролюючими органами, органами державної влади, а також фінансова культура підприємства, організаційна структура управління фінансами, накопичена інформація та ноу-хау у сфері управління фінансами, професійно-кваліфікаційний рівень управлінського та виконавчого персоналу фінансової служби підприємства. До складу матеріальних ресурсів, як правило, відносять ресурси в натурально-речовій формі, які використовуються у виробничій (господарській) діяльності підприємства: устаткування, будівлі, споруди, інформаційні технології, матеріально-виробничі запаси, готова продукція і послуги та інші. Їх використання підприємством в умовах знаннєвоорієнтованої економіки без залучення інтелекту є малопродуктивним, а дефіцит може бути компенсований частиною інтелектуальних ресурсів. Виходячи з цього, на наш погляд, доцільно серед обсягу інтелектуальних ресурсів будь-якого суб'єкта господарювання виділяти їх частину, за допомогою якої можна досягти кількісних та якісних позитивних змін у складі матеріальних ресурсів. Такі зміни можуть бути забезпечені: відносинами з клієнтами, постачальниками сировини та партнерами; організаційною культурою та структурою виробництва; науковим, технічним, виробничим та адміністративним досвідом управлінського та виконавчого персоналу, його професійно-кваліфікаційним рівнем, компетенціями; ноу-хау у технічній сфері та сфері управління виробництвом.

Аналізування авторського представлення грошових, матеріальних та інтелектуальних ресурсів у вигляді «дерева ресурсів» [15, с. 114], дозволяє зробити висновок про можливості його модифікації для відображення структури ресурсів підприємства з врахуванням їх інтелектуальної забезпеченості. Модифікована структура ресурсів підприємства може бути представлена в наступному вигляді (рис. 1).

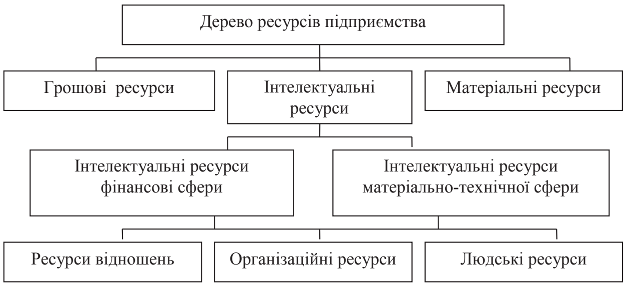

Рис. 1. Модифікована структура ресурсів підприємства

Джерело: розроблено автором за даними [15]

У зв'язку із запропонованим поділом інтелектуальних ресурсів підприємства на інтелектуальні ресурси фінансової та матеріально-технічної сфери діяльності суб'єкта господарювання, вважаємо доцільним доповнити понятійно-категоріальний апарат, який відображає особливості та характерні риси процесів інтелектуалізації поняттям «ресурси інтелектуалізації підприємства», під яким пропонуємо розуміти сукупність людських та нематеріальних активів суб'єкта господарювання, які супроводжують його функціонування за різними напрямками ділової активності.

Важливе місце в системі дефініційного аналізу процесів інтелектуалізації підприємства займає поняття «потенціал». По відношенню до економічної категорії «потенціал» вітчизняними та зарубіжними науковцями використана достатньо велика кількість різноманітних характеристик, серед яких: економічний, науково-технічний, виробничий, ресурсний, інвестиційний, інтелектуальний, людський, інноваційний та інші.

З огляду на приведені в [16, 17, 18, 19] аргументи, які стосуються важливості та безальтернативності взаємодії в сучасних умовах інтелекту та всіх видів ресурсів на рівні окремого підприємства, вважаємо, що уточнена сутність поняття «економічний потенціал підприємства» полягає у здатності (спроможності) господарюючого суб'єкта використовувати ресурси у створенні та використанні яких пріоритетну роль відіграє інтелект.

Виходячи з уточненого визначення та враховуючи приведені вище аргументи на користь визначальної ролі інтелектуальної складової в економічному потенціалі підприємства, видається доцільним структуру останнього подати у вигляді удосконаленої схеми (рис. 2).

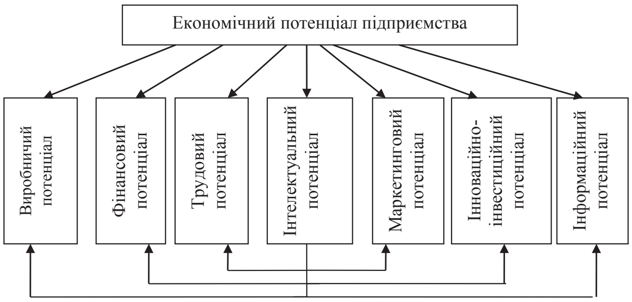

Рис. 2. Структура економічного потенціалу підприємства

Джерело: розроблено автором за даними [17, 18]

Запропонована на рисунку 2 структура економічного потенціалу підприємства, по перше – дозволяє виділити інтелектуальний потенціал як основу формування та функціонування інших його видів, по друге – є початковою умовою, яка визначає інтелектуальну наповненість структурних елементів економічного потенціалу, по третє – спонукає до формулювання дефініції «потенціал інтелектуалізації підприємства», що означає здатність (готовність) суб'єкта господарювання у певний час мобілізувати свої інтелекторесурсні можливості з максимальною ефективністю у процесі взаємодії інтелекту з усіма структурними елементами економічного потенціалу підприємства.

Забезпечення інтелектуалізації діяльності підприємств, без якої не можливо досягти прибутковості, в сучасних умовах – це організаційно складний та фінансово витратний процес. Його реалізація супроводжується залученням капіталу, зокрема, інтелектуального. Представлений в [20] аналіз літератури з проблематики трактування поняття «інтелектуальний капітал» дозволив автору зробити висновок про існування трьох основних підходів до ідентифікації широко використовуваної в умовах розвитку економіки знань категорії: ціннісного, процесного та результативного. Якщо прихильники перших двох підходів розглядають «інтелектуальний капітал» як сукупність цінностей та актив, що має здатність до відтворення, залучення в процесі кругообігу, то представники третього схильні вважати, що «інтелектуальний капітал» – інтелектуальний матеріал, що формалізується, обробляється й використовується для збільшення вартості активів. До їх числа можна віднести професора Кендюхова О.В., молодого науковця Климович Н.І, російських вчених Зінова В. та Самарян К., а також багатьох інших науковців. Підтримуючи думку згаданих та багатьох інших вітчизняних та зарубіжних вчених про важливу роль інтелектуального капіталу у зростанні вартості підприємства, при цьому не заперечуючи обґрунтовані позиції прихильників ціннісного та процесного підходів, з необхідністю приходимо до висновку про те, що «збільшена» вартість суб'єкта господарювання в умовах економіки знань, його конкурентоспроможність – це результат зростання частки інтелекту у всіх сферах ділової активності. Ідентифікуючи зростання присутності інтелекту в діяльності підприємства як його інтелектуалізацію, а процес перетворення доданої вартості, включно з тією її частиною, яка створена інтелектуальним капіталом, як капіталізацію [21], вважаємо, що явище інтелектуалізації опосередковує процес збільшення вартості господарюючих суб'єктів. При цьому, на наш погляд, необхідно вести мову не тільки про можливості нематеріальної або маркетингової капіталізації, а також реальної та ринкової [22]. Виходячи з наведеного вище, пропонуємо уточнене визначення категорії «інтелектуальний капітал» з позиції процесів інтелектуалізації та капіталізації підприємства: інтелектуальний капітал – це задіяні у діяльності будь-якої організації інтелектуальні ресурси (інтелектуальна власність, природні та придбані інтелектуальні здібності та навики персоналу, накопичені бази знань, корисні відносини з іншими суб'єктами та інше), які здатні самостійно або в поєднанні з іншими складовими капіталу підприємства збільшувати його вартість (капіталізація) за рахунок зростання частки інтелекту у процесах виробничо-господарської діяльності (інтелектуалізація).

Висновки і пропозиції. Аналізування та уточнення окремих дефініцій віднесених нами до понятійно-категоріального апарату інтелектуалізації діяльності підприємства дозволяє зробити наступні висновки: по перше, вітчизняні та зарубіжні наукові джерела не містять систематизованого переліку понять та категорій, якими можна характеризувати явище інтелектуалізації; по друге, уточнене трактування інтелекту, знань, інформації, інтелектуального капіталу та реінтерпретація інтелектуальних ресурсів та інтелектуального потенціалу в ресурси та потенціал інтелектуалізації дозволили сформувати дефініційний набір для подальшого використання в теоретико-методологічних та прикладних дослідженнях процесу інтелектуалізації на підприємствах різних галузей та сфер діяльності.

Список літератури:

1. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
2. Eysenck H. J. The structure and measurement of intelligence. N.Y.: Springer, 1979.
3. Петренко В. П. Управління процесами інтелектокористування в соціально-економічних системах / В. П. Петренко // Наукова монографія. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 352 с.
4. Иноземцев В. Постиндустриальная экономика и «постиндустриальное общество»: терминологические и концептуальные проблемы / В. Иноземцев // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 140-152.
5. Гузар У. Є. Економіка знань та її перспективи для України / У. Э. Гузар // Регіональна економіка. – 2009. – № 1. – С. 27-35.
6. Мусіна Л. О. Основні заходи переходу до економіки знань: Перспективи для України / Л. О. Мусина // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 3. – С. 178-182.
7. Тоффлер Э. Шок будущего: Пер. с англ. / Э. Тоффлер – М.: ООО «Издательство». – 2002. – 557 с.
8. Тупик И. Управление знаниями на промышленном предприятии / И. Тупик, В. Плескач // Менеджмент персонала. – № 3. – 2009. – С. 78-90.

9. Colman A. M. A Dictionary of Psychology / Andrew M. Colman. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 896 p.
10. Таранюк Л. М. Особливості визначення ефективності використання ресурсів на підприємстві в умовах перехідної економіки / Л. М. Таранюк, А. І. Шаповал // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 3. – Т. 2. – С. 123-131.
11. Романчук К. В. Сутність та види економічних ресурсів: обліково-аналітичний вимір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/portal/soc...34/27.pdf
12. Гросул В. А. Ресурси підприємства: теоретичне осмислення сутності / В. А. Гросу // Бізнесінформ. – 2013. – № 7. – С. 236-242.
13. Руус Й. Интеллектуальный капитал: практика управления / Руус Й., Пайк С., Фернстрем Л.; пер. с англ. под ред. В. К. Дерманова; Высшая школа менеджмента СПбГУ. – 2-е изд. – СПб.: Изд-во «Высшая школа менеджмента»; Издат. Дом. С.-Петерб. Ун-та, 2008. – 436 с.
14. Харингтон Дж. Совершенство управления ресурсами / Дж. Харингтон.; пер. с англ. А. Л. Раскина, В. В. Шахлевича; Под науч. ред. В. В. Брагина. – М.: РИА «Стандарты и качество», 2008. – 352 с.
15. Вовк І. Класифікація ресурсів підприємства. Сучасні підходи [Електронний ресурс] / І. Вовк // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2011. – Вип. 1(4). – Режим доступу: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11vippsp.pdf
16. Ансофф И. Стратегическое управление: сокр. пер. с англ. / И. Ансофф. // науч. ред. и авт. предисл. Л.И. Евенко. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.
17. Маслак О. І., Квятковська Л. А., Безручко О. О. Особливості формування економічного потенціалу підприємства в умовах циклічних коливань / О. І. Маслак, Л. А. Квятковська, О. О. Безручко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 9(135) – С. 36-46.
18. Григораш О. В. Управління економічним потенціалом торговельних підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / О. В. Григораш. – Донецьк, 2006. – 20 с.
19. Задорожный Г. В. Неоэкономика как интелектономика (о цивилизации одухотворенного интеллекта) / Г. В. Задорожный, О. В. Бервенко // Социальная экономика. – 2001. – № 2 – С. 23-32.
20. Топільницька Я. Інтелектуальний капітал та інтелектуальний потенціал: взаємообумовленість та розмежування категорій / Я. Топільницька // Ефективність державного управління: збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 33. – С. 353-362.
21. Большая экономическая энциклопедия. – М.: ЭКСМО, 2007. – 816 с.
22. Гарячук В. Ф. Системний аналіз процесу капіталізації економіки країни та визначення його як системи / В. Ф.Горячук // Теорія та практика державного управління. – 2010. – № 1(20). – С. 270-280.
23. Кривошей В. Інтелектуалізація праці як чинник стійкого економічного зростання /В. Кривошей, Д. Грек // Економічний аналіз. – 2009. Випуск 4. – С. 46-48.
24. Другов О. О. Інтелектуалізація як фактор забезпечення економічного зростання в Україні / О. О. Другов // Економічний форум. – 2012. – № 2. – С. 50-56.
25. Іщук С. О. Інтелектуалізація як світова тенденція економічного розвитку / С. О. Іщук // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 1(10). – С. 91–96.
26. Хаврова К. С. Інтелектуалізація як основа формування стратегії інноваційного розвитку підприємства / К. С. Хаврова // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.sworld.com.ua/index.php/uk/economy-312/innovation-economy
27. Сем'ян О. В. Інтелектуалізація людського капіталу підприємства / О. В. Сем'ян // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 4(16) – С. 141-145.

Кись С.Я.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ИНТЕЛЕКТУАЛИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ: ОСНОВНЫЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ПОНЯТИЯ

Аннотация
Исследовано понятийно-категориальный аппарат интеллектуализации деятельности предприятия. Акцентировано внимание отсутствие в научной литературе комплексной характеристики дефиниций, характеризующих особенности интеллектуального развития субъектов хозяйствования. Уточнено содержание таких категорий как «интеллект», «знание», «информация», «интеллектуальный ресурс», «интеллектуальный потенциал», «интеллектуальный капитал». Представлены модифицированные структуры ресурсов и потенциала предприятия. Сделан вывод о целесообразности использования предложенных подходов в дальнейших теоретико-методологических и прикладных исследованиях процессов интеллектуализации.
Ключевые слова: интеллектуализация, интеллект, знания, информация, ресурс.

Kis S.Y.
Ivano-Frankivsk National Technical University Oil and Gas

INTELLECTUALIZATION OF ACTIVITY OF THE ENTERPRISE: MAIN DEFINITIONS AND CONCEPTS

Summary
It is investigated the conceptual and categorial device of intellectualization of activity of the enterprise. Attention is focused on the lack of scientific literature comprehensive definitions of characteristics describing the features of the intellectual development entities. Specifies the content of such categories as «intelligence», «knowledge», «information», «intellectual resources», «intellectual capacity», «intellectual capital». Presented modified structure of resources and capacity of the enterprise. The conclusion is drawn on expediency of use of the offered approaches in further teoretikal and methodological and applied researches of processes of intellectualization.
Keywords: intellectualization, intelligence, knowledge, information, resources.

УДК 658.14:[658.589:339.17]

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ

Красневич Г.Л., Жук Т.В.
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті удосконалено поняття «проект розвитку» та розкрито його відмінні особливості. Визначено сутність та основні відмінності понять «фінансове забезпечення» та «фінансування» діяльності підприємств. Проаналізовано сучасні підходи та доповнено класифікацію проектів розвитку підприємств торгівлі. Визначено сутність та місце інноваційних проектів розвитку у класифікації проектів розвитку підприємств торгівлі. Розкрито особливості фінансового забезпечення інноваційних проектів розвитку підприємств торгівлі.
Ключові слова: проект, розвиток, проект розвитку, інновація, фінансове забезпечення.

Постановка проблеми. Трансформація соціально-економічної системи України в якісно новий стан, процеси глобалізації і посилення конкуренції, сучасні кризові явища передбачають формування ефективних механізмів діяльності суб'єктів господарювання, у тому числі і в сфері торгівлі. Задовольнити потреби споживача на сучасному рівні і мати хороші перспективи можуть тільки торговельні структури з ефективними механізмами управління, серед яких підприємства, які мають економічно обґрунтовані проекти розвитку. Тому представлена робота є актуальною, має як теоретичне, так і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі загальнотеоретичні положення та методологічні засади визначення та класифікації проектів, викладені в працях відомих дослідників, таких як: В.А. Верба, С.Ф. Покропивний, І.О. Бланк, Л.О. Лігоненко, Н.О. Голошубова, Н.В. Краснокутська, В.С. Рижиков, М.В. Афанасьєв, С.О. Москвін, Г.О. Бардиш, І.І. Мазур, В.Д. Шапіро, М.Л. Разу, В.І. Воропаєв, К. Барроу, Є.Ф. Брігхем, Ф. Уікхем та ін.

Дослідження таких вчених, як В.В. Василенка, О.І. Волкова, Д. Гейдж, С.М. Ілляшенка, М.А. Йохни, А.Я. Кузнєцової, М. Люверса, Ю.П. Морозова, Н.І. Норіциної, О.М. Пєтухової, Л.І. Федулової розкривають окремі аспекти фінансового забезпечення інноваційних проектів і інноваційної діяльності. Розкриттю основних особливостей інноваційної діяльності підприємств торгівлі присвячені праці: М.С. Молодожені, Ю.Ю. Юрченка, К.Б. Зозуляк, Г.Л. Красневич, Л.О. Волокитіної, Е.М. Локтєва, Л.Г. Саркісяна та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання фінансового забезпечення інноваційних проектів розвитку підприємств торгівлі залишаються не визначеними.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення сутності поняття інноваційні проекти розвитку, їх ролі та місця у діяльності підприємств торгівлі та розкриття особливостей їх фінансового забезпечення. Визначення сутності та місця інноваційних проектів розвитку у класифікації проектів розвитку підприємств торгівлі; основних відмінностей понять «фінансове забезпечення» та «фінансування» діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу. Особливий вклад у забезпечення розвитку підприємства вносять проекти, які ним реалізуються. Це є свідченням того, що поняття проект та розвиток є взаємопов'язаними. Опосередковано ця теза підтверджується включенням терміна «розвиток» в словник-довідник з управління проектами, в якому він визначається як «зростання, розробка, будівництво, господарське освоєння, дослідницько-конструкторська робота, підготовка до експлуатації, підготовчі роботи» [1, с. 149].

З точки зору філософії, розвиток означає незворотну, направлену, закономірну зміну матеріальних та ідеальних об'єктів [2, с. 6–7]. При цьому, Мельник Л.Г. відзначає, що «тільки одночасна наявність трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін» [3, с. 19]. Якщо немає закономірності, то процес є випадковим. За відсутності спрямування процес втрачає характерної для розвитку єдиної, внутрішньо взаємопов'язаної лінії.

Враховуючи вищенаведені аргументи, можемо припустити, що забезпечення розвитку підприємства передбачає підготовку та реалізацію специ-

© Красневич Г.Л., Жук Т.В., 2015

фічної сукупності проектів, проектів розвитку, особливості яких полягають у наступному:

- передбачають незворотну, направлену зміну об'єктів, набуття ними нової якості;
- створюються для вже діючого підприємства;
- передбачають взаємопов'язаність існуючих та нових аспектів діяльності;
- передбачають виникнення нового якісного стану об'єкта;
- спрямовані на покращення якісного стану ресурсів підприємства;
- передбачають зміну стратегії, формулювання якісно нових цілей та пріоритетів майбутнього стану системи;
- результатом впровадження проектів розвитку є формування інфраструктури, створення нових робочих місць, нових торговельних об'єктів, диверсифікація діяльності, запровадження нових послуг, технологій, кардинальний реінжиніринг бізнес-процесів, запровадження технічних, технологічних та управлінських інновацій або удосконалення існуючого стану діяльності підприємства.

Проведений нами аналіз дозволив визначити сутнісні ознаки поняття «проект розвитку», удосконалити його визначення та викласти його у такій редакції. Проект розвитку – це сукупність обґрунтованих, пов'язаних між собою специфічних та тимчасових для підприємства дій або заходів, з приводу залучення та використання обмеженої кількості трудових, матеріальних, інформаційних, інтелектуальних, фінансових ресурсів, які забезпечують досягнення нових цілей розвитку підприємства, спрямованих на незворотну, якісну зміну підприємства як системи в цілому та її складових (продуктів, послуг, технологій, бізнес-процесів тощо) для суттєвого та сталого покращення стійкості та життєздатності системи.

Враховуючи те, що проекти розвитку раніше не були об'єктом широкого розгляду науковців та фахівців з управління проектами, типологія та класифікація цих проектів, як і особливості їх фінансового забезпечення, поки що не знайшли повного відображення в літературних джерелах.

Трактування сутності поняття «фінансове забезпечення» діяльності підприємства у сучасних дослідженнях неоднозначні. Деякі науковці [4, 5] ототожнюють поняття «фінансового забезпечення» та «фінансування», що на наш погляд є помилковим. Поняття «забезпечення» передбачає постачати, зменшити ризики. А поняття «фінансування» передбачає безпосередньо процес використання. Зінько Н.Я. визначає, що «фінансове забезпечення» – це пошук та вибір джерел фінансових ресурсів, а «фінансування» – процес використання даних фінансових ресурсів [6]. Відносно визначень наведених Зінько Н.Я. необхідно додати, що фінансове забезпечення та фінансування передбачають не тільки пошук, вибір та використання, але й принципи, форми, методи у відповідності до яких відбуваються ці процеси. Відповідно, «фінансове забезпечення» – це процес управління фінансовими ресурсами, пов'язаний з їх пошуком та вибором.

Для виявлення особливостей у фінансовому забезпеченні інноваційних проектів розвитку підприємств торгівлі розглянемо їх місце у сучасній класифікації проектів розвитку підприємств торгівлі.

Критичний аналіз наявних пропозицій щодо класифікації різних видів проектів (у тому числі інвестиційних та інноваційних) дозволяє доповнити існуючу класифікацію проектів розвитку підприємств торгівлі (табл. 1), виокремивши такі ознаки як: характер змін (розвитку), глибина змін, обсяг охоплення, тип розвитку, ініціатива в проведенні, предметна царина розвитку [7].

Таблиця 1

Класифікація проектів розвитку підприємств торгівлі

Класифікаційна ознака	Проекти розвитку підприємств торгівлі
1. За характером змін (розвитку)	· Традиційні · Інноваційні
2. За глибиною змін	· Радикальні · Удосконалюючі (модифікаційні)
3. За обсягом охоплення	· Локальні · Системні
4. За типом розвитку	· Екстенсивні · Інтенсивні
5. Залежно від ініціативи в проведенні	· Реактивні (вимушені) · Випереджувальні (ініціативні)
6. За предметною цариною розвитку	· Ресурси (обсяг, джерело, механізм залучення) · Процеси · Продукти (технології)

Наші аргументи та пояснення щодо розробленої класифікації полягають у наступному. Перш за все, для характеристики проектів розвитку підприємств роздрібної торгівлі доцільно використовувати таку ознаку класифікації як характер змін (розвитку), виділивши поняття інноваційний та традиційний проекти розвитку.

Колектив авторів під редакцією Волкова О.І. та Денисенка М.П. наводять порівняння основних ознак традиційних та інноваційних проектів. Вони зазначають, що «традиційні проекти плануються та здійснюються відповідно до встановлених корпоративним керівництвом цілей; витрати, графік, технічні цілі чітко визначено – потрібні ресурси призначено тільки для проекту; управління проектом здійснюється в сталій корпоративній системі. Стратегічні цілі інноваційних проектів ініціюються «ззовні»; витрати, графік, технічні цілі визначаються (уточнюються) протягом всього проектного циклу; ресурси розподіляються за принципом «де потрібно»; управління проектом здійснюється із центру, поза сталою корпоративною інфраструктурою в унікальній корпоративній культурі, що створюється на час реалізації проекту» [8, с. 541].

Враховуючи наведені вище ознаки, потрібно зазначити, що для традиційних проектів розвитку також характерними є обмежена зміна ситуацій, висока відповідальність за функціональність та чітко окреслене коло завдань. Для інноваційних же проектів розвитку характерними особливостями є висока невизначеність у досягненні мети, особлива структура проектного циклу, роботи виконуються, не виходячи за межі циклу проекту.

Що стосується проектів розвитку підприємств торгівлі, то на сьогодні відсутня чітка їх класифікація. Тому пропонується, по-перше, враховуючи всі вище викладені аргументи, таке визначення поняття «інноваційний проект розвитку» – система специфічних (рідкісних) та тимчасових для підприємств торгівлі дій або заходів, для отримання нової послуги, товару або удосконалення існуючого стану діяльності підприємства, які обов'язково потребують фінансового забезпечення, пов'язані з високим ступенем ризику, які забезпечують досягнення цілей підприємства, спрямованих на незворотну, якісну, направлену, закономірну зміну об'єктів. На час реалізації такого проекту створюються спеціальний центр

управління ним, стратегічні цілі в таких проектах ініціюються не самим підприємством, характерним є висока невизначеність у досягненні кінцевої мети та особливості в структурі проектного циклу.

Таблиця 2

Основні фактори, які визначають відмінності фінансового забезпечення інноваційних та традиційних проектів розвитку підприємств торгівлі

Фактори впливу на фінансове забезпечення	Проекти розвитку	
	Традиційні	Інноваційні
1. Розмір підприємства (доступність до фінансових ресурсів)	на рівні конкурентів	залежить від бажання ризикувати
2. Обсяг фінансування	середньоринковий	більший
3. Джерела фінансових ресурсів	традиційні	традиційні, специфічні
4. Забезпеченість проекту	не обов'язкова	обов'язкова
5. Ризик	середньоринковий	більший
6. Вартість	середньоринкова	більша
7. Вплив на фінансовий результат	збільшення	суттєве збільшення
8. Конкурентоспроможність підприємства	не змінюється, підвищується	підвищується

Під традиційним проектом розвитку розуміють сукупність пов'язаних між собою специфічних (рідкісних) та тимчасових для підприємства дій або заходів, для отримання нової послуги, товару або удосконалення існуючого стану діяльності підприємства, які повинні забезпечувати досягнення цілей підприємства, направлених на незворотну, якісну, направлену, закономірну зміну об'єктів та потребують здійснення інвестицій, тобто вкладення матеріальних та інтелектуальних цінностей. Це проекти, де всі необхідні ресурси призначаються тільки для певного, конкретного проекту, а самі проекти плануються та здійснюються відповідно до цілей керівництва підприємства.

Зазначені особливості традиційних та інноваційних проектів передбачають й відмінності і у їх фінансовому забезпеченні (табл. 2).

Розглянемо більш детально відмінності традиційних та інноваційних проектів розвитку підприємств торгівлі за визначеними факторами.

1. Розмір підприємства. Законодавство України поділяє підприємства на малі, середні і великі з урахуванням кількості працівників та обсягу доходу. Реалізація традиційних проектів базується на успішному досвіді їх реалізації у конкурентів. Враховуючи виявлення основних конкурентів з урахуванням розміру підприємств, можна сказати, що можливості до реалізації традиційних проектів в межах кожної групи приблизно однакові. Реалізація ж інноваційних проектів розвитку залежить ще і від бажання керівників підприємства ризикувати.

Крім того, розмір підприємства – це основний і визначальний фактор серед перелічених. Розмір підприємства торгівлі впливає на можливості підприємств різних груп (малі, середні, великі) залучити необхідний обсяг фінансових ресурсів, вартість їх залучення, можливість залучення необхідних фінансових ресурсів з різних джерел фінансування тощо. Так, великі та середні підприємства торгівлі мають в наявності більші обсяги вільних фінансових ресурсів, а також мають можливість залучити необхідний обсяг фінансових ресурсів із зовнішніх джерел. В той же час, малі підприємства торгівлі мають у розпорядженні менші обсяги власних фінансових ресурсів, а також значно обмежені в можливості отримання необхідного обсягу фінансових ресурсів із зовнішніх джерел (у тому числі з венчурних, інноваційних фондів, які, як правило, фінансують середні підприємства).

2. Обсяг фінансування. Для досягнення певної мети розвитку підприємства розроблені традиційні проекти будуть передбачати менший обсяг фінансування ніж інноваційні. Це пов'язано з тим, що традиційні проекти передбачають загальнодоступні підходи до вирішення питань, а інноваційні – нові, що в свою чергу вимагає більших витрат (обсягу фінансування). Тобто інноваційні проекти розвитку передбачають придбання або розробку власного ноу-хау, що значно збільшує обсяг фінансування.

3. Джерела фінансових ресурсів. Традиційні проекти розвитку підприємств торгівлі передбачають фінансове забезпечення через схему традиційного фінансування. Інноваційні проекти розвитку передбачають можливість залучення необхідного обсягу фінансування через кошти бізнес янголів, венчурні та інноваційні фонди. Крім того, фінансове забезпечення інноваційних проектів розвитку не передбачає використання внутрішніх позикових фінансових ресурсів підприємства, які, як правило, використовуються на забезпечення операційної діяльності підприємства. Виключенням в їх використанні може стати певна сума грошових коштів, яка необхідна для покриття тимчасової нестачі фінансових ресурсів, яка дасть можливість завершити реалізацію інноваційного проекту.

4. Забезпеченість проекту. Традиційні проекти розвитку, як правило, передбачають традиційні способи вирішення проблем, а відповідно, не вимагають додаткових витрат підприємства. Залучення зовнішніх джерел фінансування для реалізації інноваційних проектів розвитку передбачає заставу або певного обсягу власних фінансових ресурсів. У той же час, традиційні проекти розвитку підприємств торгівлі можуть фінансуватися виключно за рахунок зовнішніх джерел фінансування або (і) без застави.

5. Ризик. Ступінь ризику значно більший при реалізації інноваційних проектів розвитку ніж традиційних. Використання чогось нового відчутно зменшує можливість чіткого прорахування кінцевого результату, що значно збільшує ризик.

6. Вартість. Вартість залучення фінансових ресурсів з різних джерел при реалізації традиційних та інноваційних проектів розвитку пов'язана з декількома факторами – обсягом фінансування, ризиком, забезпеченістю, джерелами фінансування. Відповідно, вартість залучення фінансових ресурсів для реалізації інноваційних проектів буде значно вищою ніж для традиційних.

7. Вплив на фінансовий результат. Незалежно від типу всі проекти розвитку будуть спрямовані на збільшення фінансового результату, як основної задачі діяльності підприємства торгівлі. При умові успішної реалізації проектів розвитку традиційні проекти забезпечать збільшення фінансового результату, а інноваційні – суттєве збільшення. Як було розглянуто вище, витрати та ризики, які супроводжують реалізацію інноваційних проектів розвитку більші ніж у традиційних. Відповідно, реалізація інноваційних проектів втрачає сенс, якщо вони дають однаковий фінансовий результат з традиційними.

8. Конкурентоспроможність підприємства. Одним з факторів, які дозволяють досягти головну мету діяльності підприємств торгівлі є конкуренто-

спроможність. Використання традиційних проектів розвитку дозволяє враховувати успішний досвід конкурентів, а відповідно передбачає використання традиційних способів утримання конкурентної позиції на ринку або незначне збільшення сегменту ринку. Інноваційні проекти розвитку передбачають застосування нестандартних (нових) підходів до досягнення мети, що на деякий час дасть суттєві переваги серед конкурентів.

По-друге, пропонуємо проекти розвитку підприємств торгівлі класифікувати залежно від глибини змін, які відбуваються, тобто на радикальні та удосконалюючі (модифікаційні). Радикальні проекти розвитку спрямовані на розвиток підприємства та є принципово новими для нього, тобто не існує аналогів даним проектам. Реалізація таких проектів забезпечує створення та запровадження нових технологій, методів управління тощо. Удосконалюючі проекти розвитку пов'язані з незначними змінами, частковим покращенням попередніх проектів або результатів їх впровадження; вони реалізуються на основі накопиченого досвіду та наукових досягнень. Такі проекти запроваджуються на підприємстві тільки тоді, коли цього потребує його стан або стан ринку.

По-третє, класифікація проектів розвитку за ступенем охоплення передбачає поділ їх на локальні та системні. Локальні проекти розвитку стосуються тільки даного конкретного підприємства роздрібної торгівлі, конкретної сфери його діяльності чи чітко визначеної сфери застосування. Системні проекти є більш складними за своєю структурою та способом впровадження, охоплюють певну сукупність пов'язаних між собою елементів.

Залежно від ініціативи в проведенні можна виділити випереджувальні (ініціативні) та реактивні (вимушені) інноваційні проекти розвитку. Останні здійснюються у відповідь на проекти, які виконуються іншими підприємствами роздрібної торгівлі, для того, щоб утримати свої позиції на ринку або як виконання регуляторних вимог держави. Ініціатором випереджувального проекту розвитку є саме підприємство. Такі проекти запроваджуються на підприємствах торгівлі для отримання певних переваг у порівнянні з конкурентами у майбутньому.

Класифікація за типом розвитку потребує виділення інтенсивних та екстенсивних проектів розвитку підприємств роздрібної торгівлі. Інтенсивні проекти розвитку забезпечують підвищення ефективності виробництва та продажу, розвиток факторів виробництва, підвищення якості продукції та послуг. Такі проекти, як правило, передбачають впровадження нових технологій або техніки, що створені за допомогою найновіших досягнень НТП; підвищення професійного рівня працівників; покращення використання основних засобів та оборотних коштів; впровадження прогресивних форм та методів продажу та виробництва; інформатизацію, удосконалення якісних характеристик ресурсів, що використовуються. Інтенсивні проекти розвитку спрямовані на удосконалення процесу використання ресурсів (удосконалення закупівельних технологій, технології торговельно-операційної діяльності, організації праці, прискорення швидкості обороту оборотних активів тощо). Екстенсивні проекти розвитку забезпечують зростання обсягу товарообороту, дають змогу розширити торговельні площі та кількість торговельних об'єктів, збільшити капітал, чисельність працюючих. Екстенсивні проекти розвитку орієнтовані на кількісне збільшення обсягів та складових продуктивних сил, факторів виробництва, за умови незмінного рівня технічної основи виробництва. Результатом реалізації таких проектів є збільшення обсягу виробництва при збереженні того ж рівня технології, зростання кількості працівників, обсягів оборотних коштів, збільшення матеріально-технічної бази підприємства, його активів, товарних запасів.

Як класифікаційну ознаку проектів розвитку підприємств торгівлі вважаємо доцільним використовувати предметну царину змін, тобто той аспект або бізнес-процес підприємства, в межах якого відбувається розвиток. Перелік цих предметних царин доцільно визначати з урахуванням виду діяльності підприємства. Виходячи з опрацювання спеціалізованої літератури, що присвячена стратегії розвитку сучасної торгівлі, для підприємств торгівлі найбільш важливими та практично значимими царинами розвитку, на наш погляд, є ресурси, процеси, продукти.

Висновки і пропозиції. На основі виокремлення сутнісних характеристик проектів розвитку та дослідженні існуючих здобутків у цьому напрямку, запропоновано визначення цього поняття. Узагальнення та доопрацювання, розвиток існуючих пропозицій щодо класифікації проектів та визначення їх відмітних типів дозволив запропонувати класифікацію проектів розвитку підприємств торгівлі, визначити сутність та місце у ній інноваційних проектів розвитку.

Інноваційні проекти розвитку на ряду з традиційними мають певні особливості у фінансовому забезпеченні, які пов'язані з такими факторами: розміром підприємства, обсягом фінансування, джерелами фінансових ресурсів, забезпеченістю проекту, ризиком, вартістю залучення, впливом на фінансовий результат, конкурентоспроможністю підприємства.

Список літератури:

1. Словник-довідник з питань управління проектами / С.Д. Бушуєв. – К.: Деловая Украина, 2001. – 640 с.
2. Філіпенко А. С. Економічний розвиток сучасної цивілізації: навч. посіб. / А. С. Філіпенко. – К.: Знання, 2000. – 174 с.
3. Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития / Л. Г. Мельник. – Сумы: Университет. книга, 2009. – 288 с.
4. Уткин Э. А. Управление фирмой. – М., 1996. – 495 с.
5. Усенко С. В. Економічні аспекти розвитку малого підприємництва в Україні // Экономика и управление. – 2001. – № 6(31). – С. 16-17.
6. Зінько Н. Я. Удосконалення банківського та небанківського фінансування інноваційної діяльності в Україні: дис... канд. екон. наук: 08.00.08 / Н. Я. Зінько. – Львів, 2007. – 198 с.
7. Економічне обґрунтування проектів розвитку підприємств роздрібної торгівлі: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Красневич Ганна Львівна; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К., 2011. – 21 с.
8. Волков І. О. Економіка підприємства / І. О. Волков, М. П. Денисенко, А. П. Гречан [та ін]; під ред. / І. О. Волкова. – К.: КНТ, 2006. – 648 с.

Красневич А.Л., Жук Т.В.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ОСОБЕННОСТИ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ТОРГОВЛИ

Аннотация
В статье усовершенствовано понятие «проект развития» и раскрыты его отличительные особенности. Определена сущность и основные различия понятий «финансовое обеспечение» и «финансирование» деятельности предприятий. Проанализированы современные подходы и дополнена классификация проектов развития предприятий торговли. Определена сущность и место инновационных проектов развития в классификации проектов развития предприятий торговли. Раскрыты особенности финансового обеспечения инновационных проектов развития предприятий торговли.
Ключевые слова: проект, развитие, проект развития, инновация, финансовое обеспечение.

Krasnevich G.L., Zhuk T.V.
Kyiv National University of Trade and Economics

MAIN FEATURES OF FINANCIAL ENSURING OF INNOVATIVE PROJECTS OF THE DEVELOPMENT OF TRADE ENTERPRISES

Summary
The article improved the concept of «project of the development» and show its distinctive features. Defined the essence and fundamental differences between concepts of «financial ensuring» and «financing». Studied the basic modern approaches and completed the classification of projects of the development of trading enterprises. Essence and place of innovation projects in the classification of projects of the development of trading enterprises are offered. The features of the financial ensuring of the innovative projects of the development of trading enterprises are revealed.
Keywords: project, development, project of development, innovation, financial ensuring.

УДК 334.716:330.142.26

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

Кучеренко О.В.
Одеський національний економічний університет

Досліджено тенденції основних показників діяльності підприємств харчової промисловості Одеського регіону. Встановлено зниження виробництва по основних видах харчових продуктів. Виявлено зниження виробництва на одну особу населення. Останні три роки галузь працює збитково. Виявлено збитковість операційної діяльності за основними видами продуктів харчування.
Ключові слова: індекси виробництва, обсяг і структура реалізації, фінансовий результат до оподаткування, чистий прибуток, рентабельність операційної діяльності.

Постановка проблеми. Харчова промисловість є стратегічною галуззю народного господарства України. Від її розвитку залежить продовольча безпека країни. У зв'язку з цим необхідність аналітичного дослідження результатів діяльності підприємств харчової промисловості та виявлення негативних тенденцій набуває першочергового значення, особливо в умовах економічної кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку харчової промисловості присвячена значна кількість наукових публікацій таких вчених, як Л.В. Дейнеко, А.О. Коваленко, О. Лівінський, В. Котляренко, Е.І. Шелудько, Л. Баранівська, О.М. Васильченко, Є.В. Єрмаков, В. Макаренко, С.В. Пеструха, П.Т. Саблук та інших, що досліджують існуючі проблеми в розвитку харчової промисловості.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Кризовий стан економіки України позначається на економіці регіонів та по різному впливає на їх розвиток. Тому, дослідження основних показників діяльності харчової промисловості Одеського регіону, виявлення тенденцій і особливостей його розвитку є необхідним для підвищення продовольчої безпеки країни.

Мета статті. Головною метою статті є аналітичне дослідження результатів діяльності підприємств харчової промисловості Одеського регіону та виявлення основних тенденцій їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. Харчова промисловість є найбільш інвестиційно привабливою галуззю Одеської області завдяки сприятливим природно-кліматичним умовам, наявності сировинного та споживчого потенціалу. Порівнюючи тенденції харчової промисловості Одеського регіону з існуючими тенденціями по Україні, можемо зробити висновок, що по харчовій промисловості Одесько-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Кучеренко О.В., 2015

Таблиця 1

Тенденції виробництва основних видів харчових продуктів підприємствами Одеського регіону у 2010-2013 роках*

Види харчових продуктів, напоїв	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік
Вироби ковбасні, тис. т	7,7	7,4	7,3	7,3
Готові продукти і консерви з риби, тис. т	8,5	9,5	8,7	8,1
Овочі, консервовані, тис. т	20,1	17,4	15,7	8,2
Фрукти, горіхи, гриби та інші, консервовані, тис. т	4,4	5,6	3,1	3,8
Олія соняшникова нерафінована та її фракції, тис. т	375,8	382,0	482,5	335,2
Молоко рідке оброблене, тис. т	16,7	11,9	5,6	4,1
Масло вершкове, тис. т	1,6	0,7	0,9	0,9
Сири жирні, тис. т	2,0	1,4	1,1	0,9
Йогурт та інші ферментовані, тис. т	4,1	4,3	4,4	3,9
Борошно, тис. т	109,5	113,4	96,0	111,3
Хліб та вироби хлібобулочні, нетривалого зберігання, тис. т	93,9	90,1	86,3	82,2
Вироби макаронні, тис. т	0,5	0,5	0,4	0,6
Печиво солодке і вафлі, тис. т	4,4	3,3	2,6	2,4
Вино виноградне, тис. дал.	12928,7	3719,8	2497,7	2256,8
Напої безалкогольні, тис. дал.	1739,9	985,1	804,3	703,6
Води, включаючи мінеральні й газовані, тис. дал.	451,0	516,3	505,4	394,7

**Таблиця побудована за даними Головного управління статистики в Одеській області [1, с. 68-70]*

Рис. 1. Індекси обсягів виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів України та Одеського регіону у 2005-2013 роках, у % до попереднього року [1]

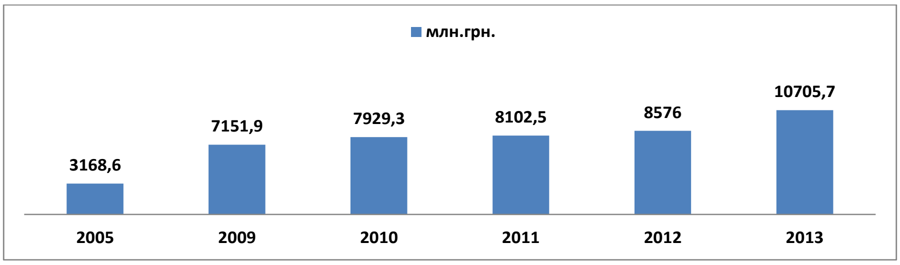

Рис. 2. Динаміка реалізованої продукції харчової промисловості Одеського регіону у 2005-2013рр., млн. грн. [1]

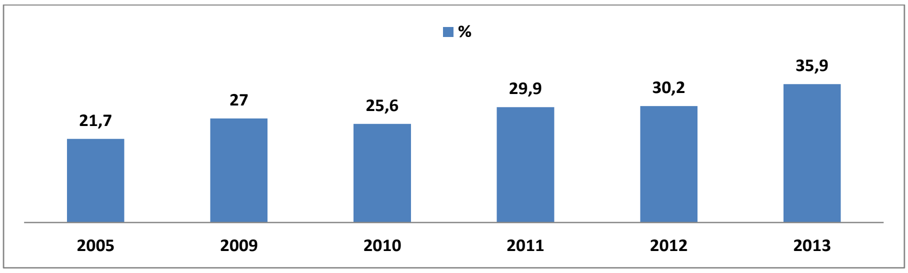

Рис. 3. Питома вага реалізованої продукції харчової промисловості у загальному обсязі реалізованої продукції Одеської області у 2005-2013 роках, у % [1]

Таблиця 2

Динаміка обсягу реалізованої продукції за видами, млн. грн.*

Види харчових продуктів, напоїв	2011 рік	2012 рік	2013 рік
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	8102,8	8576,0	10705,7
Виробництво харчових продуктів:	6002,9	6187,8	8110,4
виробництво м'яса та м'ясних продуктів	432,4	369,9	431,7
перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків	323,7	350,3	372,7
перероблення та консервування фруктів і овочів	1111,4	1174,5	1227,5
виробництво олії та тваринних жирів	2555,5	2615,1	4341,1
виробництво молочних продуктів	224,7	193,9	236,1
виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалів та крохмальних продуктів	265,5	192,4	239,2
виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	648,0	576,7	829,2
виробництво інших харчових продуктів	385,7	659,6	375,7
виробництво готових кормів для тварин	56,0	55,4	57,2
Виробництво напоїв	2099,9	2388,2	2595,3

**Таблиця побудована за даними Головного управління статистики в Одеській області [3, с. 11]*

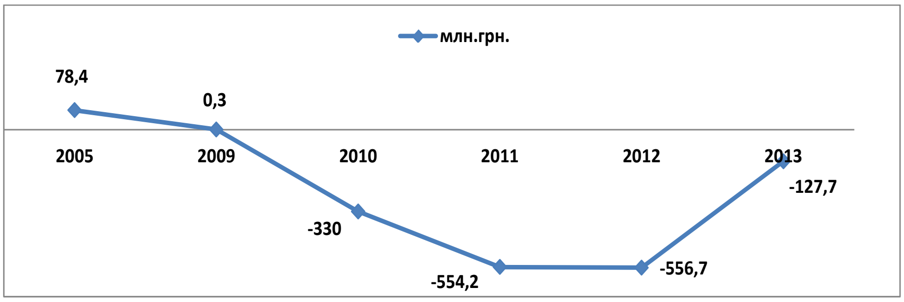

Рис. 4. Динаміка фінансового результату до оподаткування підприємств харчової промисловості Одеського регіону, млн. грн. [2, с. 21; 3, с. 22]

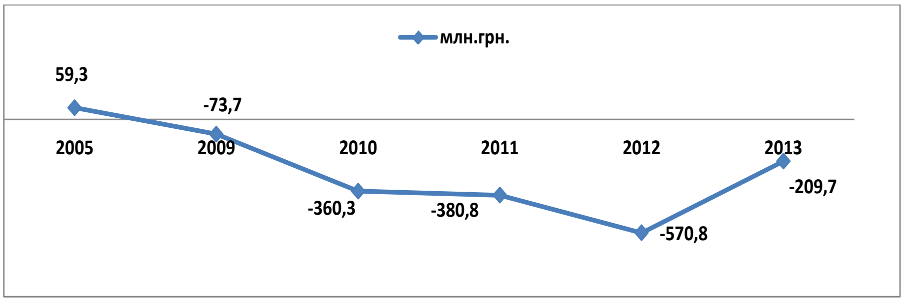

Рис. 5. Динаміка чистого фінансового результату підприємств харчової промисловості Одеського регіону, млн. грн. [2, с. 22; 3. с. 23]

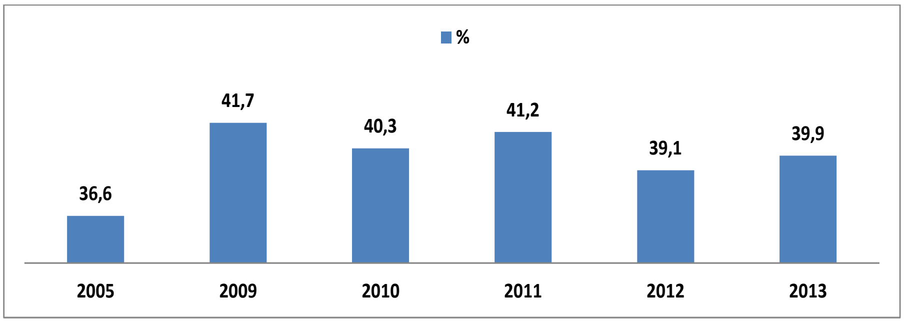

Рис. 6. Динаміка питомої ваги збиткових підприємств харчової промисловості Одеської області, у % [2, с. 23; 3, с. 24]

го регіону індекси виробництва випереджали загальноукраїнські у 2005, 2006, 2009 та 2010 роках. Тенденції індексів обсягів виробництва продуктів харчової промисловості Одеського регіону на потязі 2005-2013 роках свідчать про значне зниження виробництва в 2008 році, його зростання в 2009 та 2010 роках і знову зниження в 2011-2013 роках (рис. 1).

Зниження виробництва харчових продуктів чітко простежується за такими основними видами продукції як: овочі та фрукти консервовані, молоко рідке оброблене, хліб та хлібобулочні вироби, вино виноградне, напої безалкогольні.

Стрімке зростання відбувається тільки по виробництву олії соняшникової нерафінованої з 128,1 тис. т у 2005 році до 482,5 тис. т у 2012 році. Але у 2013 році спостерігається зниження виробництва до 335,2 тис. т. Також слід зазначити, що на виробництво трьох видів харчових продуктів (виробництво олії та тваринних жирів; перероблення та консервування овочів і фруктів; виробництво виноградних вин) припадає до 60% у структурі реалізованої продукції харчової промисловості Одеського регіону (табл. 1).

Таким чином, результати спостереження дозволяють зробити висновок про значне зниження виробництва по основних харчових товарах в Одеському регіоні на протязі 2005-2013 років.

Незважаючи на падіння виробництва, слід відзначити, що Одеська область у 2013 році знаходилась на першому місці у виробництві хлібобулочних виробів та соняшникової нерафінованої олії. Друге місце регіон посів у виробництві свіжого та охолодженого м’яса великої рогатої худоби (після Херсонської області) та виробництві безалкогольних напоїв (після Миколаївської області).

Оцінюючи показники реалізованої продукції харчової промисловості у 2005-2013 роках, можна зробити висновок про те, що має місце тенденція їх стрімкого зростання. Зростання у 2013 році по відношенню до 2005 року становить 338% і сума реалізації дорівнює у 2013 році 10705,7 млн. грн. проти 3168,6 млн. грн. у 2005 році (рис. 2).

Оцінюючи питому вагу реалізованої продукції харчової промисловості, можна зробити висновок, що на неї припадає майже третина загального обсягу реалізованої продукції по Одеській області на протязі 2005-2012 років, а в 2013 році – 35,9% (рис. 3).

Розглядаючи обсяг та структуру реалізованої продукції за видами, можна стверджувати, що найбільші обсяги та питома вага припадають на виробництво олії та тваринних жирів, перероблення та консервування фруктів і овочів, виробництво напоїв.

По виробництву олії та тваринних жирів обсяги реалізації мають тенденцію до збільшення і в 2013 році складають 4341,1 млн. грн. Обсяги реалізації по переробленню та консервуванню фруктів і овочів у 2013 році зростають до 1227,5 млн. грн. Сума реалізації по виробництву напоїв збільшилась у 2013 році до 2595,3 млн. грн. (табл. 2).

Незважаючи на стрімке зростання обсягів реалізації, фінансовий результат до оподаткування та чистий фінансовий результат на протязі 2010-2013 років – це збитки. Найбільші суми збитків до оподаткування та чистих збитків простежуються у 2011 та 2012 роках. За результатами діяльності у 2013 році суми збитків значно менші: збитки до оподаткування складають 127,7 млн. грн., а чисті збитки – 209,7 млн. грн. (рис. 4, рис. 5).

Треба зазначити, що не всі підприємства працюють збитково, але частка збиткових підприємств на протязі 2005-2013 років збільшується з 36,6% у 2005 році до 41,7% у 2009 році. У 2010 та 2011 роках вона становить більше 40%, а в 2012 та 2013 роках дещо зменшується, але все одно складає більше 39%. Саме неефективна діяльність цих підприємств перекриває прибутки, які отримують інші 60% підприємств галузі (рис. 6).

Тому доцільно розглянути, за якими видами виробництва має місце одержання збитків. Аналіз фінансових результатів до оподаткування за видами харчової промисловості показує, що прибутки до оподаткування отримані по виробництву м’яса та м’ясних продуктів; переробленню та консервуванню риби, ракоподібних і молюсків; переробленню та консервуванню овочів і фруктів; виробництву напоїв. Всі інші види харчової промисловості за результатами діяльності 2012 та 2013 років отримали збитки (табл. 3).

Самі значні суми збитків склалися по виробництву олії та тваринних жирів – це 694,4 млн. грн. збитків у 2012 році та 262,7 млн. грн. у 2013 році. Зазначені суми збитків значно більші, ніж по галузі в цілому і вони перекривають прибутки, отримані іншими галузями харчової промисловості.

Також доцільно розглянути питому вагу збиткових підприємств за видами продукції та суми їх збитків.

Оцінюючи чистий фінансовий результат у 2013 році, можна стверджувати, що загальний чистий збиток складає 209,7 млн. грн. (табл. 4).

Таблиця 3

Аналіз фінансового результату до оподаткування за видами харчової промисловості Одеського регіону, млн. грн.*

Види харчових продуктів, напоїв	2012 р.	2013 р.
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	– 556,7	– 127,7
Виробництво харчових продуктів:	– 668,4	– 236,9
виробництво м’яса та м’ясних продуктів	3,6	3,9
перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків	0,8	7,6
перероблення та консервування овочів і фруктів	68,6	90,6
виробництво олії та тваринних жирів	– 694,4	– 262,7
виробництво молочних продуктів	– 10,6	– 5,9
виробництво продуктів борошно-мельно-круп’яної промисловості, крохмалів та крохмальних продуктів	– 12,8	– 16,7
виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	– 2,6	– 21,4
виробництво інших харчових продуктів	– 18,8	– 28,1
виробництво готових кормів для тварин	– 2,2	– 4,2
Виробництво напоїв	111,7	109,2

**Таблиця побудована за даними Головного управління статистики в Одеській області [2, с. 24; 3, с. 25]*

Таблиця 4

Чистий прибуток (збиток) за видами виробництва харчової промисловості Одеського регіону у 2013 році, тис. грн.*

Види харчових продуктів, напоїв	Фінансовий результат (сальдо), тис. грн.	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, тис. грн.	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, тис. грн.
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	−209733,5	60,1	262122,0	39,9	471855,5
Виробництво харчових продуктів:	−287393,9	60,8	128194,7	39,2	415588,6
виробництво м'яса та м'ясних продуктів	2535,5	66,7	7086,0	33,3	4550,5
перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків	5359,8	66,7	9610,2	33,3	4250,4
перероблення та консервування овочів і фруктів	72735,7	77,8	75811,3	22,2	3075,6
виробництво олії та тваринних жирів	− 287205,9	56,3	14877,6	43,7	302083,5
виробництво молочних продуктів	− 6136,0	58,3	1454,0	41,7	7590,0
виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалів та крохмальних продуктів	−17692,9	62,0	4274,8	38,0	21967,7
виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	−22715,1	60,0	4871,4	40,0	27586,5
виробництво інших харчових продуктів	−30012,2	57,9	10161,1	42,1	40173,3
виробництво готових кормів для тварин	−4262,8	30,0	48,3	70,0	4311,1
Виробництво напоїв	77660,4	57,5	133927,3	42,5	56266,9

**Таблиця побудована за даними Головного управління статистики в Одеській області [2, с. 25; 3, с. 26]*

Таблиця 6

Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами харчової промисловості Одеського регіону, %

Види харчових продуктів, напоїв	2005 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	3,7	3,4	2,4	− 0,9	2,0	4,0
у тому числі:						
виробництво харчових продуктів, напоїв	3,7	3,4	2,4	− 0,9	− 0,2	2,5
виробництво м'яса та м'ясних продуктів	1,7	−1,0	−0,1	1,1	1,5	2,2
виробництво рибних продуктів	20,9	21,5	15,1	11,6	15,4	18,2
перероблення та консервування овочів та фруктів	7,3	7,6	4,7	1,2	8,8	9,9
виробництво олії та тваринних жирів	3,3	0,9	−1,6	− 5,1	− 4,0	0,4
виробництво молочних продуктів та морозива	2,9	2,3	1,4	− 3,0	1,6	0,0
виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів	0,2	0,1	2,2	0,9	0,9	0,4
виробництво готових кормів для тварин	3,4	−7,1	11,3	−3,5	− 4,8	− 8,0
виробництво інших харчових продуктів	5,2	3,5	1,7	− 9,4	−1,3	−2,5
виробництво хліба та хлібобулочних виробів	7,8	4,6	4,3	− 6,6	− 4,3	− 0,9
виробництво напоїв	0,5	1,6	4,6	5,9	9,2	8,4

**Таблиця побудована за даними Головного управління статистики в Одеській області [2, с. 24; 3, с. 27]*

Цей збиток сформований саме діяльністю підприємств по виробництву олії та тваринних жирів, сума збитку яких становить 287,2 млн. грн., що перекриває прибутки інших видів виробництва. Також значні чисті збитки сформувались у виробництві молочних продуктів (− 6,1 млн. грн.), виробництві продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалів та крохмальних продуктів (−17,7 млн. грн.), виробництві хліба, хлібобулочних і борошняних виробів (−22,7 млн. грн.), виробництві інших харчових продуктів (−30,0 млн. грн.).

Аналіз рентабельності операційної діяльності підприємств харчової промисловості регіону показує збитковість багатьох видів виробництва. За трьома видами виробництва, що мають найбільшу вагу в обсягах реалізації (у виробництві олії та тваринних жирів; переробленні та консервуванні овочів та фруктів; виробництві напоїв) склались такі тенденції (табл. 5).

Так, по виробництву олії та тваринних жирів у 2010-2012 роках рентабельність операційної діяльності перетворюється на збитковість: відповідно −1,6%, − 5,1%, − 4,0%. У 2013 році рентабельність операційної діяльності по виробництву олії та тваринних жирів становить 0,4%.

По переробленню та консервування овочів та фруктів рентабельність операційної діяльності знижується у продовж періоду дуже суттєво − з 7,3% у 2005 році до 1,2% у 2011 році, а в 2012 та 2013 роках підвищується до 8,8% та 9,9% відповідно.

По виробництву напоїв простежується тенденція підвищення рентабельності операційної діяль-

ності з 0,5% у 2005 році до 9,2% у 2012 році та зниження до 8,4% у 2013 році.

Висновки і пропозиції щодо подальшого дослідження. Результати спостереження дозволяють зробити висновок про значне зниження виробництва продукції харчової промисловості Одеського регіону на протязі 2005-2013 років.

Зниження відбувається по виробництву хлібобулочних виробів, молока обробленого рідкого, овочів консервованих, вина виноградного та інших продуктів харчування. Також у 2013 році спостерігається значне зниження виробництва олії та тваринних жирів, яке на протязі 2005-2012 років демонструвало позитивну динаміку.

Обсяги реалізованої продукції харчової промисловості Одеського регіону демонструють позитивну динаміку, але фінансові результати на протязі 2011-2013 років – це збитки. Майже 40% підприємств є збитковими.

Аналіз рентабельності операційної діяльності за видами харчової промисловості Одеського регіону показав збитковість багатьох видів виробництва. Значну частину збитків формують підприємства з виробництва олії та тваринних жирів.

Авторські спостереження дозволяють зробити висновок, що загальними причинами та факторами, що негативно впливали на роботу підприємств Одеської області, були:

- недостатність обігових коштів;
- обмеження доступу до кредитних ресурсів та висока їх вартість;
- зростання ціни на енергоносії;
- скорочення зовнішніх ринків і несприятлива кон'юнктура;
- проблеми з відшкодуванням податку на додану вартість;
- відсутність гнучкої державної тарифної політики тощо.

Провідний український дослідник Дейнеко Л.В. наголошує: «Найгострішими проблемами сьогодення у розвитку харчової промисловості є структурна розбалансованість галузі, посилення процесів міжгалузевої поляризації щодо забезпечення основними засобами та їхньої зношеності, цінові диспропорції на різну продукцію харчування, збиткова діяльність одних підприємств і стабільні обнадійливі економічні показники виробництва в інших» [4, с. 8].

У «Програмі соціально-економічного та культурного розвитку Одеської області на 2014» рік чітко зазначено, що проблемами розвитку Одеської області залишаються:

- збереження диспропорцій розвитку різних територій. Вищі темпи розвитку демонструють міста Одеської агломерації та приміські райони (Комінтернівський, Овідіопольский та Біляївський). У набагато гіршому стані перебувають північні райони області та сільські території;
- дотаційність місцевих бюджетів і відсутність у короткостроковій перспективі реальних можливостей для збільшення дохідної частини через розширення бази оподаткування, оскільки спостерігається падіння у більшості бюджетоутворюючих галузей економіки регіону;
- погіршення інвестиційної привабливості внаслідок складної внутрішньополітичної ситуації та недостатньо ефективної діяльності місцевої влади щодо залучення і утримання інвесторів [5, с. 15].

Список літератури:

1. Статистичний щорічник Одеської області за 2013 рік / За редакцією Т. В. Копилової. – Одеса: Головне управління статистики в Одеській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http//www.od.ukrstat.gov.ua
2. Статистичний збірник «Харчова промисловість Одеської області» / За редакцією Т. В. Копилової. – Одеса: Головне управління статистики в Одеській області, 2012. – 48 с.
3. Статистичний збірник «Харчова промисловість Одеської області» / За редакцією Т. В. Копилової. – Одеса: Головне управління статистики в Одеській області, 2014. – 46 с.
4. Дейнеко Л. В. Харчова промисловість України: ефективність використання виробничих ресурсів і кадрового потенціалу / Л. В. Дейнеко, Е. І. Шелудько. – К.: ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», 2013. – 120 с.
5. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Одеської області на 2014 рік: Затв. рішенням Одеської областної державної адміністрації № 363-VI від 28.12.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oblrada.odessa.gov.ua/index.php?Itemid=185&catid=95&id=866:-----------2012-&lang=ru&option=com_content&view=article

Кучеренко Е.В.
Одесский национальный экономический университет

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ОДЕССКОГО РЕГИОНА

Аннотация
Исследованы тенденции основных показателей деятельности предприятий пищевой промышленности Одесского региона. Установлено снижение производства по основным видам пищевых продуктов. Выявлено снижение производства на душу населения. Последние три года отрасль работает убыточно. Выявлена убыточность операционной деятельности по основным видам пищевых продуктов.

Ключевые слова: индексы производства, объем и структура реализации, финансовый результат до налогообложения, чистая прибыль, рентабельность операционной деятельности.

Kucherenko E.V.
Odessa National Economic University

ESTIMATION OF EFFICIENCY IN ENTERPRISES ACTIVITY OF FOOD INDUSTRY IN ODESSA REGION

Summary
Research the tendencies of main activity indicators of the food industry in Odessa region. Set reduction in the production of the main types of food products. A decrease in production per capita. Last three years industry works unprofitably. Identified the unprofitableness of operating activity on the basic types of food products.
Keywords: indexes of production, volume and structure of realization, financial result to taxation, net income, profitability of operating activity.

УДК 658.27

ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ПІДПРИЄМСТВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Пліско І.М.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті проведено аналіз джерел відтворення основних засобів на підприємствах України. Окреслено ряд проблемних питань щодо відтворення основних засобів. Розроблено пропозиції з удосконалення амортизаційної політики в сучасних умовах господарювання. Обґрунтовано необхідність і напрямки державного регулювання відтворення основних засобів.
Ключові слова: основні засоби, амортизація, амортизаційний фонд, амортизаційна політика, відтворення основних засобів.

Постановка проблеми. Сьогодні економіка України перебуває у глибокій економічній кризі. Під впливом таких кризових явищ промисловість України загальмувала свій розвиток. Підприємства практично позбавлені інвестиційних і реноваційних можливостей для ефективного оновлення своїх основних засобів. Реалізації програм оновлення основних засобів заважає недосконалий механізм амортизації, який фактично гальмує реноваційні процеси в економіці. Однією з проблем забезпечення відтворення основних засобів є розробка механізму їх амортизації, який буде відповідати вимогам сьогодення.

Амортизація є важливим фінансово-економічним механізмом утворення сучасної системи регулювання відтворення основних засобів. Практика показує, що амортизаційний механізм впливає на найважливіші моменти державного і суспільного розвитку, в першу чергу такі як конкурентоспроможність економіки на світовому ринку. А тому важливо, щоб амортизаційний механізм в країні був ефективним.

В радянській економічній системі амортизаційні кошти підприємств надходили у розпорядження відповідного міністерства, де і концентрувались амортизаційні кошти підприємств галузі на особливому рахунку. Міністерства, в свою чергу здійснювали інвестиційну політику щодо відновлення основних засобів на підприємствах. Таким чином здійснювався суворий контроль за використанням амортизаційних коштів за призначенням.

В сучасній українській економіці скасовано контроль за використанням амортизаційних коштів та надано повну самостійність підприємствам. Згідно з діючим законодавством амортизаційні відрахування не обов'язково накопичувати в амортизаційному фонді. У результаті отримали значно зменшений потенціал процесів відтворення основних засобів внаслідок нецільового використання амортизаційних відрахувань.

З огляду на це існує ряд проблемних питань щодо відтворення основних засобів на підприємствах сучасної української економіки, тема дослідження є актуальною і потребує подальшого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми амортизаційних механізмів відтворення основних засобів підприємств активно досліджували провідні вітчизняні економісти: Н.Д. Баб'як, А.А. Безуглий, І.А. Бланк, О.Ю. Болховітінова, З.М. Борисенко, М.А. Борисенко, Н.Г. Виговська, І.О. Галиця, О.М. Горошко, М.С. Герасимчук, Л.В. Городянська, І.О.Губарєва, О.І. Губенко, П.Є. Житний, О.Н. Короткевич, І.Д. Косова, І.І. Лукінов, О.О. Лук'янченко, Л.В. Лях, П.А. Орлов, С.П. Орлов, В.М. Пархоменко, Т.Л. Саган, Ю.І.Стадницький, А.Е. Фукс, М.Г. Чумаченко, А.А. Чухно та ін., а також російські економісти: А.А. Аракелян, В.В. Александров, Д.А. Баранов, А.М. Бірман, В.Ю. Будавей, Л.М. Кантор, Ю.В. Куренков, Ю.І. Любимцев, А.С. Павлов, Д.М.Палтерович, В.К. Сенчагов та інші науковці. Проте, не зважаючи на значні напрацювання, вимагає постійного дослідження та вдосконалення процес відтворення основних засобів на підприємствах з урахуванням реальних потреб практики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень щодо формування амортизаційного механізму відтворення основних засобів на підприємствах існує ряд проблемних питань, таких як нецільове використання амортизаційних коштів, відсутність нормативних документів, які регламентують використання амортизаційних коштів, відсутність стимулів до активного проведення амор-

© Пліско І.М., 2015

тизаційних механізмів щодо відновлення основних засобів та інші питання, які потребують подальшого вивчення та удосконалення.

Метою статті є виявлення проблемних питань інвестування у відтворення основних засобів підприємств та розробка шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Господарським кодексом України передбачено, що одним з основних напрямків державної економічної політики є амортизаційна політика, спрямована на створення для суб'єктів господарювання найбільш сприятливих і рівноцінних умов забезпечення процесу відтворення основних виробничих і невиробничих фондів переважно на якісно новій техніко-технологічній основі. Із цією метою інвестиційна політика держави спрямована на створення суб'єктом господарювання необхідних умов для залучення й концентрації коштів для потреб розширеного відтворення основних засобів виробництва, а також на забезпечення ефективного й відповідального використання коштів і здійснення контролю за ним. Важливою умовою реалізації інвестиційної політики держави є її податкова система, що повинна стимулювати якнайшвидше відновлення підприємствами, насамперед активної частини основних засобів.

Проблема посилення державного регулювання економічними процесами, зокрема сферою відтворення основного капіталу, є досить актуальною для України на теперішньому етапі розвитку. На сьогодні в економіці нашої держави зберігається застаріла виробнича база, продовжується моральне і фізичне старіння засобів праці. Інноваційно-інвестиційне оновлення виробничого потенціалу, яке слугує головною умовою підвищення конкурентоспроможності національної економіки відбувається вкрай незадовільно. Виникає гостра необхідність в оновленні основного капіталу на новій технічній основі і на базі прогресивних технологій. Але при цьому необхідно розв'язати головну проблему, яка полягає у відсутності фінансування. Тому за ринкових відносин важливого значення набуває механізм самофінансування відтворення і оновлення основного капіталу підприємств. Проведений аналіз показав, що головним джерелом здійснення інвестицій в основний капітал є власні кошти підприємств, в основному це прибуток і амортизаційні відрахування (таблиця 1).

З таблиці 1 видно, що основним джерелом відтворення основних засобів на підприємствах України являються власні кошти до яких входять і амортизаційні відрахування, які не підлягають оподаткуванню. Але зважаючи на фінансовий стан підприємств за останні роки не можна робити акцент на прибуток як основне джерело відтворення основних фондів на підприємствах та їх техніко-технологічний розвиток. Це пов'язано з тим, що в нашій країні існує велика частка підприємств, господарська діяльність яких є збитковою (таблиця 2).

Отже, в сучасних умовах господарювання підприємства вимушені самі розробляти нові підходи щодо формування джерел відтворення основних засобів. Але, ми вважаємо, що одним із найбільш доступних джерел, які використовуються для відтворення основних засобів підприємств, є амортизаційний фонд. Частина виручки від реалізації виробленої продукції, яка дорівнює сумі нарахованої амортизації, може бути перерахованою на спеціальний рахунок у банку, може вкладатися в цінні папери, може залишатися в складі оборотних коштів підприємства і враховуватися при розробці фінансового плану підприємства. Однак, при будь-якому варіанті накопичена амортизація основного капіталу повинна використовуватись тільки на його відновлення як джерело інвестицій, тобто економічний зміст цієї частини виручки від прийнятого варіанта використання не повинен змінюватися [8].

У світовій практиці вирішальна роль здійснення процесу оновлення основних засобів належить амортизаційним відрахуванням. Це пояснюється перевагою амортизаційних відрахувань у порівнян-

Таблиця 1

Структура інвестицій в основний капітал за джерелами фінансування

Всього, у % до загальної кількості	Роки									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
В тому числі за рахунок: Коштів державного бюджету	5,5	5,5	5,6	5,0	4,4	6,3	7,5	6,3	2,5	0,7
Коштів місцевих бюджетів	4,2	4,3	3,9	4,2	2,7	2,9	2,9	3,2	2,8	2,6
Власних коштів підприємств	57,4	57,8	56,5	56,7	63,3	55,7	54,0	59,2	63,4	71,5
Коштів іноземних інвесторів	5,0	3,7	3,5	3,3	4,5	2,3	3,1	-	1,6	8,8
Коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	3,3	4,1	4,5	5,0	3,6	10,7	7,2	8,3	8,8	2,7
Кредитів банків та інших позик	14,8	15,5	16,6	17,3	14,2	13,7	17,9	16,1	14,8	10,5
Інших джерел фінансування	9,8	9,1	9,4	8,5	7,3	8,4	7,4	6,9	6,1	3,2

Джерело: Складено за даними Державного комітету статистики України. Електронний ресурс: http://www.ukrstat.gov.ua

Таблиця 2

Підприємства провідних галузей економіки України, які отримали збиток

Підприємства, які отримали збиток, у % до їх загальної кількості	Роки			
	2010	2011	2012	2013
Промисловість	41,3	37,4	37,6	36,7
Будівництво	44,7	39,5	39,5	37,7
Транспорт	45,4	36,6	38,2	36,9
Зв'язок	41,0	38,9	36,4	36,6

Джерело: Складено за даними Державного комітету статистики України. Електронний ресурс: http://www.ukrstat.gov.ua

ні з іншими джерелами інвестицій: при будь-якому фінансовому стані підприємства амортизаційні відрахування мають місце і завжди залишаються у його розпорядженні. Приймаючи до уваги, що амортизаційні відрахування займають найбільшу частку в джерелах відтворення основних засобів, тому на державному рівні необхідно розроблювати програми амортизаційного стимулювання підприємств, як це здійснюється у провідних зарубіжних країнах.

Законодавчими базами ряду зарубіжних країн передбачено можливість застосування прискореної амортизації та «вільної» амортизації.

«Вільна» амортизація означає відсутність встановленого методу списання. Такий метод передбачає можливість 100% списання всіх інноваційних капітальних витрат в перший рік експлуатації. До того ж суб'єкт господарювання може скористатися належною йому пільгою вирахування із бази оподаткування не тільки в рік придбання інноваційних капітальних активів, а і в інший період. Метод «вільної» амортизації капітальних витрат передбачена законодавчими базами Канади, Данії, Ірландії, Іспанії та Великобританії.

Нарахування прискореної амортизації на основні засоби, котрі задіяні в інноваційній діяльності застосовують такі країни як Японія, Канада, Швеція, США. Метод прискореної амортизації застосовується як стимул для відновлення виробничих фондів. Так, наприклад, у США встановлений строк амортизації в 5 років для обладнання і приладів, які використовуються для науково-дослідних робіт, із строком служби більше 4 і менше 10 років. Крім того, якщо списання такого обладнання буде здійснюватися протягом 5 років, то в перші 2 роки дозволяється амортизувати до 64% його вартості. США були першою країною, де було застосовано прискорений метод нарахування амортизації (1940 р.) [9].

В Японії метод прискореної амортизації введений для компаній, які застосовують енергозберігаюче обладнання або обладнання, яке сприяє ефективному використанню ресурсів та не шкодить навколишньому середовищу. Застосовуються різні норми прискореної амортизації від 10 до 50%, найбільш розповсюджена ставка в середньому 15–18% [9].

В Німеччині в перший рік експлуатації може бути списано 40% витрат на придбання обладнання та приладів, які використовуються для проведення науково-дослідних робіт. В Швеції система амортизаційних відрахувань дозволяє обладнання із строком служби до 3 років та не значної цінності списувати до витрат в рік їх придбання [10, с. 102].

У Франції прискорена амортизація спочатку використовувалась тільки в окремих галузях з метою підвищення їх конкурентоспроможності. Зараз у Франції існує можливість застосовувати прискорену амортизацію до енергозберігаючого, екологічного та інформаційного обладнання.

В провідних країнах світу з ринковою економікою додаткову значущість амортизаційному стимулюванню надає той факт, що в цих країнах амортизаційні відрахування займають основну частину інвестиційного потенціалу підприємств. Доля амортизації в загальному об'ємі капітальних вкладень у названих країнах коливається у межах 50–75%.

Отже, зважаючи на зарубіжний досвід, в Україні доцільно на законодавчому рівні розробити нормативний документ, який повинен регламентувати, контролювати та стимулювати використання амортизаційних коштів за призначенням.

Висновки і пропозиції. Основне завдання, яке має вирішити економіка на сучасному етапі, щодо основного капіталу пов'язане з оновленням виробничого обладнання, з переведенням його на якісно новий технічний рівень.

Головним джерелом фінансування відтворення основних засобів на підприємствах нашої держави упродовж останніх років є власні кошти підприємств. На рівні підприємств розробка амортизаційної політики розглядається як другорядне питання і не знаходить відповідного місця у вирішенні завдань оновлення основних засобів підприємства. Амортизаційні відрахування в значній мірі використовуються не за своїм безпосереднім призначенням.

Вирішення проблем відтворення основних засобів на підприємствах України потребує: на державному рівні розробки та реалізації дієвої амортизаційної політики, яка зможе надавати підтримку та стимулювати відтворення основних засобів на підприємствах. Ми переконані, що від ефективності та дієздатності амортизаційної політики значною мірою залежать інвестиційні перспективи як кожного конкретного підприємства, так і всієї країни в цілому.

Список літератури:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку №7 «Основні засоби» затверджений наказом Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 року № 92 та зареєстровано в Міністерстві юстиції України 18 травня 2000 р. за № 288/4509 (зі змінами і доповненнями).
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку №28 «Зменшення корисності активів» від 13.01.2005р. №35/10315.
3. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 - Основні засоби [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=92410&cat_id=92408
4. Голов С. Дискусійні аспекти амортизації // Бух. облік і аудит, №5, 2005.
5. Забєліна І.Ю. Особливості нарахування амортизації основних засобів у ФРН // Фінанси України. – 2003. – № 11.
6. Подмешальська Ю.В., Чеснокова К. В. Особливості оцінки основних засобів на Україні та закордоном // XI науково-технічна конференція студентів, магістрантів, аспірантів і викладачів ЗДІА, 17–21 квітня 2011 р.: Тези доповідей / Ред. Пожуєв В.І. – Запоріжжя, 2006. – Ч. V. – С. 97–98.
7. Дугієнко Н.О. Амортизаційна політика та основні напрямки підвищення її ефективності в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://liber.onu.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:265778/Source:default
8. Дугієнко Н.О., Колобердянко І.І. Економічна сутність амортизаційної політики та її основні складові в період глобалізації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2009/econom_2009_1/122-130.pdf
9. Белов В.Н. К вопросу о российской инновационной политике. Зарубежный опыт / В.Н. Белов // Инновационная политика и инновационный бизнес в России: аналитический вестник. - № 5 (146). – М., 2001. – С. 16-27.
10. Workman Bob H. The Amortization Book. – United Financial Publishers, 1989. – 172 p.

Плиско И.Н.
Черниговский национальный технологический университет

ПРОБЛЕМЫ ВОСПРОИЗВОДСТВА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ ПРЕДПРИЯТИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Аннотация
В статье проведен анализ источников воспроизводства основных средств на предприятиях Украины. Определены ряд проблемных вопросов воспроизводства основных средств. Разработаны предложения по совершенствованию амортизационной политики в современных условиях хозяйствования. Обоснована необходимость и направления государственного регулирования воспроизводства основных средств.
Ключевые слова: основные средства, амортизация, амортизационный фонд, амортизационная политика, воспроизводство основных средств.

Plisko I.N.
Chernihiv National University of Technology

PROBLEMS OF REPRODUCTION OF FIXED ASSETS OF ENTERPRISES UNDER CURRENT MANAGEMENT CONDITIONS

Summary
The paper analyzes the sources of reproduction of fixed assets of enterprises in Ukraine. A number of issues concerning reproduction of fixed assets are outlined. Suggestions to improve the depreciation policy under current management conditions are devised. The necessity and directions of state regulation of reproduction of fixed assets are grounded.
Keywords: fixed assets, depreciation, reserve for depreciation, depreciation policy, reproduction of fixed assets.

УДК 37.1:656.338

СТРАТЕГІЯ ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬО-ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛОГІСТИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ І МЕХАНІЗМ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Смерічевська С.В.
Національний авіаційний університет

У статті визначено стратегічні імперативи реалізації мобілізаційного сценарію формування освітньо-інноваційного потенціалу логістизації національної економіки, запропонована стратегічна програма дій щодо формування освітньо-інноваційного потенціалу як запоруки логістизації національної економіки та визначено організаційно-економічний механізм її реалізації з урахуванням реальної економічної ситуації в країні.
Ключові слова: освітньо-інноваційний потенціал, логістизація економіки, мобілізаційний сценарій, констатаційна модель, превентивна модель, стратегічні імперативи, освітнє антрепренерство, освітнє інтрапренерство, організаційно-економічний механізм, логістичне мислення, логістично-компетентнісний підхід.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Пошук механізмів забезпечення інноваційного розвитку національної економіки як запоруки її конкурентоспроможності в європейському та світовому вимірі була, залишається й завжди буде актуальною темою для наукових пошуків. Розвиток ринкових відносин в Україні та інноваційні процеси у світовій економіці пред'являють більш високі вимоги до національної системи освіти, потребують неперервності її оновлення, формування потужного освітньо-інноваційного потенціалу. При цьому, стратегія оновлення системи освіти повинна сприяти реалізації стратегії економічного розвитку країни, яка, з урахуванням сучасної ситуації в Україні та пріоритетних світових тенденцій в економіці, повинна бути зорієнтована на тотальну (наскрізну) логістизацію національної економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вплив освітнього та інноваційного потенціалу на макроекономічні процеси, вже тривалий час залишається предметом наукових дискусій. Серед наукових розробок зазначеного спрямування варто виокреслити праці В. П. Антонюк., В. М. Геєць, Григорак М.Ю [1], А. А. Мазаракі [3], Т. М. Мельник [3], В. В. Юхименко [3], В. М. Костюченко [3], Л. П. Кудирко [3], О. В. Михайловської, О. Ф. Новікової та інші. Але що стосується досліджень особливостей формування освітньо-інноваційного потенціалу економіки як основи її логістизації, то такі дослідження взагалі відсутні На макроекономічному рівні окремі теоретико-методологічні та прикладні аспекти логістизація досліджували авторитетні в логістичному середовищі вчені: Григорак М. Ю. [1], Дибська В. В. [3], Долгов А. П. [2], Іконнікова І. В. [4], Елларян А. [6] Костоглодов Д. Д., Крикавський Є. В., Покараєв Г. [6], Стерлигова А. Н. [3], Семененко О. І. [3], Сергєєв В.І. 32, [7], Скоробогатова Т.Н. [8] та інші., але знову ж таки, ці дослідження лише фрагментарно пов`язують між собою такі наукові категорії як освітньо-інноваційний потенціал і логістизація національної економіки. Отже, можна стверджувати, що такий важливий напрям дослідження в

© Смерічевська С.В., 2015

окресленій проблематиці, як стратегія формування освітньо-інноваційного потенціалу логістизації економіки в умовах перезавантаження як економічної національної системи, такі її освітньої складової, потребує суттєвого наукового обґрунтування.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні стратегічної програми дій щодо формування освітньо-інноваційного потенціалу як запоруки логістизації національної економіки та визначені організаційно-економічного механізму її реалізації з урахуванням реальної економічної ситуації в країні.

Виклад основного матеріалу. Логістизація національної економіки, що в умовах глобалізації є запорукою її конкурентоспроможності, потребує кардинальної зміни стратегічного підходу до формування національного освітньо-інноваційного потенціалу, який повинен базуватися на принципово новій освітній філософії.

З урахуванням сучасного економічного та політичного становища в країні та зважаючи на накопичені проблеми в системі національної освіти і освітньої науки найбільш реалістичним стратегічним сценарієм формування освітньо-інноваційного потенціалу логістизації національної економіки на даному етапі слід вважати мобілізаційний сценарій, реалізація якого з часом дозволить перейти до інноваційного сценарію.

Мобілізаційний сценарій засновується не на нарощуванні ресурсної складової освітньо-інноваційного потенціалу логістизації національної економіки, а на підвищенні ефективності його використання, тобто, результативності функціональної складової потенціалу. Нарощування окремих видів ресурсів може бути допущене лише для забезпечення реалізації стратегічних і середньострокових пріоритетних напрямів інноваційного розвитку економіки України. Формування логістичного мислення у фахівців усіх сфер національного господарства виступає ключовим концептом і мобілізаційного сценарію, але набуває в змісті освітньої складової превентивного характеру. Відставання України від провідних економік світу, зокрема країн Європейського Союзу, у рівні технологічності, темпах економічного розвитку, розвитку логістики з одного боку, а з іншого – вимога суб'єктності і, одночасно, прискорення інтеграції вітчизняної економіки у світовий економічний простір, а також значний часовий лаг у підготовці фахівців для логістичної економіки країни потребують переходу від *констатаційної* моделі підготовки фахівців до *превентивної*, тобто *випереджальної* моделі. Перша характеризується тим, що зміст освітньо-професійних програм відповідає вимогам поточного стану національної економіки, а освітньо-кваліфікаційні характеристики випускників забезпечують вирішення ідентифікованих проблем економіки і управління національним господарством. *Превентивна модель* передбачає підготовку фахівців-новаторів, компетентних у питаннях ефективного впровадження у найсучасніших, передових логістичних концепціях, методах, інструментах, технологіях, які пропонує світова логістична наука і практика, і які поки не знайшли широкого застосування в Україні, однак є найбільш перспективними для розвитку національної економіки.

В межах мобілізаційного сценарію отримує виключного значення розвиток системи внутрішніх і зовнішніх трансформаторів знань на інновації в усіх сферах національного господарства. Під внутрішніми трансформаторами слід розуміти наукові і науково-дослідницькі, маркетингові підрозділи, відокремлені і підприємницькі структури сфери освіти, які забезпечують перетворення фундаментальних, теоретичних знань у прикладні, а потім – науково-дослідні розробки, проекти і кінцеві інновації і подальше їх впровадження і комерціалізацію. Система зовнішніх трансформаторів має більш розгалужену структуру і включає організації, підприємства і установи, які виконують аналогічні функції, забезпечуючи прискорення процесу створення і реалізації інновацій, але не належать до системи освіти: наукові, науково-дослідні, проектно-конструкторські, технологічні підрозділи підприємств, впроваджувальні організації, консалтингові і маркетингові організації тощо. Викладене зумовлює необхідність нової якості освітніх і наукових комунікацій закладів вищої освіти, перетворення їх на освітньо-науково-інноваційні центри, здатні забезпечити безперервний, логістично організований потік «знання – інновації – практика», як один з ключових елементів національної інноваційної системи, що надають їй логістичного вектору розвитку. Виключного значення набувають міжнародні комунікації, програми студентського обміну, зарубіжне стажування викладачів, адаптація передового зарубіжного досвіду в сфері підготовки фахівців з логістики до вітчизняних умов.

Мобілізаційний сценарій передбачає інтенсифікацію використання в освітніх установах своїх внутрішніх резервів, зокрема на основі інноваційного комбінування ресурсів і факторів освітнього процесу, що є можливим на основі реалізації стратегії освітнього антрепренерства та інтрапренерства.

Освітнє антрепренерство виникло з використанням навчальними закладами підприємницьких принципів господарювання в процесі реалізації освітніх послуг, на перехресті освітньої діяльності та підприємницької діяльності освітніх організацій. Концептуально-стратегічні імперативи реалізації освітнього антрепренерства в Україні як підґрунтя інноваційного розвитку та логістизації національної економіки докладно описано в більш ранніх публікаціях автора. Характерною рисою освітнього антрепренерства є той факт, що воно здійснюється в межах спеціальної правоспроможності. Згідно з чинним законодавством освітня організація в межах власної освітньої діяльності не може інвестувати власні засоби в інноваційні проекти, які структурно представляють собою окремі організації (данні напрямки господарської діяльності не відносяться до освітнього антрепренерства і класифікуються як комерційна діяльністю), але залучати ресурси ззовні для реалізації своїх статутних цілей і задач на принципах відкритості і законності не забороняється. Отже, мобілізаційний сценарій формування ОІП логістизації економіки передбачає можливість використання освітнього антрепренерства обмеженої дії. В умовах глобальних інтеграційних процесів, що відбуваються у світі, в тому числі і в освітньому просторі, можна виділити наступні нап¬рямки освітнього антрепренерства: залучення іноземних студентів на навчання в українські освітні заклади; реалізація освітньої діяльність в іноземних державах; організація спільно з іноземними компаніями (у тому числі й з ВНЗ) освітніх програм; фандрайзинг. Як бачимо, шляхів і засобів найти необхідні додаткові ресурси для вирішення стратегічних задач інноваційної освіти, навіть в умовах існуючих в Україні нормативно-правових обмежень, немало. Основне – це знати методику пошуку джерел додаткового фінансування та вміти використовувати ці знання в конкретній життєвій ситуації.

Оскільки освітня організація в межах власної освітньої діяльності та чинного українського законодавства не може інвестувати власні засоби в інноваційні проекти, які структурно представляють собою окремі організації, вона приходить до внутрішнього

підприємництва (освітнього інтрапренерства) як єдиної на сьогоднішній день мобілізаційної форми реалізації освітніх антрепренерських процесів і одного з найбільш ефективних організаційних прийомів інноваційного менеджменту та економічного забезпечення господарської діяльності освітніх організацій.

Освітнє антрепренерство та інтрапренерство як форми реалізації інноваційного підходу до мобілізації власних резервів освітніх і науково-дослідних установ з метою їх ефективного використання, особливої ваги набувають в умовах дефіциту бюджету та мають стратегічне значення для формування освітньо-інноваційного потенціалу логістизації національної економіки.

Отже, стратегія інноваційного розвитку національної освітньої системи, в основі якої лежить мобілізаційний сценарій формування ОІП, повинна будуватися на принципах антрепренерства та інтрапренерста, що потребує створення відповідних передумов, зокрема на законодавчому рівні та бути врахована в Законі України «Про вищу освіту».

Ключовий концепт мобілізаційного сценарію – формування логістичного мислення у фахівців усіх сфер національного господарства як шлях внутрішньої, змістовної трансформації усієї ресурсної складової ОІП логістизації економіки – вимагає нового погляду на кінцевий результат системи освіти і підготовки наукових кадрів для логістизованої економіки країни, зокрема, перегляду сфери і рівня компетенцій фахівців і науковців. Зміст освітньо-професійних програм і освітньої складової підготовки наукових кадрів мають отримати принципово нового підходу, який дозволить узгодити результат освітнього процесу з очікуваннями економіки, бізнесу. Це створює об'єктивну потребу більш широкого залучення представників бізнесу, органів державного управління і місцевого самоврядування, громадських структур до експертизи, оновлення і створення нових освітньо-професійних характеристик, стандартів освіти і підготовки нвукових кадрів, а на їх основі – освітньо-професійних програм. Крім того, прискорений цілеспрямований процес розповсюдження логістичних принципів, методів, інструментарію тотально в усіх сферах і видах діяльності передбачає формування нової, логістичної філософії у діючих керівників, менеджерів, фахівців різних напрямів підготовки, посадових осіб органів управління і місцевого самоврядування. Це вимагає прискореного розвитку нових форм і методів здійснення освітньої діяльності, стимулювання і сприяння самоосвіті, розвитку системи відкритої освіти, реалізація концепції «освіта протягом життя».

Уже сьогодні освітній процес стає більш гнучким, динамічним, прагне адаптуватися до потреб окремого користувача, з одного боку, а з іншого – забезпечувати вигоди суспільства в цілому. Одними з найбільш перспективних інформаційно-коммунікаційних технологій, що суттєво змінюють зміст і технології навчального процесу, мають ключове значення для формування професійних логістичних компетенцій майбутніх фахівців у різних сферах, а також представляють собою новітній напрям розробки рішень у сфері логістики є «хмарні» технології [1].

В узагальненому вигляді стратегічні імперативи (вимоги) мобілізаційного сценарію формування ОІП логістизації економіки представлені на рис. 1.

Зміни принципового характеру, яким мають піддатися форми, методи і технології навчання, неминуче призводять до необхідності організаційно-структурної перебудови всієї системи освіти на нових принципах фінансування освітньої наукової та інноваційної діяльності у вищій школі, розвитку освітнього антрепренерства та інтрапренерства.

Зусилля органів державного управління, місцевого самоврядування, структур громадянського суспільства, соціально-відповідальних бізнес-структур мають бути зосереджені на виконанні таких першочергових завдань:

Рис. 1. Стратегічні імперативи реалізації мобілізаційного сценарію формування ОІП логістизації національної економіки

– модернізація структури, змісту та організації освіти на засадах компетентнісного підходу з посиленням логістичної складової, оновлення нормативної бази освіти, створення та забезпечення можливостей для реалізації різноманітних освітніх моделей для забезпечення доступності та безперервності освіти протягом усього життя;

– зміцнення взаємозв'язків освітнього і бізнес-середовища у процесі визначення змісту освітньо-компетентнісних характеристик випускників і освітньо-професійних програм, що їх формують;

– сприяння розвитку логістики як науки і концепції управління, створенню логістичних управлінських інновацій і впровадженню їх у навчальний процес у вищій школі і у практику господарювання на мікро-, мезо-, макроекономічному рівні;

– надання реальної автономії навчальним закладам усіх рівнів; апробація і впровадження різних моделей державно-громадського управління розвитком навчальних закладів; запровадження принципів державного логістичного менджеризму у сфері освіти;

– забезпечення розвитку підприємництва в сфері освіти у формі освітнього антрепренерства та інтрапренерства, реалізації моделі публічно-приватного партнерства у сфері інноваційної діяльності закладів освіти і створення об'єктів інтелектуальної власності;

– створення і широке запровадження в навчальний процес інноваційних освітніх технологій, підвищення комп'ютеризації й інформатизації процесу підготовки кадрів, оновлення матеріально-технічної бази закладів освіти усіх рівнів акредитації;

– створення і запровадження дієвих механізмів державного фінансування підготовки кадрів в системі вищої освіти;

– забезпечення зростання конкурентоспроможності вітчизняного сектору наукових досліджень і розробок, в тому числі – за рахунок збільшення кількості досліджень і розробок в сфері логістики, інноваційних логістичних технологій, ІКТ логістизації функціонування економічних систем мікро-, мезо-, макрорівнів, результати яких мають високий рівень наукової новизни і потенціал практичного впровадження;

– забезпечення розширеного відтворення знань і активізації інноваційних процесів за рахунок її потокової організації на принципах логістичного менеджменту і державного логістичного менеджеризму на основі інтеграції діяльності закладів сектору освіти, академічних та галузевих наукових установ, підприємств малого і середнього інноваційного бізнесу;

– сприяння пріоритетному розвитку наукових досліджень і розробок у сфері інноваційного розвитку логістичної інфраструктури, адаптації її до вимог інтеграції у світову логістичну інфраструктуру, імплементації правових норм ЄС до нормативно-законодавчої бази України;

– створення умов для інституціонального розвитку національної інноваційної системи шляхом розбудови системи інноваційних трансформаторів нових знань в інноваційні розробки, спроможних забезпечити системність, надійність і безвідмовність потоку інновацій в усі сфери економіки і суспільного розвитку;

– концентрація ресурсів на пріоритетних напрямах розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності на основі стратегічної парадигми логістики;

– сприяння розвитку інтегрованих логістичних утворень (мережевих структур, логістичних кластерів, транспортно-логістичних кластерів і систем регіонального, міжрегіонального, національного, міждержавного рівнів) з метою забезпечення переходу до реалізації неологістики 3-го покоління;

– забезпечення пріоритетного розвитку малого і середнього інноваційного бізнесу і підприємництва в сфері логістики як інституціональної основи для інтенсивного розвитку ринку логістичних послуг як стратегічної галузі національного господарства;

– сприяння зміцненню міжнародного співробітництва у сфері науки й інноваційної діяльності; розвитку міжнародних програм і проектів, грантових програм у стратегічно важливих для логістизації національної економіки галузях і сферах господарювання (освіта, транспорт, енергетика, засоби комунікацій, комп'ютерні технології, інформатизація, державне управління, місцеве самоврядування).

Стратегічна програма дій щодо формування ОІП логістизації національної економіки повинна складатися, щонайменше, з наступних розділів:

1. Структурна трансформація системи освіти, що повинна забезпечити її перезавантаження та відновлення у якості інноваційної логістичної системи, з усіма властивостями, що притаманні даному типу систем.

2. Модернізація змісту освітньої і наукової діяльності на основі запровадження логістично-компетентністної її моделі.

3. Оптимізація фінансового забезпечення процесу формування національного ОІП на основі наскрізної логістизації фінансових потоків в ланцюзі створення знань, їх оновлення та формування їх цінності як для споживача так і для національної економіки.

4. Наскрізна логістизація процесів в освітній і науковій сферах шляхом створення передумов для генерації інновацій п'яти типів: продуктових, процесних, технологічних, системних та інфраструктурних.

5. Організаційне і правове забезпечення процесу формування ОІП логістизації національної економіки.

Реалізацію стратегічної програми формування освітньо-інноваційного потенціалу логістизації національної економіки передбачається здійснювати на основі програмно-цільового методу на основі створення відповідного організаційно-економічного механізму.

За своєю суттю механізм має комплексний характер, оскільки складність і багатогранність завдань стратегії формування освітньо-інноваційнорго потенціалу логістизації національної економіки, велика кількість факторів різноспрямованого впливу на нього вимагають різних за спрямуванням і принципами дії механізмів, зокрема: економічного (механізми державного управління банківською, грошово-валютною, інвестиційною, інноваційною, кредитною, податковою, страховою діяльністю тощо); мотиваційного (сукупність командно-адміністративних та соціально-економічних стимулів); організаційного (об'єкти, суб'єкти управління, їх цілі, завдання, функції, методи управління, організаційні структури); політичного (механізми формування економічної, соціальної, фінансової, промислової політики тощо); правового (нормативно-правове забезпечення) тощо. Крім того, він вбирає у себе територіальні і галузеві механізми формування освітньо-інноваційного потенціалу логістизації економіки.

Необхідно відмітити, що механізм також носить характер організаційно-економічного, що визначається сукупністю ключових методів, засобів, інструментарію здійснення його функцій. Організаційна компонента набуває ключового значення, оскільки, за логікою концепції і стратегії формування освітньо-інноваційного потенціалу логістизації національної економіки, вона докорінно має змінити свою сутність через перехід до принципово нової концепції управління – державного менеджеризму і більш інноваційної її моделі – логістичного менеджеризму на усіх рівнях економіки, включаючи державний. Ще більше змістовне і функціональне навантаження отримує організаційна компонента з запровадженням правової моделі публічно-приватного партнерства, яка передбачає також зміну ролі держави в економічних відносинах з приватним сектором національного господарства. Виходячи з цього, у процесі побудови механізму реалізації стратегії формування освітньо-інноваційного потенціалу логістизації економіки країни організаційна компонента має отримати першочергового значення на основі науково обґрунтованого системного підходу. Підвищення гнучкості і адаптивності організаційних структур, розвиток форм і процедур взаємодії органів державного і галузевого управління з органами місцевого самоврядування, з бізнес-структурами і структурами громадянського суспільства, комерційні і некомерційні взаємини учасників на договірних засадах мають отримати нормативно-правове закріплення та економічну мотивацію.

Другим важливим аспектом механізму реалізації стратегії формування освітньо-інноваційного потенціалу логістизації національної економіки є довгострокових період функціонування, а звідси – необхідність забезпечення його гнучкості й адаптивності до мінливих умов середовища, спадкоємності і наступності формування державних, регіональних, галузевих, цільових програм інноваційного розви-

тку економіки на засадах логістизації, можливості переходу в режим забезпечення розвитку ОІП логістизації економіки країни.

І, нарешті, створення контуру зворотного зв'язку з метою оцінювання результатів реалізації стратегії формування освітньо-інноваційного потенціалу логістизації економіки на макроекономічні показники країни вимагає створення потужного інформаційно-аналітичного забезпечення з використанням найсучасніших програмно-апаратних засобів комунікації, баз даних і систем доступу, розбудови інформаційних мереж і систем, кадрового супроводження процесів комп'ютеризації й інформатизації на основі принципів, методів та інструментарію логістичного менеджменту при організації інформаційних потоків.

Висновки. Отже, реалізація курсу на логістизацію національної економіки, який в сучасних умовах перезавантаження національної економічної системи, спроможний забезпечити економічну незалежність і конкурентоспроможність України у глобальному середовищі, потребує, насамперед, визначення стратегії формування відповідного освітньо-інноваційного потенціалу, що є доволі складною задачею. В даній публікації визначена структура стратегічної програми дій та механізм її реалізації щодо формування освітньо-інноваційного потенціалу логістизації національної економіки, але залишається потреба конкретизації заходів щодо реалізації даної програми, що задає проблематику для подальших досліджень.

Список літератури:

1. Григорак М. Ю. Формування професійних компетенцій менеджерів з логістики у віртуальних лабораторіях з використанням хмарних технологій / М. Григорак // Збірник наук. праць ДЕТУТ. Серія «Економіка і управління» – 2014. – Вип. 29. – С. 197-209.
2. Долгов А. П. Индикаторы логистических процессов макроэкономических систем: сравнительная динамика и тенденции / А. П. Долгов // Логистика сегодня. – 2007. – №1(19). – С. 50-63.
3. Дыбская В. В. Логистика: интеграция и оптимизация логистических бизнес-процессов в цепах поставок. Полный курс MBA. Учебник / В. В. Дыбская, Е. И. Зайцев, В. И. Сергеев, А. Н. Стерлигова; под ред. В. И. Сергеева. – М.: Эксмо, 2008. – 994 с.
4. Иконникова И. В. Логистизация управления интегрированными бизнес-структурами (на примере организаций зернопереработки) / И. В. Иконникова // [монография]. – М.: ОАО «ИТКОР», 2012. – 176 с.
5. Інноваційний потенціал України: монографія / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, В. В. Юхименко, В. М. Костюченко, Л. П. Кудирко [та ін.]; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К.: КНТЕУ, 2012. – 592 с.
6. Покараев Г., Элларян А. Логистизация интегрированных бизнес-процессов в корпоративном секторе национальной экономики / Г. Покараев, А. Элларян // РИСК: Ресурсы. Информация. Снабжение. Конкуренция. – 2012. – №4. – С. 10-13.
7. Сергеев В. И. Современные тенденции в образовании в сферах логистики и управления цепями поставок в России и Германии / В. И. Сергеев // Логистика и управление цепями поставок. – 2008. – № 2. – С. 21-31.
8. Скоробогатова Т. Н. Логистизация как основа конкурентоспособности сферы услуг. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://yandex.ua/yandsearch?text

Смеричевская С.В.
Национальный авиационный университет

СТРАТЕГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ЛОГИСТИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ И МЕХАНИЗМ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В статье определены стратегические императивы реализации мобилизационного сценария формирования образовательно-инновационного потенциала логистизации национальной экономики, предложена стратегическая программа действий по формированию образовательно-инновационного потенциала как основы логистизации национальной экономики и определен организационно-экономический механизм ее реализации с учетом реальной экономической ситуации в стране.
Ключевые слова: образовательно-инновационный потенциал, логистизация экономики, мобилизационный сценарий, констатационная модель, превентивная модель, стратегические императивы, образовательное антрепренерство, образовательное интрапренерство, организационно-экономический механизм, логистическое мышление, логистично-компетентностный подход.

Smerichevska S.V.
National Aviation University

STRATEGY FORMATION OF EDUCATIONAL AND INNOVATIVE POTENTIAL OF THE TOTAL LOGISTICS OF THE ECONOMY AND MECHANISMS FOR ITS IMPLEMENTATION

Summary
The article defines the strategic imperatives of the implementation of the mobilization scenario of formation of educational and innovative potentialof the total logistics of the national economy, proposed a strategic program of action on the formation of educational and innovative potential as the foundation for all-out expansion logistics of the national economy and defined organizational and economic mechanism of its implementation, taking into account the real economic situation in the country.
Keywords: education and innovation potential, Total Logistics of the Economy, mobilization scenario, constitutional model, preventive model, strategic imperatives, educational antreprenerstvo, educational intrapreneurship, organizational and economic mechanism, logistic thinking, logistichno-competence approach.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 316.42

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОГО МИРА

Тарханова Н.А., Романенко-Бурлуцкий Я.Л.
Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

В данной статье рассматривается проблема социально-экономической ответственности держателей мирового капитала перед обществом. Осуществляется поиск системы практических принципов способных уменьшить материальное неравенство и сделать распределение национального богатства более эффективным и справедливым. Анализируются условия и теоретические предпосылки создания общества социалистического типа на основе новейших технологий постиндустриального мира.

Ключевые слова: общество постиндустриального типа, постэкономическое общество, постдефицитная экономика, общество изобилия, принципы социально-экономической ответственности.

Постановка проблемы. Согласно данным международной благотворительной организации «Оксфэм» (Oxfam International) [10] к следующему 2016 году 1% населения планеты будет владеть более чем половиной мирового богатства, при этом имущественное неравенство людей будет только расти, что является негативной социальной тенденцией, так как концентрация богатства приводит к лоббированию интересов самих богачей и игнорированию интересов других слоев общества, создавая социальную напряженность и потенциально опасную ситуацию, способную вылиться в акции общественного недовольства и движения общественного сопротивления (революции, восстания) [10, с. 1]. Поляризация богатства в современном мире стала возможной благодаря почти повсеместному утверждению либерально-демократических ценностей, свободных рыночных отношений, основанных на действии экономических законов спроса и предложения [6, с. 142-145]. Современный социальный мыслитель Ф. Фукуяма считает одной из главных проблем либерально демократического государства сегодня именно проблему социального неравенства: «Проблемы неравенства будут еще многие годы занимать либеральные общества, потому что они в определенном смысле в контексте либерализма неразрешимы» [9, с. 434]. Главной причиной этому служит экономический эгоизм, который не позволяет людям использовать преимущества рыночной экономики для улучшения жизни всех членов общества, добровольно распределяя излишки производства и сверхприбыли среди малообеспеченных слоев населения [7,44].

Анализ последних исследований и публикаций. Целый ряд западных социальных мыслителей и теоретиков общества постиндустриального типа, таких как Г. Кан [2], Э. Тоффлер [8] и Ж. Эллюль [12], а также отечественных специалистов, таких как В. В. Ильин [1], В. Г. Попов [4] и Я. Л. Романенко-Бурлуцкий [7] обращают внимание на то, что «постэкономическое общество» или «общество изобилия» в рамках «постдефицитной экономики» можно построить в самом недалеком будущем лишь при условии эффективной «работы» капитала на благо всего социума, когда капитал не просто служит средством накопления богатства («мертвым грузом»), но активно используется для улучшения жизни людей, создания общества социалистического типа.

Выделение не решенных ранее частей общей проблемы. В этой связи возникает необходимость обоснования концепции социальной ответственности капитала перед отечественным обществом и государством, которая способна обеспечить максимальную вовлеченность средств производства и финансовых накоплений в те социально-экономические процессы, которые направлены на улучшения жизни всех без исключения граждан нашей страны и учитывали бы специфику отечественного общества.

Цель статьи. Таким образом, главной целью данной работы является поиск основных принципов социально-экономической ответственности держателей капитала, практическая реализация которых позволила бы уменьшить материальное расслоение общества, в полной мере использовать капитал для создания нового общества постэкономического, постиндустриального типа – «общество изобилия», «постдефицитное общество», способное обеспечить всех граждан достаточным уровнем потребления и комфорта, вне зависимости от того, заняты ли они в производстве благ или же нет.

Изложение основного материала. Постиндустриальная экономика в рамках общества «новой формации» действительно открывает широкие перспективы для высвобождения человека из производственного процесса за счет автоматизации и роботизации производства. Профессор В. Г. Попов заявляет:: «...заполнение предприятий автоматизированными системами производства фиксирует высшую границу развития индустриального общества, а компьютерный этап НТР (информационная революция) открывает путь в общество нового – постиндустриального типа (Д. Белл, Э. Тоффлер, Г. Кан и другие)» [4, с. 12].Таким образом, качественно новая ступень технического базиса (индустриального общества) формируется сегодня благодаря процессам НТР, включая автоматизацию и компьютеризацию производства, которая насыщает разные его отрасли робототехническими системами, а это в конечном итоге приведет к почти полному устранению человека из производственного процесса, созданию полностью автоматического, роботизированного производства. Однако научно-технический прогресс сам по себе не приведет к возникновению общества нового, постиндустриального типа, как и не устранит поляризацию богатства и материальное расслоение общества, поскольку «острое неравенство – не просто случайность или естественный закон экономики, оно порождается политикой, и его можно уменьшить, если изменить политику» [10, с. 1]. Вот почему американский мыслитель Л. Мамфорд [3] был одним из первых, кто обратил внимание на то, что политические проблемы невозможно решить с помощью простого роста научно-технического потенциала общества, бесконтрольное и чрезмерное развитие материальных технологий не только не делает общество автоматически лучше, но и может оказывать губительное воздействие на человека. Он заметил, что у своих истоков техника была широко

© Тарханова Н.А., Романенко-Бурлуцкий Я.Л., 2015

ориентирована на жизнь, а в современной нам цивилизации – на труд и на власть. По его мнению, сейчас в мире благодаря технике истинной ценностью стала уже не жизнь сама по себе, а роскошь, обилие материально-технических благ, без которых ничья жизнь уже не обладает никакой действительной значимостью. Подобным образом французский мыслитель Ж. Эллюль скептически относится к идее безусловной ценности научно-технического прогресса, при условии, что тот происходит в отрыве от других факторов человеческой культуры и вне действительных жизненных потребностей самого человека. Он заявляет о принципиальной античеловечности и абсурдности технического развития самого по себе: «Политики и экономисты технократической ориентации на самом деле мечтатели, они «верят» в блистательное будущее технических средств, их вера сродни религии, но с подобной религией мы абсолютно выходим за рамки разумного и впадаем в абсурд» [12, с. 164]. К примеру, мы зачастую производим то, что никому не нужно, лишь в силу того, что имеется техническая возможность для этого, говорит мыслитель, более того, мы производим то, что приносит вред и нам самим, и окружающей природной среде просто потому, что это можно произвести и продать в виду технической возможности и наличного спроса. Научно-технический прогресс многократно увеличивает человеческие потребности, формируя их на основе длительной привычки к использованию тех или иных технических средств, навязывая нам все новые и новые товары, заставляя нас покупать это новое взамен еще вполне работоспособного старого – товары, без которых мы вполне могли бы обойтись (более «продвинутая» бытовая и офисная техника, более модные часы или органайзеры, более «стильные» мобильные телефоны, более респектабельные машины – более, более, более...). Мы совершенно неразумно используем природные и финансовые ресурсы, наша экономика абсурдна, большинство самых современных дорогостоящих изобретений создаются лишь на очень короткое время и являются ничем иным, как просто забавной игрушкой («гаджетом»), которые не отвечают ни одной из существующих потребностей, ни даже чрезмерным желаниям людей [12, с. 160]. Ж. Эллюль утверждает: «Речь идет... о неизбежном разбазаривании ресурсов, провоцируемом техническим прогрессом: в погоне за последней моделью мы без конца меняем аппараты, автомобили, мотоциклы, холодильники, телевизоры, находящиеся в прекрасном состоянии» [12, с. 161]. Экономическая жизнь в нашем мире организована в полном соответствии с техническими средствами, и это заставляет все производительные силы подчиняться навязчивой идее бесконечных технических нововведений, а в результате расхищаются воздух, вода, пространство и время – самые главные элементы и параметры человеческой жизни, которые сами по себе бесценны. Современный человек поглощен техникой и, таким образом, у него не остается времени для духовно-нравственного самосовершенствования, а это приводит к тому, что человек «материализируется», становится более эгоистичным и прагматичным, а также менее чутким ко всему возвышенному и по-настоящему трагичному в жизни других людей. Таким образом, в социальных концепциях современных западных мыслителей главной ценностью для современного общества выступает не техника сама по себе, но «человечные технологии», способствующие возникновению нового «постэкономического», «постиндустриального» общества, которое принесет человечеству мир и процветание, всеобщее материальное изобилие и будет стимулировать развитие неэкономического сектора, традиционных форм взаимодействия людей (семейные отношения, самосовершенствование через всестороннее образование, творчество, соприкосновение с миром высокой культуры).

Постэкономическую перспективу развития общества Г. Кан называет движением к «бесклассовому обществу», «обществу изобилия», в котором развитие кибернетических технологий приведет к тому, что материальные блага перестанут быть лимитированными и станут доступными всем, в таком обществе разрушатся прежние ценности наподобие стремления к работе, успешной карьере и профессиональному успеху. В итоге, в своих взаимоотношениях люди начнут ориентироваться не на материальные, а на внеэкономические ценности, к которым Г. Кан относит, прежде всего, «гедонистические, эпикурейские, гуманистические, светские и иные ориентиры духовной культуры» [5, с. 33]. Рост уровня доходов и свободного времени у людей постэкономического общества поставит на первый план деятельность «четвертого сектора» хозяйства или «обслуживание обслуживания», то есть «социальную службу», общественный сектор. У Э. Тоффлера постэкономическое общество выступает как «общество потребления», в котором «потребление» – это совмещенное производство и потребление благ одним и тем же лицом. Будущее человечества видится футурологу как постэкономическая реальность, в которой два процента населения используют роботов и осуществляют всю необходимую работу по обеспечению оставшихся девяносто восьми процентов, которые не заняты производством подобных благ, но производят для себя [5, с. 35]. Иными словами, автоматизированные фабрики, обслуживаемые очень малым количеством людей, смогут производить огромное количество продукции в самые короткие сроки, обеспечивая каждого жителя планеты определенным прожиточным минимумом независимо от его участия в общественном труде, и сделают безработицу повсеместным, но отнюдь не негативным явлением, поскольку материально обеспеченный человек благодаря наличию свободного времени начнет создавать единичные блага для собственного потребления. Однако в современном мире, даже в условиях роста автоматизации и роботизации производства, говорить о возникновении постиндустриального, постэкономического общества не приходится, поскольку наращивание технического потенциала, и, как следствие, увеличение эффективности производства приводит к еще большей концентрации богатства и не служит целям построения общества социалистического типа (по статистике «Oxfam» с 2009 по 2014 год 80 богатейших людей мира увеличили свое богатство в два раза, если пересчитать их имущество в наличность) [10, с. 1]. Отсюда возникает серьезное противоречие между экономикой «развитых стран» и экономикой стран «третьего мира», между бесконечно обогащающейся финансовой элитой Запада и большим количеством бедных людей в странах Азии, Африки и Латинской Америки, к примеру, Ж. Эллюль утверждает: «Мы находимся в плену совершенно ошибочной экономической мысли и, увы, нужно признать, экономической практики... В «развитых» странах экономика может функционировать лишь, умножая ложные потребности и создавая «гаджет»; в странах третьего мира экономика не может удовлетворить голод и обеспечить минимум благ цивилизации» [12, с. 161]. Французский мыслитель считает, что не может быть

никакого разумного оправдания необходимости баснословно дорогих технических усовершенствований для единичных («эксклюзивных») экземпляров самолетов, кораблей, автомобилей и всего того, чем могут пользоваться лишь представители «привилегированных классов». Огромные расходы на роскошь при условии недостатка финансирования для социально незащищенных слоев общества – вот только один частный пример современного экономико-технического абсурда. Однако в своих выводах Ж. Эллюль идет еще дальше и оказывается вынужденным признать, что современное экономическое положение государств «третьего мира» обусловлено не типом экономической системы в этих государствах, а в первую очередь ускоряющимся темпом научно-технического роста в «развитых» странах. Мировая экономика ориентирована главным образом на производство и сбыт различного рода технических новинок, мирного и военного назначения; именно техника, а не природные ресурсы и сырье считается главной ценностью и имеет наибольшую стоимость. Между тем, для того, чтобы производить более современную технику, в свою очередь, необходимо более совершенное производственное оборудование, построенное на основе самых передовых достижений научно-технической мысли. Огромная скорость технических преобразований в «развитых» странах делает дорогостоящую технику таковой, что она быстро устаревает, а развивающиеся страны в погоне за постоянным техническим обновлением вынуждены тратить все больше и больше ресурсов, что не дает им возможности действительно улучшить свой экономический уровень и качество жизни: «То обстоятельство, что страны третьего мира могли обогатиться за счет нефти в течение десяти лет, но не обогатились, серьезно ставит под вопрос теорию «экономического старта». Очевидно, мы уже вышли за рамки всякой экономической реальности и рациональности, за рамки любой экономической логики» [12, с. 163]. Даже в экономически развитых странах Запада капитал не служит цели построения постиндустриального, постэкономического общества социалистического типа, не делает людей счастливее. Например, Ф. Фукуяма говорит по этому поводу следующее: «Современная экономика, при всей ее невероятной эффективности и инновативности, создает на каждое удовлетворенное желание новое, которое также необходимо удовлетворить. Люди становятся несчастливы не потому, что не могут удовлетворить некоторый фиксированный набор желаний, но потому, что все время возникает разрыв между новыми желаниями и их исполнением» [9, с. 142]. Сегодня без принципов социально-экономической ответственности капитала перед обществом «технико-экономический абсурд» непреодолим, а концепция «постедифицитного общества изобилия» так и останется простой теоретической конструкцией.

Наиболее детально разработанную систему социально-экономической ответственности капитала перед обществом предлагает французский мыслитель Ж. Эллюль, который утверждает, что современный мир переживает позитивный феномен «преображения техники»: процессы автоматизации и информатизации способны мало-помалу сменить ориентацию технического развития и сделать его более гуманным, но подобная «техническая мутация» не вызовет никакого желаемого изменения общества и останется лишь простой теоретической возможностью, если не будет сознательного выбора, решимости и политической воли, способной использовать технику в направлении социализации человеческой жизни. Сегодня возникла острая необходимость практической реализации системы принципов социально-экономической ответственности держателей мирового капитала перед обществом, которая в социальной концепции французского мыслителя включает в себя пять обязательных элементов и носит имя «политико-технической революции». Эта система принципов носит универсальный характер, предполагает кооперацию обществ и государств в мировом масштабе, а потому подходит и для отечественного общества.

Первое, что необходимо, заявляет Ж. Эллюль, это: «Полная перестройка производственных мощностей западного мира с целью оказания даровой – без финансовой заинтересованности, без процентов, без протекционизма, без наставничества, без интервенции, будь то военной или культурной, – помощи «третьему миру» с целью предоставить ему возможность не просто для выживания, но для извлечения всей пользы из западного технического прогресса, для самостоятельного строительства своей истории» [11, с. 149]. Страны «третьего мира» должны в кратчайшие сроки с помощью развитых стран Запада достичь высокого уровня индустриализации, а затем автоматизации и информатизации производства, чтобы весь мир смог перейти на единую полностью автоматическую производственную систему, не нуждающуюся в людях для своего функционирования, ведь конечная цель подобной политико-технической революции – упразднение пролетариата во всемирном масштабе.

Вторым элементом системы социально-экономических преобразований мыслитель называет «добровольную решимость не применять власть и силу в какой бы то ни было форме», а также отказ от военных арсеналов, подавляющих экономику и полную ликвидацию централизованного бюрократического государства. При этом, подчеркивает Ж. Эллюль, не стоит полагать, что без государственной формы общественного устройства человечество не сможет цивилизованно существовать и развиваться, наоборот, именно разросшееся бюрократическое государство порождает больше всего хаоса и неустроенности, поскольку в современном мире государство стало самоцелью, зараженное бездушной и античеловечной идеологией техницизма, оно перестало служить чему-либо другому, кроме самого себя. Французский мыслитель утверждает: «В настоящее время приходится констатировать, что именно бюрократическое государство создает максимум путаницы, беспорядка, замешательства, что, однако, старательно маскируется властями. Отказ от «роста любой ценой», поощрение малых производственных единиц, применение небольших энергий, гибкой методики, культивирование рассредоточенных образов жизни. Совершенно ясно, что все это предполагает сознательный поворот в направлении меньшего потребления, некоторое снижение уровня жизни в пользу качества жизни для всех без исключения и уравнения всех членов общества по доле вкладываемого труда и получаемых доходов» [11, с. 149-150]. И далее мыслитель заявляет, что пока чрезмерное богатство и роскошь не будут признаны порочными для человечества, поскольку неограниченное накопление капитала препятствует справедливому распределению материальных средств среди всех слоев населения, а также искоренению голода и нищеты на планете, до тех пор преимущества автоматизированного производства будут минимальными.

Третий элемент политико-технической революции назван Ж. Эллюлем «диверсификацией занятий и всесторонним развертыванием способностей».

Сюда социальный мыслитель относит расцвет национальных дарований, признание всяческих автономий в сочетании с подъемом образования «деколонизированных» народов. В данном контексте французский специалист настаивает на самоуправлении и малых этничных, и общественно-производственных единиц, и утверждает, что общественные службы не должны быть ничем другим, кроме как службами организации совместных усилий и восполнения того, что не под силу одиночке. Однако, если индивид способен что-то сделать самостоятельно, коллектив должен воздержаться брать на себя его инициативу: «Если эти меры, отменив принуждение любого рода, сделают личную свободу действительной и действенной, если они широко распахнут двери для инициативы каждого и предоставят личностям и группам самопроизвольно выбирать род своей деятельности, то с неизбежностью произойдет отказ от культа эффективности производства как высшей ценности и расцвет всех мыслимых ориентаций» [11, с. 150-151].

Четвертый элемент в комплексе практических мер социально-экономической ответственности капитала – повсеместное сокращение рабочего времени, необходимое для участия в делах организации своего общественного окружения, а также для саморазвития. Футуролог заявляет: «В том, что касается общественно обязательного труда, никаких разговоров о 35-часовой рабочей неделе уже не может быть. Они совершенно устарели. Правы авторы, говорящие о двух часах ежедневной работы. Вот первейшая цель, причем уже сейчас осуществимая, несмотря на вопли реакционеров. В том, что касается производства основных благ, это стало уже возможным благодаря росту автоматизации и информации» [11, с. 150]. Таким образом, продолжает мыслитель, в обществе будущего прогресс должен измеряться не возрастанием числа произведенных ценностей, а количеством сэкономленного человеческого времени.

Пятый и последний элемент политико-технической революции Ж. Эллюля предполагает отмену индивидуальной заработной платы и введение более справедливой системы получения доходов: «Отныне необходимо не рассчитываться за труд заработной платой, а равномерно распределять между всеми членами общества (независимо от того, работают они или нет) ежегодный национальный продукт – богатство, производимое за год автоматизированными и информатизированными заводами» [11, с. 150-151].

Перечисленные пять направлений общественного развития и составляют, по мнению французского философа, систему практических принципов социально-экономической ответственности мирового капитала, единственно возможную гуманную революцию нашего века, которая может привести человечество к «социализму с человеческим лицом». И сущность подобной системы заключается не столько в захвате власти, сколько в использовании позитивных тенденций современной техники, полной ее переориентации в целях создания постиндустриального, постэкономического общества. Для этого, продолжает мыслитель, необходимо, чтобы социализм стал политической волей человечества, а кибернетизация – его орудием: «Наша стратегия: при условии уже достигнутой и осуществленной индустриализации с высоким уровнем производительности труда, что является необходимым предварительным условием социально-технического преобразования, с налаженным широким производством потребительских благ, революционно-освободительный социализм должен сразу же после захвата власти осуществить две операции: положить конец централизованному государству и в то же время с максимально возможной быстротой приступить к самой интенсивной автоматизации всех заводов и фабрик и к самой совершенной информатизации всего, что относится к управлению машинами и труду в области финансов, торговли и обслуживания, с распространением информационных систем на всех уровнях» [11, с. 151]. Однако Ж. Эллюль понимает, что одного лишь широкого внедрения автоматизации и информатизации недостаточно, необходимо также решить ряд основополагающих вопросов: вопросы смысла жизни и новой культуры, вопрос о такой системе организации, которая ни была бы ни принудительной, ни анархической, открывая поле для нового размаха творческой способности. Но, прежде всего, считает мыслитель, измениться должен сам человек, ибо любые позитивные общественные преобразования начинаются с воспитания в людях высокого уровня духовности и нравственности: «Чтобы подойти к социализму с человеческим лицом без технического регресса, чтобы освободить индивида, который спонтанно продолжал бы работать, трудиться в техническом мире, перестав, однако, подчиняться логике технической системы, для этого требуется подлинная мутация человека. Мутация психологическая, идеологическая, нравственная, перестройка всех целей жизни. И это должно произойти в каждом» [11, с. 151-152].

Выводы и предложения. В конечном итоге следует признать, что практическая реализация системы принципов социально-экономической ответственности мирового капитала необходима человечеству сегодня больше, чем когда бы то ни было, поскольку только она способна помочь обществу отказаться от экономического утилитаризма, сделать дальнейшее развитие научно-технического потенциала целесообразным (если одновременно будет возрастать его позитивная преобразующая социальная роль), переключить энергию общества с сугубо технических на духовные цели, прийти к настоящей гуманизации техники и власти. Подобным образом и Ж. Эллюль полагает, что человечество стоит перед выбором, и от нашего решения зависит то, каким окажется наше будущее – то ли постиндустриальным социализмом, то ли пантехническим тоталитаризмом: «Пока еще нельзя сказать, что политико-техническая революция стала уже абсолютно невозможной. Это вопрос исторического момента, исторического шанса. В ходе истории бывают моменты сложного переплетения таких сил и обстоятельств, которые, по-видимому, в одинаковой мере способны привести к катастрофе, и к скачку вперед. На мой взгляд, сейчас – причем, как кажется, на непродолжительное время – мы вышли к развилке исторического пути, к месту возможного пересечения между свободным социализмом и кибернетизацией общества» [11, с. 150]. Сегодня у человечества есть шанс создать такое относительно совершенное общество, о котором в прошлом люди могли лишь мечтать: общество, в котором больше не будет голода и нищеты, в котором исчезнет расслоение на богатых и бедных, и все без исключения люди получат свободу творческой самореализации», – считает немалое количество мыслителей технократической ориентации. И хотя социальные концепции идеологов постиндустриального, постэкономического общества или «общества изобилия», «постдефицитной экономики» следует считать в определенной мере утопическими, однако любой

шаг на этом пути уже способен принести положительные результаты самому обществу, а любой принцип социально-экономической ответственности капитала, нашедший практическую реализацию в действительности, сделает наше общество более справедливым.

Список литературы:
1. Ильин В. В. Магия денег. История, философия, жизнь: монография / В. В. Ильин. – К.: УБД НБУ, 2011. – 590 с.
2. Кан Г. Грядущий подъем: экономический, политический, социальный // Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – С. 169-205.
3. Мамфорд Л. Миф машины. Техника и развитие человечества. – М.: Логос, 2001. – 723 с.
4. Попов В. Г. Техноцентризські контури майбутнього. – Макіївка: ДонНАБА, 2008. – 42 с.
5. Попов В. Г. Философия истории на пороге нового тысячелетия. – Донецк: SELBST/PWG, 2001. – 71 с.
6. Райзберг Б. А. Основы экономики: учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 408 с.
7. Романенко-Бурлуцкий Я. Л. Конец времен: проблема общественно-исторического финализма в современной философии истории и социальной философии. Т. 2. Оптимистические перспективы человечества. – Донецк: Норд Пресс, 2014. – 110 с.
8. Тоффлер Э. Шок будущего. – М.: «АСТ», 2002. – 557 с.
9. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. – М.: «Ермак», 2004. – 588 с.
10. Эллиотт Л., Пилкингтон Э. Половина мировых богатств находится в руках 1% населения Земли. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.inopressa.ru/article/19jan2015/guardian/oxfam.html
11. Эллюль Ж. Другая революция // Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – С. 147-152.
12. Эллюль Ж. Технологический блеф // Философские науки. – М., 1991. – № 9. – С. 150-178.

Тарханова Н.О., Романенко-Бурлуцький Я.Л.
Донбаська національна академія будівництва і архітектури

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КАПІТАЛУ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СВІТУ

Анотація
У даній статті розглядається проблема соціально-економічної відповідальності власників світового капіталу перед суспільством. Здійснюється пошук системи практичних принципів здатних зменшити матеріальне нерівність і зробити розподіл національного багатства більш ефективним і справедливим. Аналізуються умови та теоретичні передумови створення товариства соціалістичного типу на основі новітніх технологій постіндустріального світу.
Ключові слова: суспільство постіндустріального типу, постекономічне суспільство, постдефіцитна економіка, суспільство достатку, принципи соціально-економічної відповідальності.

Tarkhanova N.A., Romanenko-Burlutskiy J.L.
Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

SOCIO-ECONOMIC RESPONSIBILITY OF CAPITAL IN THE MODERN POST-INDUSTRIAL WORLD

Summary
In this article, we consider the problem of socio-economic responsibility of holders of global capital to the society. In addition, we search the system of practical principles can reduce material inequality and make the distribution of national wealth more efficient and equitable. We analyze the conditions and theoretical prerequisites for the creation of a socialistic pattern of society based on the newest technologies of the post-industrial world.
Keywords: the post-industrial society-type post-economic society, after deficit economy, the affluent society, the principles of socio-economic responsibility.

УДК 1(091)(470)

ІСТОРИЧНА СВІДОМІСТЬ В ДОБУ РЕНЕСАНСУ ТА РЕФОРМАЦІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Шакун Н.В.
Чернігівський національний технологічний університет

Досліджено філософське осмислення історії в добу Ренесансу та Реформації. Показано, що українська філософсько-історична думка XIV–XVIII ст. формувала історичну свідомість і впливала на соціально-історичне життя українського народу. Авторка вважає, що в добу Ренесансу особливо активізувалось освоєння українськими мислителями надбань західноєвропейської філософії. Доведено, що вітчизняна філософсько-історична думка цього періоду в цілому не відрізнялася від західноєвропейських підходів, проте мала свої особливості. Розкрита роль історії як чинника піднесення самосвідомості та збереження культурної самобутності українського народу
Ключові слова: історична свідомість, історія, Ренесанс, Реформація, бароко, гуманізм.

Постановка проблеми. Проблема збереження ідентичності кожного народу загострює потребу осмислення історії у філософському контексті. Формування історичної свідомості сприяє збереженню національної самобутності, слугує запорукою інтеграції спільноти в світове співтовариство. Важливим елементом історичної свідомості є знання про досвід осмислення історичних подій та явищ, накопичений в умовах соціально-економічних, культурних, цивілізаційних змін. Доба Ренесансу є показовою у плані появи нових зразків осмислення цілого кола філософсько-історичних проблем. Аналіз історичної свідомості даного культурного періоду дозволить виявити особливості вітчизняної філософсько-історичної думки та з'ясувати її місце в європейському філософському контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософський аналіз осмислення історії та еволюції історичної свідомості в різній мірі здійснили такі вітчизняні вчені, як В. Андрущенко, А. Бичко, І. Бичко, І. Бойченко, П. Гнатенко, В. Горський, В. Лісовий, В. Лук'янець, М. Михальченко, І. Огородник, М. Попович, О. Соболь, В. Табачковський, М. Ткачук, Т. Ящук та ін. Світоглядно-філософські особливості доби Ренесансу та Реформації в Україні стали предметом ґрунтовних досліджень Г. Горак, М. Кашуби, В. Литвинова, В. Нічик, Я. Стратій, В. Шевченка. Водночас, маловивченою залишається вітчизняна філософсько-історична думка XV–XVIII ст., яка формувала історичну свідомість і впливала на соціально-історичне життя українського народу. Тому **мета нашого дослідження** – з'ясувати основні тенденції осягнення історії в ренесансно-реформаційну добу та виявити особливості відображення подій та явищ суспільного життя в свідомості українських гуманістів.

Виклад основного матеріалу. Філософський аналіз історичної свідомості періоду Ренесансу і Реформації в Україні не можливий без урахування специфіки соціокультурної та політичної ситуації означеної доби. Зовнішньополітичні умови того часу (монголо-татарська навала 1240–1320 рр., а потім окупація Литовсько-Польською державою українських земель), призвели до втрати власної державності, актуалізували проблему збереження ідентичності українського народу, спричинивши при цьому радикальні зміни практично в усіх сферах життя українців.

Погоджуючись з тим, що «термін «Ренесанс» (Відродження) насамперед характеризує філософську думку доби, що опосередковує перехід від середньовічної культури до часу, позначеного пануванням модерної культури» [1, с. 46] відзначимо світоглядно-філософські особливості цієї доби в Україні, котрі пов'язані з культурою українського (козацького) бароко. Так, відомо, що філософія Ренесансу, сформувавшись на ґрунті італійського гуманізму (тобто як альтернатива церковності), вплинула на духовну сферу всіх європейських народів, набувши при цьому національних відтінків. Підґрунтям появи нових філософських ідей в Україні були як взаємодія із новими надбаннями західноєвропейської філософської думки, так і функціонування власних, вітчизняних, філософських інтенцій, котрі продовжували й розвивали традицію філософської думки часів Київської Русі.

Саме в добу Ренесансу активізувалося освоєння вітчизняними мислителями надбань західноєвропейської філософської думки та участь українців в загальноєвропейському філософському процесі. Сприяло цьому як поширення на українських теренах перекладних творів з логіки, медицини, математики, астрології, так і навчання східноєвропейської молоді в західноєвропейських університетах. Скажімо, впродовж XV–XVIII століть за кордоном навчалося близько п'яти тисяч осіб з України, Білорусії й частково з Росії [7, с. 33–34].

Особливий вплив на формування історичної свідомості означеної доби чинили ідеї ренесансного неоплатонізму, який проявився у своїх головних різновидах: містиці та пантеїзмі [5, с. 156]. Причому натуралістичний пантеїзм ґрунтувався на принципі єдності Бога і світу, утверджуючи ідею цінності земного світу. Містичне ж осягнення дійсності виявлялося у двох різновидах: єретичній (пантеїстичній) містиці та ортодоксальному релігійному містицизмі. Пантеїстична містика спиралася на визнання наявності в людині Божої частки, через що людина за своєю природою вважалась досконалим творінням Бога, котре своїми земними діяннями має підтверджувати власне високе походження.

Навпаки, ортодоксальний релігійний містицизм наполягав на поширенні «єдино вірного» (релігійного) тлумачення подій земного життя, постулюючи догмат пасивності людини та передвизначеності всіх подій Божою волею. На підставі належності до тієї чи іншої течії М. Кашуба розділяє діячів XVI–XVII ст. на два табори. Символом першого дослідниця вважає І. Вишенського, який «наполягав на необхідності духовного вдосконалення у келії монастиря чи печери, ізоляції від світу з його принадами і намаганні «дотиснутися до Христа» [5, с. 157]. До цієї течії вона відносить також Йова Княгинецького, Віталія з Дубна, Ісайю Косинського та Йова Почаївського (Железа).

Загалом же атмосферу Ренесансу в Україні, на думку М. Кашуби, творили представники другого табору – подвижники, котрі організували брат-

© Шакун Н.В., 2015

ський рух, книговидавці, поети, письменники. Це Юрій Котермак з Дрогобича, Лукаш з Нового міста, Павло Русин із Кросна, Станіслав Оріховський-Роксолан, Іван Туробінський-Рутенець та ін.. Під впливом провідних ідей гуманізму, що наголошували на усвідомленні унікальності та гідності людського життя, акцентували активну присутність людини у поцейбічному світі, теоретики Ренесансу спрямовують свої зусилля на аналіз та оповідь про проблеми людини та світу. Історія в цьому аспекті набуває надзвичайну актуальність для українських інтелектуалів в умовах несприятливої зовнішньота внутрішньополітичної ситуації в Україні (польсько-литовська експансія, татарські набіги, зазіхання Росії, суспільно-політичні чвари).

Особливо очевидною значущість суспільно-політичних знань як про давні часи, так і про сьогодення проявилася в період національно-визвольної боротьби українського народу проти польського панування в 1648–1657 рр. під проводом гетьмана Б. Хмельницького. Вона потребувала концентрації і велетенської потуги фізичних та інтелектуальних сил нації, про що свідчив і той факт, що майже всі студенти й викладачі Києво-Могилянської академії влилися в козацько-повстанську армію Б. Хмельницького, ідеологічно цементували її військову й державотворчу дієздатність.

Варто відмітити, що спеціальних праць, присвячених питанням філософського осмислення історії в ренесансно-реформаційний період в Україні, не було. Однак народний епос, агіографічні, мемуарні, літописні, полемічні, публіцистичні праці даного періоду являють собою не тільки сукупність оповідей (історію), але включають і спроби його філософської інтерпретації.

Висвітлення подій та явищ суспільного життя у творах українських гуманістів набуває переважно форми локальних описів «славетних діл», «звитяжств», «тріумфів», «героїчних діянь», «подвигів ратних» тощо. Скажемо, поема Аноніма «Про вибиття татар перекопських під Вишнівцем року 1512-го» спеціально присвячена переможній битві війська Костянтина Острозького з татарами. Автор побіжно звертає увагу на невизначеність причини події, не прагнучи осмислити її у контексті загальної динаміки суспільних подій. Але для уникнення спонтанності у взаєминах із татарами, автор обґрунтовує необхідність раціонального об'єднання національних сил в боротьбі проти татарського засилля, що концентровано втілилось у твердженні: «сила в кулаці, не в окремих пальцях» [2, с. 66]. Таким чином, автор визнає, що впорядкування невизначеності, хаосу буття підвладне в Україні лише людям. Важливо зазначити, що характер подій людського життя Анонімом нерозривно пов'язується з їхньою, тобто з людською, а не Божою волею. Тому він переконаний, що «брати наші нарікають та у відчаї плачі до небес здіймають, а надію лиш на нас бідні покладають» [2, с. 6-7].

В іншому творі анонімного автора «EPICEDION, себто вірш жалобний про благородного й вічної пам'яті гідного князя Михайла Вишневецького» зустрічаємо розуміння суспільної функції дієписців, що «славлять на весь світ подвиги великі» [1, с. 20]. Автор усвідомлює, що оповідь про подію, тобто її історія, є певною мірою обмеженою, суб'єктивною, її особливість полягає в тому, що до неї неможливо «ні додать, ні вкоротить – діло завершилось» [1, с. 20]. Тому, будучи впевненим у завершеності своєї оповіді про здійснене діло, автор наголошує на правдивості особисто написаного та наполягає на необхідності розрізнення правди та вимислу. Це значить, що з XV-го ст. в історії починають вбачати не тільки моральне повчання, що підтримує традицію. Історія вже постає репрезентантом істини, бо вважається, що правдиве висвітлення подій для «нинішнього віку» є настільки ж важливим, наскільки важливі ліки для хворого, котрий вкрай їх потребує.

Привертає увагу той факт, що у світлі поширення ренесансних ідей, українські оповідачі XV–XVII ст. все більше відходять від теологічної проблематики, зосереджуючись на дослідженні багатоманіття виявів людської життєдіяльності. Концентрація уваги на «земній» історії призводить до розширення горизонту її змісту. Так, в оповідях значне місце починає відводитися описам природнокліматичних та географічних умов, тваринного та рослинного світу, аналізу етнічного та соціального складу населення, характеристиці суспільних відносин, побуту, торгівлі, ремесел тощо (наприклад, збірка епіграм ієромонаха Климентія, «Похвала місту Острогу» Симеона Пекаліда).

Своєрідний апогей ренесансного осмислення історії українськими філософами XV ст., на наш погляд, репрезентований доробком Ю. Котермака-Дрогобича. Так, у «Прогностичному судженні про 1478 рік» філософ вибудовує таку версію інтерпретації суспільного поступу, за якою все людське життя виявляється підпорядковане не сліпому провидінню, а небесним законам. Подібно до києворуських літописців, які внутрішні усобиці, нашестя чужинців пов'язували астрологічно з дією небесних світил (скажемо, Київський літопис мовить про появу знамення на небі, як сигнал кровопролиття), Ю. Дрогобич причини речей у світі також пов'язує із силою та взаємовідносинами зірок [4, с. 177]. На думку мислителя, історія, як оповідь про життєвий шлях людей, виявляється, неможливою без уміння узгоджувати свою мету із подіями не небі, умінняураховувати небесні впливи.

Разом з використанням світоглядно-астрологічних ідей язичництва, прикметною рисою історичної творчості вітчизняних гуманістів доби Ренесансу і Реформації було звертання і до античної тематики. По суті, це стало подальшим поверненням до язичницького плюралізму, який ми бачимо у Ю. Дрогобича, але вже не в східно-астрологічному, а в греко-римському варіанті. Учасниками української історії стають, зокрема, такі боги, як Марс, Зевс, Кліо тощо [див. 4].

Одночасно з цим посилюється в середовищі українських гуманістів і увага до вітчизняного філософського розуміння історії, що проявлялося в актуалізації києворуського літописно-філософського спадку. Останній, в умовах пошуку в XV–XVI ст. шляхів збереження ідентичності українського народу, активно залучається до творчого доробку мислителів. Тому український Ренесанс в світоглядних питаннях історії проявився у повороті думки до спадку Київської Русі, в той час як західний Ренесанс акцентував звертання («відновлення») до греко-римських наук і мистецтв.

Ще далі, ніж вказані вище автори, рухається в з'ясуванні витоків історії українства Станіслав Оріховський-Роксолан, котрий, маючи блискучу європейську освіту, звертається до необхідності переосмислення вітчизняної спадщини в цілому. Коріння історії українського народу, на думку мислителя, криється не в сумнівних нащадках біблійного Ноя, а в скіфо-сарматській добі. Причому, по суті, першими історикати давньої України Ст. Оріховський-Роксолан називає скіфських філософів Токсаріса та Анахарсія Скіфського [8, с. 153], котрі жили в VI ст. до нової ери.

Варто у зв'язку із викладеним вище підкреслити, що наприкінці XVI-го й початку XVII-го століть під впливом західноєвропейської Реформації в Україні також поширився реформаційний рух, який істотно вплинув на філософське розуміння історії. Якщо в країнах Західної Європи історія в реформаційній інтерпретації набувала форми повернення або боротьби за відновлення первісного християнства, то в Україні реформаційність в розумінні історії проявилася в акцентуванні оповідей та поширенні «казань» (проповідей) в межах православно-релігійного руху за відновлення києворуського сповідання віри, боротьби проти уніатства й католицизму, спротиву польсько-литовській владі та у відстоюванні права на власну державність та національну гідність.

Причому в умовах соціокультурної ситуації, що склалася в Україні XVI–XVII ст., історія, як фіксоване й збережене знання про минувшину й сучасність, набувала особливу значущість. У філософському й політичному планах вона виявилась вагомим чинником піднесення національної самосвідомості, стаючи предметом уваги з боку інтелектуальної громадськості. Прагнення осмислити, впорядкувати та зберегти для прийдешніх поколінь інформацію про суспільно-політичні відбулі події спричиняє в Україні появу нової хвилі літописів, дієписців, «хронографів», «хронік» тощо, котрі збагачують історію України.

Важливим аспектом з'ясування специфіки тлумачення історії в українській філософській думці XVI–XVII ст. є ще і той факт, що з появою братських шкіл, друкарень, Острозького, Київського колегіуму та слов'яно-латинських шкіл в Новгород-Сіверську та Чернігові започатковується регулярне академічне осмислення суспільних подій. Варто зауважити, що в Україні викладання історії «як предмета» вперше почалося в Чернігівському колегіумі, який був створений з ініціативи та за участю архієпископа І. Максимовича. Професори колегіуму займалися переважно питаннями, що стосувалися практичного життя людини: етикою, естетикою, політикою, історією та ін. [6, с. 141]. При чому історія, як оповідь про моральні вчинки, входила до курсу риторики, але, вважалося, мала свої особливості. В осягненні історії передній план посіла, насамперед, патріотична героїка та ідеї просвітницького змісту, історія вважалась «дзеркалом славних подій», а суспільна функція історика вбачалась у формуванні історичної свідомості – уславленні справ предків, оспівуванні прикладів для слави тощо.

Висновки. Погляди на історію в ренесансно-реформаційну добу свідчили про спроби українських мислителів здійснити культурний синтез, поєднання середньовічних та ренесансних елементів. Історія починає розумітися не як богонатхненна дія, а як оповідь про події, створена автором-дослідником і представлена сукупністю хронологічно-послідовних дат. Сама оповідь про різноманітні вияви людської життєдіяльності постає репрезентантом істини, яка була прихована в бутті і яку, нібито, відкриває оповідач. Причому з відходом від теологічної проблематики основна увага дослідників концентрується на земній історії, що сприяє розширенню горизонту її змісту. Більше того, історія усвідомлюється чинником формування відчуття спільних історичних коренів народу та засобом аргументації сучасності.

Розробка даної теми свідчить про наявність значних перспектив в галузі філософсько-історичних досліджень. Зокрема, заслуговує на увагу розширення дослідницької сфери і з точки зору використання нових джерел, і з точки зору виявлення в них нових змістовно-смислових акцентів.

Список літератури:

1. Анонім. EPICEDION / Анонім // Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія: У 2 ч. – К.: Наукова думка: Основи, 1995. – Ч. 2. – С. 20–39.
2. Анонім. Про вибиття татар перекопських під Вишнівцем року 1512-го / Анонім // Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія: У 2 ч. – К.: Наукова думка: Основи, 1995. – Ч. 2. – С. 5–10.
3. Горський В. Історія української філософії / В. Горський. – К.: Наукова думка, 2000. – 286 с.
4. Дрогобич Ю. VERBA MAGISTRI: пророцтва і роздуми / Ю. Дрогобич. – Дрогобич: Вимір, 2001. – 343 [2] с.
5. Кашуба М. Утвердження українського Ренесансу / М. Кашуба // Філософська думка. – 2001. – № 4. – С. 153–157.
6. Мащенко С. Українські мислителі XVII–XVIII століть на Чернігово-Сіверщині / С. Мащенко. – Чернігів: Чернігівські обереги, 2003. – 155 с.
7. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори / В. Микитась. – К.: Абрис, 1994. – 288 с.
8. Українська література XIV–XVI століть: Апокрифи. Агіографія. Паломницькі твори. Історіографічні твори. Полемічні твори. Перекладні повісті. Поетичні твори / Вступ. ст. і ред. В. Микитась; упоряд. В. Колосової. – К.: Наукова думка, 1988. – 600 с.

Шакун Н.В.
Черниговский национальный технологический университет

ИСТОРИЧЕСКОЕ СОЗНАНИЯ В ЭПОХУ РЕНЕССАНСА И РЕФОРМАЦИИ: УКРАИНСКИЙ КОНТЕКСТ

Аннотация
Исследовано философское осмысление истории в эпоху Ренессанса и Реформации. Показано, что украинская философско-историческая мысль XIV – XVIII вв. формировала историческое сознание и влияла на социально-историческую жизнь украинского народа. Автор считает, що в период Ренессанса особенно активизировалось освоение украинскими мыслителями достояния западноевропейской философии. Доказано, что отечественная философско-историческая мысль этого периода в целом не отличалась от западно-европейских подходов, но имела свои особенности. Расскрыта роль истории как фактора подъема самосознания и сохранения культурной самобытности украинского народа.
Ключевые слова: историческое сознание, история, Ренесанс, Реформация, барокко, гуманизм.

Shakun N.V.
Chernihiv National University of Tehnology

HISTORICAL CONSCIOUSNESS IN THE PERIOD OF THE RENAISSANCE AND THE REFORMATION: UKRAINIAN CONTEXT

Summary
Philosophical comprehension of history in the period of the Renaissance and the Reformation has been investigated It has been shown that Ukrainian philosophical-historical opinion of the XIV–XVIII th centuries formed historical consciousness and influenced social-historical life of the Ukrainian people. The author believes that in theRenaissance period the mastering of West European philosophical idea achievements by the Ukrainian thinkers especially activated. It has been proved that domestic philosophical-historical opinion of this period on the whole did not differ from West European approaches, however, it had its own peculiarities. The role of history as the factor of consciousness rising and storing the Ukrainians' originality has been revealed.
Keywords: historical consciousness, history, Renaissance, Reformation, Baroque, humanism.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811.161.1:296.45:81'38

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ РЕЧЕВОГО ЖАНРА ПРАВОСЛАВНОЙ ПРОПОВЕДИ: ПОДХОДЫ, ПРОБЛЕМАТИКА, ТЕНДЕНЦИИ

Бабанина А.С.
Запорожский национальный университет

В статье рассмотрены новейшие подходы к изучению православной проповеди в лингвистическом аспекте. Выполнен обзор современных научных работ по данной проблематике. На основе обобщения и систематизации проанализированного материала сделаны выводы о специфике речевого жанра православной проповеди. Выявлены базовые жанрово-коммуникативные особенности православной проповеди. Определены перспективные направления дальнейших исследований православной проповеди как лингвистической реалии.

Ключевые слова: проповедь, речевой жанр, коммуникативная организация, говорящий, собеседник, стилистика, средства речевой экспрессии.

Постановка проблемы. Православная проповедь представляет собой социокультурный феномен с более чем двухтысячелетней историей. Призыв ко спасению [9], составляющий основу содержания проповеди, реализуется в разнообразных формах, которые появлялись и развивались на протяжении всего этого длительного периода. В настоящее время православная русскоязычная проповедь все чаще становится объектом гуманитарных исследований в связи с пересмотром взглядов на значение религии в жизни общества вследствие глубоких социальных потрясений, которые произошли на территории бывшего СССР во всех сферах деятельности и основывались на изменениях мировоззренческих позиций и человеческого сознания вообще.

Анализ последних исследований и публикаций. Научный интерес к церковно-религиозному стилю современного русского литературного языка и его жанрам проявился в 90-е годы XX века. Начиная с этого времени и по сей день проводятся лингвистические исследования речевого жанра православной проповеди, среди которых – труды И.А. Крыловой, О.А. Прохватиловой, Е.С. Худяковой, В.А. Бурцева и др. Тенденция к многоаспектности языковедческого изучения проповеди сформировалась на фоне незавершенных дискуссий вокруг определения базовых понятий и терминологии. В связи с этим возникает потребность в работах обобщающего и систематизирующего характера, что определяет актуальность данной статьи.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Проповедь требует многоаспектного изучения в языкознании. Тенденции ее лингвистического описания формируются в рамках исследования церковно-религиозного стиля современного русского литературного языка. В работах по данной проблематике сложилось представление о проповеди как о жанре коммуникации в особой – религиозной – сфере, проанализированы прагматические категории адресата, адресанта, функций, целей и задач общения, конситуации и т.д.; проповедь рассматривается как жанр, как тип текста, как коммуникативный акт и излагаются вопросы риторики, прагматики, стилистики, многоуровневой организации языка, проповеднического идиостиля.

Объектом данного исследования является православная проповедь в лингвистическом осмыслении, отраженном в трудах современных ученых, прежде всего в диссертациях по русскому языку и в публикациях по соответствующей тематике. Фокус научных интересов авторов этих работ, круг рассматриваемых вопросов, направления языковедческой мысли и тенденции ее развития определяют предмет исследования.

Цель статьи. Главной целью этой работы является обобщение и систематизация филологических знаний о жанре проповеди, которые составят базу для дальнейших исследований, выявление онтологической специфики проповеди как лингвистической реалии, определение проблем и перспектив развития изучения православной проповеди в лингвистическом аспекте.

Изложение основного материала. В ряде научных работ рассматриваются собственно языковые особенности проповеди. Религия как особая форма сознания стимулирует вербальную деятельность, одним из результатов которой становится порождение текста. Анализ языка проповеди позволил определить особенности его поуровневой организации, дифференцировать общеязыковые и стилеобразующие элементы, средства речевой экспрессии.

Т.В. Ицкович рассматривает православную проповедь как жанр и тип текста церковно-религиозного стиля современного русского языка [7; 8] и анализирует текстовые категории темы, композиции, времени, пространства и тональности. Они представлены как автономные, но взаимодействующие функционально-семантические общности с ярко выраженной полевой структурой.

Категория темы отражает реальность, опосредованную говорящим в соответствии с общим замыслом. В проповеди взаимодействуют духовная (концептуальная) – основная – и предметная (предметно-сакральная, профанная, ситуативная) темы. Тему эксплицируют лексические номинации основных вероучительных понятий (*вера, грех, покаяние* и т.д.), антропонимы *(Петр и Павел)*, топонимы *(Вифлеем, Назарет)*, обозначения лиц по профессии *(мытарь, сотник, воин)* и социальному статусу *(вдова, нищий)*, реалий современности *(наш город, телевизор, детский сад и школа)*, фразеологические сочетания и речевые штампы *(рабочее место, гражданский брак)*, «мы-фрагменты» (личные и возвратное местоимения, существительные с собирательной семантикой – *народ, люди, прихожане*), обозначения, связанные с поводом произнесения проповеди (наименования праздников, пространственно-временные обозначения – *сегодня, здесь, сейчас*) [7, с. 132-134]. Тематические номинации и их синонимические замены могут быть распределены по всему тексту или концентрироваться в определенных фрагментах, формируя тематические блоки.

В композиции проповеди отражены особенности расположения тематических комплексов. Схемы построения проповеди могут быть различными, но логика тематического развития подчинена главному принципу – от предметной сферы, которая создает почву для поучения и назидания, к концептуальной, в рамках которой оно реализуется [7, с. 138].

Категории времени и пространства обладают в проповеди изоморфной организацией и соотносятся

© Бабанина А.С., 2015

с тематикой. Их содержание составляют соответственно дихотомии временного – вечного, небесного – земного. Различаются объективно-событийное, объективно-профанное, объективно-ситуативное и концептуальное время и пространство.

Средствами выражения темпоральной семантики в проповеди являются: видовременные формы глаголов; числительные датировки (*памятно избавление нашей земли милостью Божией Матери от владычества поляков в 1612 году; весь народ и воины три дня постились* – арх. Кирилл (Павлов)); слова и словосочетания со значением времени (*многовековой опыт, народная традиция, тогда, затем, снова*); имена собственные, имена исторических лиц, наименования их социального статуса (*князь Святослав, святой Андрей*); проспекции и ретроспекции (*вспомните, как..., а после, как мы знаем, произойдет..., вспомните события, которые предшествовали этому...*); личные и возвратные местоимения, эксплицирующие хронотоп «здесь и сейчас»; номинации, обозначающие события того или иного периода истории или современности [7, с. 138-141].

Категория пространства эксплицируется посредством использования в тексте географических названий и обозначений сторон света (*Красное море, Рим, Курск, восток*), предлогов и глаголов пространственного перемещения (*пришел, отыскивал, направлялся*), обстоятельств и обстоятельственных придаточных (*в том городе, в тех местах, где...*), пространственных номинаций (*здесь, храм, торжественная обстановка*), образов-символов (*путь*) [7, с. 141-143].

Текстовая категория тональности проявляется как взаимодействие «частных семантических сфер эмоциональной оценки, интенсивности и волеизъявления, при ведущей роли эмотивной составляющей» [6, с. 67]. В проповеди она характеризуется по вектору адресованности. Различаются базовые тональности – благоговейная (направлена на Бога), учительная, беседная (направлены на прихожан) – и дополнительные – индивидуально-авторская (отражает авторскую эмоциональность и связь с субжанром проповеди и целевая (обусловлена конституативно, может быть покаянной, праздничной, обличительной). Благоговейная тональность эксплицируется преимущественно лексически (церковно-религиозная, архаически-возвышенная, эмоционально-оценочная и общекнижная лексика, цитирование религиозных текстов), учительная – морфологически (использование глагольных конструкций с семантикой долженствования), беседная – синтаксически (мы-конструкции и средства диалогизации: риторические вопросы, восклицания, обращения) [7, с. 144].

Композиционно-тематические блоки, репрезентующие концептуальную и объективную сферы, соотносятся соответственно с концептуальным и объективным хронотопом. Тональность выполняет при этом важную интегрирующую функцию, поскольку она связана как с другими текстовыми категориями, так и с компонентами коммуникативного акта: «с тематическим развитием текста проповеди (благоговейная тональность соотносится в основном с духовной и предметно-сакральными темами), ...с адресатом (учительная, беседная), адресантом (индивидуально-авторская тональность) и ситуацией общения (целевая тональность)» [7, с. 145]. Так достигается единство реализации категорий и комплексное выражение их частных значений в рамках конкретного текста.

Исследование идиостиля проповедника стало следующим шагом в научной работе Т.В. Ицкович [6]. Соотношение текстовых категорий и варьирование средств выражения их значений различно в проповедях разных авторов. При таком подходе становится возможным учет не только экстралингвистических, но и собственно языковых отличий произведений этого жанра [6, с. 65].

О.А. Прохватилова определяет проповедь как ядерный жанр церковно-религиозного (в терминологии О.А. Прохватиловой – религиозного) стиля, в котором проявляются все его признаки: совокупность различных видов коммуникации, особый тип соотношения позиций говорящего и слушающего, диалогичность, сочетание функций воздействия и сообщения, синтез элементов церковнославянской и русской языковых систем [17]. Жанр проповеди реализуется в коллективной коммуникации, свободно функционируя и в условиях массовой коммуникации. Гиперкоммуникация, возможная исключительно в данной сфере общения, проявляется в проповеди при цитировании религиозных текстов [17]. Многомерность отражения статусных отношений участников общения исследователь предлагает рассматривать в вертикальной (Бог – люди) и горизонтальной (пастырь – паства) плоскостях: «в первом случае отношения проповедника и слушающих характеризуются как равноправные, тогда как во втором – наблюдается зависимость адресата от субъекта речи» [17]. На наш взгляд, приведенная схема отношений по вертикали отражает точку зрения проповедника, хотя и в этом случае можно говорить не о равноправии, а о максимальном сближении позиций говорящего и собеседника. Точка зрения адресата здесь не учтена, хотя она является определяющим фактором для дифференциации жанровых разновидностей проповеди. Так, храмовая проповедь представляет собой монолог, обращенный к внимающей аудитории. Непрерывность речи проповедника обеспечивается тем, что, с точки зрения рядового прихожанина, вертикаль статусных отношений выглядит так: Бог – священник – народ, поэтому встречные вопросы, комментарии и замечания со стороны слушателей неуместны. С другой стороны, все это может в определенной степени присутствовать в проповеди миссионерской или публицистической (например, в форме интервью). Здесь точка зрения адресата на вертикаль статусных отношений зависит прежде всего от степени воцерковленности, а также от общего уровня культуры и воспитания.

Внешняя диалогичность (актуализация «ты»-сферы высказывания) в жанре проповеди реализуется при использовании обращений, вопросительных и повелительных предложений, вопросно-ответных единств; внутренняя диалогичность (указание на «я»-сферу) возникает с передачей в различных формах чужой речи; глубинная диалогичность (смена речевой позиции говорящего и проявление Особого Субъекта) проявляется при цитировании религиозных текстов.

Взаимодействие в проповеди функций сообщения и воздействия способствует «реализации просветительской и дидактической направленности» [16], что характерно для текстов церковно-религиозного стиля. Употребление проповедником средств выразительности связано их полифункциональностью. Тропы и риторические фигуры – это вспомогательное, подчиненное содержанию средство, способствующее прежде всего наглядному и образному изложению сложнейших богословских вопросов и упрощающее их восприятие разнородной аудиторией. По наблюдениям О.А. Прохватиловой, средства выразительности в проповеди, как правило, употребляются не спонтанно, а подчинены особой организации; зонами их наибольшей концентрации являются вступление, нравственное приложение и заключение [14]. О.А. Прохватилова прослеживает взаимосвязь системы выразительных средств и композиции в проповеди и молитве. По ее мнению,

важнейшими принципами речевой организации здесь являются бинарность и симметрия, широко представленные в древнерусских текстах и сохранившиеся только в жанрах церковно-религиозного стиля. Бинарность – частный случай симметричного расположения фрагментов, более свойственный молитве. Симметричность реализуется в проповеди разноуровневыми средствами – лексическими, синтаксическими и интонационными. Так, лексические повторы и синтаксический параллелизм, анафоры и эпифоры организованы по принципу зеркальной симметрии, а соотношение минимальных интонационно-смысловых отрезков представлено и зеркальной, и параллельной симметрией.

Анализируя форму и содержание православной проповеди, О.А. Прохватилова приходит к выводу о том, что этот жанр церковно-религиозного стиля является риторическим идеалом современного русского языка. В первую очередь это связано с «мощным нравственно-этическим и лингвистическим потенциалом ... проповеди, в звучании которой находят отражение ... доброжелательность, искренность, спокойствие, отказ от крика, грубости, несдержанности» [16, с. 4]. Идея соборности, значимая для православного сознания, эксплицируется при употреблении проповедником мы инклюзивного и императивов совместного действия. Принцип симметрии О.А. Прохватилова рассматривает как высшее проявление гармонии, единства этических и эстетических категорий, что отличает русскую культуру, в том числе и речевую [16, с. 4].

М.Б. Расторгуева и Ю.Т. Листрова-Правда анализируют семантические и коммуникативные характеристики проповеди: тематику, диктумное содержание, модусную рамку, коммуникативную цель, образ автора, характер адресата, стилистические особенности [11, с. 49]. Авторы делают вывод о дифференциации жанров проповеди и послания. Во-первых, для проповеди характерно тематическое разнообразие, тогда как тематику послания определяют наибольшие религиозные праздники. Это обусловливает различия в диктумном содержании (вероятно, это не относится к проповедям, которые звучат в эти праздники наряду с посланиями) при сходстве модусных рамок (наставление, ободрение, пожелание и т.п.) [11, с. 50]. Во-вторых, в этих жанрах наблюдаются особенности, связанные с типом адресата. Проповедь, как правило, рассчитана на коллективного слушателя – это прихожане одного храма; послание предназначается для массового адресата – для всех православных верующих, на что указывается в подзаголовках. Отметим также, что автором проповеди может быть как иерей, так и епископ, в то же время послание составляется архиереем – Предстоятелем или руководителем административно-территориальной единицы. И наконец, присутствуют различия в языковом оформлении данных жанров. Основу проповеди составляет нейтральная лексика, возможно употребление архаизмов, разговорных слов и просторечия, возможен синтаксис повседневной речи. В послании широко представлена общекнижная и достаточно частотна общественно-политическая лексика, элементы разговорной речи для посланий не характерны [11, с. 53]. На наш взгляд, приведенные языковые особенности обусловлены еще и тем, что проповедь – жанр устной сферы общения; она произносится автором непосредственно перед прихожанами. Послание – жанр письменной коммуникации, его текст рассылается по храмам и зачитывается перед верующими.

В диссертационном исследовании Е.С. Худяковой анализируется система жанров церковно-религиозной коммуникации [19], которая представлена в виде полевой структуры. Ядро составляют личностно ориентированные жанры (молитва, исповедь), отражающие индивидуальную религиозность и определяемые микросоциальными характеристиками (степенью воцерковленности). На периферии расположены институциональные жанры, которые обеспечивают функционирование Церкви как социального института, что определяется макросоциальными факторами: «жанры церковного права (правоустанавливающие жанры, например, устав, протокол, отчет, решение, распоряжение и др.), жанры богословия (жанры утверждения вероучения и выработки его категорий, например, статья, монография, лекция и др.), жанры публичной сферы (учительные жанры), которые представлены двумя разновидностями: собственно публичными и проповедническими, отличающимися типом аудитории» [19, с. 11 – 12]. Итак, проповедь, согласно данной концепции, – жанр церковно-религиозной коммуникации, представляющий один из периферийных отделов поля. Как и послание, это учительный жанр, стилистически приближающийся к публицистике, но отличающийся от послания типом аудитории. Основной функцией проповеди является передача религиозных норм.

В.А. Мишланов и Е.С. Худякова затрагивают проблему стилистической атрибуции жанров, связанных с церковно-религиозной деятельностью [13]. Они отмечают, что проповедь занимает промежуточное положение на шкале институциональности, характеризующей жанры по признаку официальности-неофициальности; это конкретно-диалогический жанр с массовым адресатом (шкала субъектности), центральный для церковно-религиозного стиля, с наибольшей степенью реализации центральной для данного стиля установки на утверждение веры.

В.А. Мишланов и В.А. Салимовский рассматривают категорию диалогичности и ее формы в молитве и проповеди [12], уделяя особое внимание вопросу о влиянии диалогических отношений на их экспрессию и предметно-смысловое содержание [12, с. 24]. Тексты церковно-религиозного стиля принципиально диалогичны, поскольку диалогична и сама вера. Это проявляется в особой интертекстуальности: Слово Божие осознается и воспроизводится производителем текста как свое собственное. Безусловно, это не значит, что верующий приписывает себе авторство догматов, но, полностью принимая догматы, он согласует, соподчиняет им свой голос. В жанре проповеди диалогичность может быть реализована в различных формах: «я – Он (Бог) – вы, ты», «я – Он (Бог, святой) – мы», «я – Он1 (Бог) – он2 (апостол, святой) – мы» [12, с. 28]. Коммуникативной доминантой являются отношения «Он – мы», авторское «я» проповедника максимально нейтрализовано, поскольку догматические истины им воспроизводятся (и одновременно воспринимаются).

Диалогичность как базовая характеристика текстов церковно-религиозного стиля отражается на их предметно-смысловом содержании и на характере экспрессии. Предметное содержание проповеди представляет собой определенную область вероучения, в результате осмысления которой проповедник делает выводы и дает слушателям наставления, практические рекомендации, составляющие нравственное приложение. Тональность проповедей определяется религиозными чувствами и реализацией различных коммуникативных интенций (в частности, модально-деонтических, побуждения, увещевания и т.д.); фактор отношения к добру и злу определяет оценочность речи.

И.А. Истомина в диссертационном исследовании анализирует проблемы стилистической и прагматической специфики современной православной проповеди. Она доказывает гипотезу о взаимосвя-

зи и взаимообусловленности тематики, стилистики проповеди, коммуникативной установки проповедника и отбора речевых средств, которые регулируют восприятие тематического содержания текста и формируют вектор прагматического воздействия [5, с. 21]. Тексты проповедей отличает определенная возвышенность, книжность. К стилеобразующим относятся элементы, маркирующие церковно-религиозный стиль, и средства речевой экспрессии: инверсивные словосочетания, разветвленная однородность, архаичные грамматические формы, обилие лексических, фонетических и словообразовательных церковнославянизмов, культурно-специфическая лексика, прецедентные онимы, устойчивые сочетания. Эмоциональная окраска высказывания обусловлена тематически и подчинена основному конструктивному принципу двоемирия: использование мелиоративных единиц, как правило, связано с обращением к сфере Небесного, тогда как пейоративы характеризуют сферу земного.

Функционирование иностилевых элементов обусловлено устным произнесением, стремлением установить контакт со слушателями, тенденцией к диалогичности. Это социально-экономическая, прецедентные высказывания, цитаты из художественной литературы, политическая и специальная, разговорная, просторечная лексика.

Связь тематической организации проповеди и ее стилистического оформления состоит в том, что «в соответствии с типовой стратегической установкой проповедник отбирает специальные языковые единицы, организующие и регулирующие восприятие тематического содержания текста в заданной тональности» [5, с. 15].

И.А. Истомина отмечает, что жанр храмовой проповеди предполагает иерархичность статусных отношений участников коммуникации. В отличие от О.А. Прохватиловой, она рассматривает коммуникативный акт с точки зрения адресата в виде вертикали «Христос – проповедник – паства» [5, с. 15]. При этом коллективный адресат проповеди – это неоднородная совокупность людей различной степени воцерковленности. Поэтому «в общем виде дифференцируются адресат «собирательный характеризованный» (воцерковленная часть аудитории) и адресат «обобщенный нехарактеризованный» (невоцерковленная аудитории, которую составляют люди нерелигиозные или сомневающиеся)» [5, с. 19].

В диссертации И.А. Истоминой проанализирована коммуникативная ситуация произнесения/восприятия проповеди. Диалогизированность текста достигается посредством использования проповедником средств адресации (обращений, побудительных конструкций, риторических вопросов и вопросно-ответных структур, регулятивных речевых структур – образных определений, синонимических рядов, повествовательных фрагментов. Позиция адресата невербализована и проявляется в виде паралингвистических реакций на речь говорящего: коммуникативных (склонение головы, взгляд в одну точку, кивок головой), ритуальных (нанесение крестного знамения), симптоматических (выражение лица, слезы, прижимание рук к груди). Таким образом, конситуация храмовой проповеди не исключает взаимодействия адресанта и адресата.

И.А. Крылова исследует современную православную проповедь в функционально-стилистическом аспекте [10], рассматривает ее как жанр коммуникации, изучает языковые особенности на всех уровнях. Большое внимание И.А. Крылова уделяет вопросам семантического своеобразия лексики и составу ее тематических групп. Исследователь останавливается на определении семантической специфики понятия *вера* и ее реализации в проповедях и в текстах другой стилевой принадлежности с учетом многообразия дефиниций, внутренних и внешних связей семантического поля, реализации значения во фразеологических оборотах. Кроме того, в диссертации представлена стилистическая дифференциация лексики проповеднических текстов. К верхнему регистру отнесена высокая, устарелая и книжная лексика, средний регистр включает нейтральную и церковно-религиозную, а нижний – разговорную группы. Морфологическая специфика языка проповеди реализуется в особенностях склонения именных частей речи контаминантов и употребления глаголов. На синтаксическом уровне проповеди И.А. Крылова отмечает «особенности вопросительных предложений в текстах проповеди, синтаксический параллелизм (повторы слов и фраз), способы обобщения, особенность порядка слов (обратный порядок подлежащего и сказуемого, постпозицию определения, особенности порядка слов в глагольных словосочетаниях)» [10]. Речевая экспрессия достигается и при взаимодействии разноуровневых элементов. Так, выразительные возможности языка проповеди на стыке синтаксиса и лексики проявляются при «использовании форм 1 л. ед. ч. в косвенной речи, при употреблении разговорных конструкций, цитат и формул приветствия и обращения» [10]. Результатом проведенного исследования становится вывод о существовании в современном русском литературном языке церковно-религиозного стиля как его особой функциональной разновидности.

В.А. Бурцев анализирует своеобразие религиозного дискурса на материале православных проповедей [3]. Понятие дискурса отождествляется им с понятием высказывания – материальным продуктом речевой деятельности говорящего, «контекстуально-зависимые формы некоторого класса предложений, когда те структурируют те или иные жанровые типы текстов» [3, с. 3]. Ученый последовательно проводит мысль о том, что дискурсы дифференцируются не только на лексическом уровне, и рассматривает синтаксические особенности как условие разграничения различных видов дискурсов.

В.А. Бурцев отмечает, что «нельзя провести разделительную черту между синтаксисом общенародного языка и синтаксисом проповеди, если учитывается только объективная данность синтаксиса предложения в текстах» [3, с. 25]. На основе анализа текстов различных функциональных стилей В.А. Бурцев делает вывод о том, что их синтаксические особенности проявляются не столько на уровне предложений (единиц языка), сколько на уровне высказываний (контекстуализованных предложений – результатов речевой деятельности). Последние имеют бинарную структуру, состоящую из утверждения (ассертива), утверждаемого (преассертива) и отношений между ними. Преассертивная часть может быть представлена в виде преконструкта, эффекта опоры и аскриптива.

Преконструкты в проповеди – это простые предложения с номинализациями, а также сложноподчиненные с определительной или изъяснительной придаточной частью типа *Из сего видно, **что** благотворная сила закона простирается на все существо человека* (Менетров, свящ.) [3, с. 32].

Если утверждаемое представляет собой фрагмент интрадискурса, т.е. предтекста, а не другого текста, то оно может быть выражено посредством макроструктур (высказываний с эффектом опоры или аскриптивом), форма которых не совпадает с предикативной организацией предложения. К высказываниям с эффектом опоры В.А. Бурцев относит связочные конструкции типа *Смерть – это жизнь праведников* [3, с. 33]. Предикативные отношения в них не устанавливаются говорящим, поскольку «акт производства высказывания, т.е.

денотативное тождество между субъектом и предикатом, осуществляется раньше, нежели это отношение фиксируется говорящим в его дискурсе» [3, с. 35]. Модальный и временной план таких высказываний не может быть изменен без искажения смысла. Это подтверждает мысль о том, что говорящий включает такие высказывания в свой текст «в готовом виде». В текстах церковно-религиозного стиля они должны пониматься в буквальном смысле, метафорическая или прагматическая интерпретация, как правило, неприемлема.

Аскриптивы не содержат актуализированного утверждения, это повелительные предложения, предложения со сказуемым, выраженным модальным словом, сложноподчиненные предложения (условные, местоименно-соотносительные с коррелятивной связью) типа *Итак, братия и сестры, увещание и остережение Крестителя весьма нужно и для нас* [3, с. 36]. Анализу аскриптивов В.А. Бурцев уделяет особое внимание и убедительно доказывает, что именно этот способ порождения высказывания для проповеди является обязательным жанрообразующим признаком.

Взаимодействие плана выражения и плана содержания проповеди происходит особенным образом. Проповедник в своей речи постоянно эксплицитно (цитаты, аллюзии и реминисценции) или имплицитно (характер утверждаемого) апеллирует к православному вероучению. Православное вероучение составляет интердискурс и именно оно, а не субъективность говорящего или ситуация общения, определяет истинностность значения высказываний.

Предложения в проповеди не могут быть контекстуализованы различными способами, иначе они утрачивают свою принадлежность к церковно-религиозному стилю (к религиозному дискурсу). Каждое предложение-высказывание выражает одну, единственно возможную пропозицию, ограниченную областью интердискурса. В.А. Бурцев доказывает это так: «...предложение (3) *Необходимо иметь мир в своей совести, с окружающими людьми и с Богом…* (Кирилл (Павлов), архим.) как высказывание является приемлемым только в отношении негативной пропозиции (3а) *Мы не имеем мира в своей совести, с окружающими людьми и с Богом*, которая в качестве детерминирующего основания обеспечивает контекстуализацию предложения. Ни с каким другим контекстным значением (Ср: **Мы будем иметь мир в своей совести*) долженствующее предложение не может быть высказыванием религиозного языка» [3, с. 17-18]. Таким образом, жанр проповеди не допускает неоднозначности интерпретаций.

В.А. Бурцев называет проповедь непрагматическим жанром. Основной иллокутивной целью адресанта является сообщение, т.е. информирование адресата о положении дел, которое заключено в области интердискурса. Эффект убеждения не зависит от ораторских способностей проповедника и с использования в тексте риторических фигур, а связан с «влиянием на интерпретацию высказывания области утверждаемого, интердискурса» [3, с. 49].

Сопоставляя высказывания различных сфер коммуникации, в первую очередь сложноподчиненные конструкции с придаточными условия и причины, В.А. Бурцев приходит к выводу об особой сущности религиозного дискурса. Несмотря на то, что в текстах церковно-религиозного стиля употребляются те же типы предложений, что и в текстах научного, разговорного, публицистического и художественного стилей, нельзя говорить о политипологичности религиозного дискурса. Основным отличием религиозных высказываний является то, что «предикативные отношения в них не способны выразить синхронию отношений между процессом говорения и актом производства высказывания» [3, с. 33]. Причиной этого является включенность в текущее высказывание высказывания другого субъекта, которое составляет область интердискурса и определяет характер интерпретации всего предложения.

Среди работ по исследованию православной проповеди обобщающим характером отличается диссертация Д.А. Звездина [4]. Автор анализирует жанрово-стилистическую природу проповеди второй половины XX века с учетом особенностей ее коммуникативной, структурно-семантической, текстовой и лингвистической поуровневой организации. С этой целью ученый подробно рассматривает вопросы соотношения и взаимодействия языка Православной Церкви и русского языка в различные периоды истории, типологизации проповедей в гомилетике и лингвистике, структуры и композиции проповедей, теории жанра и стиля, идиостиля. Предпосылкой для изучения православной проповеди в лингвистическом аспекте, по мнению Д.А. Звездина, является тот факт, что, будучи разновидностью религиозной коммуникации, она является жанром функционально-стилистической системы современного русского языка, а именно его церковно-религиозного стиля.

Основной целью православной проповеди Д.А. Звездин считает утверждение в вере участников коммуникации. Кроме того, проповедь выполняет ряд функций – ознакомительную, информативную, нравственно-дидактическую и т.д. [4, с. 7]. Ученый анализирует функционирование в проповеди следующих текстовых стилистических категорий: информативности, тональности (модальности) и оценочности, диалогичности и интертекстуальности, текстового времени. Информативность предполагает донесение до адресата фактической информации: изложение религиозных норм и догматов, сообщения о праздниках и событиях церковной жизни и т.д. Категория тональности представлена исповеднической модальностью (термин М.Н. Кожиной) и модальностью несомненности, модальность доброжелательности, «учительной тональностью» (термин Т.В. Ицкович), которая включает совет, запрет, объяснение, нравственную оценку. Диалогичность формально монологической речи проповедника проявляется в «психологической интеграции адресанта и адресатов в рамках речевого события» [4, с. 15]. Интертекстуальность – включение в текст цитат, аллюзий и реминисценций, сравнений. Категория темпоральности отражает особенности православного представления о времени и характеризуется совмещением цикличности и линейности, вечности и временности.

Анализ уровней языка православной проповеди Д.А. Звездин производит в сопряжении с изучением идиостиля русских проповедников второй половины XX века. В результате такого исследования он приходит к выводу о том, что жанр проповеди отражает социолингвистические параметры, которые проявляются при индивидуальном отборе лексических, грамматических, стилистических ресурсов языка и способствуют своеобразию выражения мысли.

Выводы и предложения. Таким образом, филологический анализ православной проповеди возможен и представляется важным в связи с ее вербальной природой. В работах по лингвистике проповедь рассматривается как языковое явление, требующее многоаспектного исследования. В настоящее время изучение проповеди в языкознании определяется интересом русистов к активно развивающейся особой функциональной разновидности современного русского литературного языка – его церковно-религиозному стилю.

Понимание вопроса о жанрово-стилистической природе проповеди является одной из немногочис-

ленных точек соприкосновения различных подходов к изучению языка православной сферы. Этот жанр представляет русскоязычный сегмент православного дискурса, что и позволяет рассматривать его в качестве объекта данного исследования. Несмотря на то, что вопрос о жанровом составе церковно-религиозного стиля современного русского языка остается открытым, выделение в его рамках проповеди не вызывает сомнений у лингвистов, работающих в данном направлении.

Опираясь на дефиницию понятия *речевой жанр*, представленную в Стилистическом энциклопедическом словаре русского языка [18, с. 352], православную проповедь можно определить как относительно устойчивый тематический, композиционный и стилистический тип высказываний (текстов) церковно-религиозного стиля, представляющий собой обращение священнослужителя к неоднородной в количественном и качественном отношении аудитории (от одного человека и более; прихожане храма, верующие различных приходов, сомневающиеся, неверующие, равнодушные, иноверцы) с целью изложения и объяснения основ православного вероучения, убеждения в его истинности и воздействия на адресата, которое проявляется в призыве к переоценке ценностей, к согласованию своей жизни с православными канонами и нормами.

В специальных лингвистических исследованиях, как правило, рассматривается внутрицерковная (храмовая) проповедь и не учитываются другие разновидности – миссионерская и публицистическая. Адресантом православной проповеди может быть иерей или архиерей. Тип адресата определяется ситуацией общения. В настоящее время принято определять проповедь как жанр коллективной коммуникации, иногда делается оговорка о возможности функционирования проповеди в условиях массовой коммуникации. На наш взгляд, проповедь не имеет ограничений по признаку количественного состава слушателей и может быть представлена как в выступлении перед широкой аудиторией, так и в индивидуальной беседе. Таким образом, тип коммуникации не является для проповеди жанрообразующим фактором.

Жанр проповеди предполагает неравноправные статусные отношения говорящего и собеседника. Основными преимуществами проповедника являются священный сан и широкая компетенция в вопросах религии. Показателями неравнозначности позиций участников коммуникации являются монологическая форма речи (в интервью – развернутые ответы на вопросы) и учительная тональность, предполагающая уверенность изложения и четкость формулировок.

Задача проповедника состоит в том, чтобы его слова оказались результативными. Направленность на слушателя, стремление быть услышанным продиктованы осознанием первостепенной важности излагаемого. Взаимодействие говорящего с аудиторией проявляется при использовании в проповеди различных средств диалогизации, среди которых – обращения, риторические вопросы, мы-конструкции, глагольные формы совместного действия, высказывания с семантикой долженствования и побуждения, цитация, молитвенные обращения и т.д.

Основными функциями проповеди называют сообщение и воздействие. Эти функции взаимосвязаны и проявляются комплексно: воздействие происходит через сообщение. Проповедник в своей речи эксплицитно или имплицитно апеллирует к вероучению, которое определяет и обусловливает наличие единственно возможного варианта интерпретации каждого высказывания адресатом. Воздействие на понимание и осмысление собеседником сказанного происходит без влияния значения говорящего, позиция которого максимально объективна. Именно так в проповеди достигается коммуникативная задача убеждения, ораторские способности проповедника не имеют при этом определяющего значения.

Одной из тенденций становится исследование проповеди в социолингвистическом аспекте. Как известно, язык реализуется в речи отдельных людей с разным мировоззрением, культурным, образовательным и профессиональным уровнем, социальным положением. В соответствии с этим дифференцируются речевые характеристики различных социальных категорий. Речь православных проповедников также отличается своей спецификой, ее исследование позволяет сделать выводы об особенностях языка относительно однородной группе лиц. Кроме того, в настоящее время появляется все больше работ, в которых рассматривается индивидуальный стиль отдельных проповедников, что определяется возрастанием в современной русистике интереса к проблемам языковой личности и идиостиля и постепенного выделения лингвоперсонологии как отрасли языкознания.

Использование риторических фигур и средств речевой экспрессии носит вспомогательный характер. Они употребляются в тексте проповеди для создания образности и наглядности, что облегчает восприятие и осмысление сложных вероучительных вопросов. Кроме того, они способствуют возвышенности речи, наиболее уместной в проповеди. Особенности языка проповеди проявляются на всех его уровнях. Они обусловлены принадлежностью данного жанра к церковно-религиозному стилю.

В текстах проповедей своеобразно представлены категории темы, композиции, времени и пространства, тональности, диалогичности и т.д. в соответствии с ее стилевой принадлежностью.

В современном языкознании православную проповедь рассматривают как риторический идеал современного русского литературного языка. Высокие морально-нравственные идеалы и ценности, доброжелательность интонаций, чистота мысли, культура речи противостоят негативным тенденциям, которые наблюдаются в языке за последние два десятилетия и проявляется в засилии жаргонной, арготической, вульгарной лексики, ненужных заимствований и т.д. В текстах церковно-религиозного стиля и, в частности, православной проповеди определяются положительные ориентиры дальнейшего развития современного русского литературного языка.

На основе анализа научной литературы можно сделать вывод о том, что в подавляющем большинстве работ по исследованию православной проповеди происходит сужение самого понятия «проповедь», что не может не отражаться на качестве полученных результатов. Это связано в первую очередь с тем, что не учитывается видовое разнообразие данного жанра. При его характеристике, как правило, принимается во внимание только храмовая проповедь, которая в восточнославянской православной культуре, безусловно, воспринимается как наиболее яркий репрезентант этого жанра. Тем не менее, совершенно очевиден тот факт, что для получения каких бы то ни было обобщений необходимо учитывать данные исследований, в которых рассматриваются другие разновидности проповеди, а именно миссионерская и публицистическая. Изучение православной миссионерской проповеди может быть проведено как в диахронии (на материале памятников древнерусской письменности), так и в синхронии (на основе современных текстов). Публицистическая проповедь особенно активно функционирует в наши дни и подлежит прежде всего исследованиям в синхроническом аспекте.

Список литературы:
1. Бабанина А. С. Социокультурный феномен православной проповеди: предпосылки лингвистического исследования / А. С. Бабанина // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки. – Запорожский национальный университет, 2014. – № 1. – С. 128-135.
2. Бабанина А. С. Язык православных верующих как объект лингвистического исследования / А. С. Бабанина // Мова і соціум: етнокультурний аспект: матеріали IV Міжнародній науковій конференції молодих учених (м. Бердянськ, 19-20 вересня 2014 р.): [збірник тез] / [гол. ред. О. П. Колінько]. – Бердянськ: БДПУ, 2014. – С. 72-74.
3. Бурцев В. А. Дискурс русской православной проповеди: способы производства высказываний: автореф. дис. на соискание учен. степени кандидата филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. А. Бурцев; Елецкий государственный университет имени И. А. Бунина. – Елец, 2012. – 52 с.
4. Звездин Д. А. Православная проповедь как жанр церковно-религиозного стиля современного русского литературного языка (на примере текстов второй половины XX века): автореф. дис. на соискание учен. степени кандидата филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» [Электронный ресурс] / Д.А. Звездин; Челябинский государственный педагогический университет. – Челябинск, 2012. – 20 с. – Режим доступа: http://cspu.ru› uchenomu soiskatel referat329.pdf
5. Истомина И. А. Современная православная проповедь: стилистическая и прагматическая специфика: автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» [Электронный ресурс] / И. А. Истомина; Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б. Н. Ельцина. – Екатеринбург, 2013. – 47 с. – Режим доступа: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/20714/1/urgu1259s.pdf
6. Ицкович Т. В. Идиостиль православных проповедников в рамках категориально-текстовой концепции [Электронный ресурс] / Т. В. Ицкович. // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота. – 2012. – № 6(17). – С. 64-68. – Режим доступа: http://www.gramota.net/editions/2.html
7. Ицкович Т. В. Православная проповедь как жанр-текстотип религиозного стиля [Электронный ресурс] / Т. В. Ицкович // Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Красноярск: НИЦ, 2011. – С. 128-147. – Режим доступа: http://hdl.handle.net/10995/24189
8. Ицкович Т. В. Православная проповедь как тип текста: автореф. дис. на соискание учен. степени кандидата филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» [Электронный ресурс] / Т. В. Ицкович; Уральский государственный университет им. А. М. Горького. – Екатеринбург, 2007. – 20 с. – Режим доступа: http://dissers.ru/1raznoe/2/10747-1-ickovich-tatyana-viktorovna-pravoslavnaya-propoved-kak-tip-teksta-100201-russkiy-yazik-avtor.php
9. Конспект лекций по гомилетике 3 класс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.sedmica.orthodoxy.ru/kdais/kds-gomilet-3.htm
10. Крылова И. А. Современная православная проповедь в функционально-стилистическом аспекте: дис. на соискание учен. степени кандидата филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» [Электронный ресурс] / И. А. Крылова; Санкт-Петербургский государственный университет. – СПб, 2005. – 227 с. – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/sovremennaya-pravoslavnaya-propoved-v-funktsionalno-stilisticheskom-aspekte
11. Листрова-Правда Т. Ю. К вопросу о функциональном церковно-религиозном стиле современного русского литературного языка [Электронный ресурс] / Т. Ю. Листрова-Правда, М. Б. Расторгуева. // Вестник ВГУ. – 2006. – № 1. – С. 49-54. – Режим доступа: http://rhetor.narod.ru/old/ritorika.pdf
12. Мишланов В. А. Диалогичность церковно-религиозных текстов [Электронный ресурс] / В. А. Мишланов, В. А. Салимовский // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – 2010. – Вып. 6(12). – С. 24-29. – Режим доступа: http://www.rfp.psu.ru/archive/6.2010/mishlanov_salimovskij.pdf
13. Мишланов В. А. О жанровой специфике текстов церковно-религиозного стиля [Электронный ресурс] / В. А. Мишланов, Е. С. Худякова. – Режим доступа: http://philologicalstudies.org/dokumenti/2008/1.pdf
14. Прохватилова О. А. Выразительные средства современной православной проповеди [Электронный ресурс] / О. А. Прохватилова // Вестник Волгоградского государственного университета. – 2011. – Вып. 1(13).– С. 7-13. – (Серия 2, Языкознание). – Режим доступа: http://new.volsu.ru/Student/institutes/ffmk/literature/employees/publication.php?id=000010932
15. Прохватилова О. Принцип симметрии речевой организации современной православной проповеди [Электронный ресурс] / О. Прохватилова. – Режим доступа: http://new.volsu.ru/download.php?id=00000035110-1.pdf
16. Прохватилова О. А. Современная духовная речь как источник изучения русского языка и русской культуры [Электронный ресурс] / О. А. Прохватилова. – Режим доступа: http://volsu.ru›download.php?id=00000011223-1.doc
17. Прохватилова О. А. Экстралингвистические параметры и языковые характеристики религиозного стиля / О. А. Прохватилова // Вестник Волгоградского государственного университета. – 2006. – Вып. 5. – С. 19-26. – (Серия 2, «Языкознание»). – Режим доступа: http://www.pandia.ru/text/77/275/19115.php
18. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под. ред. М. Н. Кожиной. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 696 с.
19. Худякова Е. С. Социальная обусловленность системы жанров и жанровой компетенции в церковно-религиозной сфере (на примере текстов Русской Православной Церкви и Украинской Православной Церкви Московского Патриархата): автореф. дис. на соискание учен. степени кандидата филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» [Электронный ресурс] / Худякова Е. С.; Пермский государственный университет. – Пермь, 2009. – 19 с. – Режим доступа: psu.ru›psu/files/1080/Khudjakova_24_12_09.doc

Бабаніна А.С.
Запорізький національний університет

ЛІНГВІСТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ ПРАВОСЛАВНОЇ ПРОПОВІДІ: ПІДХОДИ, ПРОБЛЕМАТИКА, ТЕНДЕНЦІЇ

Анотація
У статті розглянуті новітні підходи до вивчення православної проповіді в лінгвістичному аспекті. Виконано огляд сучасних наукових робіт із цієї проблематики. На основі узагальнення та систематизації проаналізованого матеріалу зроблено висновки про специфіку мовленнєвого жанру православної проповіді. Виявлено базові жанрово-комунікативні особливості православної проповіді. Визначено перспективні напрямки подальших досліджень православної проповіді як лінгвістичної реалії.
Ключові слова: проповідь, мовленнєвий жанр, комунікативна організація, мовець, співрозмовник, стилістика, засоби мовленнєвої експресії.

Babanina A.S.
Zaporizhzhya National University

LINGUISTIC COMPREHENSION OF THE SPEECH GENRE OF THE ORTHODOX SERMON: APPROACHES, ISSUES, TRENDS

Summary
The latest approaches towards the studies of the Orthodox sermon in its linguistic aspect are being looked into in this article. The most recent scientific studies on the matter have been reviewed. The findings of this analysis have been summarised and classified. On the basis of generalization and systematization of the analysed material, the conclusions about the specifics of the speech genre of the Orthodox sermon have been drawn. Its core genre and communicative features have been presented. Promising areas for further research Orthodox sermon as a linguistic realities have been detected.
Keywords: sermon, speech genre, communicative organization, the speaker, interlocutor, stylistics, means of speech expression.

УДК 821.112.2(436):477

УКРАЇНА У ТВОРЧОСТІ РІЛЬКЕ

Білоусов М.С., Лебеденко С.О.
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Овсяник Л.М.
Полтавська гімназія «Здоров'я» № 14

У статті досліджено вплив подорожей Україною на австрійського письменника Райнера Рільке. Для цього проаналізовані твори поета, написані ним після відвідин України та зокрема Полтави. Зроблена спроба узагальнити враження Рільке, визначити ідейно-художній зміст віршів цього періоду та з'ясувати місце творів української тематики у творчій спадщині митця. Крім поезій мова йде і про оповідання зі збірки «Казки про любого Бога» – «Пісня про Правду» та «Як Тимофій співав, умираючи». Стаття має на меті відкрити сучасним читачам цікаву сторінку життя відомого австрійського письменника та довести вплив української культури, побуту на формування світогляду справжнього майстра слова.
Ключові слова: міжлітературні зв'язки, Україна, Полтавська битва, кобзар, фольклор, пісня, гармонія.

Постановка проблеми. Споконвіку Україна приваблювала митців своєю красою, працелюбними людьми, мелодійністю мови, народною піснею. Не залишився осторонь і австрійський письменник Райнер Марія Рільке, для якого Україна стала близькою і залишила глибокий слід у житті.

За своє життя Рільке багато подорожував. Він був у Чехії, Франції, Італії, Данії, Німеччині, Швеції, Бельгії, Єгипті, Іспанії, Північній Африці. Поет вбирав поетичний досвід культур різних народів, багатьох митців, щоб створити свій власний неповторний світ [16, с. 91]. Не кожна країна мала на письменника великий вплив, але Росія та Україна для Р. Рільке значили багато. Саме сюди він приїздив двічі у 1899 та 1900 роках. Тому актуальним є дослідити подорожі Рільке Росією та Україною, простежити вплив цих подорожей на його творчість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні теоретичні обґрунтування проблеми виконано на основі досліджень Н. Марченко [7], Д. Наливайка [8, 9], О. Ніколенко [10], Є. Пеленського [11] та інших науковців; у роботі було використано Інтернет-ресурси, літературознавчий словник, підручники та хрестоматії зі світової літератури, краєзнавчі матеріали.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У проекті концепції шкільної літературної освіти говориться, що література у школі покликана сформувати особистість, котра «любить і пишається здобутками рідної культури, але разом з тим шанує й опановує надбання інших народів, усвідомлює власну національну ідентичність і водночас приналежність до цивілізованого світу, має активну громадянську позицію, відчуває потребу жити й працювати задля України» [12]. На наш погляд, дослідження подорожей Р. Рільке Україною важливе для розуміння глибоких змін у світогляді поета, оскільки вони вплинули на всю подальшу його творчість.

Мета статті. Метою нашого дослідження є аналіз того, як подорож Україною вплинула на творчість Р. Рільке та яку роль відіграла у зміні світоглядних орієнтирів. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- з'ясувати, що найбільше вразило Рільке в Україні, як ці мандри вплинули на подальшу творчість поета, на зміни в його світогляді;
- розглянути твори, написані під впливом відвідин України, зазначивши особливості їх ідейно-художнього змісту.

Виклад основного матеріалу. Під впливом подорожей Україною Рільке написав низку віршів. Нове світовідчування, яке він уважав «дарунком Русі», знайшло своє поетичне вираження у збірках «Книга годин» («Часослов») (1901 – 1905), «Книга образів» (1906) та збірці «Книга картин» (1902, 1906), до якої увійшли вірш «Буря» та балада «Карл XII, король шведський, мчить по Україні». На думку дослідника О. Ізарського, тема для вірша про Карла XII народилася під Полтавою, біля якоїсь невеликої станції, коли Рільке спостерігав пожежу в нічному степу й

© Білоусов М.С., Лебеденко С.О., Овсяник Л.М., 2015

був вражений безміром просторів [6, с. 8]. Рільке роздумує над історичною подією та образом Карла XII:

Юный король родную страну
Покинув, дошел до Украйны.
Глубоко ненавидел он и весну,
и женского сердца тайны.
На скакуне суровом он
был, как булат, суров,
к стопам ни девушек, ни жен
он не швырял даров [15].

Рільке переосмислює образ шведського короля та події Полтавської битви. «Часослов» складається з трьох циклів – «Книги чернечого життя», «Книги прощ» («Про паломництво») та «Книги убозтва і смерті». «Часослов» –це збірник молитов київського ченця, його роздумів, заклинань, незмінно звернених до Бога:

Згаси мій зір – я все ж тебе знайду,
Замкни мій слух – я все ж тебе почую,
Я і без ніг до тебе домандрую,
Без уст тобі обітницю складу.
Відломиш руки – я тоді тебе
Впіймаю серцем. Наче між долонь,
А спиниш серце – мозок запульсує;
Коли ж ти вкинеш в мозок мій вогонь,
Тебе в крові палючій понесу я [1, с. 54].

Як бачимо, ліричний герой настільки злитий з Богом, що ніхто не може позбавити його цієї єдності, похитнути його віри, навіть сам Господь. Бог є довіреною особою людини, що шукає його в нічній тиші й темряві, у смиренні та самоті. Бог у Рільке вміщує все земне буття, визначає цінність усього сущого, усьому дає життя. Він сам – життя, та чудесна і невпинна сила, яка присутня у всьому. Чи можна назвати Рільке релігійним поетом? Відповідь знаходимо у біографії: його релігійне виховання було суто формальним, і до релігії та церкви він ставився цілком байдуже. «Бог не вгорі, а внизу, не в небі, а в корінні», – так говорив поет кореспондентці Ільзі Яр у 1923 році [9, с. 146]. Це мотив багатьох творів Рільке, починаючи з «Часослова». Ліричний герой ставить Богові запитання, просить про щось, ділиться своїми роздумами [4, с. 43]. Незважаючи на те, що «Часослов» є «збіркою молитов», мова в ньому насамперед про мистецтво й поета, який пройнятий свідомістю своєї рівноправності з Богом. Поет веде з Богом бесіди, звертає його увагу на несправедливість, яка допущена у світі, на важке життя простого народу, говорить про своє ставлення до Бога:

Моя молитва – не блюзнірство, ні,
Я з давніх книг до висновку дійшов:
З тобою ми поєднані в рідні.
Любов оддати хочу я. Любов… [1, с. 20].

Пам'ятки давньої і самобутньої культури, які поет побачив у Києві, були частиною старої патріархально-християнської Русі, що відходила в минуле, але ще сконцентровано реально існувала в Києві, його святих місцях. Цікаво відзначити, що дії третього циклу збірки «Часослов» розгортаються в Парижі. Таким чином, автор протиставляє два світи: природній (Київ) і страхітливий (Париж).

У «Часослові» українські реалії майже не зустрічаються, їх не описано розгорнуто й виразно, навіть прямо не названо, на них лише є натяк, але ці натяки набувають великої сугестивності. «Часослов» – це натхнене вираження, нового, органічного світовідчуття.

Таке саме схвильоване звернення до Бога звучить і у вірші «Фонтан» (збірка «Книга картин»), де автор описав роздуми ліричного героя про життя. Саме фонтан навіює цілу низку спогадів і відчуттів. А в кінці вірша ліричний герой знову думає про Бога:

…ми поруч Бога, втраченого нами,
І лик Господен блисками ясними,
Мов промінцем шукацьких їхніх свіч,
Нам раптом осяває тінь облич… [1, с. 13].

У найкращій та найвідомішій збірці «Сонети до Орфея» Рільке зобразив Полтавщину, її благодатну природу, яку не міг забути [10, с. 99].

Пане, що можу – скажи ти мені –
скласти тобі на посвяту і я?
Спогад мій давній про день навесні,
вечір в Росії, і луг, і коня...

Шию його в такт буянню снаги,
грубо вгамованій в прагненні мчать.
Як його крові ключі клекотять!

Як він вслухається в шир навкруги!
Чує й співає,– ввімкни в круг билин
образ цей.
Є посвятою він [1, с. 39]

Згадуючи своє перебування в Україні, автор підносить хвалу Орфею – першому у світі співцю. Орфеї – це кобзарі, бо можуть оживити людські серця, надихнути їх на добро та істину. Міфічного співця Рільке порівнює з Богом, робить уособленням всемогутності поезії та музики, символом творчої сили, яка може врятувати світ [3, с. 72]. Саме з українських степів вийшли справжні поети-лірики, подібні до Орфея:

Всесвіт є змінний. Немов
хмари несталі:
гине довершене знов
в часу проваллі.
Попри всю змінність тривог,
троп у безкрає,
пісня почнеться, а – вже Бог
ліру тримає.
Є невпізнанні жалі,
смерті незнана є суть,
марне бажання – збагнуть
тайни любові.
Тільки пісні на землі
Сяють, святкові [1, с. 38].

У всіх творах, які були написані під впливом подорожей, спостерігається зв'язок з українською народною творчістю. І це не випадково. Поет цікавився фольклором, вбачав у ньому витоки творчості, вважав його тим вікном, через яке можна заглянути у глибини народної душі. Рільке писав наукові праці про слов'янську міфологію, а основним критерієм у підході до російської та української поезії вважав близькість того чи іншого поета до фольклору. (Цим пояснюється його байдуже ставлення до російських символістів, творчості Ф. Тютчева та А. Фета і, навпаки, великий інтерес до народних поетів О. Кольцова, С. Дрожжіна, Т. Шевченка) [9, с. 139]. Вірші самого Рільке виділяються теж близькістю до народної творчості,

простотою та щирістю. Ще у 1897 році поет визначив своє поетичне кредо:

Слова убогі і щоденно вжиті,
я їх люблю, непишні ці слова.
Я їх здоблю в барви розмаїті,
і радість в них пробудиться жива [1, с. 10].

Рільке пише від душі, тому й користується загальновживаною лексикою, доступною і зрозумілою всім. У його щоденнику залишився запис: «Все те, що видиме, має ставати поезією. О, як я зрадів, коли дійшов цього висновку!» [8, с. 179].

Подорожі Україною надихнули Рільке на створення двох оповідань з українського побуту – «Пісня про Правду» та «Як старий Тимофій співав, умираючи» (1900), уміщених до «Казок про любого Бога». Цю книгу Рільке назвав скрізь гарною, а в листі до Павлини Модерзон-Бекер написав: «Маю до Вас прохання: чи не схотіли б Ви зберегти для мене цю книгу нарисів, де написано багато моїх найлюбіших рядків?» [11, с. 8].

Особливе місце у творчості Рільке посідає «Пісня про Правду». Відомо, що поет добре знав українські народні пісні, особливо захоплювався піснями про козаччину, і саме вони послужили матеріалом для написання цього твору. У центрі – проблема мистецтва і Бога. Справжнє мистецтво, на думку Рільке, наділене такою силою, що здатне підняти народ на боротьбу, а творець такої пісні є рівним Богові. В образі Остапа можна побачити риси співця Орфея, бо кобзар своїм співом зворушує душі людей, спонукає їх до боротьби за правду. Образ Остапа навіяв Рільке реальний чернігівський кобзар – Остап Микитович Вересай (1803–1890). Він осліп 4-річною дитиною, а у 15 років пішов у науку до кобзарів. У його репертуарі були думи, побутові жартівливі пісні. Улюбленим твором Вересая стала пісня «Про правду і неправду», за виконання якої його не раз заарештовували. Саме цю пісню використав Рільке у своєму творі [2, с. 116].

Нема в світі Правди, не знайти, немає.
Хто забуту Правду нині відшукає?
Нема в світі Правди, не знайти до скону,
Правда – під п'ятою лютого Закону.
Тепер святу Правду топтано ногами,
а вельможну Кривду поєно медами.
Правдо, мати рідна, орлице крилата,
де ж той син, що прийде тебе відшукати?
Стане Бог великий йому на підмогу
і вкаже, єдиний, праведну дорогу [13, с. 154].

Згадує автор і славних героїв України – Бульбу, Остряницю, Наливайка та стверджує своїм твором, що «на віки вічні прославилась козача вірність» [13, с. 152]. У часи, описані у творі, господарювали польські пани, і «молоді люди навколо Києва і вгору за Дніпром серйозно задумались» [13, с. 149]. Саме народна пісня допомогла їм зважитися на рішучі дії. А творець пісні, яка здатна все перевернути у житті, за думкою поета, рівний Богові. «Цей старий сам був Бог» [13, с. 153].

Про роль пісні у житті українських селян розповідає Рільке й у творі «Як Тимофій співав, умираючи». Старий Тимофій, який отримав у спадок майстерність від батька, був талановитим виконанням народних пісень. Але коли постарів Тимофій, передати своє вміння було нікому – єдиний син втік із красунею Устиною до Києва. «Занімів Тимофій від свого горя та печалі» [14]. Нікому не хотів передати народний співець своїх творів, які жили у ньому, «як у запиленій скрипці». Лише коли його син через три роки повернувся додому, ожив старий Тимофій. І його голос, «трішки надломлений і тремтячий», передав синові всі пісні. Помер дід, коли заспівав найкращу з них. А через якийсь час син Єгор пішов по селах, щоб донести до людей силу й красу народної пісні, яку ніхто не міг слухати без сліз. Р. Рільке роздумує над значенням пісні у долі народу. Упевнений, що пісня – це справжнє багатство, це дорогоцінний скарб, який талановитий виконавець повинен передати у спадок своїм дітям, щоб ті слухали і передавали далі, як передають «від дідів до внуків стару Біблію».

Обидві «Пісні» Р. Рільке об'єднані головною думкою, що народна пісня має для українського народу величезне значення, оскільки здатна вплинути не лише на світогляд, а й підштовхнути до суттєвих змін у житті. І доки живуть співці, близькі до Бога і схожі на Орфея, поки й живе народ. Хочеться також відзначити, що письменнику вдалося передати колорит українського села, створити відчуття, що автором цих творів є українець. Це свідчить про те, що Рільке глибоко пізнав життя українських селян з їх проблемами і стражданнями, про що майстерно розповів читачам. Полтавський дослідник О. Ізарський вважає, що саме «українські» твори поета «найбільше вражали читачів новизною колориту» [5, с. 121].

Висновки з цього дослідження. Таким чином, подорожі Росією та Україною дійсно стали для Райнера Рільке глибинним джерелом творчості. Саме під впливом українських мандрів народилася збірка «Часослов», куди ввійшли вірші-роздуми про Бога, якого поет відчув близьким до людей саме в Україні. У результаті подорожі з'явилася нова форма вірша – вірш-молитва. Відвідавши історичні місця Полтави, Рільке написав вірш «Буря» та баладу «Карл XII, король шведський, мчить по Україні», у яких передав свої роздуми про події Полтавської битви та історичних діячів Мазепу та Карла XII. Вірші, написані під впливом подорожі, свідчать про нове світовідчуття та нові грані поезії Рільке. Завдяки подорожам Україною Рільке ознайомився з народними піснями, захопився їх красою та неповторністю, дізнався про відомих кобзарів, зокрема Остапа Вересаєва. І хоча це була культура чужої йому країни, поет зумів дослідити цей глибинний пласт народної творчості та розгледіти в ньому духовну основу і велику силу. «Пісні» довели читачам, що Рільке вдалося відчути і передати колорит українського життя, зрозуміти значення та роль пісні у житті українського народу.

Отже, мандрівки в Росію та в Україну дали поетові нове відчуття світу, спонукали його до пошуку органічної єдності з природою, людством, усім світом, а також до пошуку гармонії як необхідної умови життя.

Список літератури:

1. Бажан М. Вибрані твори (т. 2). – К.: Вид-во ім. М. Бажана, 2004. – С. 9-40, 544-548.
2. Березіна А. Поэзия молодого Рильке. – Л: ЛГУ, 1985. – С. 97-112.
3. Борецький М. Зарубіжна література XX ст. – Львів: Світ, 2000. – С. 72-73.
4. Борецький М. Творцем покликаний Орфей // Всесвітня література в середніх навчальних закладах. – 2000. – № 1. – С. 42-44.

5. Вовк Я. Рільке і Полтавщина // Рідний край. – 1999. – № 1. – С. 121.
6. Ізарський О. Рільке в Україні // Зарубіжна література. – 2003. – № 36. – С. 6-8.
7. Марченко Н. Рільке й Україна // Вікно в світ. – 1998. – № 3. – С. 44-60.
8. Наливайко Д. В пошуках єдності зі світом і людьми // Всесвіт. – 1973. – № 10. – С. 176-11.
9. Наливайко Д. Українські мотиви в поезії Рільке // Жовтень. – 1971. – № 10. – С. 135-147.
10. Ніколенко О. Вивчення поезії XX ст. в школі: Гійом Аполлінер, Райнер Марія Рільке: Посібник для вчителя. – Харків: Ранок, 2003. – С. 86-109.
11. Пеленський Є. Рільке і Україна // Зарубіжна література. – 2003. – № 36. – С. 8.
12. Проект національної концепції.: [електронний ресурс: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/13508].
13. Рільке Р. Пісня про правду. – К.: Освіта (Зарубіжна література, 7 кл.). – 2007. – С. 145-155.
14. Рильке Р. Как старый Тимофей пел, умирая: [електронний ресурс: http://www.synnegoria.com/tsvetaeva/WIN/writer/rilke/lord05a.html].
15. Рильке Р. Карл XII, король шведський, мчить по Україні: [електронний ресурс: http://wikilivres.info/wiki/(Рильке/Витковский)].
16. Сергиевский А. Райнер Мария Рильке в Кременчуге // Кременчуцький кур'єр. – 25 грудня 1997. – С. 13.

Белоусов Н.С., Лебеденко С.А.
Полтавский юридический институт
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого
Овсяник Л.Н.
Полтавская гимназия «Здоровье» № 14

УКРАИНА В ТВОРЧЕСТВЕ РИЛЬКЕ

Аннотация
В статье исследовано влияние путешествий по Украине на австрийского писателя Райнера Рильке. Для этого проанализированы произведения поэта, написанные им после посещений Украины и в частности Полтавы. Сделана попытка обобщить впечатления Рильке, определить идейно-художественное содержание стихотворений этого периода и выяснить роль произведений украинской тематики в творческом наследии мастера. Кроме стихов речь идет и о рассказах из сборника «Сказки о дорогом Боге» – «Песня о Правде» и «Как Тимофей пел, умирая». Цель статьи – открыть современным читателям интересную страницу жизни известного австрийского писателя и определить влияние украинской культуры, быта на формирование мировоззрения настоящего мастера слова.
Ключевые слова: межлитературные связи, Украина, Полтавская битва, кобзарь, фольклор, песня, гармония.

Bilousov M.S., Lebedenko S.O.
Poltava Law Institute
Yaroslav Mudryi National Law University
Ovsyanik L.M.
High School «Health» № 14

UKRAINE IN RILKE'S CREATIVE WORK

Summary
The article researches the ways the travel to Ukraine influenced R.M Rilke, an Austrian writer. To achieve this end the poetry created upon Rilke's visit to Ukraine, Poltava in particular, have been analyzed. An attempt at generalizing Rilke's impressions, determining the ideological and artistic content of his poetry of that period as well as establishing the role of Ukrainian-themed works in the artistic heritage of the litterateur has been undertaken. Supplementary to the poetry, the stories from the collection «Geschichten vom Lieben Gott» («Stories of God») – «The Song of Truth» and «How Old Timofei Died With a Song» have been analyzed. The purpose of the article is to unveil the interesting facts from the life of the famous Austrian writer and to assess the influence of Ukrainian culture and mode of life on the molding the outstanding penman's world view.
Keywords: cross-literary links, Ukraine, the Battle of Poltava, kobzar, folklore, song, harmony.

УДК 82.-2.09

СТВОРЕННЯ ТЕКСТУ МОНОДРАМИ ТА ЇЇ ТЕАТРАЛЬНА РЕЦЕПЦІЯ (НА ПРИКЛАДІ ПОЕЗІЙ САШІ ЧОРНОГО ТА ВИСТАВИ О. ДЕВОТЧЕНКА «КОНЦЕРТ САШІ ЧОРНОГО ДЛЯ ФОРТЕПІАНО З АРТИСТОМ»)

Бортнік Ж.І.
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті розглянуто основні етапи та особливості створення сценічного тексту монодрами і тексту вистави на прикладі віршів Саші Чорного і вистави О. Девотченка «Концерт Саші Чорного для фортепіано з артистом». Бортнік Ж. акцентує на важливості розширення методологічних принципів дослідження монодрами на основі зв'язку з театральною постановкою. Авторка статті доводить, що, створюючи сценічний текст монодрами та вистави, його автори виокремлюють з літературного тексту єдиного суб'єкта дії, обирають матеріал, що ілюструє формування межового стану свідомості персонажа, вкладають в його вуста слова інших персонажів, проектуючи крізь свідомість єдиного суб'єкта дії.
Ключові слова: монодрама, сценічний текст, текст вистави, персонаж, п'єса, автор, сюжет.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Монодрама як жанр драматургії набула особливого значення в літературному процесі останніх десятиліть. У літературознавчих працях О. Бондаревої, М. Журчевої, С. Гончарової-Грабовської, І. Болотян, С. Лавлінського монодрама визначається як важливий чинник літературного процесу кінця XX – початку XXI ст. Розглядали особливості монодрами у зв'язку з аналізом творів окремих авторів М. Шаповал, Л. Боднар, О. Наумова, О. Павлов, Н. Агеєва та ін. Автори монодрам почасти маркують жанрову приналежність творів такими позначеннями, як моноп'єса, монолог, п'єса-монолог тощо, з обережністю використовуючи поняття «монодрама». Це можна пояснити нечітким формулюванням цього поняття у літературознавчих працях, розмитістю формулювань, що є наслідком відсутності ґрунтовних досліджень монодрами при наявності великої кількості спорадичних згадок про неї.

Головною ознакою монодрами Ю. Ковалів називає наявність одного актора: «міжродові різновиди драми одного актора, який за допомогою монологу розкриває душу персонажа» [5, с. 73]. Дослідники сучасної драматургії О. Бондарева [1], М. Шаповал [10] зазначають, що формально-технічні чинники не можуть бути жанротворчими, і за основу беруть концепцію монодрами, розроблену М. Євреїновим. Спираючись на цю концепцію, можна виділити домінанту цієї жанрової моделі: у монодрамі автором створюється тільки один «суб'єкт дії»; інші учасники дії сприймаються «лише у рефлексії їх суб'єктом дії і таким чином переживання їх не мають самостійного значення... оскільки в них проектується сприймаюче «я» суб'єкта дії» [3, с. 25], ідея монодрами реалізується через співпереживання (співтворчість) читача / глядача.

Постановка проблеми. Для дослідження формально-змістових особливостей монодрами ефективним є розширення традиційних літературознавчих методів за рахунок запозичення із суміжних наук, зокрема це стосується театрознавства, адже подвійна спрямованість драми, зв'язок тексту і його театральної постановки, є очевидними, попри існування в літературознавстві абсолютно протилежних думок з цього приводу. У кінці XIX – на початку XX ст. жанр моновистав набув популярності на театральній сцені, про що свідчать їхні численні постановки на фестивалях, зокрема фестивалях власне монодрам: Міжнародний фестиваль театру одного актора і малого театру «WROSTIA» (Вроцлав), Міжнародний фестиваль монодрами в еміраті Фуджейра (FIMF, Об'єднані Арабські Емірати), Міжнародний театральний фестиваль «Соло» (Москва), Київський фестиваль жіночої монодрами «Марія», Міжнародний фестиваль «Відлуння» (Київ, Хмельницький), Московський міжнародний фестиваль одного актора, Міжнародний фестиваль моновистав «Монокль» (Санкт-Петербург), Мінський міжнародний фестиваль «Я», Ризький міжнародний фестиваль монодрами «Звайзгне», Каунаський міжнародний фестиваль театру одного актора «Монобалтія», Міжнародний фестиваль монодрами «Тесніс» (м. Киль, Греція) тощо, які входять до Асоціації міжнародних фестивалів театру одного актора ЮНЕСКО. Для значної кількості моновистав, представлених на цих фестивалях, літературною основою стали немонодраматичні твори: постановка повістей, романів «Сповідь маски» Ю. Місіми (режисер І. Соколова-Гордон), «Польові дослідження з українського сексу» О. Забужко (сценічна версія Г. Стефанової), «Крейцерової сонати» Л. Толстого (вистава «Табу» Театра одного актора «Крик» М. Мельника) тощо; новел В. Стефаника (вистава «Білі мотилі, плетені ланцюги...» режисера І. Волицької), оповідань О. Гріна «Крисолов» (режисера Д. Богомазова), віршів Й. Бродського (спектакль «Вальс на прощание» О. Девотченко), поезій В. Стуса (вистава «Палімпсест» І. Волицької), віршів М. Вінграновського (хореодрама «Прекрасний звір у серці» О. Кужельного); драматичних творів В. Шекспіра (вистави «Гамлет. Монолог» у постановці Р. Вілсона, «Гамлет-урок» Т. Терзопулоса, «Гамлет. Колаж» Р. Лепажа, «Річард після Річарда» І. Волицької тощо), А. Чехова («Чайка 14» В. Квецинського); поєднання віршів та уривків з роману «Депеш Мод» С. Жадана («Personal Jesus» Є. Чистоклєтова). Вивчення процесу перетворення літературного немонодраматичного тексту в сценарій монодрами дає можливість прослідкувати за тим, що має змінитися у літературному тексті, щоб він став монодрамою, які смисли автор сценічного тексту вносить в першоджерело, щоб перетворити текст на монодраму, а від яких відмовляється, як формуються носії жанру.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вважаємо за потрібне визначитися з вихідними поняттями, що уможливлюють розширення методології аналізу драми:

– *літературний текст* (або *лінгвістичний*, за Х.-Т. Леманом) – літературна основа сценічного тексту;

– *сценічний текст* – «втілення режисерського бачення літературного тексту», тобто новий художній твір, народжений «в умовах» театральної природи [2, с. 69], у потрактуванні Т. Григор'янц, або

© Бортнік Ж.І., 2015

текст постановки, за Х.-Т. Леманом [6]. У нашому дослідженні сценічним текстом є монодрама як п'єса, на яку перетворили літературний текст і підготували у вигляді сценарію до постановки;

– *текст вистави* (сам спектакль). У розумінні цього терміну спираємось на потрактування Х.-Т. Лемана, який стверджував, що «характер відношення глядачів до вистави, просторова і часова ситуація, місце і функція самого театрального процесу в соціальному полі – усе це створює «текст вистави» [6].

За основу візьмемо методику роботи над інсценуванням, розроблену І. Чистюхіним: вибір матеріалу (що прагне зробити автор), розбір матеріалу, що підлягає інсценуванню (подієвий ряд, фабула, сюжет), створення каркасу інсценівки (рух від ідейно-тематичного смислу до фабули), написання сюжету (розробка ледь окреслених тем, підсилення побічних деталей, дописування тексту до існуючих сцен, скорочення тексту), «переклад» літературних подій на драматичні (введення оповіді, «переклад» опису на дію, переклад внутрішнього монологу на зовнішній текст, використання симультанності дії), «переклад» драматургічного матеріалу на сценічний (можливості сцени, театральні засоби вираження, різноманітні жанрові рішення, демультиплікація і синкретизм персонажів), композиція (на основі одного твору, за мотивами, за творами автора, колаж), принципи (підпорядкування одній ідеї, ілюстрація, контраст) [9].

Мета роботи – розглянути особливості створення монодрами та продемонструвати їх на прикладі перетворення віршів Саші Чорного у сценічний текст і текст вистави О. Девотченка «Концерт Саши Черного для фортепиано с артистом».

Виклад основного матеріалу дослідження. Тривалий досвід роботи в моновиставах як сценарист, співавтор і виконавець має О. Девотченко: «Концерт Саши Чёрного для фортепиано с артистом», «Дневник провинциала в Петербурге» (за творами М. Салтикова-Щедріна, реж. Г. Козлов), «Записки сумасшедшего» (за повістю М. Гоголя, реж. Г. Гінкас), «Вальс на прощание» (за віршами та спогадами Й. Бродського), «Эпитафия» (за прозою Е. Лімонова та віршами Т. Кібірова), «De profundis. Послание с того света» (за епістолярієм О. Вайльда). Прем'єра першої моновистави «Концерт Саши Чёрного для фортепиано с артистом» відбулася 1989 року, і понад 20 років ця п'єса йшла на сцені. Отож вважаємо за доцільне провести дослідження процесу перетворення літературного тексту у сценічний на прикладі твору «Концерт Саши Черного для фортепиано с артистом», проаналізувавши роботу автора, який не раз звертався до написання інсценізації монодрами, брав участь у постановках.

«У моновиставі «Концерт Саши Черного для фортепиано с артистом» саме слово «обиватель», раз за разом вивертаючись, обертаючись, втрачає звичний – переносний – сенс, не позбавлений дещиці презирства, а повертається-таки до свого «застарілого» значення: «обиватель», «мешканець», тобто житель. Просто – людина», – так наголошує на екзистенційній тематиці п'єси театрознавець М. Корнакова, зауважуючи, що в постановці унаочнюється «склад людської душі», який є «самоцінний, самодостатній, і цілісність його не залежить від місця людини в системі социуму, в боротьбі суспільних ідеалів» [4]. Прагнення авторів монодрами зобразити «склад людської душі» переносить акценти з сатиричної тематики віршів Саші Чорного на дослідження внутрішнього конфлікту людини, коли знаки конкретного історичного періоду (початку ХХ ст.) перетворюються на символи опредмеченого внутрішнього світу людини міжчасся.

Перетворюючи літературний текст на монодраму, автор мусить здійснити низку інтерпретаційних процедур, які починаються з прагнення художньо осмислити образ людини, яка опинилася сам на сам зі світом у процесі самоідентифікації, у стані кризи, визначити основні риси внутрішнього конфлікту – Я та Я-Іншого, віднайти прийоми унаочнення трагічного пафосу цього зіткнення. Для монодрами «Концерт Саши Черного для фортепиано с артистом» створюється єдиний суб'єкт дії – митець, художник, «що під його поглядом очуднення кужеляться фантоми «обивательської» свідомості, згустки «російської маячні», оживає багатоголосся і багатоликість буття...» [4]. Персонаж монодрами перебуває в процесі самоідентифікації, пошуку ідентичності, досліджуючи важливі для нього прояви Я-Іншого: в повсякденні, коханні, політичних подіях, спогадах про дитинство. Отож *«бездна русской пустоты»* [7, с. 45] стає тлом, на якому увиразнюється сутнісний конфлікт, де Я-суб'єкт спостерігає за Я-об'єктом (самістю) у різних його плинних сутностях.

Для інсценізації лірики автор монодрами обирає низку віршів, що демонструють процес внутрішніх змін героя, його пошуків, падінь і злетів, трансформацію тощо. Розвиток внутрішнього конфлікту єдиного суб'єкта дії реалізується передусім порядком розміщення творів у тексті постановки. В «Концерте Саши Черного для фортепиано с артистом» О. Девотченко обирає для монодрами вірші Саші Чорного 1908–1910 рр., для останньої частини – вірші емігрантського періоду 1920–1923 рр., розміщуючи їх у такому порядку: «Отъезд пертербуржца» (1909 р.), «Ламентации» (1909 р.), «Совершенно весёлая песня» (1910 р.), «Обстановочка» (1909 р.), «Кухня» (1913 р.), «Крейцерова соната» (1909 р.), «Отъезд пертербуржца», «Городская сказка» (1909 р.), «Мухи» (1910 р.), «На Невском ночью» (1911 р.), «Весна мертвецов» (1910 р.), «Потомки» (1908 р.), «Культурная работа» (1909 р.), «Пьяный вопрос» (1908 р.), «Невольное признание» (1909 р.), «Желтый дом» (1908 р.), «Жалобы обывателя» (1906 р.), «Еврейский вопрос» (1909 р.), «Чепуха» (1906 р.), «Тех, кто страдает гордо и упрямо...» (1923 р.), «Прокуроров было слишком много...» (1923 р.), «Мой роман» (1927 р.), «Человечек в часах» (1920 р.), «Ночные ламентации» (1931 р.), «Театр» (1908 р.). Реалізації внутрішнього протистояння персонажа сприяє така художня особливість віршів Саші Чорного, як наявність риторичних запитань, звертань, протиставлень тощо. Автор сценарію обрав для монодрами або вірші, діалогічні за своєю структурою, або тексти з оповідним сюжетом – контрастні (за своїм розташуванням у монодрамі) «картинки життя».

Зав'язкою сюжету стає питання, яке ставить перед собою персонаж: *«Кто ты, худосочный, жиденький и гадкий? Я?! О нет, не надо, ради бога, нет!»* («Отъезд петербуржца», 1909 р.) [7, с. 47]. Перша частина монодрами демонструє ламентації (скаргу, нарікання) на одноманітність повсякдення, в якій персонаж безуспішно намагається знайти сенс: *«Где событья нашей жизни, кроме насморка и блох?»* [7, с. 44]. Для цієї частини автор сценарію обрав вірші: «Ламентации» (1909 р.), «Совершенно весёлая песня» (1910 р.), «Обстановочка» (1909 р.), «Кухня» (1913 р.). Кожен з віршів демонструє стан кризи людини на тлі повсякдення через увиразнення образів-символів: *«углы да стены, а над ними потолок»* [7, с. 44], *«тихо тикают часы»* [7, с. 84], *«капот из бумазейки»* [7, с. 63], *«склонившаяся плешь»* [7, с. 63], *«в столовой тараканы»* [7, с. 63], *«вязь из розочек»* [7, с. 84] тощо. Автором сакралізуються предмети побуту, ледь помітні деталі в

літературному тексті, що стають знаками часу і допомагають увиразнити свідомість персонажа. Крім того, автор використовує контрастні образи, демонструючи внутрішній конфлікт персонажа: *«в книгах гений Соловьёвых»* – *«вокруг от Ивановых содрогается земля»* [7, с. 45], *«на полотнах Магдалины»* – *«вокруг кривые спины мутноглазых Акулин»* [7, с. 45] тощо.

Після артикуляції персонажем у першій частині монодрами відсутності сенсу в повсякденному існуванні у другій частині починається пошук варіантів виходу зі стану кризи. Персонаж розповідає історії про кохання і дружбу, поступово доводячи цю сюжетну лінію пошуку сенсу до абсурду: вірші Саші Чорного «Крейцерова соната» (1909 р.), «Отъезд петербуржца» (1909 р.), «Городская сказка» (1909 р.), «Мухи» (1910 р.), «На Невском ночью» (1911 р.), «Весна мертвецов» (1910 р.). Оповідь про квартиранта і Фьоклу на початку частини демонструє перехід від одноманітності повсякдення (ключові слова-повтори «такой же») до «ерзацу-кохання». Наступні образи, окреслені персонажем, ілюструють розчарування в любові («Городская сказка»), дружніх зв'язках («Мухи»), кохання за гроші («На Невском ночью») і, врешті-решт, кохання мерців: *«Увы, истлело тело – / И нечем мне любить!»* [7, с. 168] («Весна мертвецов»).

Третя частина об'єднує вірші «Потомки» (1908 р.), «Культурная работа» (1910 р.), «Пьяный» вопрос» (1908 р.), «Невольное признание» (1909 р.), «Желтый дом» (1908 р.), «Жалобы обивателя» (1906 р.), «Еврейский вопрос» (1909 р.), «Чепуха» (1906 р.), *«Тех, кто страдает гордо и упрямо…»* (1923 р.) і демонструє пошуки персонажем точок опертя в різних проявах політичного життя. Ця частина знову починається з надій персонажа на щастя: він скаржиться на те, що кожне покоління сподівається на краще життя для своїх дітей: *«Наши дети встретят сонце лучше нас»* [7, с. 128]. При цьому Я заперечує соціальному Іншому: *«Я хочу немного света для себя, пока я жив»* [7, с. 129]. Прагнення розібратися в політичних питаннях виявляється марним: *«Взял Маркса. Поставил на полку. / Взял Гете – и тоже назад»* [7, с. 52] («Культурная работа»). Бажання послухати, що радить Дума та чи є у нас конституція, закінчується висновками: *«В Думе просто драло глотку / Стадо бравых жеребят»* [7, с. 334] («Пьяный вопрос») и конституции *«нету»* [7, с. 117] («Невольное признание»). Відтак персонаж підсумовує: *«От службы, от дружбы, от прелой политики / Безмерно устали мозги»* [7, с. 53] («Желтый дом»). Далі йде ціла низка запитань, що уаочнюють внутрішній конфлікт: *«Что же дальше, Боже мой?!»*, *«Есть парламент, нет?»*, *«Где наше, близкое, милое, кровное?»*, *«Мой близкий! Вас не тянет из окошка / Об мостовую брякнуть шалой головой? / Ведь тянет, правда?»* [7, с. 53–54]. Персонаж протиставляє себе всім, хто заполітизований: *«Я русский обыватель – / Я просто жить хочу!»* [7, с. 39] («Жалобы обывателя»). Відтак обиватель хоче відчувати себе просто людиною: *«есть только человек»* [7, с. 336] («Еврейский вопрос»), а *«от русской чепухи голова кружится»* [7, с. 41] («Чепуха» (Хроника за неделю)). Завершується третя частина віршем *«Тех, кто страдает гордо и упрямо…»*, де персонаж відповідає на попередні рефлексії щодо абсурдності поведінки людей, які кричать про політику, але при цьому абсолютно далекі від справжньої любові до батьківщини, та протиставляє їм справжніх патріотів: *«Не спекулируют, не пишут манифестов, / Не прокурорствуют с партийной высоты, / И из своей больной любви к России / Не делают профессии лихой»* [8, с. 92].

В останніх двох віршах, що ними автор закінчує третю частину, з'являється трагічний пафос і філософські мотиви, які набувають нових сенсів у четвертій частині. Іронічний тон попередньої оповіді змінюється сумно-щемливим – ліричними спогадами про дитинство, про надії та сподівання минулого: *«И встает былое светлым раем, / Словно детство в солнечной пыли»* [7, с. 93] (Прокуроров было слишком много...», 1923 р.). Тема дитинства продовжується в історіях про дитяче кохання («Мой роман», 1927 р.), страхи («Человечек в часах», 1920 р.), у спогадах про казкові дитячі фантазії («Ночные ламентации», 1931 р.).

Автор обирає для завершення діалогу між Я та Я-Іншим вірш «Театр» (1908 р.), щоб увиразнити причину, з якої персонаж почав своє мовлення. *«В жизни так мало красивых минут, / В жизни так много безверья и черной работы. / Мысли о прошлом морщины на бледные лица кладут, / Мысли о будущем полны свинцовой заботы, / А настоящего нет…»* [7, с. 174], – говорить персонаж, наголошуючи на марності прагнень зрозуміти Я-теперішнього через Я-минуле. Спогади виявилися лише *«миражами счастья с красивой тоскою»* [7, с. 174], але розігрування сюжетів минулого, самообман, на думку персонажа, необхідні, щоб нагадати людині, що вона жила і жива: *«И вот порою, / Чтоб вспомнить, что мы еще живы, / Чужою игрою / Спешим угрюмое сердце отвлечь»* [7, с. 175].

Висновки. У монодрамі «Концерт Саши Черного для фортепиано с артистом» автори сценічного тексту і тексту вистави розширюють контекст творів Саші Чорного на основи власної світоглядної позиції: втілюється образ людини в пошуках шляхів виходу з екзистенційної кризи. У монодрамі створений єдиний суб'єкт дії, логіка внутрішнього конфлікту якого змушує перебирати в пам'яті образи Я-минулого, шукати точки опертя для Я-теперішнього. Цей пошук є основою для розвитку сюжету – повсякдення, кохання і дружба, політичне життя, дитинство. Автор монодрами розташовує вірші Саші Чорного відповідно до цієї тематики, передає логіку внутрішнього конфлікту через діалоги, створені в літературному тексті та через розміщення поряд текстів із протилежними думками («Чепуха» – «Тех, кто страдает гордо и упрямо...», «Невольное признание» – «Желтый дом»), за допомогою невідповідності трагічної інтонації кумедному смислу («Городская сказка», «Крейцерова соната» тощо).

Таким чином, при створенні сценічного тексту монодрами автор втілює екзистенційний конфлікт, художньо осмислюючи образ людини у процесі самоідентифікації. На основі цієї світоглядної позиції створює або виокремлює з літературного тексту єдиного суб'єкта дії, переробляє персонажа на драматичного героя, виділяє для нього сюжетні лінії, розширює контекст літературного твору, підсилює побічні лінії, що уможливлюють відображення внутрішньої психологічної реальності єдиного суб'єкта дії. Таким чином, запозичення методології з театрознавства уможливило більш ґрунтовне дослідження процесу творення монодрами, спостереження за авторськими інтенціями та функціонування жанру в сучасному мистецькому просторі.

Список літератури:

1. Бондарева О. Сучасна українська монодрама: становлення нового жанрового канону / О. Бондарева // Вісн. Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника. Сер. Філологія (літературознав.). – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. XIII-XVI. – С. 42–47.
2. Григорьянц Т. А. Семиотика сценического текста / Т. А. Григорьянц // Вестник Томского государственного университета, 2007. – № 304. – С. 66–69.
3. Евреиновъ Н. Н. Введеніе въ монодраму: Реферат, прочитанный в Москве в Лит.-Худ. Кружке 16 декабря 1908 г., в С.-Петербурге в Театральном Клубе 21 февраля и в Драматическом театре В. Ф. Комисаржевской 4 марта 1909 г. / Н. Н. Евреинов. – СПб.: Издание Н. И. Бутковской, 1909. – 31 с.
4. Корнакова М. Раба любви [Електронный ресурс] / Корнакова М. // Петербургский театральный журнал. – 1994. – № 6. – Режим доступа: http://ptj.spb.ru/archive/6/i-dalee-vezde-6-2/raba-lyubvi/
5. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / Авт.-укладач Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.
6. Леман Х.-Т. Постдраматический театр [Електронний ресурс] / Х.-Т. Леман. – М.: ABCdesign, 2013. – 312 с.
7. Черный Саша, Сатиры и лирики. Стихотворения. 1905–1916 / Саша Черный. // Собрание сочинений: в 5 т. – Т. 1 – М.: Элис Лак, 1996. – 464 с.
8. Черный Саша, Эмигрантский уезд. Стихотворения и поэмы. 1917–1932 / Саша Черный. // Собрание сочинений: в 5 т. – Т. 2 – М.: Элис Лак, 1996. – 496 с.
9. Чистюхин И. Н. О драме и драматургии [Електронний ресурс] / И. Н. Чистюхин, 2002. – 293 с. – Режим доступа: teatrsemya.ru/dir/0-0-1-84-20
10. Шаповал М. Монодраматичність і монодраматичний суб'єкт художнього твору / М. Шаповал // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – 2009. – № 20. – С. 26–29.

Бортник Ж.И.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

СОЗДАНИЕ ТЕКСТА МОНОДРАМЫ И ЕЕ ТЕАТРАЛЬНАЯ РЕЦЕПЦИЯ (НА ПРИМЕРЕ СТИХОТВОРЕНИЙ САШИ ЧЕРНОГО И СПЕКТАКЛЯ А. ДЕВОТЧЕНКО «КОНЦЕРТ САШИ ЧЕРНОГО ДЛЯ ФОРТЕПИАНО С АРТИСТОМ)

Аннотация
В статье рассмотрены основные этапы и особенности создания сценического текста монодрамы и текста представления на примере стихотворений Саши Черного и спектакля А. Девотченко «Концерт Саши Черного для фортепиано с артистом». Бортник Ж. акцентирует на важности расширения методологических принципов изучения драмы на основе связи с театральной постановкой. Автор статьи доказывает, что, создавая сценический текст монодрамы и представления, его авторы выделяют из литературного текста единого субъекта действия, выбирают материал, иллюстрирующий формирование пограничного состояния сознания персонажа, вкладывают в его уста слова других персонажей, проектируя сквозь сознание единого субъекта действия.
Ключевые слова: монодрама, сценический текст, текст представления, персонаж, пьеса, автор, сюжет.

Bortnik J.I.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

THE CREATION OF MONODRAMA'S TEXT AND THEATRICAL RECEPTION (ON EXAMPLE OF POEMS BY SASHA CHORNY AND PERFORMANCE A. DEVOTCHENKO «SASHA'S CHORNY CONCERT FOR PIANO AND ARTIST»)

Summary
In this article the main stages and features of a stage text of monodrama and text representations on the example of poems by Sasha Chorny and performance A. Devotchenko «Sasha's Chorny concert for piano and artist» are considered. Bortnik J. focuses on the importance of expanding the methodological principles of studying drama based on the connection with theatrical productions. The author of the article argues that creating a theatrical text of monodrama and performance, the authors outline the literary text with a single entity acts chosen material illustrating the formation of the boundary state of mind of the character, put words of other characters in his mouth, projecting through the mind of a single subject of action.
Keywords: monodrama, stage text into the play, a character piece, author, subject.

УДК 821.161.2-82-94.09

ДИФУЗІЯ ЖАНРІВ ЯК ОЗНАКА ГЕНОЛОГІЧНОЇ МОДЕЛІ МЕМУАРИСТИКИ

Мажара Н.С.
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Стаття присвячена вивченню жанрових особливостей мемуарів. Авторка статті констатує, що завдячуючи своїй гнучкості та специфічній оповідній структурі мемуари опинилися в центрі процесів дифузії. Досліджено теоретичні аспекти реалізації дифузії жанрів мемуарів на матеріалі української літератури факту. Авторка вважає, що здатність мемуарів до зовнішньотипологічної та внутрішньотипологічної дифузії демонструє невичерпні можливості мемуарного метажанру.

Ключові слова: мемуари, жанри мемуарів, жанрова дифузія, метажанр, генологічна модель.

Постановка проблеми. З осмисленням аспектів генології пов'язані визначальні шляхи розвитку літературознавчої науки, оскільки її своєрідні категоріальні структури залишаються основоположними елементами систематизації художнього матеріалу, в сфері функціонування якого останнім часом спостерігається помітний інтерес до рецепції крізь призму найновіших досягнень сучасної науки.

Висвітлення питань, пов'язаних із вивченням мемуарів як метажанрового утворення документалістики має велике значення, оскільки забезпечує теоретичні засади досліджень генології спогадової літератури та визначає необхідну методику досліджної роботи з цією специфічною категорією текстів.

Актуальність зазначеної проблеми визначається постійною увагою теоретиків літератури до проблем генологічної ідентифікації мемуаристики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дефініції мемуаристики в сучасному українському літературознавстві привертали увагу чималої кількості науковців різних рівнів. З'ясованими сьогодні є чимало питань, серед яких: вивчення її окремих жанрів – щоденника (М. Варикаша, Н. Видашенко, Є. Заварзіна, Н. Момот, К. Танчин), художньо-біографічної прози (І. Акіншина, Т. Черкашина), літературного портрета (І. Василенко), письменницького епістолярію (В. Кузьменко, М. Коцюбинська, Л. Морозова), автокоментаря (О. Медоренко), автобіографії (А. Цяпа, Т. Черкашина), художніх мемуарів і автобіографічної прози (Г. Маслюченко); дослідження – аспектів ідейно-художнього змісту мемуарного тексту (В. Пустовіт, О. Скнаріна); особливостей становлення мемуаристики на певних історичних етапах (Т. Гажа, Г. Маслюченко, М. Федунь); постатей мемуаристів, їх доробку (І. Гавриш, Т. Заболотна, І. Кузнєцова, Л. Мацапура, М. Мельник, Н. Сопельник, Л. Таймазова); надбань мемуаристики інших країн (І. Веріго, О. Клімчук, Н. Скляр, Т. Томіліна). Ці літературознавчі праці створюють підґрунтя для загального уявлення щодо цілісної картини ґенези мемуаристики, однак не вичерпують особливостей її жанрової ідентифікації.

На особливу увагу заслуговують виважені наукові розвідки стосовно поступового ускладнення генологічної структури мемуаристики таких дослідників української літератури «non-fiction» як О. Галич [3], Л. Касян [5] І. Савенко [12], Т. Черкашина [14] та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність єдиної загальновизнаної методології і методики, де були б враховані компоненти історико-генетичного, порівняльно-історичного та типологічного методів аналізу, все ще не дає можливості мемуарам як метажанру набути необхідної чіткості та визначеності. Проблематика їх вивчення із урахуванням цієї концепції є багатоаспектною. Отож, з'ясування особливостей її генологічної структури сприятиме перегляду стереотипів дефініції цього різновиду документалістики.

Ця розвідка **має на меті** дати цілісне уявлення про специфіку дифузії жанрів як однієї з ознак мемуарів як особливого метажанрового утворення.

Виклад основного матеріалу. Без урахування такої категорії генерики як жанр, сьогодні неможливою є інтерпретація будь-якого твору. Одна із дослідниць сучасної української генології Т. Бовсунівська стверджує: «Крім стійкості та нормативності категорія жанру має й супротивну особливість: вона історично рухлива, як і вся шкала художніх цінностей. Межі, що відокремлюють літературу від нелітератури, як і межі розрізнення жанрів, мінливі, причому епохи відносної стійкості поетичних систем чергуються з епохами деканонізації та формотворчості. Будь-який жанр може запозичувати специфічні особливості інших жанрів та істотно міняти свій внутрішній лад і вигляд» [1, с. 8].

Погоджуючись із наведеним міркуванням, наголосимо, що оскільки поняття жанру є динамічним, а його межі – достатньо умовними, вузьке окреслення мемуарів лише як жанру неспроможне повністю розкрити їхню природу і потенціал. Вважаємо, що мемуаристика вже давно вийшла поза межі поняття власне жанру і стала самостійним метажанром, ядром своєї власної розгалуженої жанрової системи, кожен із жанрів якої знаходиться у постійному розвитку, розкриваючи природу та особливості літератури «non-fiction», маючи при цьому досить рухомі межі та вільну специфіку в стильовому оформленні.

В основі мемуаристики лежить складний і вагомий фактичний матеріал, однією із можливостей вивчення якого є вироблення методики дослідження її жанрової системи, надання дослідженням системності.

Жанрова система мемуарів є достатньо відкритою. Цей факт сприяє можливості різноманітного змішування традиційних жанрів (листів, щоденників, нотатників, записників, літературних портретів, власне мемуарів, автобіографії тощо), їх взаємній дифузії. Мемуаристи спираючись на ці традиційні жанри, шукають нових форм для реалізації та фіксації свої пам'яті, що сприяє появі нових жанрів.

Дифузія жанрів як одна із провідних ознак генології мемуаристики сприяє їх взаємозбагаченню, що є об'єктивним результатом складних взаємин людини з оточуючим світом, оскільки демонструє зміни, що відбуваються у свідомості творця, а взаємне проникнення елементів одних жанрів в інші, у свою чергу, сприяє внутрішнім змінам, що відбуваються вже в мемуарних творах. У сучасній спогадовій літературі ця тенденція є найпомітнішою.

Дослідниця специфіки категорії жанру Н. Копистянська стверджує: «Сучасне співвідношенням між видами мистецтва, а також між літературою і наукою, літературою і публіцистикою сприяє тому, що на стикових лініях розвивається цілий ряд жанрів, вивчення якого потребує аналізу різного поєднання

© Мажара Н.С., 2015

родових, видових та інших компонентів» [7, с. 25]. Для розуміння метажанрової природи сучасних мемуарів важливо теж враховувати той факт, що вони знаходяться на стику науки та мистецтва. Працюючи над спогадами, письменник до певної міри проводить окремі наукові пошуки, серед яких: уточнення за історичними першоджерелами фактів життя та діяльності людини, або низки постатей, яким присвячено твір; відтворення із глибин пам'яті подій минулого. Все це зумовлює художнє осягнення особистості, адже мемуари збагачуються не лише за рахунок міжжанрової взаємодії, а й міжродового зв'язку, взаємодії з видами мистецтва.

Естетика та своєрідність новоутворених внаслідок дифузії жанрів реалізує прагнення автора бути вільним і самостійний у виборі шляхів і способів відтворення свого минулого й теперішнього, розширює межі мистецтва і науки. Процеси дифузії здійснюють вплив на вибір оповідної форми, сприяють свободі та варіативності навіть у межах одного твору.

З огляду на вищезазначене та спираючись на розуміння мемуаристики як своєрідної метажанрової системи, позначеної низкою трансформацій, нам видається доцільним виокремити в контексті ґенези цього міжродового утворення такі тенденції: 1) внутрішньотипологічну дифузію – змішування жанрів мемуарів між собою в середовищі мемуаристики; 2) зовнішньотипологічну дифузію – змішування з іншими жанрами літератури, інших видів мистецтва і науки.

Під дифузією (жанровим змішуванням) розуміємо об'єднання в одному творі елементів двох і більше жанрів, при якому «генологічні ознаки» одного з них стають домінуючими, а інших – сприяють розкриттю задуму мемуариста.

Завдячуючи своєму гнучкому мисленню і специфічній оповідній структурі мемуари опинилися в центрі процесів дифузії. На наш погляд, тенденція до змішування різних жанрів як у межах мемуаристики, так і в позажанровому вимірі, створює її своєрідну генологічну модель. Зупинимося більш детально, на кожному з виокремлених варіантів жанрової дифузії.

Внутрішньотипологічна дифузія. Жанри мемуаристики взаємодіють між собою постійно, при цьому характер і глибина взаємодії змінюються в залежності від існуючого на той час комунікативно-культурного оточення. З точки зору генології, взаємодія здійснюється у формі проникнення одних жанрів в інші, підпорядкованості їх загальному композиційному структуранту мемуарної оповіді.

Спогади відтворюються з пам'яті мемуариста повністю або частково та сприяють організації оповіді за певною хронологією, доповнюючись при цьому різноманітними коментарями, відступами, міркуваннями. Для цілісної фіксації минулого до власне мемуарів долучаються й інші жанри. В одне ціле їх об'єднує суб'єктивне осмислення не лише свого життя, а й бажання репрезентувати атмосферу певної доби за законами людської пам'яті із залученням справжніх документів того часу – листів, щоденників, нотатників, некрологів тощо. Крім пізнавального значення, це змішування жанрів є дуже показовими, оскільки відтворює свідоме прагнення автора віднести себе до певного середовища, наголосити на своїй приналежності до зображуваної історичної доби.

Так, нотатки, власне спогади й літературні портрети постають у творі В. Минка «Гості моєї хати» [11]. Для «Споминів у біографії» Б. Бойчука характерною є модель відображення часу, коли описуються різні вікові періоди життя автора із залученням елементів автобіографії, коментарів, літературних портретів [2].

Подорожні нотатки, уривки з епістолярію, портрети українських митців слова органічно вписуються в художню структуру спогадів Г. Костюка в його мемуарній дилогії «Зустрічі і прощання» [8; 9].

Мемуарні книги – «Київські неокласики» (упорядник В. Агеєва) та «Спогади про Павла Загребельного» (упорядник М. Слабошпицький) – теж можна вважати яскравими прикладами внутрішньотипологічної дифузії, оскільки в них присутнє змішування: спогадів, літературних портретів, уривків із щоденників, нотатників, епістолярію, есе тощо. Кожен із цих жанрів не представлений у чистому вигляді, однак є компонентом складної структури, що формує цілісність і виняткову оригінальність цих праць [6; 13].

Зовнішньотипологічна дифузія. Д. Затонський наголошував: «Поезія і правда» Гете сформували сучасний роман як такий, «Сповідь» Руссо, «Племінник Рамо» Дідро, «Життя Анрі Брюлара» Стендаля виробили техніку новітнього роману. А сьогоднішня автобіографія, сьогоднішні мемуари, сьогоднішній літературний щоденник, у свою чергу, звертаються до романної техніки. Відхрещуючись, відмежовуючись від роману як жанру, сподіваючись знову його перегнати, вони потрапляють у річище вільних романних форм. Такою є динамічна повчальна діалектика жанрових взаємодій» [4, с. 57-58].

Погодимося з подібним твердженням науковця, оскільки мемуарна проза, протягом тривалого часу використовує вже готові жанри художньої літератури – оповідання, повість, роман. Саме завдяки динамічній діалектиці жанрових взаємодій виникають високомистецькі твори, адже у творчості кожного письменника накопичуються передумови для збагачення та оновлення своїх улюблених прозових жанрів. Це і є свідченням процесу зовнішньотипологічної дифузії.

Однією з особливостей мемуарної прози є тісна діалектична взаємодія двох протилежних аспектів – дослідницького й естетичного. При цьому автору не вдається бути наскрізно об'єктивним, оскільки і теперішнє, і рецепція минулого з урахуванням вікового статусу, історична оцінка подій неодмінно впливають на мемуариста. Чимало письменників репрезентують у її модифікаціях об'єктивну реальність тієї чи іншої історичної доби, навіть, із відомих їм одиничних явищ і фактів життя героїв. Створюючи образ, мемуарист використовує ті ж само художні засоби та прийоми, що і письменник: відбір ключових епізодів, портрет, пейзаж, авторську характеристику, самохарактеристику, характеристику за допомогою інших персонажів, різноманітні відступи.

Наявність спогадів у художній палітрі письменників різних літературних напрямів, їх зовнішньотипологічна дифузія – забезпечує відведене їм місце в контексті мемуарів як метажанрового утворення, що має власні жанри, може виявлятися у різних формах та є не тільки наслідком потреби часу, а й результатом рецепції попереднього досвіду.

Мемуарні твори, що сформувалися на перетині жанрів мемуаристики та епосу, наділені сукупністю документальних ознак – оповідь від першої особи, в минулому часі, в хронологічному порядку про ті події, учасником яких оповідач був особисто, та художньо-літературних – вигадка, художність стилю, інтерес до психології та приватного життя. Цей синтез жанрів з одного боку виводить твори за межі художньої літератури, переміщує їх до наджанрового утворення документалістики, а з іншого – є рухомим, багатогранним, у ньому чудово реалізуються характерні риси доби, простежується не лише індивідуальний розвиток автора, а й зміна напрямів, стилів у літературі.

Дихотомічна дія мемуарної прози є її структурним чинником. Паралелізмом, бінарними протиставленнями підкреслюється тотожність і повна розділеність, аналогія і нетотожність. Через бінарні

опозиції письменник-мемуарист осмислює складність людських характерів своїх сучасників, зіставляє і протиставляє характери.

Естетичне й семантичне поле мемуарної прози надзвичайно розширює її інтертекстуальність. В одному випадку мемуарист проектує архетипову ситуацію, яка має відношення до міфу, до первісних джерел або сягає епохи античності чи пізніших часів життя народу. Багато хто обирає для цього традиційну форму життєпису – від перших проблисків свідомості в дитинстві й до актуального моменту писання. Саме індивідуальна робота мемуариста визначає специфіку композиційної побудови, особливості сюжету, систему часо-просторових відношень, які у своїй єдності і визначають особливості прозового твору.

Жанрова специфіка мемуарної прози обумовлена прагненнями автора сполучити авторський наратив зі специфічним сповідальним тоном, викладенням факту. Задум автора мемуарної прози не обмежується передачею подробиць, які були згадані. Події і враження вибудовуються в тексті в зв'язку із метою, яку ставить собі автор (відтворити минуле, зрозуміти взаємозв'язок особистої історії та історії свого народу, вглибитися у витоки своєї особистості – у дитинство). Все це зумовлює особливі форми організації сюжету, художні принципи перетворення реальних творів.

Мемуарна проза є складноорганізованою, структурою, визначальним елементом якої є автор – з усією складністю його людської та творчої особистості. Дійсність у мемуарній прозі сприймається письменником як самоцінний об'єкт літературного відображення, а документ постає підтвердженням правдивості оповіді. Кожен автор відтворює події відповідно до свого світогляду, досвіду, переконань та поглядів на відтворювану добу.

Живі проблеми й конфлікти, реальні постаті людей, попередників, сучасників, через художнє осмислення вільно входять до української літератури, даючи потужні імпульси творчій активності митців. Адже, зрілий літературний талант, сформований у прозовому річищі, знаходить для себе нові можливості у сфері документалістики. Для читачів внаслідок цього з'являються нові джерела духовного збагачення й розширення інформації, оскільки мемуарна проза містить у собі відбиток яскравої письменницької індивідуальності, слугує міцною і оригінальною ланкою між конкретним фактом і витонченою творчою фантазією автора.

Упродовж своєї еволюції українська мемуаристика накопичила багатий досвід взаємодії з жанрами художньої літератури. Так, кластичним прикладом зовнішньотипологічної дифузії жанру власне мемуарів і епічного жанру роману сприяла появі неперевершених романів В. Сосюри «Третя Рота» та Т. Масенка «Роман пам'яті». Змішування спогадів із повістю забезпечує своєрідність творів М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять» і «Щедрий вечір», повісті І. Ле «Борозною віку», В. Дрозда «Музей живого письменника», Р. Іваничука «Дороги вольні і невольні», П. Панча «На калиновім мості», В. Минка «Моя Минківка», «Червоний Парнас», Г. Гордасевича «Соло для дівочого голосу», У. Самчука «На білому коні», «На коні вороному», кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна».

Результатом взаємодії власне мемуарів і оповідання є «Портрети» Ю. Щербака; спогадів і есе – «Микола Хвильовий. Портрет мятежника» І. Дніпровського, «Два роки в Кремлі» Б. Олійника, «Дар Евдотеї» Д. Гуменної, Тарас Шевченко: геній – в самотності» Б. Сушинського; спогадів і автобіографії – «Вирвані сторінки з автобіографії» М. Матіос.

Кожна доба та індивідуальність, особистісна система цінностей вносить свої корективи у процеси дифузії мемуарних жанрів. Традиційні для однієї доби жанри, під впливом мінливого сьогодення зазнають ще більших змін. Слушною, з цього приводу, видається думка М. Коцюбинської: «Сповідальна інтонація, настроєність, нахил до авто спостережень і самоаналізу, що виливається у специфічний мемуарний «потік свідомості», рельєфність і неповторність окремих кадрів з кінофільму пам'яті – все це незаперечні прикмети своєрідної «художності» цього типу літератури, що помножена на її інтенсивну інформативність та ефект присутності, зумовлює її принадність і є запорукою читацького інтересу – не тільки сьогодні, а й сподіваюся, завтра» [10, с. 173].

Дійсно, сучасна мемуаристика починає освоювати нові площини для відтворення модусів минулого й рецепції сьогодення. Індивідуальність мемуариста стає вищою за інші цінності та переноситься у віртуальну площину мережі Інтернет, що реалізується у так званих інтернет-щоденниках або блогах, які ґрунтуються на принципах традиційного паперового діаріуша. За допомогою новітніх інформаційних технологій відкриваються необмежені можливості в написанні щоденників. Цей різновид зовнішньотипологічної дифузії найчастіше представлений блогами таких відомих письменників як О. Забужко, Ю. Андрухович, С. Жадан та багатьох інших. Інтернет-щоденники демонструють їх творчу майстерність крізь призму споглядання навколишньої дійсності.

Висновки і пропозиції. Не претендуючи на вичерпність, положення нашої розвідки доповнюють знання про генологічну своєрідність мемуаристики, відкривають нові можливості у вивченні питань співіснування і підпорядкування жанрів мемуарів у контексті метажанрового виміру цієї форми документалістики. Перспективними нам видаються подальші дослідження окреслених дифузій у контексті системи жанрів мемуарів на основі текстового матеріалу, що безумовно сприятиме оновленню концептуальних основ дефініції жанрово-стильового поля літератури «non-fiction».

Список літератури:

1. Бовсунівська Т.В. Теорія літературних жанрів. Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману: Підручник / Т.В. Бовсунівська. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 519 с.
2. Бойчук Б. Спомини в біографії / Богдан Бойчук. – К.: Факт, 2003. – 200 с. (Серія «Українські мемуари»).
3. Галич О.А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, ґенеза, перспективи: Монографія / О.А. Галич. – Луганськ: Знання, 2001. – 246 с.
4. Затонский Д.В. Сцепление жанров (место автобиографии, мемуаров, дневника в становлении и жизни современного жанра) / Д.В. Затонский // Жанровое разноообразие современной прозы Запада. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 4-59.
5. Касян Л. «Книга життя» Ірини Жиленко «Homo feriens» в автобіографічно-мемуарному дискурсі / Л. Касян // Слово і час. – 2012. – № 6. – С. 41-50.
6. Київські неокласики / [упоряд. В. Агеєва]. – К.: Факт, 2003. – 352 с. (Серія «Українські мемуари»).
7. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: Монографія / Н. Копистянська. – Львів: ПАІС, 2005. – 368 с.
8. Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах / Григорій Костюк; [передм. М. Жулинського]. – К.: Смолоскип, 2008. – Кн. 1. – 720 с.
9. Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах / Григорій Костюк. – К.: Смолоскип, 2008. – Кн. 2. – 512 с.

10. Коцюбинська М. Література факту: між «великою» і «малою» зонами (із циклу «Історія, оркестрована на людські голоси») / М. Коцюбинська // Березіль. – № 9. – 2006. – С. 157-173.
11. Минко В.П. Вибрані твори: Повісті. Спогади. Портрети / В.П. Минко. – К.: Держлітвидав України, 1962. – 701 с.
12. Савенко І.Л. Літературні мемуари як особливий літературно-культурний текст сучасної документалістики / І.Л. Савенко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – № 19(230). – 2011. – С. 121-126.
13. Спогади про Павла Загребельного / [упорядник М.Ф. Слабошпицький: худож.-оформлювач О.М. Артеменко]. – Харків: Фоліо, 2010. – 249 с.
14. Черкашина Т.Ю. Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття: українська візія: Монографія / Т.Ю. Черкашина; за наук. ред. О.А. Галича. – Х.: Факт, 2014. – 380 с.

Мажара Н.С.
Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко,
Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого

ДИФФУЗИЯ ЖАНРОВ КАК ПРИЗНАК ГЕНОЛОГИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ МЕМУАРИСТИКИ

Аннотация
Статья посвящена изучению жанровых особенностей мемуаров. Автор статьи констатирует, что благодаря своей гибкости и специфической повествовательной структуре мемуары оказались в центре процессов диффузии. Исследованы теоретические аспекты реализации диффузии жанров мемуаров на материале украинской литературы факта. Автор считает, что способность мемуаров к внутритипологической и внешнетипологической диффузии демонстрирует неисчерпаемые возможности мемуарного метажанра.
Ключевые слова: мемуары, жанры мемуаров, жанровая диффузия, метажанр, генологическая модель.

Mazara N.S.
Luhansk Taras Shevchenko National University,
Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky

GENRES DIFFUSION AS A FEATURE OF A GENOLOGICAL MODEL OF A MEMOIRS

Summary
The article is devoted to a studies the features of the genre of memoirs. The author states, that memoirs are at the center of diffusion processes, because of its flexibility and the specific structure. We explored the theoretical aspects of the implementation of the diffusion of genres memoirs on the example of Ukrainian literature of fact. The author believes, that the ability to memoirs external typological diffusion and internal typological diffusion demonstrates the inexhaustive possibilities of the memoir metagenre.
Keywords: memoir's, genres of memoir's, genres diffusion, metagenre, genological model of a memoir.

УДК 821.111-312.1.09.

ЖАНРОВИЙ СИНТЕЗ У РОМАНІ Д. МІТЧЕЛА «ГАЛЯВИНА ЧОРНОГО ЛЕБЕДЯ»

Мирошниченко Ю.О.
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

У статті проаналізований сучасний роман «Галявина Чорного Лебедя». Визначена проблема жанру – постмодерністський роман, що синтезує в собі ознаки автобіографічного роману, роману-виховання, готичного та історичного романів. Ознаки роману-виховання виявилися домінуючими. Інші жанрові форми стають допоміжними елементами в розкритті проблеми формування особистості в оточуючому середовищі.
Ключові слова: синтез, автобіографічний роман, роман-виховання, готичний роман, історичний роман.

Постановка проблеми. З ІІ половини ХХ століття і дотепер роман посідає провідне місце серед жанрових форм сучасної літератури. Він надзвичайно чутливо реагує на всі зміни, які відбуваються у культурі та світосприйнятті людини. Можна сказати, що цей жанр постійно знаходиться в активних пошуках власної ідентичності.

Постмодерністський роман – доволі складний феномен, представлений великою кількістю імен і творів. На жанровому рівні йому притаманно тяжіння до синтезу на різних шаблях художньої структури.

Перш за все, варто відзначити, що в сучасному романі в межах одного твору можуть поєднуватися елементи, часто традиційних, жанрових різновидів (наприклад, автобіографічного, авантюрного, історичного, фантастичного тощо).

Таке поєднання дозволяє роману виходити за межі певних жанрових традицій, які зумовлюють «горизонти читацьких очікувань».

© Мирошниченко Ю.О., 2015

Синтетичність, жанрова «непередбачуваність» сучасного роману робить його більш цікавим для читача: він стає багаторівневою структурою з потужним інтерпретаційним матеріалом.

Яскравими зразками поєднання декількох жанрових форм в одному тексті представлена творчість Й. Йонеско, У. Еко, М. Кундери, М. Павича тощо.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Постмодерністська жанрова теорія, основи якої були розроблені Ж. Дерріда [5], ґрунтується на гібридних утвореннях, що відтворюють відчуття хаосу та прокладають шлях до нових пошуків.

Провідним фахівцем на пострадянському просторі з дослідженням жанрових трансформацій роману в європейській літературі є В.О. Пестерев, якому належать численні праці на цю тему. Його докторська дисертація «Модификация романной формы в прозе Заходу другої половини XX століття: Способи художнього синтезування» стала однією з перших системних праць. В ній автор дійшов до висновку про те, що «особливістю художнього синтезу в сучасній прозі є поширення синтезованих начал – романного і притчевого, метафоричного, міфологічного, ліричного, поетичного, драматичного, есеїстичного, пародійно-ігрового – на все романне ціле. Завдяки цьому в структурі роману відбувається динамічний процес переростання «традиційної» форми в «умовну» [2].

Один із найавторитетніших фахівців із зарубіжної літератури XX століття, Л. Андрєєв, доволі критично ставиться до бажання сучасних письменників вразити читача незвичними романними формами. Так, оцінюючи експериментальні форми у Павича Л. Андрєєв, з властивою йому іронією, зазначає, що вони «зафіксували завершення тривалої, надмірно тривалої битви всіляких «нових романістів» з романом і нічого нового в собі не несуть... Дана нав'язлива тенденція в річищі культури XX століття, стала однією з головних ознак постмодернізму» [1].

Глибоке дослідження жанрової специфіки сучасного роману представлено у докторській дисертації С.Ш. Шаріфової. Під жанровим змішуванням, або контамінацією вона розуміє об'єднання в межах одного художнього твору елементів двох або більше жанрів, при якому «жанрові ознаки» одного з них залишаються домінуючими» [3, с. 15].

Синтезування різних жанрів у межах одного тексту спостерігаються у творчості сучасного англійського письменника Д. Мітчела.

Метою даної наукової розвідки є дослідження поєднання різних жанрових форм у романі Д. Мітчела «Галявина Чорного Лебедя».

Виклад основного матеріалу. Девід Мітчелл є одним із найвпливовіших письменників свого покоління. На сьогоднішній день автор опублікував шість романів: «Ghostwritten» («Літературний привид», 1999), «Number 9 Dream» («Сон № 9», 2001), «Cloud Atlas» («Хмарний атлас», 2004), «Black Swan Green» («Галявина Чорного Лебедя», 2006), «The Thousand Autumns of Jacob de Zoet» («Тисяча осеней Якоба де Зута», 2010) та «Bone Clock» («Кістяний годинник», 2014).

До творчого добутку Д. Мітчела входять також ряд коротких оповідань, два лібрето («Wake» та «Sunken Garden») та переклад книги Наокі Хігасіда «Чому я стрибаю» («The Reason I Jump»).

П'ять з шести романів були номіновані на Букерівську премію, в тому числі його останній роман «Кістяний Годинник». «Granta» оголосив Мітчела одним із кращих молодих британських письменників; і журнал «Time», після публікації четвертого роману «Галявина Чорного Лебедя», вибрав його в якості єдиного літературного романіста для списку сотні найвпливовіших людей в світі 2007 року.

На відміну від попередніх романів автора, що вдаються до взаємопов'язаних історій з різними сюжетними лініями («Літературний привид» та «Хмарний атлас») та глибоких фантазій («Сон № 9»), роман «Black Swan Green» («Галявина Чорного Лебедя») багато в чому «традиційний текст», який охоплює тринадцять місяців, що відобразилися в тринадцяти частинах роману.

Кожна із частин уявляє собою місяць в житті головного персонажа Джеймса Тейлора, починаючи із січня 1982 року і, закінчуючи січнем 1983 року. Цей час показує шлях хлопця до підліткового віку, на якому його супроводжують приниження в школі, перша сигарета, перші поцілунки та розрив батьків. Особистісні проблеми зображені на тлі соціально-політичних хвилювань у країні, під керівництвом «залізної леді» Маргарет Тетчер.

На думку Дж. Вуда в романі Д. Мітчел ухиляється від постмодерністської складності на користь прямо комічної захоплюючої автобіографічної історії про те, як «a thirteen-year-old boy with literary ambitions and the comic misfortune to be stuck in benighted, rural Worcestershire in the early nineteen-eighties (the county and time in which Mitchell came of age: he was born in 1969)» [10].

На **автобіографічності** роману наполягає також і Дж. Грін [6, 215], який робить вдалі спостереження, що головний персонаж мешкає в містечку Вустершир (місце дитинства Д. Мітчела), а також і автор, і його персонаж страждали від заїкання, що було об'єктом знущань з боку однолітків.

Страждаючи від дефекту мови, письменник спостерігав за людьми, що заїкаються в галузі мистецтва дуже ретельно. Фільм «Промова короля» висуває цю тему, тому для Д. Мітчела він був цікавий. Автор сценарію Девід Сейдлер та постать актора Коліна Ферта з в ролі Георга VI виявилися переконливими.

У ранніх роботах Мітчел завжди намагався розробити витончені способи, щоб обійти мовний бар'єр, а потім зрозумів, що цей бар'єр може працювати на, а не проти, роману. Він розмістив персонажів у мовній в'язниці і дивився, як вони намагаються вибратися. Так, сам автор довгі роки намагався подолати (а потім сприйняти) мовні проблеми. Він переконаний, що «саме заїкання сприяло розширенню лексичного запасу та зробило з нього письменника» [9].

В інтерв'ю з А. Беглі Д. Мітчел окреслив, що «Галявина Чорного Лебедя» є книгою для логопедів у Великобританії. Він сподівається, що вона стане у нагоді тим, хто хоче зрозуміти проблему з середини. Дана тема – джерело паралізуючого сорому. Після написання другої глави роману, Мітчел зрозумів, що правда звільнена. Йому не потрібно більше прикидатися. Якщо Джейсон повернеться в майбутній книзі, Д. Мітчел сподівається, він буде «дорослим логопедом» [4].

Дж. Грін також наголошує на експериментуваннях Мітчела із формами **роману-виховання**, як різновид роману, в ідейно-тематичний центр якого покладено процес формування особистості, образ «людини у час становлення».

Головний персонаж, Джейсон Тейлор, – поет-початковець, який друкує свої вірші у літературному приходському журналі. Томас Джонс описує роман як «оповідь з невиразним поетом, який намагається знайти свій істинний голос» [7, с. 34].

Приховування свого власного ім'я – сором перед однолітками, які знущаються над ним. Місце дії відбувається майже виключно у тихому, провінційному Вустершир. Це жорстка конструкція забезпечує певну свободу розповіді.

Джейсон наполегливо трудиться, щоб зробити себе невидимим, відводячи погляди від вчителів і полюбляючи самотні прогулянки, щоб уникнути своїх

однолітків. Він не бажає дорослішати, на це натякає втрачений годинник діда (своєрідна зупинка часу).

Мадам Єва Кромелінк, стара бельгійська аристократка, відіграє вирішальну роль у формуванні дорослої ідентичності підлітка. Вона проявляє інтерес до поезії Джейсона та вводить його в новий світ музики та літератури. Саме ця жінка спонукає хлопця до відмови від псевдоніму Еліот Болівар, яким він підписує свої вірші, та заявити про свою особистість.

Страх Джейсона Тейлора, перш за все, пов'язаний із заїканням, що стає на перешкоді становлення його ідентичності. Вада хлопця – кат та, за спостереженням Джейсона: «the only way to outfox Hangman is to think one sentence ahead» [8, c. 27]. Він навіть порівнює заїкання з прищами: «...if stammers're like zits that you grow out of, or kids with stammers're more like toys that're wired wrong at the factory and stay busted all their lives» [8, c. 32].

В романі «Галявина Чорного Лебедя» помітним виявляється між текстовий зв'язок із романом М. Твена «Пригоди Тома Сойєра» на рівні головних персонажів та проблематики романів.

Обидва головні персонажі, Джеймсон Тейлор та Том Сойєр, майже одного віку. Вони – підприємливі, грайливі хлопчиська, мають кращих друзів та дівчат, які дуже подобаються, а також кузенів, до яких відчувають взаємну неприязнь. Незважаючи на непосидючий характер, хлопці багато читають, Джеймсон навіть пише вірші та друкується у місцевому журналі. Хоча підлітки живуть у різні часи (Том – у середині XIX століття, Джеймсон – у середині XX століття), перед ними постають однакові життєві проблеми – знайти своє місце в світі і здобути повагу серед однолітків, для цього вони проходять серед ряд складних випробувань, що є однією з головних ознак роману-виховання.

Джейсон має прихильність до екзотики і потойбічного. Він ходить до лісу поруч «Black Swan Green», де розташований циганський табір, зустрічає на ковзанці привід хлопчика-потопельника, а також знайомиться зі старою, яка мешкає в ізольованому, казковому будинку. Помічається натяк на **готичний роман**, який набув свого розквіту в англійській літературі на початку 19 ст.. У Мітчела відбувається суттєва деформація жанру, де немає «лиходіїв», «жахів», а тільки будинок на зразок «загадкового замку».

Історичні події, а саме, війна на Фолклендських островах, стисло вторгається в оповідь, але закінчується майже, як тільки починається; Джейсон розуміє її сенс тільки через суперечки між батьками і нескінченну боротьбу серед його однокласників.

Отже, можемо дійти **висновку**, що за жанром «Галявина Чорного Лебедя» – постмодерністський роман, де вдало синтезовані жанрові форми автобіографічного роману, роману-виховання, готичного та історичного романів. Наразі домінуючими виявляються ознаки роману-виховання, що на перший план виносять проблему формування особистості в оточуючому середовищі, а інші жанрові форми стають допоміжними елементами в розкритті зазначеної проблеми.

Список літератури:

1. Андреев Л. Художественный синтез и постмодернизм [Електронний ресурс] / Беседу вела Татьяна БЕК // Вопросы литературы. – 2001 – № 1. – Режим доступу: http://20v-euro-lit.niv.ru/20v-euro-lit/articles-all/andreev-hudozhestvennyj-sintez-i-postmodernizm.htm
2. Пестерев В. А. Модификация романной формы в прозе Запада второй половины XX столетия: Способы художественного синтезирования. Дисс. доктора филол. н. – 10.01.05 – Литературы народов Европы, Америки и Австралии. – Волгоград, 1999. – 337 с. / – Режим доступу: http://www.romannoi-formy-v-proze-zapada-vtoroi-poloviny-xx-stoletiya-sposoby-khudozhestv#ixzz3Gw2V3Pfx
3. Шарифова Салида Шаммед кызы. Теоретические аспекты жанрового многообразия азербайджанского романа. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. 10.01.08. – Теория литературы. Текстология. – Москва, 2012.
4. Begley A. Interviewed by Adam Begley [Електронний ресурс] / A. Begley // The Art of Fiction No. 204 – Режим доступу: http://www.theparisreview.org/interviews/6034/the-art-of-fiction-no-204-david-mitchell
5. Derrida Jacques. The Law of Genre / [Електронний ресурс] Translated by Avital Ronell // The University of Chicago Press, Critical Inquiry, Vol. 7, № 1, On Narrative (Autumn, 1980), pp. 55-81 – Режим доступу: http://www.jstor.org/stable/1343176
6. Green J. B. Flows, routes and networks: the global dynamics of Lawrence Norfolk, Hari Kunzru and David Mitchell // a thesis submitted to the University of Gloucerstershire in accordance with the requirements of The Degree of Doctor of Philosophy in the Faculty of Education? Humanities and Sciences, October 2007. – 252 p.
7. Jones T. Outfoxing Hangman // Times Literary Supplement (11 May 2006), p. 34–35 (p. 34).
8. Mitchell David. Black Swan Green / a Division of Random House, New York, 2006. – 296 p.
9. Mitchell D. Lost for words [Електронний ресурс] / An Essay by David Mitchell // Prospect – Режим доступу: https://reasonablymoderate.wordpress.com/2014/06/20/everything-you-could-possibly-want-to-know-about-david-mitchell
10. Wood J. What can't be the novelist David Mitchell do? [Електронний ресурс] / Wood J. // The New Yorker (5 July 2010) – Режим доступу: http://www.newyorker.com/arts/critics/atlarge/2010/07/05

Мирошниченко Ю.А.
Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого

ЖАНРОВЫЙ СИНТЕЗ В РОМАНЕ Д. МИТЧЕЛЛА «ЛУЖОК ЧЁРНОГО ЛЕБЕДЯ»

Аннотация
В статье проанализирован современный роман «Лужок Черного Лебедя». Определена проблема жанра – постмодернистский роман, который синтезирует в себе признаки автобиографического романа, романа-воспитания, готического и исторического романов. Признаки романа-воспитания оказались доминирующими. Другие жанровые формы становятся вспомогательными элементами в раскрытии проблемы формирования личности в окружающей среде.
Ключевые слова: синтез, автобиографический роман, роман-воспитание, готический роман, исторический роман.

Myroshnychenko U.O.
Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky

GENRE SYNTHESIS IN THE NOVEL «BLACK SWAN GREEN» WRITTEN BY D. MITCHELL

Summary
This article analyzes the modern novel «Black Swan Green». The problem of the genre has defined – the postmodern novel, which synthesizes signs of autobiographical novel, Bildungsroman, Gothic and historical novels. Signs of Bildungsroman were dominant. Other genre forms are auxiliary elements in revealing problems of identity formation in the environment.
Keywords: synthesis, an autobiographical novel, Bildungsroman, gothic novel, a historical novel.

УДК 001.4:005

СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ПАРЦЕЛИ MANAGER/УПРАВЛІНЕЦЬ НА ПІДСТАВІ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПОНЯТТЯ MANAGEMENT/МЕНЕДЖМЕНТ

Сухачова Н.С.
Полтавський університет економіки і торгівлі

У статті здійснена семантична класифікація термінів парцели MANAGER / УПРАВЛІНЕЦЬ, базована на мережній концептуальній моделі поняття MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ. Досліджуване поняття розглядається як макроконцепт, або доменом, конституйований низкою парцел, зв'язаних між собою на підставі базисних пропозиціональних схем. У кожній парцелі виокремлені концепти, які належать до її ядерної зони та до зони поширення. Зона поширення специфікує ядерну зону парцели. Парцела MANAGER / УПРАВЛІНЕЦЬ аналізується на предмет її термінологічної щільності.
Ключові слова: термін, англомовна терміносистема менеджменту, концепт, концептуальна модель, парцела, семантична класифікація.

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. знаменуються переходом до антропоцентричної лінгвістики, яка вивчає мови та фахові субмови у взаємозв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням та різними видами діяльності. Нині у термінологічних студіях поряд із традиційними проблемами розглядається проблема систематизації професійних знань на підставі концептуальних моделей [7; 8; 13; 14; 15], які дозволяють з'ясувати спосіб упорядкування термінів певної галузі в межах відповідної терміносистеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією із сучасних англомовних терміносистем є терміносистема менеджменту, динамічний розвиток якої супроводжується її взаємодією з іншими сферами людської діяльності. Англомовна терміносистема менеджменту, перебуваючи у фокусі уваги сучасних досліджень, розглядалася в таких аспектах як: словотвірні особливості [5], у тому числі інновації [2; 6; 11], прагматико-дискурсивні [3; 5; 14], семантико-когнітивні [9; 12] та типологічні особливості [1; 10; 11]. Це свідчить про дослідження лише окремих її аспектів. Доробок цих досліджень доцільно поєднати в рамках комплексного опису структурних, семантичних і лінгвокогнітивних особливостей терміносистеми менеджменту.

Актуальність дослідження англомовної терміносистеми менеджменту зумовлена тим, що вона пов'язана майже з усіма сферами соціально-економічного життя суспільства, а тому потребує комплексного, системного аналізу, здійснюваного з урахуванням традиційних положень дериваційних і семантичних студій, а також нових положень когнітивної лінгвістики, яка є провідним напрямом антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Новизна дослідження полягає в тому, що в ньому уперше представлено семантичну класифікацію термінів менеджменту на підставі мережної концептуальної моделі, яка структурує поняття MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ, що забезпечує єдність терміносистеми.

Мета статті. Головною метою статті є здійснення семантичного аналізу термінологічних одиниць однієї з парцел макроконцепту MANAGEMENT/ МЕНЕДЖМЕНТ, а саме парцели MANAGER / УПРАВЛІНЕЦЬ, яка характеризується значною термінологічною щільністю. Поставлена мета зумовлює необхідність розв'язання таких завдань: 1) встановити ядерну зону та зону поширення парцели MANAGER / УПРАВЛІНЕЦЬ; 2) здійснити семантичну (тематичну) класифікацію досліджуваних термінологічних одиниць на підставі концептуальної моделі поняття MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ; 3) представити кількісний аналіз термінологічних одиниць, які входять до ядерної зони та зони поширення досліджуваної парцели.

Матеріал дослідження представлений 994 англомовними термінами менеджменту, відібраними шляхом наскрізної вибірки із 17 сучасних друкованих та трьох електронних лексикографічних джерел і наукової літератури загальним обсягом понад 8000 сторінок. Терміни належать до різних частин мови.

Моделювання концептуальної мережі макроконцепту MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ, яка уможливлює семантичну (тематичну) стратифікацію термінів, спиралося на методику концептуального аналізу, розроблену С. А. Жаботинською і названу семантикою лінгвальних мереж (СЛМ) [4]. У СЛМ для побудови концептуальних мереж вико-

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

© Сухачова Н.С., 2015

ристовуються базисні пропозиції, які мають найвищий ступінь узагальнення, або схемності.

Концептуальна модель, яка упорядковує інформацію, представлену в макроконцепті MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ, слугує підставою для семантичної класифікації термінологічної лексики: парцели макроконцепту й узагальнені концепти у складі парцел формують поняттєві засади для семантичної класифікації термінів англомовної терміносистеми менеджменту.

Компонентний аналіз лексичного значення терміна *management*, а також аналіз значень інших одиниць терміносистеми дозволили виокремити дев'ять парцел, які конституюють макроконцепт MANAGEMENT/ МЕНЕДЖМЕНТ. Такими парцелами є: 1) MANAGEMENT / УПРАВЛІННЯ як діяльність, 2) MANAGER / УПРАВЛІНЕЦЬ, 3) GOAL/ МЕТА, 4) ORGANIZATION / ОРГАНІЗАЦІЯ, 5) RESOURCES/ РЕСУРСИ, 6) SUBORDINATES/ ПІДЛЕГЛІ, 7) PRODUCTION / ВИРОБНИЦТВО, 8) RESULT / РЕЗУЛЬТАТ, 9) ENVIRONMENT / СЕРЕДОВИЩЕ.

До складу кожної з парцел макроконцепту MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ входять конкретні тематично близькі концепти, позначені термінологічними одиницями, значення яких специфікує зміст парцели. Серед понять, представлених у парцелі, є ті, що утворюють її ядерну зону. Вони позначаються низкою синонімічних лексем, які належать до змістового ядра терміносистеми. До складу парцели входять також концепти, пов'язані зі специфікацією ядерних понять, за якої останні набувають додаткових ознак – якісних, акціональних, локативних, видових тощо, позначених відповідними термінологічними одиницями. Ці концепти формують зону поширення парцели.

Результати аналізу термінологічних одиниць, які утворюють семантичні групи ядра та зони поширення парцели, демонструють, що з дев'яти парцел макроконцепту MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ однією з найбільш чисельних є парцела MANAGER/ УПРАВЛІНЕЦЬ (129 термінологічних одиниць).

Значна термінологічна наповнюваність цієї парцели свідчить про те, що суб'єкти управління, а також їх функціональні обов'язки є основними аспектами управлінської діяльності, спрямованої на досягнення мети, якою є успішний результат роботи організації. Семантична підгрупа «керівник» ядерної зони парцели MANAGER / УПРАВЛІНЕЦЬ містить синонімічні іменники на позначення особи керівника та групи керівників, а також відповідні прикметники і дієслова, дериваційно пов'язані із зазначеними іменниками. Семантичні підгрупи зони поширення парцели MANAGER / УПРАВЛІНЕЦЬ містять терміни, які номінують різновиди керівних посад, характеристики керівника і поняття, пов'язані із процесом обрання на керівну посаду.

Ядерна зона парцели MANAGER / УПРАВЛІНЕЦЬ номінується термінами, які належать до **семантичної підгрупи «керівник»**. До її складу входять іменники на позначення керівника-особи – *governor, head, leader, president, executive, official, director, manager / manageress, administrator, chairperson, organizer, superintendent, supervisor, entrepreneur, businessman, boss, chief*; іменники на позначення групи керівників – *administration, directorate, government, cabinet*; прикметники, дериваційно пов'язані із зазначеними іменниками, – *governmental, head, presidential, executive, official, managerial, administrative, entrepreneurial, chief*; дієслова, від яких вони утворені, – *to govern, to head, to lead, to preside, to execute, to direct, to manage, to administrate, to chair, to superintend, to organize, to supervise, to boss.* Різниця у значеннях іменників та відповідних прикметників полягає здебільшого в об'єкті керівництва та у керівних функціях.

Терміни ***governor n, head n, leader n*** позначають керівництво будь-якою групою людей – ***governor n:*** *one with supreme authority [19, c. 602]; head of public organization* [20, c. 248]; *a person who governs, especially: a) the chief executive of a state in the United States, b) an official appointed to govern a colony or territory, c) a member of a governing body; the manager or administrative head of an organization, business, or institution* [17, c. 208]; ***head n:*** *a person who is in charge* [21, c. 511]; ***leader n:*** *a person who manages or directs others* [21, c. 643].

Лексеми ***president n, executive n, official n*** мають у якості спільного семантичного компонента значення «обрання або призначення на посаду» та «високий статус керівника». Терміном ***president n*** може бути позначений керівник високого рангу, який очолює державу, корпорацію, університет т.п.: *the chief officer of a branch of government, corporation, board of trustees, university, or similar body* [17, c. 365]. Термін ***executive n*** підкреслює виконавчу функцію посадовця (посадовців), тобто те, що він має відношення не до встановлення, а до виконання законів чи рішень: *a person or group having administrative or managerial authority in an organization; the branch of government charged with putting into effect a country's laws and the administering of its functions* [23, c. 574]. Термін ***official n*** акцентує представницьку функцію посадовця – те, що він офіційно представляє очолювану ним організацію: *one relating to an office or a post of authority* [16, c. 1598]; *one who holds an office or position, especially one who acts in a subordinate capacity for an institution such as a corporation or governmental agency* [17, c. 322].

Терміни ***director n, manager / manageress n, superintendent n, administrator n, chairperson n, principal n*** позначають керівника, призначеного на посаду, ранг якого не є найвищим. Термін ***director n*** застосовується, якщо обрана на цю посаду особа очолює групу управлінців, котрі керують, як правило, бізнесовою організацією або промисловим підприємством: *a person chosen to direct or to manage an organization, industry etc.* [18, c. 385]; *the head of an organized group or administrative unit* [16, c. 412]. У значенні терміна ***manager n*** присутня інформація про те, що призначена на цю посаду особа керує бізнесовою організацією, підприємством, громадською організацією або очолює підрозділ компанії, відповідаючи за певну ділянку її роботи: *one who conducts a house of business or public institution* [19, c. 551]; *a person who handles, controls, or directs a business or other enterprise* [18, c. 648]; *a person employed to manage, i.e. to control or direct part or all of the work of other employees in a business, industrial concern or other organization* [22, c. 751]. Аналогічне значення має і гендерно маркований термін ***manageress n:*** *a woman who is in charge of a business* [17, c. 288]. Лексема ***superintendent n*** позначає керівника бізнесової структури (компанії), який здійснює її повсякденне управління: *a person appointed to carry out the day-to-day management of a company* [17, c. 477]. Термін ***administrator n*** пов'язаний з управлінням не стільки компанією чи підприємством, скільки неприбутковою або громадською організацією: *a manager who works in public (government) or nonprofit organization rather than in a business firm* [18, c. 23]. Лексема ***chairperson (chairman, chairwoman, chair) n*** застосовується на позначення громадської керівної посади (керівник зборів) або офіційної керівної посади в небізнесових структурах: *the chief officer of a company, who is responsible for deciding and carrying out company policy* [21, c. 229]. Схоже значення має іменник ***principal n:*** *one who holds a position of*

presiding rank, especially the head of an elementary school or high school [17, с. 370].

Терміни ***organizer n, supervisor n, controller (comptroller) n*** призначені, як правило, для позначення керівників нижчого рангу, за якими закріплений не комплекс загальних управлінських функцій, а лише якась одна з них – ***organizer n:*** *a person who organizes* [17, с. 329]; ***supervisor n:*** *a person who exercises control over workers* [16, с. 1864]; *a person with authority who watches other work to make sure a job is done properly* [21, с. 1751]; ***controller (comptroller) n:*** *a person in charge of an organization's finances* [23, с. 118].

Лексеми ***entrepreneur n*** та ***businessman n*** називають керівника бізнесової структури, який може одночасно бути її власником – ***entrepreneur n:*** *the owner or manager of a business enterprise who, by risk and initiative, attempts to make profits* [22, с. 143]; ***businessman n:*** *a person who works in business* <…> *especially at the executive level* [20, с. 81]; *a person engaged in commercial or industrial business (especially an owner or executive)* [22, с. 704].

Лексеми ***boss n*** та ***chief n*** є неформальними назвами керівника організації, застосовуваними зазвичай підлеглими: ***boss n:*** *a person who exercises control over workers* [16, с. 63]; *to subordinates, managers are bosses* [18, с. 8]; ***chief n:*** *a person who is in charge* [20, с. 102]; *head of an organization* [21, с. 251].

Терміни ***administration n*** – *адміністрація*, ***directorate n*** – *директорат*, ***government n*** – *уряд*, які позначають групу керівних осіб, за своїм значенням схожі з тими, що називають керівника-особу. Термін ***cabinet n*** – *кабінет*, вживаний у сфері політичного керівництва, є синонімом терміна ***government n.***

Зона поширення парцели MANAGER / УПРАВЛІНЕЦЬ позначається термінологічними одиницями, які відносяться до таких **семантичних підгруп:**

- **«різновиди керівних посад»:** наприклад: ***business-manager n*** – *управляючий директор, комерційний директор*; ***sub-manager n*** – *помічник керівника, помічник завідувача*; ***cochair n, v*** – *співголова, співголовувати*; ***depute n*** – *депутат; представник; замісник, виконуючий обов'язки*; ***headship n*** – *керівництво; керівна посада*;
- **«характеристики керівника»:** наприклад: ***employee-centred adj*** – *сконцентрований на робітниках (характеристика керівника, який велику увагу приділяє взаємовідносинам між співробітниками та їх задоволенню умовами праці);* ***job-centred adj*** – *сконцентрований на роботі (характеристика керівника, який головну увагу звертає на роботу, яку виконують його підлеглі);* ***liberal adj*** – *ліберальний, демократичний*; ***acting adj*** – *(тимчасово) виконуючий обов'язки;*
- **«обрання на посаду»:** наприклад: ***electorate n*** – *електорат, виборці, контингент виборців;* ***appointee n*** – *особа, яка призначається (призначена) на посаду;* ***inductee n*** – *людина, яка призначається на посаду;* ***appointed adj*** – *призначений (на посаду);* ***to deelect v*** – *звільняти особу з виборної посади.*

Загальна кількість термінологічних одиниць, які номінують парцелу – 129 (ядерні поняття – 44 терміни, зона поширення – 85 термінів).

Висновки і пропозиції. Кількісний аналіз термінів, які належать до семантичних підгруп, котрі номінують концепти ядерної зони та зони поширення парцели MANAGER / УПРАВЛІНЕЦЬ, дозволив отримати такі результати. Семантична підгрупа «керівник» ядерної зони парцели містить синонімічні іменники на позначення особи керівника та групи керівників, а також відповідні прикметники і дієслова, дериваційно пов'язані із зазначеними іменниками. Семантичні підгрупи зони поширення парцели MANAGER / УПРАВЛІНЕЦЬ містять терміни, які номінують різновиди керівних посад, характеристики керівника і поняття, пов'язані із процесом обрання на керівну посаду. Найбільш чисельними семантичними підгрупами зони поширення цієї парцели є семантичні підгрупи «різновиди керівних посад» і «характеристики керівника», що говорить про значимість посади керівника в будь-якій організації.

Дослідження англомовної терміносистеми менеджменту здійснювалося на основі аналізу термінологічних одиниць, відібраних із сучасних друкованих та електронних лексикографічних джерел і наукової літератури, тому перспективний напрямок подальших досліджень вбачається в комплексному вивченні термінів менеджменту під час їх реалізації у фахових і нефахових дискурсах. Крім того, перспективним є поширення використаної в дослідженні методики аналізу на компаративні студії.

Список літератури:

1. Агеева О. О. Особенности эквивалентной соотносительности экономических терминов английского и русского языков: на материале терминологии «управление персоналом»: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Агеева Ольга Олеговна. – М., 2009. – 165 с.
2. Бєлозьоров М. В. Англійські лексичні та фразеологічні новотвори у сфері економіки: структурний, семантичний і соціофункціональний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / М. В. Бєлозьоров – Київ, 2003. – 20 с.
3. Евдокимова И. Ю. Антонимии и оппозитивные отношения в дискурсе (на материале учебных текстов по теории менеджмента) / И. Ю. Евдокимова // Вісник Харківського державного університету: зб. наук. праць – Х.: Константа. – 1998. – № 406: Проблеми мови, мовленнєвої діяльності та викладання іноземних мов. – С. 42-44.
4. Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции) / С. А. Жаботинская // Cognition, communication, discourse. International On-line journal – Когниция, коммуникация, дискурс. Международний электронный сборник научных трудов. Харьковский национальный университет имени В. Каразина. – 2013. – № 6. – С. 47-76.
5. Житнікова К. В. Особливості термінотворення у сфері менеджменту та маркетингу (на матеріалі англомовних періодичних видань) / К. В. Житнікова // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету: мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ. Сер. Філологія. Педагогіка. Психологія: зб. наук. праць – К.: Вид. центр КДЛУ, 2000. – № 6. – С. 112-114.
6. Зацний Ю. А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу / Ю. А. Зацний. – Львів: ПАІС, 2007. – 226 с.
7. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): [монографія] / В. Л. Іващенко. – К.: Видавничій дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
8. Ивина Л. В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем / Л. В. Ивина. – М.: Академический проект, 2003. – 301 с.
9. Извольская И. В. Особенности формирования англоязычной терминологии социального управления: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Извольская Ирина Вадимовна. – М., 2007. – 197 с.
10. Клименко Е. О. Концепт «менеджмент» в американской и русской лингвокультурах: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Клименко Елена Олеговна. – Волгоград, 2004 – 221 с.

11. Костьева М. А. Концепт «трудовые ресурсы» и его реализация в языке и культуре в сопоставительном освещении (на материале английского и русского языков): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / М. А. Костьева – М., 2008. – 26 с.
12. Косякова В. П. Особенности управления человеческими ресурсами в когнитивном аспекте: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Косякова Виктория Петровна. – М., 2006. – 220 с.
13. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
14. Науменко Л. П. Сучасний англомовний бізнес-дискурс в комунікативно-прагматичному та концептуальному висвітленні: [монографія] / Л. П. Науменко. – К.: Логос, 2008. – 360 с.
15. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя, 2008. – 332 с.
16. American Heritage Dictionary of the English Language. – 3-d ed. – Boston: Houghton Mifflin, 2009. – 2184 p.
17. Longman Business English Dictionary. – Harlow: Longman, 2000. – 533 p.
18. Miller Donald S. Fundamentals of Management: a Framework for Excellence / S. Miller Donald, E. Catt Stephan, Carson James. – Minneapolis: West publishing company, 1996. – 457 p.
19. Oxford Dictionary of English Etymology / ed. by C. T. Onions. – Oxford: Clarendon Press, 1998. – 1024 p.
20. Oxford Dictionary of Business and Management. – L.: Oxford: Oxford University Press, 2006. – 4-th ed. – 565 p.
21. The New Oxford American Dictionary / ed. by E. Jewel, F. Abate. – N. Y.; Oxford: Oxford University Press, 2001. – 2023 p.
22. Pearce John A. Management / John A. Pearce, Richard B. Robinson. – New York: Random House: Business Division, 1989. – 773 p.
23. Webster's New World Dictionary of the American Language / ed. by D. B. Giralnik. – 2-nd ed. – New York: Prentie Hall Press, 1996. – 1692 p.

Сухачева Н.С.
Полтавский университет экономики и торговли

СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ПАРЦЕЛЛЫ MANAGER / УПРАВЛЕНЕЦ НА ОСНОВЕ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ПОНЯТИЯ MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ

Аннотация
В статье осуществляется семантическая классификация терминов парцеллы MANAGER / УПРАВЛЕНЕЦ, основанная на сетевой концептуальной модели понятия MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ. Исследуемое понятие рассматривается как макроконцепт, или домен, конституированный рядом парцелл, которые объединяются в концептуальную сеть на основе связей, представленных рядом базисных пропозициональных схем. Содержание парцелл определяется концептами, формирующими их ядерную зону и зону расширения. Зона расширения специфицирует понятия ядерной зоны парцеллы. Парцелла MANAGER / УПРАВЛЕНЕЦ анализируется на предмет ее терминологической плотности.
Ключевые слова: термин, англоязычная терминосистема менеджмента, концепт, концептуальная модель, парцелла, семантическая классификация.

Sukhachova N.S.
Poltava University of Economics and Trade

SEMANTIC CLASSIFICATION OF TERMS OF THE PARCEL MANAGER GROUNDED ON THE NETWORK MODEL OF MANAGEMENT

Summary
In the article a semantic classification of terms of the parcel MANAGER grounded on the network model of MANAGEMENT was proposed. The investigated notion is regarded as macroconcept or conceptual domain constituted by a number of parcels linked by basic propositional schemas. Each parcel retains concepts that belong to the central zone of the parcel and its extension. The latter specifies the central zone of the parcel MANAGER. The parcel MANAGER was analyzed for the purpose of its terminological density.
Keywords: term, English terminological system of management, concept, conceptual model, parcel, semantic classification.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 347.97/.99

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ У СУДОВИХ СИСТЕМАХ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН

Глущенко С.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена питанням запровадження спеціалізації у пострадянських країнах. Виокремлено та досліджено моделі адміністративної та економічної (господарської, арбітражної) юстиції на території євразійського простору. Наведено аргументи існування тенденції до самостійності комерційних (господарських, економічних) і адміністративних судових інстанцій та їх відносного відокремлення у судових системах.
Ключові слова: судова система, спеціалізація, економічний суд, господарський суд, адміністративний суд.

Постановка проблеми. Для судових систем європейських країн зі сталою демократією властивою є їх стійкість, оскільки у низці держав системи судів функціонують протягом десятиліть у незмінному або незначно зміненому вигляді. Судові реформи 70–80 рр. XX ст. у країнах Європи загалом зберегли основи раніше діючих систем, модернізувавши їх лише частково, при цьому усунувши найбільш застарілі елементи та не торкнувшись базисних принципів організації і діяльності судів. Водночас інша картина склалася на теренах колишнього СРСР, оскільки суспільно-політичні трансформації 90-тих рр. стали визначальними для побудови систем правосуддя у незалежних державах після розпаду єдиної союзної держави.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дана проблематика була предметом дослідження багатьох учених, таких як Г. Хомяков, І. Цикунова, І. Мартинович, А. Даулетияр, М. Аленов, А. Боршевский, І. Доля, Х. Ісламходжаєв, Х. Гафуров та інших. У працях зазначених науковців досить детально вивчено особливості запровадження спеціалізації у судових системах відповідних країн.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас виникає необхідність в узагальненні реалізованих підходів до функціонування спеціалізованих судів у пострадянських країнах.

Наведене обумовлює **мету дослідження**: 1) дати аналіз реалізації принципу спеціалізації судів з точки зору їх організації у країнах колишнього СРСР; 2) вивчити підходи до організації судів економічної (арбітражної, господарської) юрисдикції; 3) дослідити моделі адміністративної юстиції.

Виклад основного матеріалу. Суди загальної юрисдикції Росії розглядають, крім інших спорів, адміністративні справи та справи про адміністративні правопорушення. У свою чергу арбітражні суди мають повноваження щодо вирішення економічних спорів та інших категорій справ, передбачених процесуальним законодавством. Отже, у цій країні розгляд справ адміністративної юрисдикції покладається як на суди загальної юрисдикції, так і на арбітражні суди. Щодо формування органів адміністративної юстиції, то суди загальної юрисдикції розглядають спори управлінського характеру в порядку цивільного судочинства за винятками, встановленими Законом від 27 квітня 1993 року «Про оскарження до суду дій, рішень, які порушують права і свободи громадян». У свою чергу арбітражним судам також підвідомчі спори управлінського характеру, але лише ті з них, які мають економічну природу. Такі спори вирішуються у порядку, передбаченому арбітражним процесуальним законодавством. Тому щодо вирішення спорів адміністративно-правового характеру в Росії вбачається своєрідний дуалізм, що є предметом наукової дискусії вчених цієї країни [1, с. 162-164]. Загалом сутність обговорюваних питань зводиться до такого: 1) створення окремої системи адміністративних судів є перспективним напрямом для судової системи, але наразі не досягнуто відповідного рівня розробок теоретичного і практичного характеру для запровадження таких змін; 2) адміністративне судочинство повинно стати самостійною галуззю процесуального права та отримати закріплення у Кодексі адміністративного судочинства; 3) особливості здійснення адміністративного судочинства вимагають створення умов для фахової підготовки суддів адміністративних судів.

Виходячи з того, що Білорусь – це унітарна держава, але у складі Союзної держави, окремі науковці вважають, що побудова її судової системи повинна бути схожою з російською. Тому існує позиція щодо необхідності збереження трьох складових судової влади: Конституційного суду, системи судів загальної підсудності та економічних судів [2, с. 26-31]. Хоча серед науковців Білорусі є як противники, так і прихильники такої побудови судової системи. Зокрема, перші обґрунтовують необхідність жорсткої централізації судової влади, але із забезпеченням реальної незалежності органів правосуддя. Другі аргументують, що централізація послаблює судову владу, тому раціонально будувати судову систему на засадах функціонального розмежування її організаційних за принципом поглибленої спеціалізації та з одночасним збереженням автономії гілок судової влади [3, с. 78-79].

Відповідно до Кодексу Республіки Білорусь про судоустрій і статус суддів від 29 червня 2006 р. судова система включає в себе такі елементи: 1) конституційна юстиція, яка складається з Конституційного суду; 2) суди загальної юрисдикції – Верховний суд, обласні, Мінський міський, районні (міські), військові суди; 3) економічні суди областей та міста Мінська. Тобто система судів Білорусі дозволяє розподілити компетенцію з розгляду справ різних категорій залежно від галузі правового регулювання, суб'єктів, які беруть участь у справі, ступеня складності справи тощо. У системі судів допускається створення спеціалізованих колегій, а також у випадках, передбачених законом, – спеціалізованих судів у справах неповнолітніх, сімейних справах, адміністративних, земельних, податкових та інших судів.

Для судової влади Казахстану на сучасному етапі розвитку однією з актуальних тенденцій визначена спеціалізація судів. Така позиція закріплена у Концепції правової політики на період з 2010 по 2020 рр., в якій зазначено, що основним вектором розвитку судової системи є спеціалізація судів і суддів [4]. Конституційний закон «Про судову систему і статус суддів Республіки Казахстан» від

© Глущенко С.В., 2015

25 грудня 2000 р. допускає створення спеціалізованих судових органів. На сьогодні в Казахстані функціонують декілька видів спеціалізованих судів, до яких автор відносить: 1) військові суди, військовий суд Республіки Казахстан і військові суди гарнізонів; 2) міжрайонні економічні суди; 3) міжрайонні адміністративні суди; 4) фінансовий суд м. Алмати; 5) міжрайонні суди у справах неповнолітніх міст Алмати та Астани; 6) суди з розгляду кримінальних справ [5, с. 30-32]. Крім перелічених судових органів передбачається подальший розвиток судових установ ювенальної юстиції, а також утворення спеціалізованого податкового суду.

Функціонування у судовій системі цієї країни спеціалізованих судів у науковців викликає ряд зауважень, сутність яких зводиться до того, що розподіл судової влади може її послабити; необхідним є врегулювання компетенції між різними відносно автономними спеціалізованими складовими судової системи та уникнення суперництва між судами різних видів за пріоритетне становище у судовій системі [6, с. 10-13]. Але існують і інші позиції, які полягають у тому, що створення спеціалізованих судів зміцнює основи судової системи, оскільки дозволяє розвантажити загальні суди та забезпечити кваліфіковане судочинство на основі єдності правозастосування, що визначається одним із першочергових завдань реформування [7, с. 21-25]. Таким чином, розвиток спеціалізованого судочинства в Казахстані здійснюється з урахуванням наукових дискусій та концептуальних засад реформи судової системи. Також триває дискусія щодо формування і розвитку екологічних судів. Так, на думку М. Аленова, основним критерієм для віднесення судових спорів до екологічних домінуючим повинен стати предметний критерій. До таких спорів автор відносить справи про відшкодування спричиненої екологічної шкоди [8, с. 64-66]. Серед казахстанських учених пріоритетною є позиція про те, що функціонування екологічних судів може відіграти роль своєрідного правового бар'єра для порушників екологічного законодавства з метою недопущення уникнення відповідальності [9, с. 21-25]. Отже, у запровадженні спеціалізованих форм судочинства у Казахстані вбачаються тенденції, основною метою реалізації яких є розвантаження судів загальної юрисдикції, підвищення фахового рівня суддів та якості правосуддя, подальша професіоналізація судової системи, а законодавство поглиблює спеціалізацію системи судів з дотриманням принципу моноцентризму судової влади.

Судова система Молдови складається з чотирьох рівнів з наступними інстанціями: Вища судова палата, Апеляційна судова палата, 5 трибуналів та 48 секторальних і муніципальних судів, Окружний економічний суд, Економічна апеляційна палата та Військовий суд. Крім того, на підставі Закону від 10 лютого 2000 р. «Про адміністративний суд» судові інстанції уповноважені здійснювати судову перевірку законності адміністративних актів, що видаються органами публічної влади. За Законом «Про економічні судові інстанції» до компетенції Окружного економічного суду належить розгляд у першій інстанції всіх справ, віднесених законом до його компетенції, у всіх населених пунктах Молдови. Водночас підвідомчість спорів цьому суду регулюється Цивільним процесуальним кодексом. Економічна апеляційна палата як судовий орган вирішує у першій інстанції справи і заяви, віднесені до її компетенції, апеляційні скарги і протести на рішення окружних економічних судів, а також касаційні скарги і протести на ухвали окружних економічних судів [10, с. 33-35].

Серед молдавської юридичної спільноти у контексті реалізації реформ судової системи та приведення її до європейських стандартів триває дискусія щодо необхідності залишення або ліквідації у складі системи судів економічних судових інстанцій [11]. Основний лейтмотив прихильників ліквідації – це співвідношення кількості судових рішень, винесених в економічних судах, і програних унаслідок їх діяльності, справ у Європейському суді з прав людини, що спричинило виплати значних сум із державного бюджету та аналогічність цивільним спорам. Водночас молдавськими науковцями висловлюються більш виважені позиції. Наприклад, І. Доля зазначає, що, по-перше, держава повинна забезпечити вирішення економічних конфліктів на всій території. По-друге, упущенням є нерозуміння різниці між спеціалізацією суддів та спеціалізацією судів. По-третє, для Молдови з точки зору витратності процесу необхідно запроваджувати спеціалізацію суддів [12].

На сьогодні систему спеціалізованих господарських судів в Узбекистані складають господарські суди областей і міста Ташкента, господарський суд Республіки Каракалпакстан та Вищий господарський суд. При цьому право на оскарження судового акта, винесеного у першій інстанції, забезпечується наявністю в обласних судах і суді міста Ташкента апеляційних та касаційних інстанцій. У системі господарської юрисдикції Вищий господарський суд є вищим органом судової влади у сфері господарського судочинства, а його судові рішення є остаточними і оскарженню не підлягають.

Адміністративні спори в Узбекистані розглядаються двома відносно автономними системами судів – судами у цивільних і кримінальних справах, у тому числі і військовими судами, та господарськими судами. Суттєво, що у структурі Вищого господарського суду створена судова колегія з вирішення спорів, що виникають із адміністративних правовідносин. Така модель закріплена в Законі від 14 грудня 2000 р. «Про суди». У свою чергу Конституція Узбекистану передбачає адміністративне судочинство поряд із цивільним і кримінальним, але особливості здійснення першого регулюються паралельно Цивільним процесуальним та Господарським процесуальним кодексами [13].

Адміністративні спори у Киргизстані вирішуються відповідно до Цивільного процесуального кодексу від 29 грудня 1999 р., який оперує поняттям адміністративної справи, що є складовою поняття цивільної справи. Провадження в адміністративних справах здійснюється з урахуванням особливостей цивільного судочинства в цих справах. Щодо вирішення економічних спорів, то вони розглядаються по першій інстанції міжрайонними судами, обласними судами як судами апеляційної інстанції та Верховним судом. Касаційна інстанція у Киргизстані не створюється, оскільки принцип її діяльності було визнано неконституційним, але діє процесуальний інститут судового нагляду. Виходячи з наведеного, Законом від 18 липня 2003 р. «Про Верховний суд Киргизької Республіки і місцеві суди» передбачено, що міжрайонні суди, які мають статус районного суду, вирішують лише адміністративні та економічні справи, а в обласних судах та Верховному суді створено судові колегії з вирішення адміністративних і економічних справ.

У Таджикистані також діють судові органи, що здійснюють судочинство в економічній сфері. У цій країні законом 1992 р. арбітражні суди були перейменовані в економічні. Система економічних судів діє у складі обласних судів, суду міста Душанбе,

економічного суду Горно-Бадахшанської області, Вищого економічного суду. Адміністративні спори вирішуються паралельно судами загальної юрисдикції та економічними судами [14, с. 156-166].

Система правосуддя Азербайджану врегульована Законом від 10 червня 1997 р. «Про суддів і суди». Наразі як суди першої інстанції діють районні (міські) суди, що здійснюють правосуддя за правилами територіальної юрисдикції, а також місцеві адміністративно-господарські суди, суди у тяжких злочинах та військові суди. Для перегляду судових рішень зазначених судів функціонують апеляційні суди та Верховний суд [15, с. 9]. Азербайджанським законодавством не передбачено створення окремих судів як адміністративної, так і економічної юрисдикцій, тому адміністративні суди як суди першої інстанції створюються на основі системи економічних судів.

У Вірменії згідно з Конституцією від 5 липня 1995 р. діють суди загальної юрисдикції, Апеляційний суд та Касаційний суд, а у випадках, передбачених законом, – і спеціалізовані суди. Адміністративна юстиція представлена Адміністративним судом, що діє на підставі Судового кодексу від 21 лютого 2007 р., згідно з яким Адміністративний суд є спеціалізованим судом першої інстанції в адміністративних справах, а вищою судовою інстанцією щодо його рішень визначено Касаційний суд. Відповідно до постанови Конституційного суду Вірменії від 3 лютого 2009 р., крім спорів публічно-правового характеру, Адміністративний суд повноважний розглядати також цивільно-правові спори, що випливають із адміністративно-правових відносин, у рамках однієї адміністративної справи. У Вірменії також діють господарський, військовий суди. Про важливість господарського судочинства свідчить те, що рішення господарського суду може бути оскаржене тільки в касаційному порядку до Касаційного суду [15, с. 10].

Особливістю судової системи Грузії є те, що загальними судами першого рівня поряд із розглядом цивільних і кримінальних справ здійснюється вирішення публічно-правових. Адміністративне судочинство в Грузії запроваджено з 2000 року. У першій інстанції адміністративні справи розглядають судді-магістрати, районні і міські суди, у другій інстанції – окружні суди, а в касаційній – Верховний суд [15, с. 12]. В окружних судах і Верховному суді створюються спеціалізовані судові колегії з адміністративних та податкових справ. Щодо вирішення інших категорій справ, які випливають із питань комерційної, торговельної діяльності, то вони вирішуються окружними судами як судами першої інстанції. Крім того, у Верховному суді також утворено палату у підприємницьких справах і справах про банкрутство.

Висновок. Отже, запровадження спеціалізації у судових системах розглянутих країн відбувається шляхом виокремлення публічно-правових спорів та спорів, що виникають внаслідок економічної (господарської) діяльності, які спеціалізуються за предметною ознакою (галузевий критерій), а також функціонування військових судових органів та судів у справах неповнолітніх, що спеціалізуються за суб'єктним критерієм.

Щодо розгляду адміністративних спорів, то за законодавством пострадянських країнах значну їх частину становлять судові спори між органами публічної влади і громадянами та органами публічної влади і господарюючими суб'єктами. Розгляд таких спорів ураховує специфіку їх вирішення у різних формах. Загалом у проаналізованих судових системах поряд із судами загальної юрисдикції та адміністративними судами діють суди спеціалізованої компетенції (економічної, господарської), оскільки особлива увага національного законодавства акцентована на питанні про поширення їх юрисдикції не тільки на приватноправові спори у сфері економіки і здійснення підприємницької діяльності, а й адміністративно-правові – між органами публічної влади і господарюючими суб'єктами.

Виходячи з цього, виникає проблема вибору переважного критерію при побудові судової системи та процесуального наповнення діяльності тих чи інших видів спеціалізованих судів. Залежно від обраного пріоритету організації системи судів, функції адміністративної юстиції покладаються на такі судові органи: 1) загальні суди, які розглядають усі спори, що виникають у сфері публічних правовідносин; 2) спеціалізовані (арбітражні, економічні, господарські) суди, повноважні розглядати як спори економічного характеру, так і адміністративні. При цьому реалізуються такі моделі: а) усі справи розглядаються за аналогічними правилами в межах єдиного процесуального закону; б) адміністративні справи вирішуються з особливостями у межах єдиного процесуального закону; в) цивільні, адміністративні справи вирішуються за правилами різних процесуальних законів; 3) спеціалізовані адміністративні суди, які розглядають економічні та неекономічні спори: а) всі справи підлягають розгляду за однаковими правилами в рамках єдиного процесуального закону; б) адміністративні й економічні спори вирішуються за правилами єдиного процесуального закону; в) адміністративні, економічні спори та спори неекономічного характеру розглядаються за правилами двох процесуальних законів.

За результатами аналізу впровадження спеціалізації щодо розгляду спорів господарського (економічного) характеру у досліджених системах судів пострадянських країн можливо прослідкувати, поперше, усталену тенденцію до предметної спеціалізації (Білорусія, Молдова, Росія), до практично суцільної внутрішньої спеціалізації кожного місцевого суду або вищого суду економічної (господарської) юрисдикції (Казахстан, Киргизстан). По-друге, як загальна риса функціонування зазначених спеціалізованих судів констатується наявність окремого блоку законодавчих актів, які регламентують порядок їх створення та функціонування. По-третє, розвиток спеціалізації судових систем у пострадянських країнах вказує на запровадження норм, застосування яких має на меті вирішення спорів у сферах банківської, податкової, митної, антимонопольної діяльності, зобов'язальних відносинах, банкрутства тими суддями, які мають глибокі знання у цих сферах. По-четверте, усвідомлення специфіки розгляду спорів економічного характеру у той чи інший спосіб відбулося у всіх пострадянських країнах з урахуванням різниці в національних та історичних традиціях, ментальності населення, економічному розвитку тощо.

Крім того, виокремимо моделі адміністративної та економічної (господарської, арбітражної) юстиції на території євразійського простору:

1) Росія: адміністративні та господарські спори вирішують паралельно суди загальної юрисдикції та арбітражні суди; адміністративні спори розглядаються на підставі Цивільного процесуального кодексу, а адміністративні та господарські спори, які належать до компетенції арбітражних судів, – за нормами Арбітражного процесуального кодексу; 2) Білорусь: адміністративні та господарські спори вирішуються паралельно судами загальної юрис-

дикції та господарськими судами. Господарські суди функціонують окремо та розглядають адміністративні і господарські спори на підставі єдиного Господарського процесуального кодексу, але щодо першого виду спорів – за правилами адміністративного судочинства; 3) Казахстан: адміністративні спори вирішують загальні та адміністративні суди, а спори економічного характеру розглядають економічні суди і фінансовий суд. Зазначені суди функціонують поряд з адміністративними судами в рамках єдиної системи загальних судів; адміністративні та економічні спори розглядаються на підставі єдиного Цивільного процесуального кодексу; 4) Узбекистан: адміністративні спори розглядаються паралельно судами у цивільних і кримінальних справах та господарськими судами. Господарські суди вирішують адміністративні і господарські спори на підставі Господарського процесуального кодексу за правилами адміністративного судочинства; 5) Киргизія: адміністративні та економічні спори вирішуються загальними судами і розглядаються на підставі Цивільного процесуального кодексу за правилами цивільного судочинства, в рамках якого встановлені особливості для вирішення економічних та адміністративних спорів; 6) Таджикистан: адміністративні спори вирішуються паралельно судами загальної юрисдикції та економічними судами. Система економічних судів функціонує окремо від системи судів загальної юрисдикції, а адміністративні спори в них розглядаються на підставі Кодексу про економічне судочинство за правилами адміністративного судочинства; 7) Молдова: адміністративні спори вирішуються судами загальної юрисдикції. Існує поняття «адміністративний суд», яке відображає спеціалізацію суддів, а не судів; адміністративні та економічні спори розглядаються на підставі Цивільного процесуального кодексу за правилами адміністративного судочинства; 8) Азербайджан: адміністративні та економічні спори вирішують спеціалізовані адміністративно-економічні суди, які входять до єдиної системи судів. Адміністративні спори розглядаються на підставі Адміністративно-процесуального кодексу, а економічні спори – за правилами Цивільного процесуального кодексу; 9) Вірменія: адміністративні спори вирішують Адміністративний суд та Касаційний суд на підставі Кодексу адміністративного судочинства, а господарські – господарський суд за правилами цивільного судочинства; 10) Грузія: адміністративні спори вирішуються судами загальної юрисдикції на підставі Адміністративно-процесуального кодексу, а комерційні спори – окружними судами.

Список літератури:

1. Хомяков Г. А. Административные суды в Российской Федерации / Г. А. Хомяков. – Казань: Юридическое издательство, 2001. – 194 с.
2. Мартинович И. К вопросу об унификации законодательство о судоустройстве Республики Беларусь и Российской Федерации / И. Мартинович // Юстыцыя Беларусі. – 1999. – № 3. – С. 26-31.
3. Бибило В. Н. Судоустройство в Республике Беларусь: учеб. пособие / В. Н. Бибило. – Мн.: Право и экономика, 2010. – 384 с.
4. Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года»: по сост. на 24 авг. 2009 г. / Президент Республики Казахстан. – Офиц. изд. – Казахстанская правда. – 27.08.2009 г. – № 205(25949).
5. Даулетияр А. Ж. Организационно-правовые аспекты развития системы специализированных судов в Республике Казахстан / А. Ж. Даулетияр // Мир закона. – 2010. – № 10. – С. 30–32.
6. Юрченко Р. Развитие специализированных судов в Казахстане / Р. Юрченко // Зангер. – 2006. – № 2. – С. 10–13.
7. Аленов М. А. Вопросы целесообразности специализированных экологических судов / М. А. Аленов // Правовая реформа в Казахстане. – 2008. – № 1(41). – С. 64–66.
8. Нуров С. Судебная реформа: тенденции и барьеры / С. Нуров // Заңгер. – 2010. – № 12. – С. 21–25.
9. Шамшиев Д. А. Проблемы обеспечения организационно-правовой деятельности судов в РК: автореферат дис. ... канд. юрид наук: 12.00.11 / Джумабай Ахмедиярович Шамшиев; Каз. ин-т стратег. исслед. при Президенте РК. – Алматы, 2010 – 21 с.
10. Боршевский А. П. Судебная власть в Молдове и принципы доступа к информации о ее деятельности: история и современность / А. П. Боршевский // Российский судья. – М.: Юрист, 2009. – № 4. – С. 33–35.
11. Planul National de actiuni in domeniul drepturilor omului pentru anii 2010-2015. – Chisinau, 2010. – P. 32–34.
12. Доля И. Реформирование экономических судов в Молдове: «за» и «против» / И. Доля // BusinessClass. – 2010, № 42. – Режим пошуку: www.businessclass.md
13. Исламходжаев Х. Опыт Узбекистана в сфере правового реформирования имеет широкий международный резонанс / Х. Исламходжаев // Правда Востока. – 22 февр. 2013 г. – № 17.
14. Гафуров Х. М. Судебная система Республики Таджикистан: сравнительно-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Хайрулло Мирзамонович Гафуров; Моск. гос. юрид. акад. – М., 2006. – 198 с.
15. Демократический транзит: модели развития стран Южного Кавказа / В. А. Кулик, В. М. Якушик, Е. Е. Синдеева, А. Н. Жуган. Под общ.ред. В. А. Кулик. – К.: ЦИПГО, 2013. – 42 с.

Глущенко С.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ В СУДЕБНЫХ СИСТЕМАХ ПОСТСОВЕТСКИХ СТРАН

Аннотация
Статья посвящена вопросам внедрения специализации в постсоветских странах. Выделены и исследованы модели административной и экономической (хозяйственной, арбитражной) юстиции на территории евразийского пространства. Приведены аргументы существования тенденции к самостоятельности коммерческих (хозяйственных, экономических) и административных судебных инстанций и их относительного обособления в судебных системах.
Ключевые слова: судебная система, специализация, экономический суд, хозяйственный суд, административный суд.

Glushcenko S.V.
National Law University named after Yaroslav Mudriy

PECULIARITIES OF SPECIALIZATION IMPLEMENTATION IN JUDICIAL SYSTEMS OF POST-SOVIET COUNTRIES

Summary
The article is devoted to specialization implementation in post-soviet countries. The author outlined and investigated models of administrative and commercial (economical, arbitral) justice on the territory of the Eurasian space. The author provided arguments of existence of the tendency to independence of commercial (business, economical) and administrative judicial instances and their relative separation in judicial systems.
Keywords: judicial system, specialization, economical court, commercial court, administrative court.

УДК 347

РЕЧОВІ ДОКАЗИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Далекорей А.М.
Ужгородський національний університет

Докази і доказування в цивільному судочинстві є невід'ємною частиною і процесуальним засобом пізнання у справі, її правильного вирішення. Досліджуються питання пов'язаних з речовими доказами, дається характеристика особливостей прямих і побічних, первісних і похідних речових доказів, їх взаємозв’язок. Обґрунтовується практичне значення поділу речових доказів на окремі види.
Ключові слова: доказ, засіб доказування, речові докази, прямі та побічні речові докази, первісні та похідні речові докази.

Постановка проблеми. Дискусійним питанням в теорії цивільного процесуального права є класифікація речових доказів, які можуть досліджуватися судом у процесі здійснення судочинства в цивільних справах, тобто зведення їх у систему, зумовлену правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв’язком, розподіл їх на групи за спеціальними ознаками і властивостями. Правові норми, які регламентують використання речових доказів у цивільному процесі, належать до загальних правових інститутів цивільного процесуального права, оскільки речові докази характерні для будь-яких категорій цивільних справ, в основі яких лежить судове доказування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даного питання в різні часи підходили дослідники як теоретичних, так і процесуальних наук: В. В. Молчанов, С. С. Алексеєв, Р. С. Бєлкін, Є. І. Білозерська, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, А.Т.Боннер, С.В.Васільєв, Є.В.Васьковський, А.П.Вершинін, С. В. Нікітін, Ю. К. Осипов, В. К. Пучинський, В. В. Комаров, В. А. Кройтор, С. В. Курильов, Л. Ф. Лісницька, Д. Д. Луспеник, І. В. Решетнікова, Б. К. Рижов, Т. В. Сахнова, В. І. Тертишніков, М. К. Треушніков, Ф. Н. Фаткуллін, С. Я. Фурса, Т. В. Цюра, Д. М. Чечот, Н. О. Чечіна та інші. Водночас низка питань залишається спірною. Вони вимагають подальшого дослідження, в тому числі із використанням окремих нових підходів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо розглянутим залишається поняття та структура інституту речових доказів як сукупності норм не тільки процесуального, а й матеріального права, а також не визначине їх місце у системі цивільного процесуального права.

Мета статті. Розкриття комплексного характеру інституту речових доказів у цивільному процесі та визначення місця правових норм, що входять до інституту речових доказів у системі цивільного процесуального права. Ґрунтовний та всебічний аналіз класифікації речових доказів шляхом аналізу існуючих у теорії цивільного процесуального права різновидів, так і через формулювання авторських критеріїв для розподілу речових доказів на види.

Виклад основного матеріалу. Доказами в цивільній справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку суд встановлює наявність або відсутність обставин, що об-

© Далекорей А.М., 2015

ґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи (ч. 1 ст. 27 ЦПК). Носіями такої інформації виступають точно визначені засоби доказування: 1) пояснення сторін і третіх осіб; 2) показання свідків; 3) письмові докази; 4) речові докази; 5) висновки експертів. Зміст доказів: це сукупність фактичних даних про обставини, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Обставинами будуть юридичні факти – це дії чи бездіяльність та події. Процесуальною формою є засоби доказування, які виступають джерелами інформації (ст. 27 ч. 2 ЦПК). Одержання і дослідження доказів повинно здійснюватись в строгій процесуальній формі, яка закріплена в ст. 28-61 ЦПК, 180-190 ЦПК. Саме ці норми будуть виступати процесуальною гарантією всебічного, обґрунтованого розгляду доказів. Докази класифікуються: 1) за характером зв'язку (прямі – дають можливість зробити однозначний висновок про наявність чи відсутність фактів, які підлягають доказуванню; побічні – навпаки характеризуються численністю зв'язків з фактами); 2) за процесом формування (первинні – формуються під безпосереднім впливом фактів, які підлягають встановленню; похідні (копії) – відтворюють данні, одержані від інших джерел); 3) за джерелами одержання (I – особисті, речові; II – первинні, похідні; III – особисті, речові, змішані). Особисті докази мають суто об'єктивний характер. Предмет доказування – це коло фактів матеріально-правового значення, необхідних для вирішення справи по суті. Необхідний склад фактів предмету доказування визначається на підставі норм матеріального права. Ст. 27, 30 ЦПК – належність до предмету доказування обставин, на яких позивач обґрунтовує свої вимоги, тобто підстави позову, і обставини, на яких відповідач обґрунтовує свої заперечення. Інші обставини, які мають значення для справи. Згідно ст. 32 ЦПК обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування, також законні презумпції, преюдиції. Презумпція – факти, які згідно з законом припускаються встановленими, такі припущення може бути спростоване в загальному порядку. Преюдиції – факти, встановлені судовим рішенням, що набрали законної сили, такі факти не доводяться знову при розгляді інших цивільних справ, в яких беруть участь ті ж самі особи. Таким чином, доказуванню не підлягають: 1) загальновідомі факти; 2) преюдиційні факти; 3) презумуючі факти. Загальновідомі факти не потребують доказування лише тоді, коли вони визнані судом. Про це повинно бути винесено ухвалу суду (землетрус, посуха). Загальновідомість може мати різні межі (межі країни, області тощо – це об'єктивні межі; суб'єктивні межі – данні факти повинні бути відомі не тільки певним особам, а й всьому складу суду і іншим особам, що беруть участь у розгляді справи) [1, 2].

Речові докази також ще називають «реальними», безпосередніми доказами. В цих визначеннях знаходить відображення процес формування речових доказів, що полягає у впливі на зовнішній вигляд, структуру, властивості речей. Речовими доказами є різні предмети, що своїми властивостями, зовнішнім виглядом, змінами, місцем знаходження, належністю чи іншими ознаками можуть підтвердити чи спростувати існування обставин, що мають істотне значення для правильного вирішення справи. Зміст речових доказів становлять відомості про факти-дії, факти-стани, факти-бездіяльність, які суд сприймає безпосередньо візуальним шляхом або за допомогою експертів, які розкривають зміст речових доказів.

Отже, речовими доказами є предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи. Доказами можуть бути лише ті предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи, тобто можуть бути предметом доказування.

У цивільному процесі речові докази характеризуються наступними ознаками:

1) як джерело відомостей про факти тут виступає матеріальний об'єкт. Ним можуть бути найрізноманітніші предмети неорганічного і органічного походження: ушкоджені меблі, зіпсований костюм, підроблений документ, транспортний засіб, продукти харчування тощо;

2) у речових доказах фактичною інформацією служать ознаки матеріального об'єкта, які сприймаються наочно. Суд та інші учасники процесу пізнають цю інформацію, як правило, візуальним шляхом;

3) речові докази повинні бути отримані судом з дотриманням установленого законом порядку, тобто процесуальним шляхом.

Предмет, що фігурує по цивільній справі як речовий доказ, одночасно може бути і доказом, і об'єктом спору.

На відміну від письмового доказу, чий зміст свідчить про наявність або відсутність фактів у справі, речовий доказ свідчить про факти зовнішнім виглядом, певними властивостями, якостями. Крім того, речові докази незамінні внаслідок індивідуальних особливостей, а письмовий доказ може бути замінений іншими засобами доказування.

Речові докази мають доказову цінність в таких випадках: а) якщо є доказами як об'єкти безпосереднього судового пізнання; б) якщо вони мають значення доказового факту; в) якщо вони є об'єктами експертного дослідження.

Розрізняють первісні та похідні речові докази. Первісні речові докази піддаються відтворенню, тобто перенесенню і фіксації їх на іншому матеріальному предметі, що має здатність зберігати та відтворювати за необхідності первісний речовий доказ. Похідні речові докази можуть бути використані в судовому процесі у тих випадках, коли слід, відбиток якої-небудь події, дії, бездіяльності за своїм характером недовговічний і отже, згодом може зникнути.

Речові докази подаються особами, які беруть участь у справі. Якщо вони не можуть самостійно одержати необхідний речовий доказ, вони вправі звернутися до суду із клопотанням про витребування цього доказу. У клопотанні повинна бути описана річ, зазначені причини, що перешкоджають самостійному її одержанню, і підстави, з яких особа вважає, що річ перебуває в цієї особи або організації.

За неможливості доставлення речових доказів до суду через їх громіздкість або з інших причин закон дозволяє використання фотографій і відеозаписів речей. Суд також має право зробити огляд речових доказів на місці. Так, відповідно до ст. 140 ЦПК речові та письмові докази, які не можна доставити до суду, оглядаються за їх місцезнаходженням.

Речовими доказами є також магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про обставини, що мають значення для справи. Аудіо – і відеозапис належать до речових доказів тому, що інформація в них зберігається на матеріальному об'єкті неживої природи в стані, що не розвивається. Аудіовізуальною інформацією є зорова інформація, що супроводжується звуком; зорова інформація без звукового супроводження; звукова інформація.

Носії аудіовізуальної інформації специфічні. Ними може бути не будь-який матеріальний об'єкт, а спеціально виготовлений матеріал (диск, плівка). Інформація на носій передається за допомогою існуючих технічних засобів, а не від безпосереднього впливу на матеріал джерела відомостей про факт.

Дослідження відео – і звукозаписів у судовому засіданні починається з такої процесуальної дії, як відтворення їхнього змісту. Відповідно до ст. 188 ЦПК відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису проводяться в судовому засіданні або в іншому приміщенні, спеціально підготовленому для цього, з відображенням у журналі судового засідання особливостей оголошуваних матеріалів і зазначенням часу демонстрації. Після цього суд заслуховує пояснення осіб, які беруть участь у справі. У разі потреби відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису можуть бути повторені повністю або у певній частині.

При відтворенні звукозапису, демонстрації відеозапису, які мають приватний характер, а також при їх дослідженні застосовуються правила ЦПК про оголошення і дослідження змісту особистого листування і телеграфних повідомлень. З метою з'ясування відомостей, що містяться у матеріалах звуко- і відеозапису, а також у зв'язку з надходженням заяви про їх фальсифікацію судом може бути залучено спеціаліста або призначено експертизу [3].

Дуже важливими елементами процесу доказування є дослідження і оцінка доказів. Постараємося визначити основні відмінні особливості порядку дослідження та оцінки речових доказів.

Способом дослідження речових доказів є їх огляд. Речові докази оглядаються судом і пред'являються особам, бере участі у справі, а в необхідних випадках – експертам і свідкам (ч. 1 ст. 178 ЦПК). Огляд може проводитися як у залі суду, так і за місцем знаходження предметів, якщо через громіздкість або з інших причин вони не можуть бути доставлені безпосередньо до суду (ч. 1 ст. 179 ЦПК). Виробництво огляду на місці, по суті, нічим не відрізняється від дослідження речових доказів у залі суду. Огляд на місці проводиться всім складом суду з повідомленням осіб, які беруть участь у справі, та їх представників про місце і час вчинення цього процесуальної дії.

У необхідних випадках можуть бути викликані експерти і свідки. Результати огляду заносяться до протоколу судового засідання (ч. 2 ст. 179 ЦПК).

Якщо огляд речових доказів проводився в порядку забезпечення доказів, підготовки справи до судового розгляду або іншим судом у порядку виконання судового доручення, дослідження даних речових доказів судом, що розглядає справу по суті, втрачає безпосередній характер.

Об'єктом безпосереднього дослідження судом стають лише протоколи огляду, які оголошуються в судовому засіданні. Якщо протоколи не оголошені, суд не може у вирішенні посилатися на речові докази.

Суд пред'являє речовий доказ сторонам і отримує їх пояснення з приводу фактичних даних, що містяться в цьому доказі. Він може пред'являти речовий доказ свідкам, якщо це необхідно для усунення протиріч у доказах або для більш достовірного з'ясування фактів. Предмет, який виступає в якості речового доказу, може бути підданий експертному дослідженню, коли потрібні спеціальні знання для виявлення змісту речового доказу.

Окремим і дуже важливим елементом процесу доказування є оцінка доказів, зокрема, речових.

Оцінка доказів представляє з себе розумову, логічну діяльність суду, яка веде його до переконання про допустимості, належності, достовірності, значенні кожного доказу та достатності їх сукупності для встановлення обставин, що мають значення для справи. Так як оцінка доказів представляє з себе розумову і логічну діяльність, то вона повинна здійснюватися відповідно до законів (правилами, постулатами) логіки і включати в себе такі елементи, як аналіз, синтез, порівняння. При оцінці речових доказів здійснюється уявне моделювання досліджуваних обставин і причинно-наслідкових зв'язків речового доказу з ними.

Разом з тим процесуальний закон закріплює ряд принципів оцінки доказів:

1. Суд вільний у оцінці доказів. Ніякі докази не мають заздалегідь встановленої сили. Свобода в оцінці доказів гарантується законом (незалежність суддів, процесуальна самостійність).

2. Оцінка доказів здійснюється за внутрішнім переконанням.

3. Оцінка доказів має бути заснована на розгляді всіх обставин справи в їх сукупності і викладена у формі мотивованого висновку про те, чому одні докази покладені в основу рішення, а інші відкинуті.

4. При оцінці доказів суд керуються законом і правосвідомістю.

Таким чином, при оцінці речових доказів суд не повинен віддавати їм пріоритетну роль у процесі доказування, а зіставляти їх з іншими доказами для формування більш об'єктивної картини сформованих обставин справи.

Внутрішнє переконання судді – це такий стан його свідомості і почуттів, коли він вважає зібрані по справі речові докази достатніми і належним чином перевіреними для безпомилкового висновку у справі, впевнений у правильності своїх висновків і готовий до прийняття практично важливих рішень на підставі отриманих знань. У внутрішньому переконанні присутні гносеологічний, психологічний і вольовий аспекти (знання, переконаність у його правильності і готовність діяти певним чином). Оцінка доказів за внутрішнім переконанням означає, насамперед, що виробляють її не пов'язані заздалегідь встановленими правилами про силу, значення тих чи інших доказів, зокрема, речових, і про те, яким з них віддавати перевагу, а які відхиляти в разі протиріч у доказах. Питання про достовірність або недостовірність того чи іншого речового доказу, доведеності тих чи інших обставин кожен раз залежить від обставин справи, яке належить розслідувати або дозволяти в суді [5, с. 93]. Докази оцінюються за внутрішнім переконанням тим, в чиєму провадженні знаходиться справа, і ніхто не має права вимагати від нього висновків, що не відповідають його особистим переконанням. Якщо суддя не переконаний в безпомилковості своєї думки, то він не має права приймати рішення, залежне від оцінки доказів. Тоді необхідно забезпечити додаткове дослідження наявних речових доказів, пошуки нових, усунути виниклі сумніви. Встановивши правило про оцінку доказів за внутрішнім переконанням, закон одночасно визначив, що це переконання має ґрунтуватися на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності. Внутрішнє переконання – НЕ безконтрольне, довільне думку тих чи інших осіб.

Його обґрунтованість повинна і може бути перевірена за матеріалами справи. Оцінка доказів за внутрішнім переконанням означає принципове заперечення теорії формальних доказів, суть якої полягає в тому, що сила, значення доказів різного виду встановлюються законодавцем, і суд, вирішуючи справу, повинен виходити із цієї заздалегідь продиктованої оцінки.

Постараємося провести порівняльний аналіз використання речових доказів в процесі доведення таких країн, як Франція, Англія і США.

Французька система доказів відзначається своєрідністю і має суттєві відмінності від інших систем доказів і процесу доказування. У Франції деякі види судових доказів не розглядаються цивільним правом. Так, цивільний кодекс Франції містить норми, які регулюють письмові докази, показання свідків, визнання, присягу, презумпції, а цивільно-процесуальний кодекс регулює огляд на місці, висновок експерта, постанови про допит свідків, опитування сторін. Своєрідним є саме визначення поняття доказів. Це – елементи для переконання суду, які сторонам дозволяється подавати суду. Обов'язок доведення розподіляється таким чином, що кожна сторона повинна доказувати юридичні факти, на які вона посилається. Отже, обов'язок доведення своїх вимог лежить на позивачі. Відповідач, який заперечує проти позову, повинен довести юридичні факти, які обґрунтовують його заперечення. Класифікація судових доказів у Франції ведеться за єдиним принципом: по способам і засобами розкриття змісту доказів. Це не означає, що в теорії цивільного процесуального права не розглядаються прямі і непрямі докази, первісні і похідні. Але ця класифікація не має основного процесуального значення. Таким чином, виходячи зі способу отримання відомостей про юридичних фактах, розглядаються показання свідків, письмові докази, визнання, опитування сторін, огляд на місці, експертиза, присяга. Як видно, такий вид доказів, як речові, законодавчо у французькому процесі доказування не закріплений. Французьке законодавство розглядає як засіб доказування огляд на місці. Але судова практика доповнила його ще й можливістю подання речових доказів для їх огляду в суді. Найчастіше в судовій практиці об'єктом огляду на місці є нерухоме майно. А ось в англійському доказовому процесі речові докази закріплені законодавчо. Джерелами доказів в англійському кримінальному процесі є показання свідків, документи і речові докази. Крім того, речові докази в цивільному процесі Англії мають важливе значення. Речовими доказами в англійському доказовому процесі є предмети, речі, за допомогою яких можуть бути доведені ті чи обставини обставини в справі. Значення речових доказів пов'язано з властивостями, якістю предметів, з їх зовнішнім виглядом і навіть з самим фактом наявності предмета. Разом з тим, речовими доказами можуть бути і документи, коли має значення сам факт їх наявності, їх матеріальні властивості, особливості тощо. Відмінність їх від письмових доказів полягає в тому, що до речових доказів не застосовується правило «найкращого докази» Як речові докази в доказовому процесі Англії можна розглядати фізичні особливості свідка, зовнішні ознаки його поведінки, особливо при оцінці переконливості та достовірності його свідчень, коли фізичні особливості свідка є основним фактом, наприклад, спотворене обличчя свідка. Як і письмові, речові докази повинні супроводжуватися необхідними показаннями свідків. Вони можуть супроводжуватися і письмовими доказами, особливо документами приватного значення. Таким чином, можна зробити висновок, що визначення речових доказів у доказовому процесі Англії і України в основному збігаються, однак, відмінністю є те, що у зміст поняття речових доказів в англійському доказовому процесі кілька розширено, і не у всіх деталях збігається з визначенням (наприклад, віднесення до речових доказів зовнішніх ознак поведінки в суді).

У доказовому праві США класифікація доказів ведеться за різними підставами. Щодо фактів, які підлягають доведенню, розглядаються докази прямі і побічні. За джерелами отримання відомостей розрізняють первинні і похідні докази. Залежно від способу чи засоби отримання відомостей можна класифікувати докази на показання свідків, письмові і речові докази. За цими ж підставами розрізняють докази особисті (показання свідків) і речові (суто речові і письмові). Речові докази є різновидом засобів доказування в американському цивільному процесі, яка майже не врегульована законодавством, але на практиці вважається найбільш переконливим доказом. Практика знає досить своєрідні різновиди речових доказів (наприклад, спотворене обличчя, схожість дитини з можливим його батьком). Практика іноді відносить до речових доказів також невловимі явища, які не піддаються закріпленню судовим протоколом, зокрема поведінку свідка в ході допиту (його зовнішній вигляд, манера триматися, тон голосу, впевненість або нерішучість при відповідях і т.п.). Як видно, в цьому питанні спостерігається схожість з використанням речових доказів в англійському цивільному процесі. Однак, на мій погляд, деякі види речових доказів, наприклад, зовнішній вигляд свідка, є досить суб'єктивними в сприйнятті і не сприяють об'єктивізації процесу встановлення істини. [6, с. 65].

Висновки і пропозиції. Таким чином, аналіз вищевикладеного дозволяє зробити висновок, що процесуальним законодавством дійсно визначено чіткий порядок використання речових доказів, починаючи від порядку і обов'язків подачі речових доказів і закінчуючи порядком їх зберігання та повернення. Сутність правових норм, які входять до правового інституту речових доказів в цивільному процесі, змінюється залежно від того, про який рівень правової конструкції йде мова: рівень правового інституту, рівень доказового права чи рівень галузі цивільного процесуального права. Розуміння цих функціональних зв'язків норм інституту речових доказів між собою та з нормами, що утворюють об'єднання правових інститутів чи галузь права, має дуже важливе не тільки теоретичне, а й практичне значення, що виявляється у двох аспектах: 1) у нормотворчому, де законодавець повинен взяти до уваги такі взаємозв'язки при розташуванні правових норм, що стосуються речових доказів у відповідних розділах та главах ЦПК України. Таке розташування повинно в першу чергу бути підпорядковане цілям галузевого регулювання, адже йдеться про галузевий кодифікований акт; далі – цілям об'єднання правових інститутів; і вже потім – меті правового інституту; 2) у правозастосовчому, де суб'єкта правозастосування слід взяти до уваги співвідношення загальних та спеціальних норм. Оскільки у плані використання речових доказів важливо пам'ятати про всі аспекти та особливості їх збирання, дослідження та оцінки, то на перше місце тут виходить рівень правового інституту, який нормативно забезпечує і показує як загальні, так і спеціальні моменти використання речових доказів у цивільному процесі.

Список літератури:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

2. Опорний конспект з курсу «Цивільне процесуальне право України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/Konspekt/CPPU/008.htm
3. Цивільний процес України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1212012446366/pravo/rechovi_dokazi
4. Гетманцев М.О. Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство – 2013. – № 644. – С 88-91.
5. Тертишник В.М. Докази і доказування в радянському кримінальному процесі. – Харків, 1992. – 340 с.
6. Решетнікова І.В. Доказательственное право Англії та США Єкатеринбург, 1997. – 227 с.

Далекорей А.М.
Ужгородский национальный университет

ВЕЩЕВЫЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация
Доказательства и доказывание в гражданском судопроизводстве является неотъемлемой частью и процессуальным средством познания в деле, ее правильного решения. Исследуются вопросы связанных с вещественными доказательствами, дается характеристика особенностей прямых и побочных, первобытных и производных вещественных доказательств, их взаимосвязь. Обосновывается практическое значение разделения вещественных доказательств на отдельные виды.
Ключевые слова: доказательство, средство доказывания, вещественные доказательства, прямые и побочные вещественные доказательства, первоначальные и поисходные вещественные доказательства.

Dalekorey A.M.
Uzhhorod National University

EVIDENCE IN CIVIL PROCEEDINGS

Summary
Evidence and proof in civil proceedings are an integral part of arms and knowledge of the case, its proper resolution. The problems associated with physical evidence, describes the features directly and indirectly, primitive and derived physical evidence of their relationship. Grounded practical importance of separation of physical evidence in some species.
Keywords: proof, means of proof, evidence, direct and indirect evidence, primitive and derivative evidence.

УДК 340.15(477)«192»:322

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Євстіфеєв М.І.
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

У статті розглянута правова політика Української СРР в питаннях релігії часів першого п'ятиріччя після встановлення радянської влади. Із залученням відповідного нормативного матеріалу проаналізовано інтерпретацію поняття свободи совісті та правовий статус релігійних організацій в Україні означеного періоду. Зроблено спробу простежити загальні тенденції правового регулювання державно-церковних відносин та співвіднести офіційно декларовані принципи у цій царині із дійсними намірами більшовицького уряду.
Ключові слова: свобода совісті, релігійні організації, державно-церковні відносини, Україна періоду становлення радянської влади.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Питання релігії та церкви було одним із найскладніших питань, що постали перед більшовицьким урядом в період становлення радянської державності на теренах колишньої Російської імперії. По суті, склалася парадоксальна ситуація: в умовах монополізації влади РКП(б)–ВКП(б) та фактичного злиття держави і партії складним, якщо не нездійсненним, виявилося втілення в життя тези Леніна щодо того, що «релігія [має бути] приватною справою по відношенню до держави, але ми ніяк не можемо вважати релігію приватною справою по відношенню до нашої власної партії» [7, т. 12, с. 143]. В цій ситуації положення партійної програми 1919 р., за яким «партія прагне до повного руйнування зв'язку між експлуататорськими класами та організацією релігійної пропаганди, сприяючи фактичному звільненню мас трудящих від релігійних забобонів» [2, с. 402], очевидно, не могло не позначитися на реальному здійсненні принципів свободи совісті та окремішності держави й церкви, проголошених законодавством новопосталих соціалістичних республік, в тому чис-

© Євстіфеєв М.І., 2015

лі й Української СРР[1]. Своєрідність конкретно-історичної ситуації зумовлює доцільність дослідження означеного питання з історико-правової точки зору. Більш того, критичне наукове осмислення досвіду першої у вітчизняній державно-правовій практиці спроби секуляризувати державу матиме цінність і для поточних процесів право- та державотворення, особливо в контексті пошуку ефективних моделей реалізації проголошеного в сучасній Україні принципу свободи совісті та віросповідань.

Аналіз стану дослідження проблеми. Питання правового регулювання державно-церковних відносин в Українській СРР за останні роки на ґрунтовному рівні розглядалося лише у дисертаційному дослідженні Лаврик Г. В. Більшість дослідників переважно вдаються до аналізу конкретних аспектів здійснення церковно-релігійної політики в УСРР в розрізі окремих релігій (Бойко О. В., Грушова Т. В., Демидович Л. С., Киридон А. М., Рубльова Н. С., Силантьєв В. І., Сітарчук І. А.), не торкаючись безпосередньо, або розглядаючи лише побіжно питання правового регулювання відповідних відносин, що зумовлює потребу в подальших дослідженнях та науковому осмисленні цієї проблеми.

Отже, **метою статті** є аналіз основних нормативно-правових джерел Радянської України початку 20-х рр. з питань церковно-релігійної політики та встановлення загальних тенденцій у правовому регулюванні цієї сфери суспільних відносин в означений період.

Виклад основного матеріалу. Основоположні принципи державної політики Радянської України щодо церкви та релігії були зафіксовані в одному із перших документів Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України – Декреті «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви» від 19 січня 1919 р. [13, ст. 37]. Цей документ містив положення, які передбачали оголошення церкви відокремленою від держави та усунення її від виконання будь-яких публічних функцій, зокрема ведення обліку актів громадського стану (пп. 1, 4, 8), визнання свободи сповідувати будь-яку релігію чи не сповідувати жодної, а також права вільно відправляти релігійні обряди (пп. 3, 5), скасування релігійної присяги (п. 7), відокремлення церкви від школи – і, відповідно, припинення вивчення віровчень у загальноосвітніх навчальних закладах всіх форм власності (п. 9), урівняння релігійних організацій в статусі із іншими «приватними товариствами та союзами» (п. 10), а також встановлення заборони на володіння майном безпосередньо церквою із націоналізацією усієї належної їй власності та можливістю подальшої її передачі у безкоштовне користування релігійних товариств (пп. 12, 13). На виконання норм пункту 9 Декрету в лютому 1919 р. було видано постанову Наркомату освіти «Про релігійні обряди та викладання закону Божого в Радянській Українській школі» якою було зобов'язано місцеві органи управління освітою припинити відправлення обрядів та здійснення духовної освіти в школах [13, ст. 69]. Аналогічна ж постанова була видана у квітні 1919 р. щодо «вищих шкіл» – тобто університетів [13, ст. 422]. Варто відзначити й Декрет РНК «Про громадянський шлюб та ведення книг актів громадянського стану», яким були врегульовані окремі питання, пов'язані із переходом від церковного до громадянського шлюбу (добровільність церковної церемонії укладання шлюбу, чинність шлюбів, укладених до введення цивільної процедури тощо) [13, ст. 144].

Пояснення саме таких заходів у сфері правового регулювання державно-церковних відносин можливе, якщо взяти до уваги стан справ у диаді «держава – церква» в Російській імперії. Звернімося, наприклад, до Основних Державних Законів 1906 р. [12, т. 1]. Аналіз норм цього конституційного акта прямо вказує на те, що в Російській імперії існувала державна релігія, *«первенствующая и господствующая»*[2] (ст. 62) – християнство східного обряду (православ'я). Про особливу роль, яка надавалася православ'ю у Російській державі, свідчать норми, що стосуються статусу імператора, наприклад, ст. 64, за якою він *«яко Христіанскій Государь, есть верховный защитникъ и хранитель догматовъ господствующей вѣры»*, або ст.ст. 57, 58, що встановлюють порядок коронації та миропомазання імператора – здійснюваних *«по чину Православной Греко-Россійской Церкви»*, у Московському Успенському Соборі, та які супроводжувалися, *«по обычаю древнихъ Христіанскихъ Государей и Боговѣнчанныхъ Его предковъ»*, виголошенням імператором символу віри та молитвою. Не менш промовистим є й формулювання всенародної присяги на вірність монархові (додаток V до Основних Законів), яка, хоч кожен і мав присягати «за своєю вірою та законом» (ст. 56), все ж містила алюзії на процедуру церковного християнського обряду: складання її на Євангелії, цілування хреста, прикінцеве формулювання *«мнѣ Господь Богъ душевно и тѣлесно да поможетъ»*. Власне, навіть свобода віросповідання, сформульована у ст. 81 Основних Законів, трактувалася вельми специфічно: ст. 67 Законів, гарантуючи цю свободу *«не токмо Христіанамъ иностранныхъ исповѣданій, но и Евреямъ, Магометанамъ и язычникамъ»*, все ж безапеляційно твердила: *«да всѣ народы, въ Россіи пребывающіе, славятъ Бога Всемогущаго разными языки по закону и исповѣданію праотцевъ своихъ»*.

Огляд навіть основних норм тогочасного конституційного законодавства дає підстави вважати цілком справедливими висновки радянських дослідників про тісне злиття релігії і права у Російській імперії [4, с. 41]. Лише підтверджують їх, наприклад, положення кримінального законодавства (характерним є розділ 2 *«О преступленіяхъ противъ вѣры и о нарушеніи ограждающихъ оную постановленій»* Уложення про покарання 1845 р. [17, с. 62-97]), цивільного законодавства (скажімо, левова доля положень розділу 1 Зводу законів цивільних 1900 р. була присвячена регулюванню особливостей укладення шлюбів в залежності від конфесійної приналежності наречених, а сама процедура укладання шлюбу здійснювалася церквою [див.: 12, т. 10, с. 2-11]), законодавства про освіту (яскраво ілюструє політику у церковно-шкільних справах імператорський указ від 16 листопада 1811 р., яким *«навсегда постановлено было кореннымъ и неизмѣняемымъ правиломъ во всѣхъ учебныхъ заведеніяхъ …, не изъемля изъ того и состоящія подъ управленіемъ иностраннаго Духовенства, … обучать юношество закону Божію»* [11, с. 902]) тощо.

Очевидно, що прийшовши до влади на теренах колишньої Російської імперії, більшовики по-

[1] Показовим є те, що вже десять років по тому організацію антирелігійної пропаганди у республіках Радянського Союзу розуміли саме як завдання держави. Наведемо лише один приклад: вчений-адміністративіст Євтихієв О. Ф. у 1928 р. вів мову про те, що «роблячи... поступки недосить свідомим верствам населення в прихильності його до релігії, Радянські Республіки у згоді з основними поглядами К. Маркса на релігію, як на «отруту» для народу, не можуть виявляти байдужості до релігійних забобонів» [3, с. 180]. Подібні думки знаходимо і в інших роботах того часу.

[2] Тут і далі цитати із джерел англійською, дореволюційною російською та українською мовами подано із збереженням оригінальної орфографії. Цитати з пізніших російськомовних джерел українською мовою подаються в перекладі автора.

ставили собі за мету якомога далі дистанціювати церкву від держави – в рамках буржуазно-демократичного етапу революції, основним завданням якого ставилося «повалити залишки середньовіччя, знести їх до кінця» [7, т. 44, с. 144]. Завдання це було поставлено в той час, коли Росія насправді за багатьма показниками суспільного розвитку далеко відставала від країн Заходу, зокрема і в питанні ставлення до релігії. Так, згадані вище положення російського законодавства лишалися чинними і на початок XX ст., в той час як західна політико-правова думка ще декілька століть тому дійшла висновку щодо необхідності секуляризації держави і визнання за громадянами свободи совісті (наприклад, в 1685 р. Дж. Локк писав, що «все право та всі повноваження державної влади визначаються й обмежуються турботою про підтримку і примноження лише [цивільних] благ і ні в якому разі не мають і не можуть розповсюджуватися на порятунок душі» [8, с. 94-95]). Після хвилі буржуазно-демократичних революцій кінця XVIII – XIX ст. розроблена на теоретико-доктринальному рівні ідея свободи совісті та окремішності держави і церкви була втілена на практиці, і на початок XX ст. вона фактично визнавалися у більшості країн Європи як один з основоположних принципів відносин між державою та суспільством.

Видається, що в цьому контексті декларування держави відокремленою від церкви видавалося цілком ліберальним заходом. В продовження вектору січневого декрету ця політика знайшла відображення і в першій Конституції Радянської України, прийнятій у березні 1919 р. III Всеукраїнським з'їздом Рад. Прикметно, що в розділі III цієї Конституції «Декларація прав та обов'язків трудящого та експлуатованого народу України» відповідні положення містяться першими у «каталозі прав». Ст. 23 Конституції безпосередньо стосувалася релігії, та встановлювала, що з метою *«забезпечення за трудящими дійсної свободи совісті»* та «запобігання можливості використовувати релігію та церкву в інтересах збереження класового устрою» проголошується розділення держави та церкви, а за всіма громадянами визнається право *«пропаганди релігійних учень, що не переслідують жодних соціальних та політичних цілей, а також антирелігійних учень, які за своїм духом не протирічать комуністичному світогляду»* [5, с. 230]. Пунктом «г» ст. 21 Конституції передбачалося, крім цього, позбавлення виборчого права монахів та духовних служителів церков і релігійних культів. Втім, чи можемо ми розглядати ці положення як такі, що забезпечують «дійсну» свободу совісті, як декларувалося в Конституції? Тут варто розглянути низку моментів.

Так, одразу звертають на себе увагу норми щодо позбавлення певних категорій населення, в тому числі представників духовенства, виборчих прав. Причини появи таких норм в умовах проголошення «диктатури пролетаріату» над капіталістами та буржуазією цілком зрозумілі: перед новим урядом стояло завдання не допустити реакційні елементи до влади, а духовенство виступало одним із носіїв «старих порядків», будучи, по суті, тим передавальним пасом, що забезпечував соціальну опору самодержавства в широких верствах населення[3]. Логіку більшовиків зрозуміти тут не складно; але постає питання: чи в таких умовах дійсно можна говорити про реальне забезпечення свободи віросповідань, коли духовні провідники були поставлені під оголошений «диктат» пролетарів та селян – по суті тих, хто складав найбільшу частку пастви панівної тоді православної церкви? Хоча, звичайно, можна вести мову про революційну доцільність і вимоги воєнного часу – *a inter arma enim silent leges*, та, по суті, вже на цій стадії закладалася практика цькування більшовиками своїх ідеологічних супротивників, в тому числі шляхом їх виключення з активного політичного життя. Іронічно, але керманичам Радянської України того часу можна було сміливо закинути те, що Маркс та Енгельс у своєму «Маніфесті комуністичної партії» закидали буржуазії: «... ваше право є лише зведена в закон воля вашого класу» [9, т. 4, с. 443].

Сумнівними, за ретельного аналізу, видаються й формулювання ст. 23 Конституції 1919 р., зокрема в частині «антирелігійних учень, які за своїм духом не протирічать комуністичному світогляду». Чи не бачимо ми вже тут у зародку підґрунтя того ідеологічного монізму, що пануватиме стосовно «комуністичного світогляду» довгі роки існування радянської держави? Конструюючи свою версію «дійсної» свободи совісті, автори Конституції свідомо пішли на перекручування змісту цього поняття. «Свобода совісті, – писав ще в 1907 р. Є. Тарнавський, – ... природньо призводить до свободи думки взагалі. ... Прагнення до пізнання істини, до її проголошення та сповідання ніяким чином не може бути придушене, пригнічене чи зруйноване.» [16, с. 107-108] Втім, духом саме такого придушення і пригнічення пронизана ст. 23 Конституції, що, по суті, постулює істинним в останній інстанції «комуністичний світогляд», відмовляючи ідеологіям, що йому суперечать, навіть в можливості бути вільно пропагованими.

Не менше сумнівів викликає й формулювання щодо «релігійних учень, що не переслідують жодних соціальних та політичних цілей». Справжнім призначенням цієї норми, видається, є виключення церкви із суспільного життя. Власне релігійні вчення як такі зазвичай не ставлять перед собою соціальних та політичних цілей; втім, церква як важливий інститут суспільства не може залишатися осторонь тих процесів, що відбуваються в ньому. Окрім положень, що спрямовані на регулювання відносин в трикутнику «Бог – церква – людина», будь-яка релігія також пропонує й певний набір світоглядних, етичних та моральних орієнтацій, які в умовах нерозривного зв'язку між буттям людини та соціуму тісно вплітаються у матерію соціальних (і, в тому числі, політичних) орієнтацій як окремого індивіда, так і суспільства загалом. Це своєю чергою веде до виникнення такого феномену, як соціальна доктрина церкви. І хоча в чітко кристалізованому вигляді він проявився лише наприкінці XX – на початку XXI ст. (згадаймо, наприклад, «Основи соціальної концепції РПЦ» 2000 р.), заперечувати значний ідейний вплив, що його мала церква на суспільство в усі часи, досить важко. Віхою у розвиткові католицької церкви, наприклад, вважається енцикліка папи Лева XIII «Rerum novarum» 1891 р., яка відбивала позицію Святого Престолу з «соціального питання», і, серед іншого, піддала критиці положення марксистської теорії про боротьбу класів та необхідність скасування приватної власності (чи не причина принципового небажання більшовиків допускати церкву до суспільного життя із страху – до

[3] Подібну оцінку ролі церковників знаходимо у брошурі ідеолога антирелігійної політики 20-х рр. Є. Ярославського «Релігія і комунізм»: «Духовенство – оплот контрреволюції», «... церква завжди була прислужницею заможних класів та опорою експлуататорського устрою» [18, с. 46, 48]; чи, скажімо, у коментарі до Декрету 1919 р. Я. Бурова, який надає такий показовий список тих, хто «и в самое голодное время жил припѣваючи и катался, как сыр в маслѣ»: «помѣщик, міроѣд, лавочник, становой и *поп* (курсив в оригіналі – *М. Є.*)» [1, с. 3].

речі, як покаже час, небезпідставного – подальшої критики?..).

Отож, як бачимо, в Конституції УСРР 1919 р. відбилося вельми спотворене розуміння «свободи совісті», якій надавалася позірна характеристика «дійсної», але яке, насправді, витворювало умови для подальшого ідеологічного та практичного тиску на церкву, нівелювання її ролі як важливого інституту суспільства.

Правова політика Радянської України щодо релігії та церкви відбилася і в нормах тогочасного кримінального законодавства, зокрема Кримінального кодексу УСРР 1922 р. [14, ст. 553]. В ньому варто відмітити главу III Особливої частини. Включені до її складу статті 119-125-4 встановлювали сукупно 12 складів злочину, які в основному були спрямовані на кримінально-правове забезпечення норм Декрету 1919 р. Зокрема, вводилася відповідальність за викладання віровчень у загальноосвітніх навчальних закладах (ст. 121), привласнення церковними організаціями публічних функцій та виконання ними церковних обрядів до здійснення необхідних цивільних процедур (ст.ст. 123, 123-1) тощо. В той самий час бачимо, що об'єктом кримінально-правової охорони оголошується не лише окремішність церкви та держави, а й релігійна свобода громадян, яка тут трактується ширше як у Конституції 1919 р. Так, статтями 125 та 125-1 встановлено заборону чинити супротив здійсненню релігійних обрядів, якщо вони не порушують громадського порядку та не супроводжуються посяганнями на права громадян, а так само примушувати до виконання чи присутності при таких обрядах (нагадаємо, що Конституція не містила положень щодо свободи здійснення релігійних обрядів, а лише визначала свободу пропаганди релігійних учень). Назагал, поява статей, спрямованих на захист особистих свобод громадян, видається дивною в контексті загальної задачі КК, визначеної у його ст. 5 (*«правовий захист держави трудящих від злочинів та від суспільно-небезпечних елементів»*), та визначення злочину, наданого у ст. 6 (*«Злочином визнається будь-яка суспільно-небезпечна дія чи бездіяльність, яка загрожує основам радянського устрою та правопорядку, встановленого робітничо-селянською владою…»*), якщо врахувати, що останні норми тяжіли до посилення кримінально-правової охорони держави та її інтересів.

Менш ліберальним в цьому контексті є Кодекс законів про народну освіту УСРР 1922 р. [14, ст. 729], із визначеною ним метою *«радянського виховання та освіти»* – *«створення нового покоління людей комуністичного суспільства … з матеріялістичним світоглядом, побудованим на доконечнім розумінні законів розвитку природи й суспільства»* (§ 2), який не просто визначив, що *«школа відокремлюється від церкви»* (§ 27), *«виховання й освіта в УСРР мусить бути вільною од будь-якого релігійного впливу»* (§ 28), а й містив норму про те, що «*всі навчально-виховальні, наукові та політично-освітні заклади розвивають широку й планову науково-освітню та протирелігійну пропаганду»* (§ 31). Норми Кодексу, по суті, заклали юридичні підвалини не лише для відокремлення школи від церкви, а й для використання школи як засобу боротьби із дозволеними випадками здійснення духовної освіти, зокрема, домашньої [див.: 6], проведення за її допомогою атеїстичного курсу партії в рамках *«виховання покоління каменярів нового комуністичного суспільства»* (§ 3).

Значний пласт тогочасного законодавства з питань релігії стосується адміністративного забезпечення заходів із секуляризації держави. Тут привертає увагу наступний факт: у 1922 р. відділ по відділенню церкви від держави та його місцеві органи були передані із Народного комісаріату юстиції (на який покладалося «приведення в життя» Декрету 1919 р.) до відання НКВС. Очевидно, таке рішення свідчило про тенденцію до появи репресивного ухилу у стосунках із церквою. Ця ж тенденція простежується і в адміністративних актах того періоду. Із усього їх масиву насамкінець наведемо лише найбільш характерні норми, приписи та роз'яснення із деякими нашими коментарями:

- *«Всі релігійні громади усіляких культів підпорядковуються загальним положенням про приватні товариства та спілки, але на відміну від останніх не користуються правами юридичної особи та не мають права власності»* (ст. 10 інструкції НКВС УСРР від 10 липня 1923 р.) [10, с. 20] – ненадання релігійним організаціям прав юридичної особи прямо ставило їх у повне підпорядкування місцевим виконавчим та правоохоронним органам: скажімо, релігійна громада не могла виступати учасником справи в суді, а, отже, самостійно захищати свої права; це ж тягнуло і позбавлення діяльності громад будь-якого матеріального підґрунтя, з огляду на заборону церковної власності на майно[4];
- *«Проведення, з додержанням загальних правил, трусу або арешту в церквах або інших молитовних будинків, а так само арештів та трусу службовців культу, не може бути визнано за утіснення або обмеження волі віровизнання …. Так само і вскриття мощей не може бути визнано за утіснення або обмеження в справах віри, бо воно є викриттям вікової омани»* (ст. 3, 4 інструкції НКЮ, НКВС і НКО УСРР від 10 листопада 1920 р.) [15, с. 19];
- *«Релігійні громади кожне півріччя зобов'язані надавати до райвиконкомів … списки членів, що вступили та вибули в цей період»* (роз'яснення НКЮ УСРР від 28 серпня 1924 р. № 414504) [10, с. 21] – ще один прояв прагнення влади до контролю за усіма сферами суспільного життя; дальші вказівки передбачали необхідність надання досить докладних відомостей з приводу вірних, що могли бути використані з будь-якою метою: від простого залякування громадян до конкретних репресивних дій;
- *«…немає жодної підстави звільняти [релігійні громади] від зобов'язання вивішувати на огорожах молитовних будівель в дні революційних свят прапори встановленого зразку»* (із роз'яснень НКВС УСРР, «Бюллетень НКВД», 1925 р., № 5/20) [10, с. 65] – тут стикаємося із прикладом ідеологічного нав'язування, що, як вже з'ясовувалося нами вище, іде врозріз із справжнім змістом свободи совісті;
- *«Громаду можна закривати: а) за постановою округового виконкому, або НКВС у випадкові порушення статуту громади; б) в наслідок арешту частини членів громади в зв'язку з діяльністю громади; …»* (п. 12 Типового статуту релігійних громад) [15, с. 89-90] – як бачимо, широкі повноваження із обмеження прав і свобод людини нада-

[4] До речі, цікаво, що упорядник цитованого нижче збірника «Відокремлення церкви від держави...» І. Сухоплюєв, наводячи правову позицію Найвищого Суду УСРР щодо церковного майна, пише: «Цив[ільна] Кас[аційна] Колегія Найвищого Суду УСРР застосувала неправильний термін: "народнє" майно. Цю помилку я виправляю в тексті» [15, с. 116]. У наведеному витягу із рішення Найвищого Суду на позначення правового статусу церковного майна вжито словосполучення «державне майно». Виправлення такого роду, виконане автором ледь не як суто технічне, яскраво свідчить про тенденцію до тотальної етатизації суспільних відносин – особливо, якщо згадати, що Декрет 1919 р. у ст. 13 вів мову про оголошення церковного майна саме «*народним* (курсив наш – *М. Є.*) надбанням».

валися органам виконавчої влади – хоча, вже на той час на Заході (наприклад, у США та Великій Британії) були випрацьовані концепції незалежного судового контролю за будь-якими такими обмеженнями. По суті, ці положення конституюють досить широкі дискреційні повноваження, що за умов визнання принципу «законності» (бодай і «соціалістичної») має визнаватися неприпустимим.

Висновки. Таким чином, можемо дійти висновків про досить непослідовний характер церковно-релігійної політики в Радянській Україні у початковий період діяльності більшовицької влади. Як бачимо, норми порівняно ліберального спрямування чергуються із положеннями, позначеними відвертим ідеологічно-моністичним (як у Кодексі законів про народну освіту) або репресивним (як в адміністративних обіжниках та інструкціях) ухилом. Власне, така ситуація була цілком зрозумілою: на теренах, що на них закріпилися більшовики, віра досить довгий час становила духовний та культурний оплот населення, його самобутності (варто згадати, наприклад, що саме церкви були осередками освіти, а багато представників української інтелігенції XIX ст. вийшли із шерегів священнослужителів), до певної міри навіть незважаючи на тісний взаємозв'язок держави і церкви. Саме тому остаточно поривати із релігією, ризикуючи втратити частину своєї щойно завойованої підтримки, нова влада не наважилася. Втім, і миритися із існуванням відносно автономних осередків у суспільстві, до того ж, об'єднаних на ідейному ґрунті (що, можливо, зростив би й парость антирадянської ідеології), більшовики теж готові не були. Саме тому позірні декларації «дійсної» свободи совісті і пов'язані з ними заходи, в тому числі й в царині нормативно-правового регулювання державно-церковних відносин, були лиш «камуфляжом», під яким було зручно маскувати (допоки взагалі не відпала необхідність в такому маскуванні) істинні наміри радянської влади. Ці наміри яскраво втілилися в заходах, що здійснювалися протягом усіх 20-х рр. Компартією формально як антирелігійна пропаганда «на рівних» із пропагандою будь-якої іншої релігії, а на справі – карально-репресивними методами як проти церков (згадаймо сумнозвісний сюжет із УАПЦ), так і окремих священнослужителів. Саме тому до кінця 20-х рр. вже чітко можемо вести мову про асиметрію між декларованими десятком років раніше принципами та реальністю суспільного життя. Досвід тих часів має цінність і в сучасних умовах, насамперед як перестoрога щодо необхідності не лише декларування відданості ліберальним цінностям та принципам, а й послідовного їх проведення в життя, чого досить часто бракує правовторцеві нашого часу.

Список літератури:

1. Буров Я. Что означает закон о свободѣ совѣсти и отдѣленіи церкви от государства? – [Х]: Центропечать, 1919. – 16 с.
2. Восьмой съезд РКП(б). Март 1919 года: Протоколы. – М., 1959. – 602 с.
3. Євтихієв О. Ф. Основи радянського адміністративного права. – [Х]: Державне видавництво України, 1928. – 296 с.
4. Ключков В. В. Закон и религия: От гос. религии в России к свободе совести в СССР. – М.: Политиздат, 1982. – 160 с.
5. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.
6. Лаврик Г. В. Відокремлення школи від церкви як реалізація Кодексу законів про народну освіту УСРР 1922 р. // Актуальні проблеми держави і права. – 2004. – Вип. 22. – С. 145-152.
7. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. – 5-е изд. – М.: Изд-во политической литературы, 1968.
8. Локк Дж. Сочинения: в 3-х т. / Пер. с англ. и лат.; Ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин. – Т. 3. – М.: Мысль, 1988. – 668 с.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М.: Гос. изд-во политической литературы, 1955.
10. Отделение церкви от государства и школы от церкви: Сборник декретов, инструкций и циркуляров УССР и СССР с раз'яснениями п/отдела культов при НКВД УССР / Сост. Ю. А. Любинский и К. Н. Гольберт; Под общ. ред. Н. А. Черлюнчакевича. – Х.: Юридическое издательство НКЮ УССР, 1926. – 128 с.
11. Полное собраніе законовъ Россійской имперіи, съ 1649 года. – Т. XXXI: 1810–1811. – [СПб], 1830. – 944 с.
12. Сводъ законовъ Россійской имперіи: [в 16-ти т] / Подъ ред. и съ примѣч. И. Д. Мордухай-Болтовского. – СПб.: Русское Книжное Товарищество «Дѣятель», 1912.
13. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1919. – Отд. 1. – Х., 1919.
14. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1922. – Отд. 1. – Х., 1922.
15. Сухоплюєв І. Відокремлення церкви від держави: Збірник законоположень СРСР і УСРР, інструкцій, обіжників і пояснень Наркомвнусправ УСРР / З передм. В. А. Балицького. – Х.: Юридичне видавництво Наркомʼюсту УСРР, 1929. – 166 с.
16. Тарнавский Е. Четыре свободы. – СПб: Макет, 1995. – 192 с.
17. Уложеніе о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ. – СПб, 1845. – 898 с.
18. Ярославский Е. Против религии и церкви. – Т. III. – М.: Государственное антирелигиозное издательство, 1935. – 563 с.

Евстифеев Н.И.
Национальный университет «Киево-Могилянская академия»

К ВОПРОСУ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СВОБОДЫ СОВЕСТИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕЛИГИОЗНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В УКРАИНЕ ПЕРИОДА СТАНОВЛЕНИЯ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ

Аннотация
В статье рассмотрена правовая политика Украинской ССР по вопросам религии в первое пятилетие после установления советской власти. С привлечением соответствующего нормативного материала проанализированы интерпретация понятия свободы совести и правовой статус религиозных организаций в Украине обозначенного периода. Сделана попытка проследить общие тенденции правового регулирования государственно-церковных отношений и соотнести официально декларированные принципы в этой сфере с действительными намерениями большевицкого правительства.
Ключевые слова: свобода совести, религиозные организации, государственно-церковные отношения, Украина периода становления советской власти.

Yevstifeyev M.I.
National University of «Kyiv-Mohyla Academy»

ON THE QUESTION OF LEGAL REGULATION OF FREEDOM OF CONSCIENCE AND ACTIVITIES OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS IN UKRAINE DURING SOVIET POWER ESTABLISHMENT PERIOD

Summary
The article discusses legal policy of Ukrainian Socialistic Soviet Republic in the matters of religion during the first five years after establishment of Soviet power. On the basis of corresponding normative material consideration is given to the interpretation of the notion of 'freedom of conscience' and the legal status of religious organizations in Ukraine in the aforementioned period. An attempt is being made to reveal general tendencies of regulation of state-church relations and to correlate officially declared principles in this sphere with the genuine intentions of the Bolsheviks government.
Keywords: freedom of conscience, religious organizations, state–church relations, Ukraine during Soviet power establishment period.

УДК 347.788.4

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ТА МАЙНОВІ ПРАВА СУБ'ЄКТІВ АВТОРСЬКОГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ

Кочина О.С.
Науково-навчальний інститут права та соціальних технологій
Чернігівського національного технологічного університету

У статті досліджено дуалістичну природу та основні відмінності між особистими немайновими та майновими елементами авторських та суміжних прав. На основі аналізу особистих немайнових та майнових прав суб'єктів авторського права та суміжних прав сформульовані основні види їх порушень. Пропонується напрацювати єдиний підхід щодо нормативно-правового регулювання особистих немайнових та майнових прав зазначених суб'єктів та більш детально закріпити види їх порушень.
Ключові слова: авторське право, суміжні права, особисті немайнові права, майнові права, право на ім'я, право на недоторканість твору, порушення.

Постановка проблеми. У глобалізованому світі третього тисячоліття право на успіх має лише та держава, в якій людина та її права є вищою соціальною цінністю. Кожна держава має створити гідні умови для реалізації всіх інтелектуальних, культурних, творчих можливостей людини і нації. Одним із пріоритетних завдань, що стоїть перед Україною, є формування належного захисту інтелектуальної власності.

Та кількість правопорушень, яка існує в сфері права інтелектуальної власності, не може не спонукати до необхідності їх детального дослідження, включаючи проблему особистих немайнових та майнових прав суб'єктів авторського права та суміжних прав, видів їх порушень та можливих шляхів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі останнього часу знайшла особливе відображення проблема захисту авторських та суміжних прав. У сфері дослідження аспекту особистих немайнових та майнових прав слід відмітити праці таких науковців у галузі авторського

© Кочина О.С., 2015

права, як І. Берестова, Р. О. Стефанчук, С. А. Судариков, Л. Оуен, та праці фахівців в галузі цивільного права, а саме В. І. Борисової, О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Л. В. Федюка, В. Л. Яроцького.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Хотілося б звернути увагу на відсутність в літературі комплексного дослідження особистих немайнових та майнових прав суб'єктів авторського права та суміжних прав. А з огляду на ту розповсюдженість їх порушень, яку ми маємо в нашій країні на сьогодні, детальне дослідження даного питання є необхідним кроком для ефективної боротьби зі зловживаннями такого роду.

Мета статті. Метою даної статті є аналіз та дослідження особистих немайнових та майнових прав суб'єктів авторського права та суміжних прав, а також видів їх порушень.

Виклад основного матеріалу. Стаття 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [4] (далі – Закон) на перше місце серед порушень авторського права та суміжних прав, що дають підстави для судового захисту, ставить вчинення будь-якою особою дій, які порушують особисті немайнові та майнові права суб'єктів авторського права і суміжних прав.

Слід звернути увагу на дуалістичну природу авторських та суміжних прав, передбачену вітчизняним законодавством, яка проявляється у поєднанні особистих немайнових та майнових прав. Майнові права на міжнародному рівні стали визнаватися за суб'єктами авторського права і суміжних прав на багато раніше, ніж особисті немайнові. Вперше на міжнародному рівні особисті немайнові права автора були визнані в 1928 році Бернською конвенцією про охорону літературних і художніх творів [1], а особисті немайнові права виконавців – в 1996 році Договором Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми [2]. Але не зважаючи на те, що більшість країн приєдналися до цих міжнародних документів, в науковому світі не існує єдиного підходу щодо включення до авторських та суміжних прав немайнового елементу.

Так, в авторсько-правовому законодавстві західних країн переважають два основних підходи. Поперше, це концепція англосаксонського (загального) права, яка розглядає авторське право лише з точки зору майнового права, що дозволяє першому власнику права (зазвичай автору) вільно і на власний розсуд вести переговори з потенційними користувачами свого твору з метою поступки або повної передачі їм прав користування. Ця концепція лежить в основі авторського законодавства в Сполученому Королівстві і США. Інша концепція авторського права, названа французьким терміном droit d'auteur («право автора»), широко застосовується в законодавстві континентальної Європи. Ця концепція права орієнтована на право автора як творця твору і включає поняття «моральних прав автора». Це, насамперед, право творця, автора твору бути визнаним автором свого твору і право недоторканності твору [6, с. 8-9].

В основі авторського законодавства України лежить остання концепція, проте український законодавець використовує термін «особисті немайнові права», який тотожний терміну «моральне право», притаманному європейському законодавству.

Найважливішою відмінністю між особистими немайновими і майновими правами суб'єктів авторського та суміжних прав є їх різна тимчасова дія і їх абсолютна або відносна приналежність автору або виконавцю. Закон передбачає, що особисті немайнові права авторів та виконавців охороняються безстроково (ст. 28 и 44 відповідно), тоді як майнові права обмежені терміном дії: строк охорони майнових прав автора складає 70 років після його смерті (ст. 28), а майнові права суб'єктів суміжних прав охороняються протягом 50 років від дати першого запису виконання, першого опублікування фонограми (відеограми) або їх першого звукозапису (відеозапису), якщо фонограма (відеограма) не була опублікована протягом зазначеного часу, та першого публічного сповіщення передачі (ст. 44).

Друга відмінність полягає в тому, що, якщо особисті немайнові права автора не можуть бути передані (відчужені) іншим особам (ст. 14 Закону), то майнові права можуть бути передані іншим особам. Тобто на відміну від особистих немайнових прав, які в більшості країн визнані за творцем об'єкта авторських та (або) суміжних прав, майнові права можуть йому і не належати.

Особисті немайнові права суб'єктів авторського права та суміжних прав, як і особисті немайнові права інтелектуальної власності загалом, належать до особистих немайнових прав фізичної особи. Проте серед науковців немає одностайності щодо якої саме категорії особистих немайнових прав фізичної особи слід віднести зазначені права. Так, І. Берестова вважає, що з огляду на класифікацію, запропоновану законодавцем, особисті немайнові права інтелектуальної власності варто віднести до особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, хоч вони і не визначені у главі 22 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України [3]. Саме в силу специфічності даних прав, вважає науковець, законодавець приділив їм увагу у книзі 4 ЦК України [5, с. 52].

Л. В. Федюк виділяє інститут особистих немайнових прав інтелектуальної власності в окрему групу прав на рівні з особистими немайновими правами, що забезпечують природне існування фізичної особи, та особистими немайновими правами, що забезпечують соціальне буття [10, с. 9].

Н. С. Кузнєцова взагалі відносини у сфері інтелектуальної власності відносить до немайнових відносин, пов'язаних з майновими, як це передбачалося ст. 1 ЦК УРСР 1963 р. [7, с. 12]. На нашу думку, така позиція є не зовсім правильною, оскільки проаналізувавши нормативно-правову базу як у сфері авторського права і суміжних прав, так і взагалі права інтелектуальної власності загалом, можна побачити наявність чітко визначеної законодавцем системи особистих немайнових та майнових прав, які належать суб'єктам інтелектуального права і які в силу ст. 1 ЦК є предметом цивільного права. Крім того, вважаємо, що особисті немайнові права суб'єктів інтелектуального права слід виділити в окрему групу особистих немайнових прав фізичної особи, оскільки вони мають специфічні риси і мають відокремлене нормативно-правове регулювання.

У ст. 438 ЦК України закріплено такі особисті немайнові права авторів творів: вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору, якщо це практично можливо; забороняти зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору; обирати псевдонім у зв'язку з використанням твору; на недоторканність твору. Аналогічні права автора закріплені і в ст. 14 Закону, а саме.

Розглянемо більш детально зазначені особисті немайнові права автора та види їх порушення.

Перше особисте немайнове право автора – це право вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору. Це означає, що автор може використовувати твір самостійно або дозволити іншим особам його використовувати під його справ-

жнім ім'ям чи псевдонімом. Дане право багато в чому збігається з правом авторства, яке передбачене ст. 423 ЦК, оскільки право авторства виражається саме в можливості автора називати себе творцем, зазначаючи своє ім'я чи ні. Крім того в Україні діє презумпція авторства, яка полягає в тому, що за відсутності доказів іншого автором твору вважається особа, зазначена як автор на оригіналі або примірнику твору, включаючи опублікування твору під псевдонімом, який ідентифікує автора.

Закон передбачає, що ім'я автора – це сукупність слів чи знаків, що ідентифікують автора: прізвище та ім'я автора; прізвище, ім'я та по батькові автора; ініціали автора; псевдонім автора; прийнятий автором знак (сукупність знаків) тощо.

Зазначене визначення дозволяє виділити наступні способи зазначення автором твору свого імені: вказати своє справжнє ім'я шляхом зазначення свого прізвища та ім'я або прізвища, ім'я та по батькові; вказати псевдонім, тобто вигадане ім'я, вибране автором для позначення свого авторства; оприлюднити твір анонімно, включаючи позначення лише своїх ініціалів; використати прийнятий автором знак або сукупність знаків.

Даному праву автора на ім'я кореспондує передбачений ст. 21 Закону обов'язок всіх осіб, які вільно використовують твір без згоди автора чи іншої особи, яка має авторське право, зазначення імені автора і джерела запозичення.

У деяких випадках реалізація права на авторство і права на ім'я викликає певні ускладнення. Тому законодавець робить вказівку, що зазначення імені автора на творі може бути, якщо це практично можливо. Так, Р. О. Стефанчук доречно зазначає, що ставити ім'я художника на сервізі, тканині чи шпалерах просто неможливо. Проте на вимогу автора його ім'я може бути зазначене іншим подібним способом, наприклад, шляхом випуску додаткових етикеток, табличок, оголошень, на яких буде зазначено назву результату творчої діяльності та ім'я автора [9, с. 50-51].

Суб'єкти суміжних прав відповідно до ст. 423 ЦК та ст. 38 Закону мають також право на ім'я, але з певною специфікою. Так, виробнику фонограми, виробнику відеограми та організації мовлення належить немайнове право на ім'я, тобто на зазначення свого імені або назви на носії і примірниках запису, а також на згадування імені чи назви під час використання об'єкта. Виконавцеві також надано право на ім'я, але воно має більш широкий зміст і включає можливість вимагати згадування його імені у зв'язку з кожним його виступом, записом чи виконанням, якщо це можливо за даних умов використання. Крім того, право виконавця поширюється на можливість використання псевдоніма і згадування під час використання саме псевдоніма, а не дійсного імені виконавця [11, с. 564].

Ще одним особистим немайновим правом як автора, так і виконавця є право на забезпечення недоторканності твору. Для авторів дане право полягає в тому, що автор має право протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню або іншій зміні твору чи будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі та репутації автора, а також супроводження твору без його згоди ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями тощо (ч. 1 ст. 439 ЦК). А для виконавців це право означає, по-перше, можливість протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні виконання. По-друге, воно дозволяє виконавцеві вимагати забезпечення належної якості запису його виконання (п. в ч. 1 ст. 38 Закону).

На сьогодні найпоширенішими порушеннями авторського права і суміжних прав є такі, що пов'язані з незаконним використанням майнових прав відповідних суб'єктів.

Під майновими правами автора зазвичай розуміються права автора на використання твору. Іншими словами, автор самостійно вирішує, яким чином буде використовуватися його твір. При цьому ніхто не має права використовувати твір без дозволу автора чи іншого правовласника.

Слід зазначити, що законодавство не містить вичерпного переліку майнових прав автора. Як ЦК (ст. 440), так і Закон (ст. 15) до майнових прав відносять виключне право на використання твору, виключне право на дозвіл або заборону використання твору іншими особами.

Виключне право на використання твору автором (чи іншою особою, яка має авторське право) дозволяє йому використовувати твір у будь-якій формі і будь-яким способом. Тобто тільки автор має право вирішувати використовувати створений ним твір чи ні, так само як і вирішувати дозволяти чи забороняти його використання іншими особами.

Законодавством передбачений невичерпний перелік форм використання твору, а саме опублікування (випуск у світ); відтворення будь-яким способом та у будь-якій формі; переклад; переробка, адаптація, аранжування та інші подібні зміни; включення складовою частиною до збірників, баз даних, антологій, енциклопедій тощо; публічне виконання; продаж, передання в найм (оренду) тощо; імпорт його примірників, примірників його перекладів, переробок тощо (ст. 441 ЦК).

Так само Закон не містить вичерпного переліку форм використання творів третіми особами, на які автор твору може давати дозвіл або навпаки забороняти.

Крім перелічених вище майнових прав, автор має право на винагороду за кожний вид використання твору. С. Судариков зазначає, що в деякому відношенні право на авторську винагороду – це в певній мірі анахронізм, оскільки питання авторської винагороди повинно регулюватися договорами між автором і користувачем твору. Дана норма залишена в багатьох законах країн СНД лише для того, щоб гарантувати отримання автором винагороди у випадках використання деяких видів творів (наприклад, службових творів), коли з автором навмисне не укладається договір на використання твору [8, с. 269].

Щодо майнових прав суб'єктів суміжних прав, то їх зміст складається з таких правомочностей: використання об'єкта, можливість дозволяти використання іншим особам, право перешкоджати неправомірному використанню, у тому числі забороняти таке. Види майнових прав розрізняються за способами використання, які можуть бути різними залежно від того чи іншого об'єкта суміжних прав. Тому види майнових прав виконавця, виробника фонограм чи відеограм, а також організації мовлення передбачені окремо у статтях 453-455 ЦК, а також статтями 39-41 Закону.

Комплекс майнових прав суб'єктів суміжних прав є достатньо великим, тому проаналізувати його в межах даного дослідження не вбачається можливим.

Висновки і пропозиції. Отже, враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що суб'єкти авторського права та суміжних прав володіють достатньо великим комплексом особистих немайнових та майнових прав, що дозволяє їм бути повноцінними учасниками цивільних відносин. Вбачаємо за про-

блему відсутність єдності ЦК та Закону у визначенні конкретних особистих немайнових та майнових прав авторів, виконавців, виробників фонограм, відеограм, організацій мовлення. Вважаємо за необхідне вироблення єдиного підходу до закріплення цих прав, гарантій їх здійснення з урахуванням тих особливостей, зумовлених різноманітністю об'єктів авторських та суміжних прав.

Список літератури:

1. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів, прийнята 9 вересня 1886 року, ратифікована Законом України від 31 травня 1995 року № 189/95-ВР [Електронний ресурс] // Режим доступу. – http://zakon2.rada.gov.ua/
2. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми, прийнятий Дипломатичною конференцією від 20 грудня 1996 році, Закон України про приєднання від 20 вересня 2001 року № 2732-III [Електронний ресурс] // Режим доступу. – http://zakon2.rada.gov.ua/
3. Цивільний кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 року, № 435-IV (з под. змінами і доп.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 35.
4. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII (з под. змінами і доп.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.
5. Берестова І. Особисті немайнові права інтелектуальної власності авторів творів / І. Берестова // Юридична Україна. – 2008. – № 3. – С. 52-57.
6. Линет Оуэн. Приобретение и продажа авторских прав на литературные произведения. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 215 с.
7. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. – 4-те вид., перероб. і допов. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – Т. I. – 808 с.
8. Основы авторского права. Судариков С. А. Минск: Амалфея, 2000. – 512 с.
9. Стефанчук Р. О. Перспективи розвитку права інтелектуальної власності в Україні / Р. О. Стефанчук // Право України. – 2011. – № 3. – С. 45-59.
10. Федюк Л. В. Система особистих немайнових прав у цивільному праві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Федюк Л. В.; КНУТШ. – Київ, 2006. – 16 с.
11. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х.: Право, 2011. – Т. 1. – 656 с.

Кочина А.С.
Научно-учебный институт права и социальных технологий
Черниговского национального технологического университета

ЛИЧНЫЕ НЕИМУЩЕСТВЕННЫЕ И ИММУЩЕСТВЕННЫЕ ПРАВА СУБЪЕКТОВ АВТОРСКОГО ПРАВА И СУМЕЖНЫХ ПРАВ

Аннотация
В статье исследовано дуалистическую природу и основные различия между личными неимущественными и имущественными элементами авторских и смежных прав. На основе анализа личных неимущественных и имущественных прав субъектов авторского права и смежных прав сформулированы основные виды их нарушений. Предлагается разработать единый подход нормативно-правового регулирования личных неимущественных и имущественных прав указанных субъектов и более подробно закрепить виды их нарушений.

Ключевые слова: авторское право, смежные права, личные неимущественные права, имущественные права, право на имя, право на неприкосновенность произведения, нарушения.

Kochyna O.S.
Research and Training Institute of Law and Social Technologies
Chernihiv National Technological University

MORAL AND PROPERTY RIGHTS OF COPYRIGHT AND RELATED RIGHTS

Summary
The paper investigates the dual nature and the main differences between moral and property elements of copyright and related rights. On the basis of moral and property rights of copyright and related rights set out the main types of violations. It is proposed to work out a common approach on legal regulation of moral and property rights of these subjects and more detailed consolidate kinds of violations.

Keywords: copyright, related rights, moral rights, property rights, the right to name, the right to integrity of the work, a violation.

УДК 342.951:339.1

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В ГАЛУЗІ ТОРГІВЛІ

Кукшинова О.О.
Одеський національний морський університет

Статтю присвячено особливостям адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі торгівлі. Розглянуто поняття адміністративної відповідальності в галузі торгівлі. Виділено особливості адміністративної відповідальності в галузі торгівлі. Досліджено види адміністративних правопорушень в галузі торгівлі. Запропоновано внесення науково-обґрунтованих змін до чинного законодавства щодо адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі торгівлі.
Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративний проступок, адміністративні стягнення, торгівля, стихійна торгівля.

Постановка проблеми. Перехід України до ринкової економіки з багатоманітністю форм власності і господарювання обумовив становлення нових суспільних, зокрема товарно-грошових відносин, які потребують належного їх правового регулювання і охорони. Маловивченість зазначених відносин, а також недостатнє їх правове забезпечення сприяють розвитку різних негативних тенденцій в галузі торгівлі, створюють сприятливі умови для поглиблення антисоціальних проявів і негативно впливають на економічні процеси державотворення. Особливої гостроти набули порушення загальних правил торгівлі, правил торгівлі спиртними напоями, торгівлі на ринках, незаконна торговельна діяльність, правопорушення, пов'язані з обманом покупців, торгівля фальсифікованим товаром, товаром з підвищеним рівнем вмісту шкідливих для здоров'я людей речовин та ін.

Охорона суспільних відносин у галузі торгівлі здійснюється за допомогою різноманітних засобів, зокрема шляхом встановлення і реалізації заходів юридичної відповідальності за порушення загальнообов'язкових правил торгівлі. Одним із її видів є адміністративна відповідальність, яка настає, головним чином, за вчинення адміністративних проступків в галузі торгівлі. Практика застосування відповідними державними органами заходів адміністративного впливу до порушників правил, що діють у торговельній діяльності, набула широкого поширення, однак чинне адміністративне законодавство значною мірою відстало від потреб часу. Це законодавство розвивається в складних умовах перехідного періоду, постійно зазнає численних змін, у зв'язку з чим виникає чимало труднощів у його практичному використанні. Крім цього, нерідко зустрічаються порушення встановленого порядку застосування заходів адміністративного впливу, значна кількість проступків в галузі торгівлі не виявляється, а порушники залишаються безкарними. Необхідність посилення боротьби з порушеннями загальнообов'язкових правил торгівлі обумовлює, в свою чергу, актуальність і важливість глибокого і всебічного дослідження широкого кола питань, що стосуються реалізації адміністративної відповідальності в галузі торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження адміністративної відповідальності у галузі торгівлі недостатньо представлена у наукових працях. Розробки вчених присвячені переважно дослідженню інституту адміністративної відповідальності в цілому та окремих сфер суспільства, але меншою мірою торкаються адміністративної відповідальності в галузі торгівлі. Необхідно зазначити, що окремі теоретичні питання адміністративної відповідальності досліджували такі вчені, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, С.В. Кивалов, Р.А. Калюжний, Д.П. Калаянов, М.В. Коваль, В.К. Колпаков, А.О. Селіванов, В.К. Шкарупа, Х.П. Ярмакі та інші.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд на підставі чинного законодавства України, матеріалів практики, опрацювання теоретичних положень особливостей адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі торгівлі, а також формування пропозицій та рекомендацій щодо її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Торговельна діяльність регламентується Господарським кодексом України від 16 січня 2003 р. (далі – ГК України) [1], Законами України «Про захист прав споживачів» в редакції від 2 грудня 2012 р. [2], «Про споживчу кооперацію» в редакції від 9 грудня 2012 р. [3], «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» в редакції від 6 грудня 2012 р. [4], «Про лікарські засоби» в редакції від 28 квітня 2013 р. [5], «Про безпечність та якість харчових продуктів» в редакції від 11 серпня 2013 р. [6], «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» в редакції від 1 січня 2014 р. [7], іншими законодавчими та великою кількістю підзаконних нормативних актів, які визначають основні принципи та правила, згідно з якими повинна здійснюватись торгівля. Порушення зазначених принципів та правил є підставою для застосування адміністративної відповідальності.

Крім законодавчих актів, деякі питання відносно провадження торговельної діяльності регламентуються підзаконними нормативно-правовими актами. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 2006 р. затверджено Порядок провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів [8] який визначає загальні умови провадження торговельної діяльності суб'єктами оптової торгівлі, роздрібної торгівлі, закладами ресторанного господарства, основні вимоги до торговельної мережі, мережі закладів ресторанного господарства і торговельного обслуговування споживачів (покупців), які придбавають товари у підприємств, установ та організацій незалежно від організаційно-правової форми і форми власності, фізичних осіб – підприємців та іноземних юридичних осіб, що провадять підприємницьку діяльність на території України.

Відповідно до п. 10 Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів суб'єкти господарювання повинні забезпечити: відповідність приміщення (місця) для провадження діяльності у сфері торгівлі і ресторанного господарства необхід-

© Кукшинова О.О., 2015

ним санітарним нормам, а технічного стану приміщення (місця), будівлі та устаткування – вимогам нормативних документів щодо зберігання, виробництва та продажу відповідних товарів, а також охорони праці; наявність на видному та доступному місці куточка покупця, в якому розміщується інформація про найменування власника або уповноваженого ним органу, книга відгуків та пропозицій, адреси і номери телефонів органів, що забезпечують захист прав споживачів; розміщення торговельного патенту, ліцензії відповідно до встановлених законодавством вимог; продаж товарів та їх обмін згідно з установленими правилами і нормами.

Відповідно до п. 21 Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів суб'єкт господарювання зобов'язаний: надавати споживачеві (покупцеві) у доступній формі необхідну, достовірну та своєчасну інформацію про товари; усіляко сприяти споживачеві (покупцеві) у вільному виборі товарів і додаткових послуг, на його вимогу провести перевірку якості, безпеки, комплектності, міри, ваги та ціни товарів з наданням йому контрольно-вимірювальних приладів, документів, які підтверджують якість, безпеку, ціну товарів; забезпечити можливість використання спеціальних платіжних засобів під час здійснення розрахунків за продані товари (надані послуги) відповідно до законодавства; перевірити справність виробу, продемонструвати, за можливості, його роботу та ознайомити споживача з правилами користування; забезпечити приймання, зберігання і продаж товарів та продукції, виготовленої у закладі ресторанного господарства, відповідно до законодавства; забезпечити доступ споживачів до торговельних об'єктів без здавання на збереження особистих речей, крім товарів, реалізація яких здійснюється у таких торговельних об'єктах; створити умови для збереження речей споживачів, у разі, коли вхід до торговельного об'єкта з товарами, які реалізуються в таких закладах, заборонено.

До підзаконних нормативно-правових актів які регламентують правила торгівлі відносяться Правила торгівлі на ринках затверджені Наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Державного комітету стандартизації, метрології та сертифікації України в редакції від 9 березня 2009 р. [9] які визначають вимоги щодо функціонування створених в установленому порядку ринків усіх форм власності, організації оптового та роздрібного продажу на них сільгосппродуктів, продовольчих і непродовольчих товарів, худоби, тварин, кормів тощо, надання послуг, додержання ветеринарних, санітарних, протипожежних вимог і правил безпеки праці на ринках, прав споживачів і вимог податкового законодавства. Відповідно до п. 26 Правил усі продавці зобов'язані надавати покупцям відомості про товари, не допускати порушення прав споживачів, бути ввічливими, охайно одягненими, відпускати товар упакованим або в тару покупця повною мірою і вагою, їм забороняється палити, розпивати спиртні напої. Особи в нетверезому стані не допускаються до торгівлі на ринку. На вимогу покупців продавці зобов'язані пред'явити їм висновок лабораторії ветеринарно-санітарної експертизи про відповідність продуктів, що реалізуються, ветеринарно-санітарним нормам. Зразки товарів, що є у продажу, повинні бути виставлені на видному для покупців місці. Продавці (суб'єкти підприємницької діяльності) повинні позначати ціни на товари на ярликах цін (цінниках), клейких стрічках або іншим способом.

Таким чином, сукупність усіх правил, які регулюють торговельну діяльність, становить нормативно-правову базу, що визначає обов'язкову відповідальність як юридичних, так і фізичних осіб, перед споживачем і захищають його законні права. Отже, торговельна діяльність здійснюється відповідно до встановлених державою загальнообов'язкових правил торгівлі, належне виконання яких забезпечується за допомогою різноманітних правових, зокрема адміністративно-правових засобів. Серед останніх особлива роль належить заходам адміністративної відповідальності, яка реалізується відповідно до законодавства про адміністративні правопорушення.

Основним нормативно-правовим актом, який передбачає адміністративну відповідальність є Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. [10] (далі – КУпАП), що містить перелік складів адміністративних проступків, які посягають на суспільні відносини в галузі торгівлі.

Адміністративну відповідальність у галузі торгівлі встановлено главою 12 КУпАП «Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфери послуг, в галузі фінансів і підприємницькій діяльності». У ньому міститься біля 28 статей, що передбачають відповідальність за порушення законодавства про захист прав споживачів і з них 17 статей визначають відповідальність суб'єктів торговельної діяльності. Законодавець вважав за необхідне главу 12 КУпАП присвятити адміністративним правопорушенням у галузі торгівлі, громадського харчування, послуг, фінансової та підприємницької діяльності [11, с. 143].

У сфері, що розглядаємо, адміністративну відповідальність передбачено за порушення правил торгівлі й надання послуг працівниками торгівлі, громадського харчування та сфери послуг, громадянами, які займаються підприємницькою діяльністю (ст. 155); порушення порядку проведення розрахунків (ст. 1551); обман покупця чи замовника (ст. 1552), порушення правил торгівлі пивом, алкогольними, слабоалкогольними напоями і тютюновими виробами (ст. 156); порушення законодавства про захист прав споживачів (ст. 1561); порушення правил торгівлі на ринках (ст. 159); торгівлю з рук у невстановлених місцях (ст. 160).

До адміністративних проступків у галузі торгівлі відповідно до КУпАП належать також незаконний відпуск або придбання бензину чи інших паливно-мастильних матеріалів (ст. 161); порушення порядку провадження господарської діяльності (ст. 164) тощо.

Суб'єктами адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі торгівлі можуть бути як посадові особи, так і юридичні та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, працівники торгівлі, громадського харчування та сфери послуг. Наприклад, ст. 155 КУпАП передбачено відповідальність за порушення правил торгівлі, виконання робіт і надання послуг працівниками торгівлі, громадського харчування та сфери послуг, громадянами, які займаються підприємницькою діяльністю. Аналіз змісту ст. 155 дає підстави зробити висновок, що суб'єктами правопорушень передбачених цією статтею можуть бути як посадові особи, так і фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності та працівники торгівлі, громадського харчування та сфери послуг.

Суб'єктами правопорушень, передбачених ч. 1 та 2 ст. 1551 можуть бути особи, які відповідно до своїх функціональних обов'язків здійснюють розрахункові операції, а також посадові особи, до компе-

тенції яких належить організація здійснення розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг. Суб'єктами правопорушень, передбачених ч. 3 та 4 ст. 1551, є особи, які здійснюють операції з купівлі-продажу іноземної валюти, та посадові особи уповноважених банків або суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють свою діяльність на підставі агентських угод з уповноваженими банками з операцій купівлі-продажу іноземної валюти. Таким чином, можливо зробити висновок, що суб'єктами правопорушень передбачених ст. 1551 є фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності або юридичні особи (їх філії, відділення, або інші відокремлені підрозділи) [12, с. 24].

Суб'єктом правопорушення передбаченого ст. 1552 можуть бути працівники торгівлі, громадського харчування і сфери послуг та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності. Особа, що укладає і здійснює окрему угоду, предметом якої є продаж її власного майна, не може визнаватися суб'єктом цього правопорушення. У випадках застосування особою обману покупця при здійсненні подібної угоди її дії за наявності підстав можуть бути кваліфіковані за ст. 51 КУпАП як шахрайство. Суб'єктом правопорушення передбаченого ст. 1561 можуть бути працівники торгівлі, громадського харчування та сфери послуг і громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю в цих галузях. Суб'єктом правопорушення передбаченого ст. 159 можуть бути як посадові особи, так і громадяни, а ст. 160 як працівники сфери торгівлі, так і громадяни.

Однак, слід зауважити, що цей перелік варто розширити на таких підставах. Останнім часом тисячі наших громадян купують з метою економії товари на «стихійних ринках», ризикуючи придбати під виглядом доброякісних харчових продуктів неякісні. Всі ми неодноразово були очевидцями такого продажу консервованих овочів, грибів, кондитерських виробів, м'яса тощо. Значна кількість такої продукції виготовляється кустарним способом особами, які взагалі не мають ні належного устаткування, ні знань, ні відповідної підготовки. Звичайно, такі продавці не зобов'язані під час незаконної реалізації продукції дотримуватися законодавства про захист прав споживачів. Таким чином, проведений аналіз дозволив зробити висновок, що напевно, держава не має на сьогодні достатньої можливості ліквідувати стихійну торгівлю. З іншого боку – попит на товари, які продаються у таких місцях, є очевидним.

Необхідно зазначити, що Листом від 27 вересня 2013 р. № 12060/6/99-99-22-01-03-15/1182 Міністерство доходів і зборів України [13] звертає увагу на відповідальність за здійснення стихійної торгівлі – торгівлі фізичними особами без відповідних дозвільних документів про якість та безпеку реалізованих ними товарів та у невстановлених місцях з рук, з землі, без дозволу райдержадміністрації на розміщення об'єкту торгівлі.

Проте термін «стихійна торгівля», наведений у цьому листі, викликає чимало запитань. По-перше, він не визначений жодним нормативним актом України. Хоча ст. 160 КУпАП встановлено адміністративну відповідальність за торгівлю у невстановлених місцях, а саме: в містах з рук на вулицях, площах, у дворах, під'їздах, скверах та в інших невстановлених місцях. По-друге, йдеться про торгівлю у невстановлених місцях без дозволу райдержадміністрації на розміщення об'єкта торгівлі. Зауважимо, що Держпідприємництво неодноразово у своїх листах згадувало, що необхідність одержання документів дозвільного характеру та їх види встановлюються тільки законами. Однак з набранням чинності 5 жовтня 2006 р. ч. 1 ст. 4 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [14], правових підстав на оформлення та видачу дозволу на розміщення об'єкта торгівлі та сфери послуг немає, оскільки необхідність одержання такого документа не передбачена жодним Законом України. Звісно, ми наразі можемо говорити про недоліки чинного законодавства, тому, що питання їх розміщення – це повноваження сільських, селищних і міських рад у сфері благоустрою населених пунктів, а не райдержадміністрацій.

По-третє, Міністерство доходів і зборів України каже про стихійну торгівлю як про торгівлю без відповідних дозвільних документів про якість та безпеку реалізованих ними товарів. При цьому не зазначає, якому саме державному органу належать такі повноваження. Наприклад, обов'язок з перевірки безпечності харчових продуктів на ринках (йдеться про допуск до продажу на ринку лише доброякісної продукції тваринного і рослинного походження) належить лікарям ветеринарно-санітарної медицини [15].

Таким чином, можливо зробити висновок, що чинне законодавство юридично не готове боротися зі стихійною торгівлею, адже відповідного контролю за цією діяльністю не встановлено. Фактично боротися з цим можуть лише посадові особи органів внутрішніх справ та посадові особи, уповноважені на те виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад шляхом складання адміністративних протоколів з наступною передачею справ до судів.

Водночас Міністерство доходів і зборів України у листі зазначає й про можливість проведення планових або позапланових, виїзних або невиїзних та фактичних перевірок у порядку, встановленому Податковим кодексом України від 2 грудня 2010 р. [16] (далі – ПК України). Це дуже дивно. Адже якщо звернутися до стихійної торгівлі фізичними особами, то незрозуміло, яким чином норми ПК України у частині проведення перевірок господарюючих суб'єктів співвідносяться з можливістю проведення перевірок органами Міністерства доходів і зборів фізичних осіб, що здійснюють стихійну торгівлю за наведеною термінологією. Тож наскільки такі перевірки можливо практично реалізувати, визначитися нескладно.

Цілком зрозуміло, що ця тема є дуже болючою. Адже стихійна торгівля фізичних осіб створює як недобросовісну конкуренцію, так і призводить до несплати податків (вже не кажучи про питання застосування реєстратора розрахункових операцій (далі – РРО), від якого суб'єкти стихійної торгівлі не звільнені). Проте на сьогодні стихійна торгівля фактично не керується чинним законодавством та немає чітких повноважень хоча б одного державного органу щодо врегулювання питань, пов'язаних з нею.

Крім стихійної торгівлі, за останні роки, широкого розповсюдження отримала торгівля через мережу Інтернет, що викликає ряд проблем, відносно правового механізму захисту прав споживачів, ідентифікації суб'єкта торгівельної діяльності та інші, які потребують правового вирішення, що буде темою самостійного дослідження.

Аналіз глави 12 КУпАП дає підстави зробити висновок, що за порушення законодавства в галузі торгівлі суб'єкти сфери торгівлі, громадського харчування і послуг, у тому числі громадяни-підприємці, несуть відповідальність у вигляді попередження, штрафу або конфіскації. Саме штраф є основним видом стягнення, яке застосовується за правопорушення в галузі торгівлі. Так, аналіз статей КУпАП

які передбачають адміністративну відповідальність за вчинення правопорушень в галузі торгівлі дає підстави зробити висновок, що попередження як вид адміністративного стягнення передбачено тільки однією статтею – 159 КУпАП за порушення правил торгівлі на ринках, конфіскація – ч. 1 та 3 ст. 156 за порушення правил торгівлі пивом, алкогольними, слабоалкогольними напоями і тютюновими виробами, та ч. 1,2 ст. 160 КУпАП за торгівлю з рук у невстановлених місцях. За вчинення всіх інших правопорушень в галузі торгівлі накладається такий вид адміністративного стягнення як штраф.

Разом з тим, наявність, на перший погляд, конкретних норм закону про адміністративну відповідальність в галузі торгівлі не дають ефективних заходів щодо припинення та попередження правопорушень у цій сфері. Перш за все, проблема полягає в тому, що існуючі на сьогодні розміри штрафів, які передбачені за адміністративні правопорушення, не є дієвим важелем впливу на порушників і не спонукають їх до запобігання порушенням законодавства, оскільки набагато вигідніше сплатити мізерний штраф, ніж виконувати вимоги норм і правил в галузі торгівлі, громадського харчування та послуг. Розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, який застосовується при визначені розміру штрафу, не індексовано більш ніж 15 років, при цьому, нерідко, заподіяна шкода громадянам у декілька разів перевищує розміри самих штрафів.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищезазначене, слід підкреслити, що сьогодні назріла необхідність реформування адміністративного законодавства у частині забезпечення інституту торговельної діяльності. Отже, адміністративна відповідальність в галузі торгівлі – це вид юридичної відповідальності, засіб захисту відносин в галузі торгівлі від протиправних, суспільно небезпечних та винних дій осіб, які посягають на встановлені правила торгівлі, шляхом застосування до осіб, які їх вчинили, уповноваженими на те органами на підставах і в порядку, передбаченому чинним законодавством, адміністративних стягнень.

Потреба у внесенні змін до КУпАП викликана наступним: існуючий на цей час перелік адміністративних правопорушень у галузі торгівлі, а також санкції за їх вчинення, не виконують тієї виховної функції, яка закладена в основу адміністративної відповідальності та функції попередження нових правопорушень; рівень розмірів штрафів не відповідає інфляційним процесам; розміри штрафів не забезпечують необхідний рівень соціального захисту населення від порушень у галузі торгівлі.

Таким чином, для удосконалення правового регулювання адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі торгівлі необхідно внести зміни до ст. ст.155, 1551, 1552, 156, 1561, 159, 160 КУпАП шляхом підвищення суми штрафних санкцій. Прийняття зазначених змін буде сприяти зменшенню та припиненню порушень вимог законодавства в галузі торгівлі, усуненню їх негативних наслідків, забезпеченню правомірної поведінки суб'єктів господарювання, дозволить посилити адміністративну відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності за недодержання державних стандартів, норм та правил торговельного обслуговування населення, а також запровадити більш дієві механізми у сфері захисту прав споживачів щодо гарантії отримання якісних товарів та послуг споживачами. Зазначене позитивно відобразиться на стані споживчого ринку, дозволить підвищити якість обслуговування населення, покращить рівень захисту прав споживачів.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
2. Про захист прав споживачів: Закон України в редакції від 2 грудня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 21. – Ст. 197.
3. Про споживчу кооперацію: Закон України в редакції від 9 грудня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 414.
4. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України в редакції від 6 грудня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 2-3. – Ст. 41.
5. Про лікарські засоби: Закон України в редакції від 28 квітня 2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 2-3. – Ст. 41.
6. Про безпечність та якість харчових продуктів: Закон України в редакції від 11 серпня 2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 38. – Ст. 502.
7. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів: Закон України в редакції від 1 січня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 8. – Ст. 89.
8. Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 2006 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/833-2006-п
9. Про затвердження правил торгівлі на ринках: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Державного комітету стандартизації, метрології та сертифікації України в редакції від 9 березня 2009 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0288-02
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
11. Звєрєва О.В. Захист прав споживачів. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 192 с.
12. Потапова С. Ознаки суб'єкта правопорушення, передбаченого ст. 1551 КУпАП (порушення порядку проведення розрахунків) // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 7. – С. 22-24.
13. Лист Міністерства доходів і зборів України від 27 вересня 2013 р. 12060/6/99-99-22-01-03-15/1182 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: interbuh.com.ua›ru/documents/oneregulations/11789
14. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 вересня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 48. – Ст. 483.
15. Канарева Н. Стихійна торгівля: що контролюватиме Міндоходів? // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.dtkt.ua/ua/law/liability/27345
16. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст. 112.

Кукшинова О.О.
Одесский национальный морской университет

ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРАВОНАРУШЕНИЯ В СФЕРЕ ТОРГОВЛИ

Аннотация
Статья посвящена особенностям административной ответственности за правонарушения в сфере торговли. Рассмотрено понятие административной ответственности в сфере торговли. Выделены особенности административной ответственности в сфере торговли. Исследованы виды административных правонарушений в сфере торговли. Предложено внесение научно-обоснованных изменений в действующее законодательство относительно административной ответственности за правонарушения в сфере торговли.
Ключевые слова: административная ответственность, административное правонарушение, административные взыскания, торговля, стихийная торговля.

Kukshinova O.O.
Odessa National Maritime University

ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR OFFENCES IN THE SPHERE OF TRADE

Summary
The Article is devoted to administrative responsibility for offences in the sphere of trade. The article discusses the concept of administrative responsibility in the sphere of trade. The features of administrative responsibility in the sphere of trade. Investigated the types of administrative offences in the sphere of trade. Proposed the introduction of science-based changes to the current legislation on administrative responsibility for offences in the sphere of trade.
Keywords: administrative responsibility, administrative offense, an administrative penalty, trade, spontaneous trade.

УДК 342.92

ПРАВОВИЙ СТАТУС СУДДІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

Леськів С.Р.
Львівський університет бізнесу та права

У статті досліджено основні концептуальні засади розвитку правового статусу суддівського самоврядування. Розглянено досвід функціонування різних моделей суддівського самоврядування країн Європейського Союзу. Вказано позиції вітчизняних та іноземних вчених щодо ефективності апробації зарубіжних моделей суддівського самоврядування в Україні. Виявлено проблеми правового статусу Вищої ради юстиції України. Наведено пропозиції щодо перспектив подальшого реформування чинного законодавства, що стосуються правового статусу органів суддівського самоврядування України та їх подальшого функціонування.
Ключові слова: суд, незалежність суддів, суддівське самоврядування, концепція, Вища рада юстиції.

Постановка проблеми. Незалежність судової влади відіграє провідну роль у процесі здійснення ефективного та неупередженого правосуддя, становлення довіри суспільства до судової влади. У радянський період кількість звернень до судових органів зводилась до мінімуму, у зв'язку з заполітизованістю суспільства.

З набуттям Україною статусу демократичної держави було впроваджено низку змін у чинне законодавство України. Однак обрана модель суддівського самоврядування як основної гарантії захисту професійних прав суддів, формування висококопрофесійного корпусу суддів містить ряд суперечностей, у зв'язку з чим викликає значний інтерес для дослідження концепцій як вітчизняного досвіду, так і досвіду зарубіжних країн з метою реформування чинного законодавства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням правового статусу суддівського самоврядування України займалися такі вчені як: О. Білова, М. Вільгушинський, І. Коліушко, В. Нор, І. Назаров, С. Обрусна та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У юридичних наукових джерелах на сьогодні відсутнє комплексне дослідження концептуальних засад правового статусу та функціонування суддівського самоврядування, із врахуванням досвіду європейських країн та перспектив втілення основних концепцій у законодавстві України.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження основних концепцій суддівського самоврядування, їх функціонування та перспектив апробації позитивних аспектів функціонування різних моделей суддівського самоврядування у вітчизняному законодавстві.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких **завдань**:

© Леськів С.Р., 2015

1) проаналізувати особливості правового статусу суддівського самоврядування України;

2) розкрити основні концепції суддівського самоврядування із врахуванням іноземного досвіду та досвіду України;

3) виділити позитивні аспекти формування та функціонування різноманітних моделей суддівського самоврядування та перспективи їх впровадження в українській судовій системі.

Виклад основного матеріалу. Принцип незалежності та неупередженості правосуддя, як зазначено у Резолюції 1549 (2007) «Функціонування демократичних інституцій в Україні» Парламенської Асамблеї Ради Європи є ключовими принципами демократичного суспільства [1]. У вищевказаній Резолюції також міститься рекомендація переоцінити посткомуністичним країнам комуністичну доктрину, яка обмежувала права та свободи людини і громадянина, що є недопустимим для демократичного суспільства.

З моменту проголошення незалежності нашої держави у 1991 році, Україна обрала шлях до демократизації влади та суспільства загалом, відповідності європейським стандартам. Починаючи з 1995 року зі вступом до Ради Європи (до складу якої мають право входити всі європейські країни, які визнають принцип верховенства права, прав людини і свободи їх громадян), Україна стала однією з країн-рекордсменів за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини. Це може свідчити про наявність істотних недоліків у функціонуванні судової системи України та факти неодноразового порушення основоположних прав громадян. Впровадження суддівського самоврядування в Україін стало одним з важливих кроків до демократизації судової гілки влади.

Якщо проаналізувати міжнародні документи, європейська доктрина наділяє суддівське самоврядування повноваженнями, що стосуються:

1) добору і призначення суддів;
2) підвищення суддів;
3) оцінки суддів;
4) дисциплінарних та етичних питань;
5) навчання;
6) контролю та управління окремого бюджету;
7) адміністрації і управління судами;
8) захисту образу суддів;
9) надання висновків в інших органах державної влади;
10) відповідальності перед громадскістю: прозорості, підзвітності та звітності [2].

Для початку, розглянемо детальніше поняття «концепція» та основні концепції суддівського самоврядування. Концепція – це система поглядів на процеси, явища в природі та в суспільстві [3]. Концептуальні засади розвитку суддівського самоврядування – це засади основних концепцій суддівського самоврядування, які використовуються з метою реформування та удосконалення діючої судової системи.

Вважаємо, що на підставі аналізу систем суддівського самоврядування європейських країн, включаючи Україну, можна виділити три основні концепції функціонування суддівського самоврядування, подані нижче на Рис. 1.

В Європейській хартії про статус суддів міститься ще більш конкретне положення: «У всіх європейських державах основні принципи статусу суддів установлюються у внутрішніх нормах на найвищому рівні, а відповідні правила – у нормах, принаймні, на законодавчому рівні» [4].

В Україні нормативне зкаріплення відповідає вимогам, встановленим міжнародними документами. Однак, Європейська хартія про статус суддів не містить конкретних положень, якими мають бути органи, що забезпечують внутрішню організацію судів і забезпечують їх незалежність.

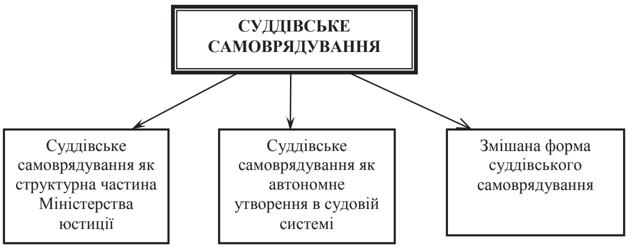

Рис. 1. Концепції суддівського самоврядування

Джерело: розроблено автором

Починаючи з XX століття, на європейському просторі існує тенденція передачі функцій суддівського самоврядування від Міністерств юстиції відповідним органам суддівського самоврядування.

У звязку з реформуванням судової системи країни перейшли від першої моделі суддівського самоврядування до другої (відповідно до Рис. 1), яка передбачає суддівське самоврядування як автономний колегіальний орган. У різних країнах існують ці органи мають різні назви. Наприклад, у Франції, Італії – це Вища Рада магістратури, в Іспанії – Генеральна Рада судової влади, у Польщі – Всепольська Судова рада тощо.

Як зазначає Ганс-Отто Бартельс, Президент Суду федеральної землі Нижня Саксонія, м. Ауріх Німецька, «судова система як така, що забезпечує правосуддя в державі, має давні традиції і тривалу історію становлення. Її досвід може стати в нагоді молодим демократіям, до яких належить Україна. Цей досвід підтверджує, зокрема, загальновизнану тезу про те, що запорукою правосуддя у правовій державі є незалежність судової влади, яка реалізується насамперед у незалежності суддів» [5, с. 109-112]. Конституційні положення, що стосуються незалежності суддів та суддівського самоврядування, відповідають міжнародним стандартам.

В Німеччині як на федеральному рівні, так і в деяких федеральних землях для призначення на суддівські та адміністративні посади в суді діють колегіальні органи – комітети з призначення суддів. У Німеччині судді Федерального конституційного суду обираються парламентом. Щодо адміністративних посад має оголошуватись публічний конкурс, учасники відбору також мають право на звернення до адміністративного суду у разі наявності спору щодо кандидата на займану посаду. Міністерство юстиції не має права втручатися у діяльність суду. Тому, думається, що суддівське самоврядування в Німеччині можна віднести до другого типу суддівського самоврядування. Основними завданнями цих спеціальних органів є формування високопрофесійного суддівського корпусу.

Якщо аналізувати чинне законодавство, в Україні доволі спірна ситуація, оскільки відповідно до ЗУ «Про судоустрій і статут суддів» [6] діє суддівське самоврядування, яке реалізує свої повноваження через:

1) з'їзд суддів,
2) раду суддів;
3) конференції суддів;
4) збори суддів.

На вищенаведені органи покладені повноваження, що стосуються вирішення питань внутрішньої діяльності суду, а саме: питання організаційного забезпечення судів та діяльності суддів, соціальний

захист суддів та їхніх сімей, а також інші питання, що безпосередньо не пов'язані із здійсненням правосуддя [6].

Відповідно до ч. 4 ст. 113 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» до завдань суддівського самоврядування належить вирішення питань щодо:

1) забезпечення організаційної єдності функціонування органів судової влади;

2) зміцнення незалежності судів, суддів, захист від втручання в їхню діяльність;

3) участі у визначенні потреб кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів та контроль за додержанням установлених нормативів такого забезпечення;

4) вирішення питань щодо призначення суддів на адміністративні посади в судах у порядку, встановленому цим Законом;

5) призначення суддів Конституційного Суду України;

6) призначення суддів до складу Вищої ради юстиції та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України в порядку, встановленому законом [6].

Отже, основним завданням суддівського самоврядування є формування професійного корпусу суддів та захист професійних прав та інтересів суддів. Попри передачу повноважень, які відповідають міжнародним стандартам окремим органам суддівського самоврядування на сьогодні існує проблема визначення статусу Вищої Ради юстиції.

Відповідно до ЗУ «Про Вищу раду юстиції» [7] Вища рада юстиції є колегіальним, незалежним органом, відповідальним за формування високопрофесійного суддівського корпусу, здатного кваліфіковано, сумлінно та неупереджено здійснювати правосуддя на професійній основі, а також за прийняття рішень стосовно порушень суддями і прокурорами вимог щодо несумісності та у межах своєї компетенції про їх дисциплінарну відповідальність.

Оскільки повноваження, якими насамперед наділені органи суддівського самоврядування, належать Вищій Раді юстиції, яку хоч і не законодавець не відніс до органів суддівського самоврядування, але відповідальність покладена не менша, виникає цілком обґрунтоване питання про визнання Вищої Ради юстиції як одного з органів суддівського самоврядування.

На цій проблемі також зазначає С.Ю. Обрусна, яка зазначає, що немає єдиного підходу до визначення місця Вищої раджи юстиції в системі органів державної влади. В теорії Вищу раду юстиції відносять до самоврядних органів, або до контрольно-наглядових органів (разом з прокуратурою, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Рахунковою палатою, Центральною виборчою комісією та деякими іншими органами) [8, с. 64].

До компетенції Вищої ради юстиції відповідно до ст. 131 Конституції України відноситься [9]:

1) внесення подання про призначення суддів на посади або про звільнення їх з посад;

2) прийняття рішення стосовно порушення суддями і прокурорами вимог щодо несумісності;

3) здійснення дисциплінарного провадження стосовно суддів Верховного Суду України і суддів вищих спеціалізованих судів та розгляд скарг на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних та місцевих судів, а також прокурорів.

Вища рада юстиції складається з двадцяти членів. Верховна Рада України, Президент України, з'їзд суддів України, з'їзд адвокатів України, з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ призначають до Вищої ради юстиції по три члени, а всеукраїнська конференція працівників прокуратури – двох членів Вищої ради юстиції.

До складу Вищої ради юстиції входять за посадою Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України, Генеральний прокурор України.

Опираючись на вищенаведене, можемо зробити висновки, що Вища рада юстиції не тільки бере участь у формуванні високопрофесійного суддівського корпусу, а й контролює застосування до суддів і прокурорів дисциплінарних заходів.

Враховуючи діючий стан функціонування органів суддівського самоврядування цілком логічним, думається віднести Україну до змішаної моделі суддівського самоврядування і постане низка питань щодо ефективності такого вибору.

Якщо говорити про змішану модель суддівського самоврядування, то на думку експерта Ради Європи, заступника генерального секретаря Міжнародної асоціації суддів Джакомо Оберто, суддівське самоврядування повинно забезпечуватись Вищою радою юстиції. Він наголошує на тому, що на сьогодні представництво суддів у Вищій раді юстиції настільки незначне, що говорити про самоврядування не можна. Відповідно до міжнародних стандартів орган, який здійснює суддівське самоврядування повинен бути автономним та не залежати від адміністративних органів і уряду. Оскільки в Україні дуже високий рівень недовіри суспільства до судової гілки влади, незалежність повинна забезпечитись органом, який має значні повноваження та імперативний характер управління. На думку Джакомо Оберто, таким органом має бути Вища рада юстиції.

Погоджуємось з вищазначеною позицією, оскільки в країнах, де стабільна економіка, діючі демократичні принципи, суддівське самоврядування може діяти на більш демократичних і автономних засадах, а враховуючи наявний стан української судової влади, на нашу думку, необхідний орган, який б мав конкретні контрольні функції стосовно рішень та діяльності діючих органів суддівського самоврядування.

Вдалим прикладом, на нашу думку, функціонування суддівського самоврядування, є принцип взаємодії органів суддівського самоврядування і міністерства юстиції, який ми можемо побачити у Франції. Президент Франції як гарант незалежності судової гілки влади очолює Вищу раду магістратури (яка, як ми зазначали є вищим органом суддівського самоврядування Франції), а міністр юстиції є його заступником. При цьому, ні Президент, ні міністр не беруть участі у розгляді справ, що стосуються дисциплінарних проступків суддів.

Висновки і пропозиції. Отже, на підставі вищенаведеного, на нашу думку, існує три основні концепції суддівського самоврядування: суддівське самоврядування в системі міністерства юстиції, суддівське самоврядування як автономний колегіальний орган, змішана модель суддівського самоврядування, правовий статус суддівського самоврядування України потребує реформування, з використанням позитивного досвіду насамперед Німеччини, Франції та інших країн Європейського Союзу. Вищу раду юстиції слід визнати органом суддівського самоврядування.

Перспективи подальших досліджень полягають у:

- ретельному дослідженні концептуальних засад розвитку правового статусу суддівського самоврядування в Україні;

- розкритті особливостей функціонування основних концепцій суддівського самоврядування в Україні та країнах Європейського Союзу;

- удосконаленні суддівського самоврядування в Україні на підставі аналізу та подальшій апробації позитивного досвіду європейських країн.

Список літератури:

1. Резолюція 1549 (2007) Парламенської Асамблеї Ради Європи »Функціонування демократичних інституцій в Україні» [Електронний ресурс]. – 1549. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_760 (09.02.2015 р.).
2. Project report Judicial self-governing bodies Judges' Career [Електронний ресурс] // Directorate General of Human Rights and Rule of Law. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/capacitybuilding/source/judic_reform/Project_report_final.pdf
3. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – Москва, 1999. – 479 с. – ИНФРА-М. – (2-е изд., испр.).
4. Європейська хартія про статус суддів [Електронний ресурс] // Рада Європи. – 1998. – Режим доступу до ресурсу: http://www.judges.org.ua/d12.htm (09.02.2015 р.).
5. Бартельс Г. Забезпечення суддівської незалежності в Німеччині / Ганс-Отто Бартельс. // Журнал «Національна безпека і оборона». – 2013. – № 2-3. – С. 109–112.
6. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2453-17 (09.02.2015 р.).
7. Закон України «Про Вищу раду юстиції» від 15.01.1998 № 22/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/22/98-%D0%B2%D1%80 (09.02.2015 р.).
8. Обрусна С. Ю. Зарубіжний досвід судового управління та можливості його використання при реформуванні судової системи України / Світлана Юріївна Обрусна // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 4. – С. 54–73.
9. Конституція України 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (09.02.2015 р.).

Лескив С.Р.
Львовский университет бизнеса и права

ПРАВОВОЙ СТАТУС СУДЕЙСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

Аннотация
В статье исследованы основные концептуальные основы развития правового статуса судейского самоуправления. Рассмотрено опыт функционирования различных моделей судейского самоуправления стран Европейского Союза. Указано позиции отечественных и иностранных ученых по эффективности апробации зарубежных моделей судейского самоуправления в Украине. Выявлены проблемы правового статуса Высшего совета юстиции Украины. Приведены предложения относительно перспектив дальнейшего реформирования действующего законодательства, касающиеся правового статуса органов судейского самоуправления Украины и их дальнейшего функционирования.
Ключевые слова: суд, независимость судей, судейское самоуправление, концепция, Высший совет юстиции.

Leskiv S.R.
Lviv University of Business and Law

LEGAL STATUS OF JUDICIAL SELF-GOVERNMENT: CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF DEVELOPMENT AND PROSPECTS OF ITS OPERATION

Summary
This article explores the basic conceptual principles of the legal status of judicial self-government. Viewed experience of different models of self-government of the European Union. It was presented positions of domestic and foreign scholars on the effectiveness of testing foreign models of judicial self-government in Ukraine. It was found problems of the legal status of the High Council of Justice of Ukraine. It was showed proposals on the prospects for further reform of the current legislation concerning the legal status of the bodies of judicial self-government of Ukraine and their further operation.
Keywords: court, judicial independence, judicial self-government, the High Council of Justice.

УДК 340.1

РОЗГЛЯД СУТНОСТІ ПРАВОРОЗУМІННЯ З ПОЗИЦІЇ РЕЛІГІЙНО-ПРАВОВОГО ТРАДИЦІОНАЛІЗМУ

Міма І.В.
Криворізький факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»

Досліджено теоретичні аспекти релігійно-правових традицій як методологічної засади встановлення сутності правової системи, з врахуванням історично-правових особливостей її розвитку та поступовості розвитку поглядів вчених на релігійно-правові явища відповідно до положень певної концепції праворозуміння. Феномен релігійно-правової традиції належить розглядати у контексті теорій походження держави та права, становлення та розвитку правової системи; через аналіз впливу релігійно-правових традицій, релігійних норм на процес трансформування теоретичних підходів праворозуміння; визнання релігійно-правових традицій як регуляторів поведінки людей та суспільства; існуючий зв'язок між релігійно-правовими традиція та суспільством; вплив релігійно-правових традицій на природу та зміст релігійних норм та праворозуміння, розкриваючи релігійні витоки права.

Ключові слова: правова система, праворозуміння, релігія, релігійна система, релігійно-правові традиції, релігійні норми.

Постановка проблеми. Розвиток вітчизняної правової науки характеризується укріпленням плюралізму у дослідженні юридичних феноменів, що сприяє подоланню схематизму та вузького догматичного, інструментального підходу щодо розуміння сутності права та держави, який обмежувався виключно межами формально-юридичного дослідження державно-правових явищ. При цьому зазначимо, що соціальні цінності правової системи накопичуються під впливом геополітичних, економічних, соціокультурних та релігійних факторів. Така внутрішня, діюча в межах конкретної національної культури, система передачі політико-правових цінностей може бути визначена як національна політико-правова традиція. Крім того, глобалізаційні та інтеграційні процеси спричиняють зближення різних правових систем, тому дослідження особливостей юридичного мислення різних народів і культур, ґрунтоване на конкретній правовій традиції, є на часі та обумовлюється необхідністю узгодження праворозуміння, законодавства, правотворчості різних країн та правових систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням держави та права з позицій юридико-аксіологічного підходу займались: В. Графський, І. Ільїн, М. Елон, В. Єленський, В. Журавський, В. Лубський О. Лейст, М. Марченко, П. Музиченко, Н. Оніщенко, М. Орзіх, А. Павлов, Р. Папаян, Н. Пархоменко, О. Скакун, М. Суворов, І. Суріков, О. Тер-Акопов, Є. Хоубел, В. Червонюк, Л. Явич та інші. При цьому, питання традиціоналізму стосовно політико-правової сфери, досліджувалось вченими переважно як феномен правової культури, а висвітлення окремих аспектів релігійно-правового традиціоналізму, відбувалось через суміжні політико-правові явища, зокрема, правову та політичну ідеологію, правову систему, правосвідомість, правові традиції та традиції у праві тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, у вітчизняному загальнотеоретичному правознавстві поки що не приділено достатньої уваги дослідженню концептуально-методологічних засад аналізу конкретно-історичної сутності правової системи України, яке б передбачало вироблення таких категорій і понять, в яких на теоретичному рівні адекватно відображена конкретно-історична специфіка розвитку вітчизняної правової системи, з врахуванням впливу релігійно-правового традиціоналізму, як в історії українського народу, так і сучасної правової дійсності.

Мета статті. З огляду на це, є доречним та на часі проведення ґрунтовного аналізу впливу релігії, релігійно-правових традицій та релігійних норм на процес трансформування концепцій праворозуміння.

Виклад основного матеріалу. Право усвідомлюється як інструмент культури, що відображає цінності, які відповідають особливостям історичного розвитку певної держави. Історичний розвиток держави та права тісно пов'язаний з історичними етапами виникнення та розвитку релігії, впливаючи один на одне у процесі свого розвитку. Серед найпоширеніших концепцій виникнення (походження) держави та права: патріархальна (Платон, Аристотель, Фільмер); насилля: зовнішнього (К. Каутський та Л. Гумплович) та внутрішнього (Е. Дюринг); расова (Ж. Гобіно, Ф. Ніцше), органічна (Г. Спенсер); договірна (Т. Гоббс, П. Гольбах, Г. Гроцій, Дж. Локк, О. М. Радищев, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спиноза) та інші. Не останнє місце серед них займає теологічна (Ф. Аквінський) [2].

Таке різноманіття теорій походження держави та права можна пов'язувати з наявністю наступних підстав: 1) існування різних історичних епох та вплив філософських, політичних, психологічних та ідеологічних (релігійних) фактів та течій; 2) необхідність застосування сили з метою організації, управління та захисту населення у конфліктних ситуаціях; 3) специфіка окремого суспільного ладу; 4) соціально-економічний розвиток, матеріальне виробництво, розподіл праці, спеціалізація діяльності, історичний прогрес; 5) необхідність впорядкування відносин між людьми, врегулювання суспільних відносин тощо.

З огляду на те, що теологічна теорія походження та розвитку релігії має тісний зв'язок з процесом виникнення та становлення права і держави, є доречним детальний аналіз теологічної теорії виникнення та розвитку права і держави. Це одна з перших теорій, що виникла для пояснення походження держави та права, за її допомогою можна простежити існування релігійних витоків у державі та праві. Означена теорія продовжує існувати як реакція на недосконалість соціального буття, не вирішення національно-релігійних проблем держави. Її виникнення та розвиток може стимулювати пошук кращих моделей політичного управління і вибір традиційних інститутів влади та релігійно-правових механізмів її забезпечення. Представниками цієї теорії були релігійні діячі Стародавнього Сходу (Платон), середньовічної Європи (Фома Аквінський – XIII ст.), ідеологи ісламу (Р. Мавлютов,

© Міма І.В., 2015

М. Муллаєв, М. Садагдар, Абу Ханіф, Абу Шафії [18]) і сучасної католицької (Іоан Павел ІІ, Е. Корекко, Л. Джероза, Дж. Клеін [7, с. 4]) та православної церков (о. Нікодім, м. Макарій, Вл. Ципін [19, с. 7]). Теологічна теорія доволі багатоаспектна, що пояснюється особливими історичними та матеріальними умовами існування держав Стародавнього Сходу та Стародавнього Заходу (Греція, Рим).

Основна ідея теологічної теорії – Боже першоджерело походження та сутності держави: уся влада від бога і є безумовною, обов'язковою та святою. Держава – це результат «божого промислу»; вона вічна, як і сам Бог; правитель наділяється церквою правом керувати людьми та покликаний реалізовувати волю Божу на землі; люди повинні, безумовно, підкорятись волі правителя. Саме ця ідея міститься у вченнях релігійних діячів (католицьких, православних, мусульманських та інших). Теологічна теорія справедливо відображає той факт, що держава з'являється одночасно з монорелігією, що мала велике позитивне значення: дозволяла встановлювати в суспільстві порядок; відображає об'єктивні реалії певного часу, а саме те, що перші держави були теократичними, вступ правителя на царювання освячувався, що надавало його владі особливий авторитет та безумовну обов'язковість [2, с. 10]. У більш пізній час цю теорію стали використовувати під час виправдання необмеженої влади монарха [8]. Завдяки теологічній теорії вперше жорстко пов'язано разом такі поняття, як право та справедливість. У звичайних умовах відправлення влади здійснюється людьми від Бога, від його імені, але у екстраординарних умовах він діє і безпосередньо (через одкровення, чудеса). Право створене Богом для регулювання життя людей та дарується людині через посередництво пророка чи правителя. Ф. Аквінський цю ідею розвив у вченні, за яким світ збудований на ієрархії релігійних форм (божої, духовної та матеріальної). Очолює ієрархію Бог. Духовний світ очолює папа як намісник Бога на землі. За цим же ієрархічним принципом організовано і суспільство: піддані підкорюються царям та світській владі, раби повинні підкорюватися володарям. Відповідно підкорення є і в системі законів [5, с. 70-71]. Ф. Аквінський поділяв закони на чотири види: 1) вічній закон – це сам божий розум, що керує світом; 2) природний закон – це відображення вічного закону людським розумом. До нього відносять закони загального життя, бажання та потяг до самозбереження та продовження роду; 3) людський закон – це позитивне право або діюче феодальне право, що виражає вимоги природного закону, яке підкріплене санкціями. Цей закон необхідний для того, аби люди внаслідок гріховності не спотворювали природний закон; 4) божий закон – це Біблія. Цей закон необхідний людям з двох причин. По-перше, в силу недосконалості людського розуму, що не дає можливості людям самим прийти до єдиного уявлення про правду; по-друге, Біблія повинна допомогти їм в цьому. Мова йде про правду-справедливість, яка у наступних природно-правових концепціях праворозуміння стала визначатись як природне (або природно-боже) право [3, с. 831]. Таку точку зору підтримував і православний богослов Іоанн Златоуст – із знищенням влади зникне увесь порядок і життя стане нестерпним, адже царська влада є схожою до влади Бога, тому особа монарха набуває великого значення як справжній цар, що все підпорядковує законам Божим [9, с. 129]. Сьогодні богослови вимушені пристосовувати та узгоджувати теологічну теорію з новими знаннями про суспільство та закономірності його розвитку, використовуючи її положення у розвитку природно-правової теорії. Саме через призму Бога люди вбачали пояснення багатьох соціальних явищ, зокрема, права [2, с. 89].

Наведений аналіз теологічної теорії, пояснює походження релігії, релігійних явищ, держави та права, їх розвиток, підтверджує існування впливу релігії на виникнення та розвиток теорій, що пояснюють виникнення та розвиток держави і права.

В основі вітчизняних теорій виникнення права та держави знаходяться різні концепції праворозуміння, ідеї яких обумовлені впливом цілого ряду факторів: політико-економічними умовами, пануючою ідеологією та релігією, рівнем державно-церковних відносин, використання релігійних норм у регулюванні суспільних відносин, що виникають та не знаходять відповідного врегулювання нормами права, домінуванням певного класу, чиї інтереси відстоюються тощо. Існування різноманітних наукових теорій праворозуміння та специфіка кожної з них пояснюється, з одного боку, особливостями історичного моменту розвитку правових явищ, з іншого – дуалізмом у розумінні феномену «право», протиставлення або співставлення природного та позитивного права, божого та людського права, права та закону, офіційного права та традиції тощо [5, с. 83]. На думку В. В. Оксамитного, дуалізм, що властивий праву пояснюється тим, що поруч з офіційно діючим правом (юридична термінологія, правові інститути та установи, джерела права, зовнішні законодавчі атрибути та процесуальні ритуали) зазвичай переважно застосовуються власні правові форми регулювання поведінки людей, які визначаються зразками життя конкретного населення, традиціями або релігійними поглядами [14, с. 421]. М. Алексеєв, визначаючи основні типи розуміння природного права, не лишає поза увагою існуючий факт зближення природного права з правом божим, яке встановлене як вищий закон. Він зводить дуалізм до того, що «всему произвольно установленному противостоит непроизвольное, неустановленное, само по себе необходимо существующее; образцом таких свойств является природа; следовательно, неустановленное право природное или естественное» [1, с. 30].

Для розкриття та пояснення релігійних витоків у виникненні держави та права, впливу релігії на розвиток правових явищ та праворозуміння є доцільним пояснити сучасний стан розвитку концепцій праворозуміння з акцентуванням уваги на природному праві, лібертарно-юридичному, ліберальному, соціологічному, морально-релігійному підході, інтегративному, комунікативному та реалістичному позитивізмі. Адже результати аналізу можуть бути використані та стати підґрунтям розробки нової концепції праворозуміння.

Відповідно до положень природно-правової концепції праворозуміння, релігійне обґрунтування права неминуче веде до легітимації як релігійновиправданого існуючого у країні правопорядку і визначення дотримання закону не тільки юридичним обов'язком, але і релігійним обов'язком.

При розробці нової концепції, лібертарно-юридичної (яка істотно розвивала та збагачувала природно-правову традицію), В. С. Нерсесянц [13, с. 53] під сутністю права розуміє принцип формальної рівності (загальна рівна міра регуляції, свободи та справедливості), а під явищем – позитивні, тобто офіційно-владно встановлені нормативні явища, що мають законну силу примусово-обов'язкового правила (норм). З приводу лібертарно-юридичного підходу зазначимо на обов'язковій необхідності акцентувати увагу на соціологічному та релігійно-

му аналізі права, адже уявити правові норми поза системою суспільних відносин важко [10, с. 107]. До того ж, Н. Варламова зазначає, що релігійні норми, абстрагуючись від первинних відмінностей, що притаманні людям, визнають їх формально-рівними та вільними суб'єктами. По суті, лібертарна концепція не заперечує існування примусових порядків, заснованих на іншому (моральному, релігійному) регулюванні [6, с. 7]. Лібертарне трактування права пояснює формальні критерії його обумовлення у системі соціальної регуляції: єдність і визначення релігійних джерел походження; двобічний імперативно-атрибутивний характер соціально-нормативного зв'язку (зв'язок між суб'єктами соціального спілкування); формальна визначеність вимог належної поведінки, їх зведення до зовнішнього виразу поведінки; соціальна організованість санкцій, централізованість у забезпеченні їх примусу і державної монополії на застосування сили.

Дискусії з проблеми праворозуміння у 70–80 рр. XX ст. вивели три ланкову формулу права, відповідно був визнаний інтегративний (синтетичний) підхід до права, що поєднує різні явища: правову ідею (природне право), норми (закон) і факт (соціологічний бік права) на підставі нормативності юридичної системи. Необхідна корекція соціологічного визначення: право має розглядатись як особлива реальна форма буття юридичної норми або актуальне право, а його положення має входити до основ ліберальної концепції права [12, с. 13].

Для вітчизняної юридичної літератури останні роки характерний інтерес до релігійних аспектів походження держави та права. Зв'язок держави та права з мораллю, релігією не викликає сумніву. Хоча розробка цієї проблеми й досі не відповідає її масштабам і значенню. До недавно, а інколи й сьогодні вчені дотримуються позицій марксистської традиції зневаження критичного ставлення до видової, в основному германської, історичної школи права, яка визнавала історичні традиції, звичаї, узвичаєння певного народу як детермінанти національного права. Є підстави розглядати моральні та релігійні принципи як ідейну основу теорії держави та права. Виникає питання про визначення моральних та релігійних цінностей, їх співвідношення (ієрархію) і зміст. При цьому, з точки зору праворозуміння, моральні та релігійні цінності притаманні усій сфері суспільних відносин. Хоча, теоретичними дослідженням права та правовідносин, релігійному аспекту поведінки суб'єкта не приділяється належної уваги. Вітчизняні та зарубіжні вчені: М. Баймаханов, М. Байтін, В. Баранов, С. Боголюбов, В. Графський, Ю. Грєвцов, В. Гулієв, І. Ілієв, І. Коліхін, Ф. Кокошкін, О. Мартишин, Г. Муромцев, Г. Муртазаєва, В. Сорокін, М. Петровський, А. Поляков, протоієрей В. Ципін, здебільшого приділяли увагу питанням співвідношення права, моралі та релігії з позицій ліберальної концепції праворозуміння: релігійно-ліберальної, консервативно-ліберальної.

Як світоглядна основа юриспруденції, теорія держави та права покликана пояснити втілення загальнолюдських цінностей у національній правосвідомості, відобразити релігійно-моральні витоки та шляхи формування, використання позитивного релігійного потенціалу у процесі правового виховання. Як результат, може бути знайдено методологічний орієнтир, який дозволить подолати протистояння держави та релігійних організацій (різних конфесій та течій), і забезпечити стабільний правопорядок.

Серед сучасних концепцій праворозуміння знаходить підтримку і погляд на право як на багатоаспектне явище, що має складну онтологічну структуру. Інтегральна концепція права передбачає застосування, у цілях всебічного праворозуміння, різних методологічних підходів, серед яких особливе місце займає феноменологічна соціологія, яка виходить з погляду на право як на інтерсуб'єктивний феномен, і герменевтику. При цьому, ряд методологічних ідей можна знайти і при розгляді права з точки зору теорії комунікації (А. В. Поляков), яка є невід'ємним компонентом соціального існування суспільства [15]. Як комунікації можуть бути розглянуті не тільки право, але і мораль, моральність, релігія, наука. Релігія є суспільним соціальним явищем, складовим елементом якої є релігійні норми. Релігійні норми, як і правові, є різновидом соціальних норм, їм притаманний особливий соціально-релігійний напрямок регулювання суспільних відносин та комунікативність. Тож, не можна лишати поза увагою релігійні норми, їх ідеї, принципи дії під час визначення та розробки нових концепцій праворозуміння.

Швидкий розвиток теорії комунікації в останні роки примусив теоретиків звернути пильну увагу на перспективу отримання нового теоретико-правового знання, у центрі якого буде знаходитись релігійна концепція самого права як однієї з форм комунікації. Як інтерсуб'єктивне соціальне явище релігійні норми виникають у результаті текстуальної об'єктивації і легітимації соціальних практик, що мають «імперативно-атрибутивне» психічне значення і соціокультурний смисл.

На нашу думку, релігійні норми передбачають нормативну комунікацію, у цьому аспекті вони постають як релігійний порядок комунікативних відносин, які виникають на основі релігійно-нормативної інтерпретації різних релігійних текстів, що мають як вербальний, так і невербальний характер; як специфічний різновид інтерсуб'єктивної, комунікативної діяльності віруючих та інших суб'єктів релігійних відносин, результати якої об'єктивуються у релігії, культурі, у соціальних та релігійних інститутах, у релігійних текстах і втілюються у релігійній свідомості, релігійних приписах і релігійних відносинах, діяльності та поведінці, які утворюють єдину релігійну структуру. Повноваження і корелятивні їм обов'язки, в основі яких знаходяться релігійні норми як загальнозначимі та загальнообов'язкові правила реалізуються у комунікативній релігійні поведінці суб'єктів релігійних відносин. Смисл релігійних норм визначається як встановлення релігійно-нормативного регулювання специфічного виду суспільних відносин [15, с. 16]. Релігійні норми мають розумітися як соціальна цілісність, тобто осмислені і соціально визнані (позитивно цінні) нормо відносини. Вважаємо, що за цим підходом релігійні норми не є релігійними текстами, якщо під текстами розуміти систему знаків, тобто систему матеріальних предметів, які відтворюють якості, відносини деяких інших предметів; результат об'єктивації певної практичної релігійної поведінки, із застосуванням положень нової концепції, у межах якої акумулюються базові принципи суспільства, які є критерієм для легітимації релігійних текстів та норм.

Авторська концепція реалістичного позитивізму, запропонована Р. О. Ромашовим [16, с. 104-105], є спробою осмислення права як теоретичної абстракції та реального явища, що займає важливе місце у процесі людської життєдіяльності та виступає як найбільш вагомий соціальний регулятор. Право може розглядатися як діюча система норм, оцінюватися з точки зору соціального явища та втілення релігійних ідей і принципів під час врегулювання

специфічних суспільних відносин. У подальшому розвитку правової теорії необхідно органічно поєднувати життєво важливі та практично значимі положення природного та позитивного права, у послідовному наповненні змістом позитивного права духом та принципами природного права, ідеями релігійних норм [10, с. 108)], що допоможе створити нову узагальнену (синтезовану, інтегральну, філософську) юриспруденцію з метою узагальнення усього накопиченого матеріалу (соціального, правового та релігійного) [4, с. 111, 117]; заснувати тезу про соціально-релігійну обумовленість права і створити концепцію про право як юридично захищений інтерес. Релігійні ідеї мають визначати у нормотворчій сфері позитивного права основні цілі та нормативно-ціннісні орієнтири, що обумовлені моральними задачами, на які держава має орієнтуватись у сьогоденні та майбутньому. У цьому випадку виникатимуть передумови для досягнення результативності права, яка, на думку Р. О. Ромашова, є складовою реалістичного позитивізму та покращить правовий вплив на поведінку суб'єктів суспільних відносин [17, с. 30]. Такі фундаментальні виміри правової реальності здатні визначити нове у вітчизняному праворозумінні.

Розглянуті нами концепції праворозуміння підтверджують релігійні витоки права, зростаюче значення релігії у вирішенні проблем сучасного праворозуміння, які викликають зацікавленість вчених юристів України, за самими різними підставами, і пов'язані з необхідністю розробити концепцію розвитку вітчизняної юридичної науки.

Самобутністю національного правосприйняття є поєднання юридичних, моральних та релігійних основ. Право і релігія є об'єктивними регуляторами поведінки індивідів у суспільних відносинах. Тому, на нашу думку, повинна відбуватись не конвергенція права і релігії, не релігізація права, а диверсифікація релігійних начал у правову матерію, тобто їх поширення між різними активними компонентами правової сфери з одночасним їх втіленням у юридичній науці. Так, наприклад, норми церковного права, засновані на християнських канонічних принципах, регулювали шлюбно-сімейні відносини, гармонійно поєднуючи правові норми та релігійні приписи [11, с. 190]. Тому, на нашу думку, релігійна норма, як важливий соціальний регулятор суспільних відносин, повинна бути орієнтиром для нормотворця. Релігійні і правові норми є однопорядковими соціальними явищами, об'єктивними регуляторами поведінки індивідів у суспільних відносинах. Релігійні норми мають визначати у нормотворчій сфері позитивного права основні цілі та нормативно-ціннісні орієнтири, що обумовлені моральними задачами, на які держава має орієнтуватись у сьогоденні та майбутньому.

Релігію можна розглядати як спосіб мислення, світогляд; особливе, надприродне явище, результат надприродного зв'язку людини з Богом; особливий вид духовного пізнання; форму суспільної свідомості людини; специфічним регулятором соціальної поведінки тощо. Природа, зміст та сутність релігії в суспільстві історично змінювалися, залежали від установленого політичного ладу країни, стану державно-церковних відносин в ній, та інших чинників. Церква, як об'єктивно існуючий соціальний інститут, неминуче знаходила гідне місце в системі соціальних відносин. Нажаль, вплив релігії на суспільне життя не є прогресивно зростаючим. Він поступово змінюється, що веде до послаблення релігійних настанов, їх впливу на суспільство та індивіда. Це пов'язано з вивільненням від релігійного впливу всіх сфер суспільного життя, з позбавленням релігійних інститутів соціальних функцій, заміною релігійних уявлень передовими науковими поглядами.

Висновки і пропозиції. Отже, підсумовуючи наведено зазначимо, що процес виникнення та розвитку релігії тісно пов'язаний з етапами виникнення та розвитку суспільства, суспільної свідомості. Розвиток релігійних уявлень та релігійних норм відбувався у всіх культурно-історичних регіонах не однаково. Оскільки релігія явище багатогранне та неоднозначне і впливає на різні сфери життєдіяльності людини і суспільства, то її сутність необхідно розглядати з різних аспектів: міфологічних, філософських, антропологічних, психологічних, соціологічних, функціональних історичних, теологічних та інших. Трактування сутності права з позицій релігійно-правового традиціоналізму є невід'ємним елементом теорії праворозуміння і може функціонувати як у поєднанні з філософським і природноправовим типом, так і існувати як окремий незалежний підхід до інтерпретації права. Це можливо шляхом об'єднання різних уявлень про право, що виражені у традиційних підходах теорій: природного права, нормативізму (позитивізму, юридично-догматичного позитивізму), лібертарно-юридичний, ліберальній, соціологічній, морально-релігійній, інтегративній, комунікативній, реалістичного позитивізму та засновані на релігійних принципах та ідеях, тобто містять в своїй основі релігійні витоки праворозуміння. Оскільки існує динамічний зв'язок релігії та права у процесі переходу до нового праворозуміння і розробки сучасної правової парадигми у вітчизняній юриспруденції, адже справедливо відмічено, що у праві зберігають не тільки традиції, але й віра у всевишнього, який освячує шлях праву у соціальному світі і кожний раз, коли суспільство перебуває у кризі, воно інстинктивно звертає увагу до джерел і відшукує там «знамення». При цьому інтегрована юриспруденція може бути одним із способів подолання кризи у сучасному право розумінні. Використання специфіки релігійних концепцій походження держави та права, державотворення та правотворення у розробці інтегративної юриспруденції забезпечить теорії права соціальне спрямування і дозволить подолати, обмежене західною правовою традицією, існуюче сьогодні право розуміння; визначить можливість утвердження нового праворозуміння на основі прагматичного підходу, практичною доцільністю, в якому має враховуватись уся система соціальних факторів, що визначає право, у тому числі, релігійно-правові традиції.

Список літератури:

1. Алексеев Н. Н. Основы философии права / Алексеев Н. Н. – СПб.: Юридический центр Пресс, 1999. – 400 с.
2. Аннерс Е. История европейского права / Е. Аннерс; [пер. со швед. Р. Л. Валинский]. – М.: Наука, 1999. – 395 с.
3. Антология мировой философии / [сост. Абрамов М. А.; ред. Федорова М. М]. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 890 с.
4. Бартольд В. В. Мусульманское право / Бертольд В. В. – М.: Знание, 1966. – 160 с.
5. Бостан С. К. Проблеми пізнання причин і умов виникнення держави, її поняття та типології / С. К. Бостан // Актуальні проблеми теорії держави та права. Ч. 1 / [С. М. Тимченко, С. К. Бостан, Н. М. Пархоменко та ін]. – К.: КНТ, 2007. – Розд. 3. – С. 70–111.

6. Варламова Н. В. Право и мораль в системе социального регулирования / Н. В. Варламова // Государство и право. – 2003. – № 9. – С. 5–10.
7. Джероза Л. Каноническое право в католической церкви / Либеро Джероза; [пер. с итал. М. Зотов]. – М.: Мысль, 1996. – 378 с.
8. Элон М. Еврейськое право. Источники, понятие, принципы / Менахем Элон; [пер. с иврита А. Белов]. – Иерусалим, 1989. – 404 с.
9. Златоуст Иоанн. Беседы на Псалмы: в 12 т. // Творения св. о. Иоанна Златоуста. – М.: Наука, 1989–1990. – Т. 5. – 1989. – 551 с.
10. Марченко М. Н. Основные концепции права и государства в современной России / М. Н. Марченко // Материалы «круглого стола» в Центре теории и истории права и государства, (Москва, 13 марта 2003 г.) / Ин-т государства и права РАН // Государство и право. – 2003. – № 5. – С. 104–111.
11. Музыченко П. П. История государства и права Украины: учебник / Музыченко П. П. – К.: Знання, 2001. – 488 с.
12. Муравський В. А. Актуально-правовой аспект правопонимания / В. А. Муравський // Государство и право. – 2005. – № 2. – С. 13–18.
13. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства: учебник [для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция»] / Нерсесянц В. С. – М.: НОРМА, Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М., 2002. – 539 с.
14. Оксамытный В. В. Теория государства и права: учебник [для студ. высших учеб. заведений] / Оксамытный В. В. – М.: Камерон, 2004. – 563 с.
15. Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: курс лекций / Поляков А. В. – СПб.: Издательский дом С.-Петербургского ин-та, 2004. – 864 с.
16. Ромашов Р. А. Реалистический позитивизм: в поисках интегративного типа правопонимания / Р. А. Ромашов // Государство и право. – 2005. – № 10. – С. 104–112.
17. Ромашов Р. А. Теоретико-правовая наука и юридическая практика: проблемы соотношения и взаимодействия / Ромашов Р. А. – СПб.: Издательский дом С.-Петербург. ин-та, 2004. – 312 с.
18. Садагдар М. И. Основы мусульманського права / Садагдар М. И. – М.: Политиздат, 1968. – 218 с.
19. Цыпин В. А. Церковное право: учеб. пособие / Цыпин В. А. – М.: Изд-во МФТИ, 1994. – 442 с.

Мима И.В.
Криворожский факультет
Национального университета «Одесская юридическая академия»

РАССМОТРЕНИЕ СУЩНОСТИ ПРАВОПОНИМАНИЯ С ПОЗИЦИЙ РЕЛИГИОЗНО-ПРАВОВОГО ТРАДИЦИОНАЛИЗМА

Аннотация
Исследовано теоретические аспекты религиозно-правовых традиций как методологической основы установления сущности правовой системы, учитывая исторические и правовые особенности ее развития и последовательности развития взглядов ученых на религиозно-правовые явления в соответствии с положениями определенной концепции правопонимания. Феномен религиозно-правовой традиции необходимо рассматривать в контексте теорий происхождения государства и права становления и развития правовой системы; через анализ влияния религиозно-правовых традиций, религиозных норм на процесс трансформирования теоретических подходов правопонимания; определение религиозно-правовых традиций как регуляторов поведения людей и общества; существующую связь между религиозно-правовыми традициями и обществом; влияние религиозно-правовых традиций на природу и содержание религиозных норм и правопонимание, раскрывая религиозные истоки права.
Ключевые слова: правовая система, правопонимание, религия, религиозная система, религиозно-правовые традиции, религиозные нормы.

Mima I.V.
Faculty of Krivoy Rog
National University «Odessa Law Academy»

REVIEW OF UNDERSTANDING THE NATURE OF LAW AND LEGAL POSITION OF RELIGIOUS TRADITIONALISM

Summary
Theoretical aspects of religious and law traditions as methodological principles of establishing the nature of the law system, taking into account the historical and law features of its development and the gradual development of scientific views on religious and law phenomena in accordance with a certain understanding of the concept of law. The phenomenon of religious and law traditions should be seen in the context of theories of state and law, establishment and development of the law system; through the analysis of the impact of religious and law traditions, religious norms in the process of transforming theoretical approaches understanding of the law; recognition of religious and law traditions as regulators of human behavior and society; existing relationship between religious and law tradition and society; the impact of religious and law traditions of the nature and content of religious norms and understanding of the law, revealing the origins of religious law.
Keywords: legal system, understanding the law, religion, religious system, religious and legal traditions, religious norms.

УДК 4414

УГОДА ПРО ПРИМИРЕННЯ МІЖ ПОТЕРПІЛИМ ТА ПІДОЗРЮВАНИМ ЧИ ОБВИНУВАЧЕНИМ

Павлюк П.П.
Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка

Основною ідеєю статті є детальне вивчення інституту кримінального процесуального права «Угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим». В статті аналізується чинне законодавство, що регламентує дану сферу правовідносин. Мною наводяться різні погляди науковців на регулювання даного інституту. Проаналізовано також позитивний досвід Республіки Казахстан з цього приводу. На мою думку, він може стати корисним для подальшої оптимізації використання даного інституту в Україні.
Ключові слова: угода, примирення, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, медіація.

«Стараться надлежит не сразу к силе прибегать, но попытаться столковаться на словах».
Аполлоний Родосский

Постановка проблеми. Суспільство зацікавлено в захищеності прав та законних інтересів будь-якої особи, залученої до сфери дії кримінальної юстиції, від незаконного, необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав та свобод. Ст. 3 Конституції України проголошує життя і здоров'я людини, її честь та гідність, недоторканність та безпеку найвищою соціальною цінністю. Таким чином, у нормативному акті, що має найвищу юридичну силу, визнана гуманістична спрямованість існування та функціонування як держави в цілому, так і її окремих інститутів. У ст. 2 прийнятого 13 квітня 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) також визначено, що одним із пріоритетних завдань кримінального провадження є охорона прав, свобод та законних інтересів учасників.

Система кримінального правосуддя повинна бути ефективною не тільки тому, що від неї залежить законне, обґрунтоване та справедливе вирішення кримінальних справ, а й тому, що саме від цієї системи залежить захист ідеалів та свобод людини, демократії, законності та справедливості, побудова правової держави та громадянського суспільства. Саме з цією метою, на мою думку, і було впроваджено новий для України порядок кримінального провадження – угоди.

Також однією з головних передумов становлення діючої системи кримінального судочинства в Україні повинен стати процес гармонізації вітчизняного та європейського законодавства, оскільки для ефективної реалізації даного інституту у вітчизняній практиці буде важливим практичний досвід із застосування такого правового інституту в інших країнах, наприклад, європейських, де цей інститут вже набув важливого значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Не дивлячись на те, що цей інститут є новим для національного кримінального процесуального законодавства, питанню примирення правопорушника та потерпілого вже приділено досить багато уваги. Його висвітлювали у своїх працях такі науковці: Ю.В. Баулін, О.М. Боброва, І.А. Войтюк, О.О. Дудоров, В.В. Землянська, І.І. Ємельянова, Н.С. Карпов, В.Т. Нор, В.Т. Маляренко, В.М. Тертишник, М.І. Хавронюк, Т.В. Шевченко, Л.А. Хруслова та інші. Мене також зацікавила ця тема, тому я вирішила самостійно дослідити даний інститут, детально та систематизовано.

Головною **метою статті** є висвітлення проблем, що перешкоджають ефективній та повноцінній реалізації права потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого на використання такого альтернативного методу вирішення спору у кримінальному провадженні як угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим.

Виклад основного матеріалу. 24 липня 2002 р. Економічна і соціальна рада при ООН ухвалила резолюцію «Про основні принципи програм відновлюючого правосуддя у кримінальних справах», яка рекомендує всім країнам розвивати та впроваджувати програми відновлюючого правосуддя у національне судочинство. Існує декілька моделей подібного правосуддя, і найпоширенішою його формою є програми примирення жертв і правопорушників (медіація).

Відповідно до Рамкового рішення ради Європейського Союзу «Про положення жертв у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 р. медіація у кримінальних справах – це процес пошуку до або під час кримінального процесу взаємоприйнятного рішення між потерпілим та правопорушником за посередництва компетентної особи – медіатора [5].

Слушною є думка Н.С. Карпова, який зазначає, що альтернативні кримінальному переслідуванню заходи, які полягають у прагненні вирішити кримінально-правовий конфлікт поза межами класичної кримінальної юстиції без кримінального переслідування, кримінальної відповідальності і покарання, спрямовані на одночасне вирішення автономних цілей класичної тріади – держава-винний-потерпілий: держава заощаджує час, засоби, кадри, пов'язані з розслідуванням, судовим розглядом, виконанням вироку; винний уникає кримінальної відповідальності й тягот кримінального процесу; потерпілий одержує максимально швидку компенсацію заподіяної йому шкоди [8, с. 16-17].

Україна також слідує сучасним тенденціям розвитку світового кримінального судочинства. Так, 8 квітня 2008 року Указом Президента було затверджено Концепцію реформування кримінальної юстиції, в якій одним із напрямів реформування системи кримінальної юстиції визначено розвиток інституту пробації та розширення застосування відновних процедур і примирення [3].

Шостим розділом КПК України передбачено декілька особливих порядків провадження.

Відповідно до глави 35 КПК України, у кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод:

1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим;

2) угода між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості.

В моїй статті мова піде саме про перший вид – угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим.

© Павлюк П.П., 2015

Порядок ініціювання і укладення угоди наступний.

Відповідно до ч.1 ст. 469 КПК, угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого.

Нагадаємо, що: *підозрюваним є* особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 42 КПК); *обвинуваченим (підсудним) є* особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду у порядку, передбаченому ст. 291 цього Кодексу (ч.2 ст.42 КПК); *потерпілим у кримінальному провадженні* може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК). З наведеного слідує, що угоду про примирення може бути укладено із представником юридичної особи у разі завдання їй майнової шкоди. Відповідно до ч. 2 ст. 58 КПК, *представником юридичної особи, яка є потерпілим*, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні, згідно з укладеною з нею угодою на представництво. Потерпілим також є особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого (ч. 3 ст. 55 КПК). Потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства (ч. 4 ст. 55 КПК) [2].

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ у своєму Листі № 223-1679/0/4-12 від 15.11.2012 року (далі – Лист) зазначив, що угода про примирення також може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є неповнолітні. У такому випадку угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх. При цьому якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, він має право укладати угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо ж неповнолітній не досяг 16 років, угоду про примирення за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Про надання згоди неповнолітнім, його законним представником у наведених вище випадках обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення. Такий підхід слід використовувати, коли укладається угода про визнання винуватості з неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим [4].

Ч. 1 ст. 469 КПК також зазначає, що домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді) [2]. Виходячи з положення даної норми, «іншою особою» може виступати будь-яка особа, яка, наприклад, не досягла повноліття, не має вищої освіти, зовсім не розуміється в юриспруденції, не характеризується високим рівнем моральних якостей тощо. Такої ж думки притримується і М. Федоров, який вважає, що особам, які бажають займатись медіаторською діяльністю, слід пройти певну підготовку, оскільки відсутність певних моральних та освітніх вимог до медіатора може призвести до не зовсім коректних та адекватних дій самого медіатора [9]. Також слід було б зазначити, що медіатор повинен бути особою неупередженою, об'єктивною.

Важливим є положення п. 8 ч. 2 ст. 65 КПК про те, що особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення у кримінальному провадженні, не можуть бути допитані як свідки щодо обставин, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення [2].

Дуже вдало, на мій погляд, це питання прописано у законодавстві Республіки Казахстан, в якому зазначено, що професійний медіатор зобов'язаний діяти відповідно до Кодексу професійної етики медіаторів. Діяльність медіатора може здійснюватись як на професійній основі (професійний медіатор), так і на непрофесійній основі. Здійснювати діяльність медіатора на непрофесійній основі можуть особи, що досягли 40-річного віку і перебувають у реєстрі непрофесійних медіаторів. Здійснювати діяльність медіатора на професійній основі можуть особи, що мають вищу освіту, досягли 25-річного віку, мають відповідний документ (сертифікат), що підтверджує проходження навчання за програмою підготовки медіаторів, затвердженою у порядку, визначеному урядом Республіки Казахстан, і перебувають у реєстрі професійних медіаторів.

Діяльність медіатора не є підприємницькою діяльністю. Особи, що здійснюють діяльність медіатора, вправі також здійснювати будь-яку іншу діяльність, не заборонену законодавством Республіки Казахстан.

Медіатором не може бути особа:

1) уповноважена на виконання державних функцій і прирівняних до неї;

2) визнана судом в установленому порядку недієздатною або обмежено дієздатною;

3) відносно якої здійснюється кримінальне провадження;

4) що має непогашену або не зняту в установленому законом порядку судимість.

Також за погодженням сторін медіації можуть бути встановлені й додаткові вимоги до медіаторів.

Учасники медіації не вправі розголошувати інформацію, яка стала відомою їм в ході медіації, без письмового дозволу сторони медіації, що надала цю інформацію. Медіатор не може бути допитаний в якості свідка щодо свідчень, які стали йому відомі в ході медіації, за винятком випадків передбачених законами Республіки Казахстан. Розголошення учасником медіації свідчень, що стали йому відомі в ході медіації, без дозволу сторони медіації, що надала цю інформацію, тягне відповідальність, встановлену законами Республіки Казахстан [6].

Відповідно до ч. 3 ст. 469 КПК, угода про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої і середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення [2]. Якщо особа вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин, примирення із потерпілим та відшкодування заподіяної шкоди може бути підставою для пом'якшення йому покарання (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України); за встановлених умов може спричинити призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України), або звільнення від відбування покарання із випробовуванням (ст. 75 КК України) [1]. Щодо світового досвіду, то у Франції, наприклад, медіація можлива у будь-яких кримінальних справах, а в Польщі – у справах, що передбачають максимальне покарання позбавлення волі на строк до 5 років [7]. Кримінальним кодексом Республіки Казахстан передбачено право сторін на примирен-

ня і винна особа звільняється від відповідальності у разі відшкодування шкоди в категорії злочинів невеликої тяжкості і вперше вчинених злочинів середньої тяжкості, якщо при цьому не спричинено тяжкої шкоди здоров'ю або смерть (ст. 67 КК Республіки Казахстан) [6].

Зміст угоди про примирення розкриває ст. 471 КПК України. Так, в угоді про примирення зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення та звільнення від його відбування із випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, а також наслідки невиконання угоди. Сторони мають право визначити в угоді про результати примирення інші положення та домовленості. В угоді зазначається дата її укладення та скріплюється підписами сторін [2].

У ч. 5 ст. 469 КПК зазначено, що укладення угоди про примирення може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. Це означає, що, якщо обвинувачений до проголошення ним останнього слова дійде згоди з потерпілим щодо укладення угоди, він може перед останнім словом або під час своєї промови заявити про це суду. У такому випадку суд невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду угоди (ч. 3 ст. 474 КПК) [2].

Якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, після виконання процесуальних дій, передбачених ст. 290 КПК, складений слідчим та затверджений прокурором обвинувальний акт разом із підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду, проте прокурор має право відкласти направлення до суду обвинувального акта з підписаною сторонами угодою до отримання висновку експерта або завершення проведення інших слідчих дій, необхідних для збирання та фіксації доказів, які можуть бути втрачені зі спливом часу, або які неможливо буде провести пізніше без істотної шкоди для їх результату у разі відмови суду в затвердженні угоди (ч. 1 ст. 474 КПК) [2].

Зі змісту ст. 31 та частин 3, 4 ст. 469 КПК вбачається, що судове провадження на підставі угоди здійснюється одноособово, за винятком випадку, передбаченого ч. 9 ст. 31 КПК, коли кримінальне провадження здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років. Крім того, судове провадження на підставі угод здійснюється колегією суддів (у складі трьох професійних суддів) і в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років. Визначення судді здійснюється згідно зі ст. 35 КПК автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних матеріалів кримінального провадження з обов'язковим врахуванням положень статей 75, 76 КПК (обставин, що виключають участь судді в кримінальному провадженні).

У вищезгаданому Листі детально описано процес судового провадження на підставі угод. Тут роз'яснено, що головуючий суддя отримує обвинувальний акт та угоду про примирення за контрольним журналом судових справ та інших матеріалів, переданих для розгляду судді (форма журналу – додаток 31 до п. 3.14 Інструкції з діловодства у місцевому загальному суді, затвердженої наказом Державної судової адміністрації України від 27 червня 2006 року № 68 (зі змінами та доповненнями), та не пізніше п'яти днів після дати передачі (надходження) до його провадження відповідного матеріалу має прийняти рішення (постановити ухвалу) про призначення підготовчого судового засідання, визначити дату, час та місце його проведення. Одночасно із прийняттям цього рішення суд, що здійснюватиме судове провадження, для реалізації покладених на нього обов'язків щодо з'ясування добровільності укладення угоди та перевірки її на відповідність вимогам КПК та/або кримінального закону (частини 6, 7 ст. 474 КПК), враховуючи, що невиконання вимог, встановлених частинами 5-7 ст. 474 КПК, є підставою для апеляційного та касаційного оскарження (частини 3, 4 статей 394, 424 КПК), а в разі підтвердження таких порушень скасування судового рішення, має витребувати документи, подані сторонами під час досудового розслідування.

Про день, час і місце проведення підготовчого судового засідання сторін та інших учасників судового провадження за розпорядженням головуючого повідомляє секретар судового засідання. Повідомлення про виклик до суду надсилаються поштою, факсом, телеграфом, телефонограмою чи іншими засобами зв'язку не пізніше ніж за п'ять днів до дати призначення підготовчого судового засідання.

У призначений для проведення підготовчого судового засідання час головуючий відкриває підготовче судове засідання і оголошує про його початок. Секретар судового засідання на виконання вимог, передбачених статтями 342-343 КПК, доповідає суду, хто з учасників судового провадження, викликаних та повідомлених осіб, з'явився у підготовче судове засідання, встановлює їх особи, перевіряє повноваження захисників і представників, з'ясовує, чи вручено судові виклики та повідомлення тим, хто не прибув, і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі.

Участь сторін угоди під час її розгляду в підготовчому судовому засіданні відповідно до ч. 2 ст. 474 КПК є обов'язковою. З огляду на затвердження прокурором обвинувального акта та можливість оскарження ним вироку суду першої інстанції на підставі угоди, в тому числі й угоди про примирення, його участь у судовому засіданні під час її розгляду має бути обов'язковою. Неприбуття для участі у судовому засіданні інших учасників судового провадження, належним чином повідомлених про дату, час і місце проведення підготовчого судового засідання, не перешкоджає його проведенню. В разі якщо у судове засідання не прибули сторони угоди або одна зі сторін, головуючий має відкласти судове засідання, призначити дату нового засідання і вжити заходів для забезпечення прибуття цих осіб до суду. Таке ж рішення має прийняти суд, якщо в підготовче судове засідання не з'явився один із декількох потерпілих від одного кримінального правопорушення. Відсутність одного із потерпілих від різних кримінальних правопорушень не перешкоджає проведенню підготовчого судового засідання та, відповідно, розгляду тієї угоди, сторони якої присутні.

Після повідомлення секретарем судового засідання про повне фіксування судового провадження, а також про умови його фіксування, головую-

чий оголошує склад суду, процесуальний статус та прізвища присутніх учасників кримінального провадження (прокурора, потерпілого, обвинуваченого, захисника, представника, перекладача, секретаря судового засідання). Судовий розпорядник роздає особам, які беруть участь у підготовчому провадженні, пам'ятку про їхні права та обов'язки, передбачені КПК. Після ознайомлення зазначених осіб із пам'яткою головуючий з'ясовує, чи зрозумілі їм їхні права та обов'язки, за необхідності додатково роз'яснює їх. Також головуючий роз'яснює учасникам підготовчого провадження право відводу і з'ясовує, чи заявляють вони кому-небудь відвід. Питання про відвід вирішується судом згідно зі статтями 75-81 КПК.

У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід): судді, який здійснює судове провадження одноособово, – справа розглядається у тому ж самому суді іншим суддею; одного чи кількох суддів зі складу суду або всього складу суду, якщо справа розглядається колегією суддів, – справа розглядається у тому ж самому суді тим самим кількісним складом колегії суддів без участі відведених суддів, яких заміняють інші судді, або іншим складом суддів, визначених у встановленому ч. 3 ст. 35 КПК порядку.

Після виконання зазначених дій головуючий оголошує про надходження до суду обвинувального акта та письмової угоди про примирення чи визнання винуватості (повідомляє про її вид, дату укладення і сторони).

Судове засідання розпочинається з оголошення прокурором обвинувального акта. Головуючий надає слово прокуророві для оголошення ним короткого або повного (якщо надійшло клопотання про оголошення повного тексту) змісту обвинувального акта. Після цього головуючий, встановивши особу обвинуваченого, роз'яснює йому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле йому обвинувачення, чи визнає він себе винним. Якщо після роз'яснення суті обвинувачення обвинувачений заперечує проти затвердження угоди, вона не може бути затверджена. У такому випадку суд постановляє ухвалу про закриття судового провадження у кримінальному провадженні на підставі угоди та повертає матеріали прокурору для продовження досудового розслідування або призначає судовий розгляд для проведення судового провадження в загальному порядку (якщо до суду надійшов обвинувальний акт, а угоду було укладено під час підготовчого провадження).

Після проведення зазначених дій головуючий, оголосивши текст угоди, згідно з частинами 4, 5 ст. 474 КПК має з'ясувати в обвинуваченого, чи повністю він розуміє: 1) права, надані йому законом; 2) наслідки укладення та затвердження угоди; 3) характер кожного обвинувачення, щодо якого він визнає себе винуватим, – таке уточнення відсутнє в ч. 5 цієї статті, із чого вбачається, що угода про примирення може укладатися щодо кримінальних правопорушень, у вчиненні яких особа може лише частково визнавати вину; 4) вид покарання й інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом. Негативна відповідь на будь-яке із поставлених запитань зобов'язує суд дати відповідні роз'яснення. Те ж саме стосується і потерпілого при з'ясуванні судом, чи цілком розуміє він наслідки затвердження угоди, передбачені ст. 473 КПК. Якщо після такого роз'яснення обвинувачений чи потерпілий заперечуватиме проти затвердження угоди, її не може бути затверджено.

Суд повинен з'ясувати у обвинуваченого, чи зможе він реально виконати взяті на себе відповідно до угоди зобов'язання, зокрема відшкодувати завдану ним внаслідок вчинення кримінального правопорушення шкоду з огляду на її розмір та строк відшкодування, визначені в угоді про примирення, чи вчинити дії, перелік яких в ній зазначено, або ж виконати обов'язки щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, викладені в угоді про визнання винуватості. Якщо ж під час судового провадження суд встановить, що обвинувачений не в змозі виконати взяті на себе зобов'язання, він відповідно до п. 5 ч. 7 ст. 474 КПК має відмовити в затвердженні угоди.

Крім того, суд шляхом вивчення витребуваних документів, проведення опитування сторін, інших осіб зобов'язаний переконатися, що укладення угоди є добровільним, тобто згідно з ч. 6 ст. 474 КПК не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені угодою. Якщо суд матиме обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або ж сторони в дійсності не примирилися, він відповідно до п. 4 ч.7 ст. 474 КПК зобов'язаний відмовити в затвердженні угоди.

Виконавши вищезазначені дії, суд перевіряє угоду на відповідність вимогам КПК (зокрема, щодо змісту та порядку укладення угоди) і закону України про кримінальну відповідальність (зокрема, щодо узгодженої міри покарання, звільнення від його відбування), наявність підстав для відмови в її затвердженні (ч.7 ст.474 КПК), заслуховує прокурора щодо наведеного, думку сторін щодо можливості затвердження угоди, яка розглядається.

Після проведення зазначених дій суд невідкладно виходить до нарадчої кімнати, про що присутнім у залі судового засідання оголошує головуючий.

За наслідками розгляду угоди в судовому засіданні (під час підготовчого судового провадження або під час судового розгляду) суд, перевіривши відповідність угоди вимогам кримінального процесуального закону, врахувавши заслухані доводи сторін кримінального провадження та інших учасників судового провадження, повинен прийняти одне із таких рішень:

а) затвердити угоду про примирення, або

б) відмовити у затвердженні угоди в разі встановлення підстав, передбачених ч. 7 ст. 474 КПК, та: повернути кримінальне провадження прокурору, якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, для його продовження; або призначити судовий розгляд для проведення судового провадження в загальному порядку, якщо до суду надійшов обвинувальний акт, а угоду було укладено під час підготовчого провадження); або продовжити судовий розгляд в загальному порядку, якщо угоду було укладено під час його здійснення. Ухвала про відмову в затвердженні угоди про примирення чи визнання винуватості оскарженню не підлягає.

У листі наголошено, що, приймаючи рішення щодо затвердження угоди, слід пам'ятати про наявність та зміст розділу IX Загальної частини КК.

Якщо ж суд переконається в тому, що угоду може бути затверджено, відповідно до ст. 475 КПК він ухвалює вирок, яким затверджує угоду, і призначає узгоджену сторонами міру покарання. Такий вирок має відповідати загальним вимогам до обвинувальних вироків із урахуванням особливостей, передбачених зазначеною статтею.

В апеляційному порядку вирок суду першої інстанції на підставі угоди може бути оскаржено лише сторонами судового провадження (виняток становить можливість оскарження прокурором вироку на підставі угоди про примирення) та на підставах, визначених законом.

Зокрема, обвинувачений, його захисник та законний представник можуть оскаржити такі судові рішення лише якщо:

- судом призначено покарання суворіше ніж узгоджене сторонами угоди. Зазначимо, що згідно з ч. 1 ст. 475 КПК, ухвалюючи вирок на підставі угоди, суд призначає узгоджену сторонами (потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим) міру покарання (вид та, як правило, розмір основного, а у відповідних випадках – і додаткового покарання). Наприклад, між потерпілим та обвинуваченим внаслідок вчинення останнім злочину, передбаченого ч. 1 ст. 127 КК та завдання першому шкоди було укладено угоду про примирення та узгоджено покарання у виді позбавлення волі строком на 1 рік. Суд першої інстанції, розглянувши таку угоду, призначив обвинуваченому покарання у виді позбавлення волі строком на 2 роки, взявши за основу нижчу межу санкції частини статті;

- вирок ухвалено без згоди обвинуваченого на призначення покарання. Укладаючи угоду про примирення, сторони, узгодивши між собою міру покарання, мають письмово засвідчити свою згоду щодо виду та розміру такого покарання. З огляду на викладене в угоді сторони після зазначення узгодженої міри покарання повинні власноруч засвідчити свою згоду на саме такий вид та розмір покарання, скріпивши угоду своїми підписами. Відсутність в угоді підтвердження такої згоди є підставою для оскарження ухваленого вироку. Крім того, ухваленням вироку без згоди засудженого на призначення покарання може визнаватися ситуація, за якої сторони, узгодивши між собою міру покарання, дійшли згоди щодо звільнення обвинуваченого від його відбування з випробуванням, натомість суд, постановляючи вирок на підставі цієї угоди, не звільнив особу від відбування покарання, а призначив попередньо узгоджену сторонами міру покарання. У цій ситуації обвинувачений, укладаючи угоду, був згоден з остаточним рішенням – звільненням його від відбування покарання з випробуванням, але не давав своєї згоди щодо призначення реального покарання, навіть якщо воно попередньо й було узгоджено між сторонами;

- суд не виконав вимоги, встановлені частинами 4-7 ст. 474 КПК, зокрема, не роз'яснив обвинуваченому наслідків укладення угоди.

Виокремлення законодавцем у п. 1 ч. 3 ст. 394 КПК такої підстави для оскарження як «нероз'яснення обвинуваченому наслідків укладення угоди», про що також йдеться у ч. 4 ст. 474 КПК, недотримання положень якої є підставою для оскарження аналізованих судових рішень, свідчить про істотність зазначеного порушення та важливість забезпечення права обвинуваченого на таке роз'яснення. Зазначимо, що згідно зі ст. 473 КПК наслідком укладення та затвердження угоди про примирення для підозрюваного (обвинуваченого) є обмеження права оскарження вироку згідно з положеннями статей 394 і 424 КПК та відмова від здійснення прав, передбачених п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК.

Потерпілий, його представник, законний представник може оскаржити вирок суду першої інстанції на підставі угоди про примирення лише з таких підстав:

- призначення обвинуваченому покарання менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди. Наприклад, обвинувачений, який вчинив необережне пошкодження чужого майна, поєднане зі спричиненням тяжких тілесних ушкоджень потерпілому (ст. 196 КК), уклав з останнім угоду про примирення, узгодивши при цьому покарання у виді виправних робіт строком 1 рік. Суд, затверджуючи таку угоду, самостійно, з власної ініціативи, призначив обвинуваченому покарання із застосуванням ст. 69 КК у виді штрафу в розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- ухвалення вироку без згоди потерпілого на призначення покарання. Наприклад, вироком затверджена угода, в якій не визначено узгоджене покарання та/або відсутня згода сторін на його призначення відповідно до вимог ч. 1 ст. 471 КПК;

- невиконання судом вимог процесуального закону щодо необхідності у судовому засіданні переконатися, що потерпілий угоду про примирення уклав добровільно, а також невжиття заходів для з'ясування, чи справді угоду було укладено добровільно, нездійснення або неналежне здійснення судом перевірки змісту угоди на відповідність її вимогам КПК та закону України про кримінальну відповідальність;

- нероз'яснення судом потерпілому перед ухваленням рішення про затвердження угоди про примирення наслідків укладення та затвердження такої угоди. Зазначимо, що відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 473 КПК наслідком укладення та затвердження угоди про примирення для потерпілого є:

а) обмеження його права на оскарження вироку. Вирок, яким затверджено угоду про примирення, може бути оскаржено останнім лише з підстав, передбачених статтями 394, 424 КПК;

б) позбавлення потерпілого права вимагати в подальшому притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення і змінювати розмір вимог про відшкодування шкоди, крім випадку невиконання засудженим умов угоди про примирення (ст. 476 КПК).

Слід зазначити, що у разі невиконання останнім умов угоди, потерпілий відповідно до ч. 1 ст. 476 КПК, у межах встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення, має право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку. За наслідками розгляду такого клопотання суд своєю ухвалою може відмовити у скасуванні вироку або скасувати його та згідно з ч. 3 ст. 476 КПК призначити судовий розгляд у загальному порядку або направити матеріали кримінального провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угоду було ініційовано та укладено на цій стадії кримінального провадження.

Ухвала про скасування вироку, яким було затверджено угоду, або про відмову у скасуванні вироку (залишення його без змін) відповідно до ч. 4 ст. 476 КПК може бути оскаржена в апеляційному порядку. Ухвала про відмову у скасуванні вироку після його перегляду в апеляційному порядку та ухвала суду апеляційної інстанції, постановлена за результатами розгляду апеляційної скарги на таку ухвалу, можуть бути визнані такими, що перешкоджають подальшому кримінальному провадженню, та бути предметом розгляду судом касаційної інстанції.

Прокурор може оскаржити вирок суду першої інстанції на підставі угоди про примирення лише з підстав затвердження судом угоди у кримінальному провадженні, в якому згідно з ч. 3 ст. 469 КПК угоду не може бути укладено.

В касаційному порядку можуть бути оскаржені вирок суду першої інстанції на підставі угоди (незалежно від її виду) після його перегляду в апеляційному порядку, а також судове рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду

апеляційної скарги на такий вирок. Оскаржити зазначені рішення можуть лише сторони судового провадження з тих же підстав, що й в апеляційному порядку, за винятком визначених у п. 3 ч. 3 ст. 424 КПК підстав оскарження прокурором. Так, прокурор відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 424 КПК на відміну від стадії апеляційного оскарження не має права на оскарження зазначених вище рішень із підстав затвердження судом угоди у кримінальному провадженні, в якому згідно з ч. 3 ст. 469 КПК угоду не може бути укладено. Натомість через використання у ч. 3 ст. 424 КПК терміна «угода» без уточнення її виду, у зв'язку з чим під ним слід розуміти як угоду про примирення, так і угоду про визнання винуватості, має право оскаржити вирок суду першої інстанції на підставі угоди (незалежно від її виду) після його перегляду в апеляційному порядку, а також судове рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на такий вирок з підстав призначення судом покарання менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди, а також з підстави затвердження судом угоди про визнання винуватості у провадженні, в якому згідно з ч. 4 ст. 469 КПК угоду не може бути укладено [4].

Висновки та пропозиції. Отже, медіація є видом альтернативного методу вирішення спорів шляхом детальних переговорів, що проводяться сторонами спору за участю третьої особи – медіатора, тому доцільно зазначити, що медіація являє собою специфічну форму посередництва і передбачає обов'язкову участь нейтральної особи – медіатора.

Орієнтуючись на досвід європейських країн, необхідно постійно досліджувати вітчизняну правозастосовну діяльність з метою уникнення повторення чужих помилок, оцінювати ступінь досконалості законодавства та готовність практиків до сприйняття подібних новел. Так, залишається відкритим питання щодо прийняття Закону України «Про медіацію», в якому доцільно було б висвітлити механізм процедури медіації, її принципи, визначати вимоги до медіації, правовий статус учасників тощо.

На мою думку, вищенаведений аналіз законодавства, що регламентує інститут угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, може бути використано як студентами в якості теоретичного матеріалу (наприклад, для підготовки до семінарських занять), так і на практиці – сторонами кримінального провадження, зокрема потерпілим, підозрюваним чи обвинуваченим з метою кращого розуміння таких правовідносин. Також, під час підготовки до написання статті, мною було опрацьовано наукові матеріали з цієї тематики. Мною було проаналізовані особливості правового регулювання інституту медіації в Казахстані. Я вважаю, що досвід запровадження інституту медіації в цій країні може позитивно вплинути на ефективність застосування даного інституту в Україні.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України Закон України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14
2. Кримінальний процесуальний кодекс України Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651a-17
3. Концепція реформування кримінальної юстиції, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/311/2008
4. Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ № 223-1679/0/4-12 від 15.11.2012. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.sc. gov.ua/
5. Про положення жертв у кримінальному судочинстві: Рамкове рішення ради Європейського Союзу від 15 березня 2001 р. // Голос України. – 2001. – № 3. – 15 квітня.
6. Алимбекова М.А. Некоторые особенности правового регулирования института медиации в Казахстане / Алимбекова М.А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://psiareview.org/2013/05/01/the-characteristics-of-the-legal-regulation-regarding-the-concept-of-mediation-in-kazakhstan/
7. Боброва О.М. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід / О.М. Боброва. – К.: Наш час, 2006. – 164 с.
8. Карпов Н.С. Криміналістичні засади злочинної діяльності: Автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Н.С. Карпов // Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 20 с.
9. Федоров М. Перспективи впровадження відновного правосуддя в кримінальному судочинстві України / М. Федоров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://naub.oa.edu.ua/2012/perspektyvy-vprovadzhennyavidnovnoho-pravosuddya-v-kryminalnomu-sudochynstvi-ukrajiny/

Павлюк П.П.
Киевский национальный университет имени Т.Г. Шевченко

СОГЛАШЕНИЕ О ПРИМИРЕНИИ МЕЖДУ ПОТЕРПЕВШИМ И ПОДОЗРЕВАЕМЫМ ИЛИ ОБВИНЯЕМЫМ

Аннотация
Основной идеей статьи является детальное изучение института уголовного процессуального права «Соглашение о примирении между потерпевшим и подозреваемым или обвиняемым». В статье анализируется действующее законодательство, которое регламентирует данную сферу правоотношений. Мной приводяться вигляды на регулирование данного института не одного исследователя в этой области знаний. Также проанализировано позитивный опыт Республики Казахстан по этому поводу. Думаю, что он может стать полезным для оптимизации данного института в Украине.
Ключевые слова: соглашение, примирение, потерпевший, подозреваемый, обвиняемый, медиация.

Pavliuk P.P.
Kiev T.G. Schevchenko National University

A RECONCILIATION AGREEMENT BETWEEN THE VICTIM AND THE SUSPECT OR ACCUSED

Summary
The main idea of this article is a detailed learning of an institute of criminal procedural law «A reconciliation agreement between the victim and the suspect or accused». There's analyzed the current legislation regulating this sphere of relations in the article. I show different points of view of scientists about regulation of this institute. There's analyzed the positive experience of Kazakhstan in this regard too. I think it might be useful to further optimize of using this institute in Ukraine.
Keywords: agreement, reconciliation, victim, suspect, accused, mediation.

УДК 347.775

ЗАХИСТ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ

Паєнко О.А.
Інститут права імені Князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом,
Обухівський районний суд Київської області

У статті досліджено проблематику захисту комерційної таємниці. Проаналізовано поняття захисту комерційної таємниці. Визначено законодавчі акти, якими регулюється захист комерційної таємниці. Проаналізовано різні види відповідальності за порушення прав захисту комерційної таємниці. Зроблені висновки над виконаної роботою.
Ключові слова: комерційна таємниця, захист, адміністративно-правова відповідальність, кримінальна відповідальність, законодавство України.

Постановка проблеми. Успіх будь-якої комерційної діяльності багато в чому залежить від грамотного поводження з інформаційними потоками. В умовах ринкової економіки інформація є товаром, та її отримання, зберігання, передача та використання підкоряються законам товарно-грошових відносин. При формуванні спільного економічного простору перед підприємствами особливо гостро постає завдання збереження комерційної таємниці. Можна сказати точно: в період становлення ринку недобросовісна конкуренція являє собою серйозну загрозу цього процесу. Стало майже масовим процесом запозичення інтелектуальної й промислової власності (методик, програм, знання та технології) працівниками підприємств. До цього слід додати цілеспрямовані дії по переманюванню або підкупу робітників та службовців підприємств конкурента, щоб заволодіти секретами їх комерційної і виробничої діяльності.

Проблеми інформації й інформаційних ресурсів не є новими для української юридичної науки. Цими проблемами займалися І. Л. Бачило, А. Гуз, Н. Іваницька, А. І. Марущак, А. О. Сляднева, і інші.

Питанням захисту комерційної таємниці в даний час приділяється все більше уваги. Статистика свідчить про значне зростання за останні роки економічних злочинів, у тому числі, пов'язаних з незаконним одержанням та обігом інформації, складової комерційну таємницю. Та це не дивно – отримання незначної інформації про конкурента може заощадити фірмі величезні кошти, що є досить сильним стимулом для порушення законів, що регулюють відносини в галузі інформації. Забезпечення схоронності інформації про діяльність компанії є умовою її виживання в ринковому конкурентному середовищі. Про необхідність створення надійного механізму захисту комерційної таємниці говорить та той факт, що в розвинених країнах комерційні компанії, за даними експертів, виділяють на боротьбу з економічним шпигунством до 20 відсотків одержуваної чистого прибутку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цивільний кодекс України ст. 505, Кримінальний кодекс України, ст. 231, 232, Кодекс України про адміністративні правопорушення ст. 1635, ст. 1636, а також Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції»

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми: суть проблеми стосовно штрафів необхідно зауважити, що 8 лютого 1999 року Верховна Рада України прийняла Закон, яким внесені зміни в законодавчі акти України, що стосуються застосування кримінальних покарань у вигляді штрафу. Тепер залежно від ступеня громадської небезпеки здійсненого злочину з врахуванням майнового стану винуватця штраф може становити до 400 мінімальних зарплат, за корисливі злочини – до 1000 мінімальних зарплат. Таким чином, законодавство України гарантує правовий захист комерційної таємниці. Розглядаючи питання про відповідальність за порушення умов збереження комерційної таємниці слід зазначити, що, як правило, як міру покарання призначають позбавлення волі або штраф, а також звільнення і зобовґязання відшкодувати збитки.

Мета статті – дослідити правові аспекти захисту комерційної таємниці.

Виклад основного матеріалу. З правової точки зору комерційна таємниця – це засіб захисту від недобросовісної конкуренції в межах реалізації права інтелектуальної власності. Дане загальновиз-

© Паєнко О.А., 2015

нане у світі визначення випливає також зі змісту пункту VIII статті 2 Конвенції 1967 року, що затверджувала Всесвітню організацію інтелектуальної власності.

Розглядаючи питання щодо відповідальності за порушення умов збереження комерційної таємниці,варто зазначити, що, звичайно, в якості міри покарання призначається позбавлення волі чи штраф, а також звільнення та зобов'язання відшкодувати збитки.

При цьому розмір покарання в різноманітних державах неоднакові та часом істотно відрізняються. Наприклад, в Австралії за розголос комерційної таємниці працівниками фірм Законом про недобросовісну конкуренцію передбачається позбавлення волі до 3-х місяців або штраф розміром до 180 денних ставок. Згідно ж з Цивільним кодексом Франції винні у даному правопорушенні можуть бути засудженими до позбавлення волі від трьох місяців до двох років, та до грошового штрафу до 8 тис. франків. А за кваліфікований склад злочину, а саме передання комерційної таємниці іноземцям, може бути позбавлення волі від двох до десяти років. [3]

Найбільшу увагу дослідженням форм захисту комерційної таємниці приділив А. П. Сергєєв, який зазначає, що захист прав на комерційну таємницю відбувається майже в одній – юрисдикційної формі, суть котрої полягає у зверненні за допомогою до компетентних державних органів. Самозахист порушеного права, за умов, що він не перетвориться в самоуправство, у розглянутій сфері зводять до можливої самостійної нейтралізації та виводу з ладу технічних засобів, що незаконно впроваджені третіми особами з метою отримати інформацію, а також прийняття оперативних заходів з дезінформації осіб, що незаконно отримали секретні відомості, з ціллю запобігти можливому збитку від їх розголосу. При самозахисті можуть, мабуть, бути застосовані також деякі санкції щодо контрагентів за господарськими договорами і найманих робітників, які порушують зобов'язання про нерозголос конфіденційної інформації. На думку вченого, основна форма захисту прав на комерційну таємницю – це юрисдикційна процедура, що, в свою чергу, поділяється на судовий та адміністративний порядки. Загальновизнаного вживання набирає судовий порядок захисту, який передбачає звернення з позовом щодо захисту порушених прав до суду. Позаяк питання стосовно комерційної таємниці природно пов'язане з підприємництвом, дані позови переважно припадають до підвідомчості господарських судів. У тому випадку, коли в якості відповідача виступає працівник, який надав розголосу комерційній таємниці всупереч трудовій угоді (контракту), справу розглядає суд загальної юрисдикції.

Правовий захист інформації, яка містить комерційну таємницю, відбувається за допомогою закріплення у нормативних й установчих документах прав та обов'язків належних суб'єктів з порядку захисту даних з обмеженим доступом.

Державою забезпечується захист комерційної таємниці суб'єкта господарювання відповідно вимогам Господарського кодексу [2]і інших законів. З метою забезпечити законні права фізичних і юридичних осіб на власність, використання і розпорядження інформації, що являє комерційну таємницю, чинним законодавством України передбачається адміністративна, цивільна або кримінальна відповідальність при порушенні цих прав.

Порушеннями вважають:

– необґрунтовану відмову від надання відповідної інформації;

– надання тої інформації, яка не відповідає дійсності;

– навмисне приховування інформації;

– розголос державної чи іншої таємниці, яка охороняється законом, особою, що повинна оберігати дану таємницю;

– порушення правил збереження інформації.

Загальноприйнятий є той факт, що захист порушених суб'єктивних прав на комерційну таємницю можна здійснювати в юрисдикційній і не юрисдикційній формах захисту. Юрисдикційною формою захисту є діяльність вповноважених державних органів з питань захисту порушених чи спірних суб'єктивних прав. Сутність даної форми є в тому, що підприємство, чиє право на комерційну таємницю порушено, звернеться по захист до державних чи інших компетентних органів. Основні положення щодо захисту інформаційних ресурсів комерційної таємниці, на які в першу чергу повинні звертати увагу підприємства в процесі створення системи захисту комерційної таємниці, містить Конституція України та законодавчі акти України, які стосуються захисту звичайної інформації та інформації з обмеженим доступом, оскільки інформаційні ресурси комерційної таємниці є різновидом та особливою формою існування інформації.

З-поміж законів України першочергове значення має закон України «Про інформацію» [9], який є системоутворюючим законом в інформаційній сфері. Даний закон, разом з Цивільним кодексом України (стаття 505), визначає зміст поняття «комерційної таємниці», а також деякі питання пов'язані з обігом комерційної таємниці.

Відповідно до статті 30 Закону України «Про інформацію» комерційна таємниця є інформацією з обмеженим доступом. Відповідно до ч. 1 статті 28 Закону України «Про інформацію» режимом доступу до інформації є передбачений правовими нормами порядок одержання, використання, поширення та зберігання інформації. Користуючись правом, закріпленим у ч. 5 статті 30 Закону України «Про інформацію» підприємство у своїх нормативних документах визначає порядок отримання, використання, поширення та зберігання комерційної таємниці й відповідно режим інформаційних ресурсів комерційної таємниці підприємства.

Частина 6 статті 38 Закону України «Про інформацію» передбачає, що інформація, створена організаціями (юридичними особами) або придбана ними іншим законним способом, є власністю цих організацій. Поряд із цим, відповідно до статті 420 Цивільного кодексу України, статті 155 Господарського кодексу України комерційна таємниця віднесена до об'єктів права інтелектуальної власності. Тобто комерційна таємниця підприємства є об'єктом його інтелектуальної власності. З вищесказаного випливає, що законодавець надає підприємству можливість здійснювати правовий, організаційний та технічний захист комерційної таємниці як об'єкта інтелектуальної власності, а не тільки як інформації з обмеженим доступом. Законодавством України передбачена кримінальна, адміністративна, цивільно-правова і інша відповідальність не лише за розголошення, а й за незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю.

Відповідно до ч. 2 статті 155 Цивільного кодексу України [10] на об'єкти інтелектуальної власності (в тому числі та на комерційну таємницю) поширюються загальні умови захисту прав інтелектуальної власності, визначені у Цивільному кодексі України. Стаття 432 Цивільного кодексу України встанов-

лює, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності відповідно до статті 16 Цивільного кодексу України. Однак в статті 432 Цивільного кодексу України закріплює специфічні, прийнятні лише щодо об'єктів права інтелектуальної власності способи захисту, які реалізуються в судовому порядку, такі як застосування негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності і збереження відповідних доказів, зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорт або експорт яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності; вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених чи введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності; вилучення з цивільного обороту матеріалів і знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності; застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності.

Використання цивільно-правового захисту права на комерційну таємницю передбачає звернення з позовом про порушення прав до суду. Оскільки питання про комерційну таємницю безпосередньо пов'язане з підприємницькою діяльністю, зазначені позови в основному відносять до компетенції господарських судів. Якщо в ролі відповідача виступає працівник, який розголосив комерційну таємницю всупереч трудовому договору, справу розглядає суд загальної юрисдикції.

Характер порушеного права та суть самого порушення ставлять природні межі можливому вибору. Якщо порушення права на комерційну таємницю завдає її власникові збитки, то особа, що незаконним способом одержала таємну інформацію, повинна ці збитки відшкодувати. Такий самий обов'язок покладають на працівників, які розголосили комерційну таємницю, й на контрагентів, які викрали цивільно-правовий договір та пов'язані зобов'язанням не розголошувати конфіденційну інформацію. Збитки мають бути відшкодовані в повному обсязі: компенсації підлягають як реальна шкода, так і упущена вигода.

Комерційна таємниця підлягає захисту також господарським законодавством. Згідно статті 155 Господарського Кодексу України [2] комерційна таємниця є одним з об'єктів інтелектуальної власності у сфері господарювання. Умови її охороноздатності аналогічні умовам, зазначеним ЦК України. У відповідності зі статтею 162 ГК України суб'єкт господарювання, що є володільцем технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами, за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам та до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володілець інформації вживає належних заходів до охорони її конфіденційності. Відмітимо, що до відносин, пов'язаним з комерційною таємницею не врегульованих ГК України, застосовуються відповідні положення ЦК України та інших Законів.

Частина 4 статті 25 Господарського кодексу України встановлює, що держава забезпечує захист комерційної таємниці суб'єктів господарювання відповідно до вимог цього Кодексу і інших законів. Стаття 36 ГК надає поняття комерційної таємниці і визначає неправомірне збирання, розголосуі використання відомостей, що є комерційною таємницею; стаття 162 ГК визначає правомочності суб'єктів господарювання щодо комерційної таємниці. Крім того, згідно з ч. 3 статті 60 ГК України мають бути опубліковані відомості про ліквідацію суб'єкта господарювання. Кодекс України про адміністративні правопорушення [4] та Кримінальний кодекс України [6] містять положення щодо адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення законодавства про комерційну таємницю.

Зокрема, Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає покарання за недобросовісну конкуренцію. Стаття 164-3. «Недобросовісна конкуренція» цього Кодексу говорить, що отримання, використання, розголосу комерційної таємниці, а також конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації чи майну іншого підприємця тягне за собою накладення штрафу від дев'яти до вісімнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Особливості адміністративно-правового захисту комерційної таємниці полягають у тому, що цей спосіб захисту комерційної таємниці здійснюється через інститут боротьби з недобросовісною конкуренцією. Так, Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» встановлює, що неправомірним збиранням комерційної таємниці вважається добування протиправним способом відомостей, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, якщо це завдало чи могло завдати шкоди господарюючому суб'єкту. Варто зазначити, що справи про адміністративні правопорушення розглядають судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів на підставі протоколів, які складають та передають до суду уповноважені на те посадові особи органів Антимонопольного комітету України. Практика адміністративного судочинства свідчить, що початком виникнення правопорушення у сфері комерційної таємниці є її одержання від носія. На думку М. Галянтича насамперед необхідно визначити суть одержаних відомостей щодо таємниці та комерційності, які, між іншим, не завжди можуть співпадати та становити предмет охорони комерційної таємниці.

Кримінальним кодексом України теж передбачено низку карних заходів за порушення комерційної таємниці, зокрема за незаконне збирання з метою використання відомостей, що становлять комерційну чи банківську таємницю. Так, умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну чи банківську таємницю, з метою розголосу або іншого використання цих відомостей, а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності, караються штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян чи обмеженням волі на строк до п'яти років, чи позбавленням волі на строк до 3-х років (стаття 231 «Незаконне збирання з метою використання чи використання відомостей, що становлять комерційну чи банківську таємницю» Кримінального кодексу України). [5]

Умисне розголосу комерційної чи банківської таємниці без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною чи службовою діяльністю, якщо воно вчинене з корисливих або інших особистих мотивів та завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності, карається штрафом від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3-х років, чи виправними роботами на строк до двох років, чи позбавленням волі на той самий строк (стаття 232 «Розголошення

комерційної чи банківської таємниці» Кримінального кодексу України).

Кримінальним кодексом України (розділ XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку» Кримінального кодексу України) передбачені заходи щодо захисту суб'єктів господарювання від підприємницького шпигунства через проникнення в комп'ютерні системи, а також передбачено відповідне покарання за це. Так, у статті 361. «Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж або мереж електрозв'язку» зазначено, що [1]:

– несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж або мереж електрозв'язку, що призвело до витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації чи до порушення встановленого порядку її маршрутизації, карається штрафом від шестисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян чи обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на строк до 3-х років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років чи без такого і з конфіскацією програмних та технічних засобів, за допомогою яких було вчинено несанкціоноване втручання, які є власністю винної особи;

– ті самі дії, вчинені повторно чи за попередньою змовою групою осіб, чи якщо вони заподіяли значну шкоду, караються позбавленням волі на строк від 3-х до шести років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3-х років і з конфіскацією програмних та технічних засобів, за допомогою яких було вчинено несанкціоноване втручання, які є власністю винної особи.

У статті 23 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом» вказано, що з дня прийняття господарським судом ухвали про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури відомості про фінансове становище банкрута перестають бути конфіденційними або становити комерційну таємницю [3].

Висновки і пропозиції. Отже, законодавство України, визначаючи загальні засади правового захисту інформаційних ресурсів комерційної таємниці, надає досить широку можливість також забезпечувати правовий захист інформаційних ресурсів комерційної таємниці всередині будь-якого підприємства самим підприємством. ТА керівництву підприємства необхідно самостійно розробляти внутрішню правову базу захисту комерційної таємниці.

Конституція України у ч. 5 статті 55 проголошує право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права та свободи від порушень та протиправних посягань. Зміст ч. 6 статті 38 Закону України «Про інформацію» передбачає, що інформація, створена організаціями (юридичними особами) чи придбана ними іншим законним способом, є власністю цих організацій. Разом з тим відповідно до статті 420 Цивільного кодексу України, стаття 155 Господарського кодексу України і статті 39 Угоди щодо торговельних аспектів прав на інтелектуальну власність (TRIPS), комерційна таємниця віднесена до об’єктів права інтелектуальної власності. Тобто комерційна таємниця підприємства є об’єктом його інтелектуальної власності. З вищесказаного випливає, що законодавець надає підприємству можливість здійснювати правовий, організаційний і технічний захист комерційної таємниці як об’єкта інтелектуальної власності, а не тільки як інформації з обмеженим доступом.

Законодавством України передбачена кримінальна, адміністративна, цивільно-правова і інша відповідальність не лише за розголосу, а й за незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю.

Список літератури:

1. Андрощук Г.А. Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны / Г.А. Андрощук, .П. Крайнев. – К.: Ін Юре, 2000. – 398 с.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18-22. – С. 144.
3. Іваницька Н. Захист комерційної таємниці в трудових правовідносинах / Н. Іваницька // Бизнес и безопасность. – К., № 6/2005. – С. 12-14.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – додаток до № 51. – С. 1122.
5. Котляр Д. Правова природа і підходи до регулювання комерційної таємниці / Д. Котляр. – Часопис «Парламент». – 2007. – № 3.
6. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25-26. – С. 131.
7. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – С. 64.
8. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України № 236/96-ВР від 07.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36. – С. 164.
9. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – С. 650.
10. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – С. 356.

Паенко О.А.
Институт права имени Князя Владимира Великого
Межрегиональной Академии управления персоналом,
Обуховский районный суд Киевской области

ЗАЩИТА КОММЕРЧЕСКОЙ ТАЙНЫ

Аннотация
В статье исследованы проблематику защиты коммерческой тайны. Проанализировано понятие защиты коммерческой тайны. Определены законодательные акты, которыми регулируется защита коммерческой тайны. Проанализированы различные виды ответственности за нарушение прав защиты коммерческой тайны. Сделанные выводы над выполненной работой.
Ключевые слова: коммерческая тайна, защита, административно-правовая ответственность, уголовная ответственность, законодательство Украины.

Paienko O.A.
Institute of Law of the Prince Volodymyra Velykogo
Interregional Academy of Personnel Management,
Obukhov District Court of Kyiv Region

PROTECTION OF COMMERCIAL SECRETS

Summary
The article deals with the problems of the protection of trade secrets. Analyzed the concept of protection of trade secrets. Defined legislative acts governing the protection of trade secrets. Analyzed various types of liability for violation of the protection of trade secrets. The conclusions of the work done.
Keywords: secrecy, security, administrative liability, criminal liability, the legislation of Ukraine.

УДК 347.775

СУТНІСТЬ ПРАВА НА КОМЕРЦІЙНУ ТАЄМНИЦЮ

Пашун С.О.
Дніпровський районний суд міста Києва

В статті розкрито сутність права на комерційну таємницю. Проаналізовано законодавчі визначення комерційної таємниці. Розглянуто майнові права на комерційну таємницю. Визначено суб'єкт і об'єкт права на комерційну таємницю. Охарактеризовано право на використання комерційної таємниці.
Ключові слова: комерційна таємниця, майнові права, право інтелектуальної власності, суб'єкти права, використання комерційної таємниці.

Постановка проблеми. Комерційна таємниця є одним з найбільш універсальних об'єктів інтелектуальної власності. Під поняття комерційної таємниці можуть підпадати найрізноманітніші відомості та знання як технічного характеру, так й організаційного чи фінансового. Наприклад, комерційною таємницею може бути винахід, на який роботодавець, навмисне зберігає його у таємниці, прийняв рішення не подавати заявку. Це може бути й елемент винаходу, свідомо не включений у опис при подачі заявки.

З'явившись у кінці XIX століття, найбільшого розвитку інститут комерційної таємниці отримав в другій половині XX століття, це обумовлено збільшенням ролі та цінності інформації у сучасному світі.

Інформація становить комерційну таємницю в разі, якщо вона має дійсну або потенційну комерційну цінність у силу невідомості її третім особам, до неї немає вільного доступу на законній підставі, та власник інформації вживає заходів до охорони її конфіденційності.

Відмінністю комерційної таємниці від інших об'єктів інтелектуальної власності є необмеженість строку її охорони. Право на комерційну таємницю діє до тих пір, поки відомості, які її містять, знаходяться у таємниці, тобто зберігається фактична монополія володаря на інформацію.

В монографічній літературі відсутні роботи, присвячені проблемам комплексного аналізу прав на комерційну таємницю і цивільно-правових методів їх захисту, відшкодування збитків від порушення прав на комерційну таємницю. В роботах вчених-правознавців розглядалися різні аспекти названих проблем, пов'язані з розвитком правового інституту комерційної таємниці. Так, вийшла у дореволюційний період монографія В. Розенберга «Промислова таємниця» багато у чому не втратила своєї актуальності до теперішнього часу. Проблеми, пов'язані з комерційною таємницею, порушувалися таку працях іншого видатного вченого Р. Ф. Шершеневича.

Мета статті –дослідити сутність права на комерційну таємницю.

Виклад основного матеріалу. Сутність поняття «комерційна таємниця» міститься у декількох наступних положеннях:

© Пашун С.О., 2015

1) це будь-яка ділова інформація, маюча дійсну чи потенційну цінність для підприємства з комерційних причин, розголос якої може заподіяти шкоди фірмі.

Вона не є загальновідомою чи загальнодоступною на законних підставах. Ці відомості відповідним чином позначаються, а фірмою здійснюються належні заходи щодо збереження її конфіденційності. Ця інформація не є державною таємницею та не захищається авторським та патентним правом. Вона не стосується негативної діяльності підприємства, яка може завдавати шкоду суспільству (порушень законів і неефективної роботи, адміністративних помилок, забруднення навколишнього середовища тощо).

2) В колишньому Законі «Про підприємства в Україні»«під комерційною таємницею підприємства мали на увазі відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням, фінансами й іншою діяльністю підприємства, які не є державною таємницею, розголос (передавання, просочування) яких може заподіяти шкоди його інтересам».

3) В статті 30 розділу 2 Закону України «Про інформацію» [1] від 2.10.1992року дано визначення конфіденційної інформації: «Конфіденційна інформація – це відомості, які знаходяться в володінні, користуванні чи розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб та розповсюджуються за їх бажанням, відповідно до передбачених ними умов».

4) В Законі України «Про підприємництво в Україні» від 27.03.91 року у статті 30 так визначено поняття «комерційної таємниці підприємства».

а) «Під комерційною таємницею підприємства розуміються відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням фінансами і іншою діяльністю підприємства, що не являються державною таємницею, розголос (передача), яких може заподіяти шкоди його інтересам».

б) «Склад і об'єкти даних, які являють комерційну таємницю, порядок її захисту визначаються керівником підприємства. Відомості, що не можуть бути віднесені до комерційної таємниці, визначаються Кабінетом Міністрів України».

в) «Відповідальність за розголос даних, які віднесені до комерційної таємниці підприємства, та порядок охорони таких даних установлюються законодавчими актами України».

5) Згідно зі статтею 155 Господарського Кодексу України [5], серед об'єктів права інтелектуальної власності в сфері господарювання є і комерційна таємниця. Зокрема, відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою і іншою діяльністю суб'єкта господарювання, які не є державною таємницею, розголос яких може заподіяти шкоди інтересам суб'єкта господарювання, можуть бути визнані його комерційною таємницею. Проте наявність в складі назви «комерційна таємниця» слова «таємниця» вносить певну неоднозначність в тлумачення цього поняття. Згідно зі статтею 30 Закону України «Про інформацію», інформація з обмеженим доступом поділяється на конфіденційну і таємну. При цьому конфіденційна інформація – це відомості, що знаходяться в володінні, користуванні чи розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб та поширюються за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов. Також до конфіденційних даних відносять ідею, винахід, відкриття, технологію, індивідуальну деталь комерційної діяльності, які дозволяють успішно конкурувати, забезпечують прибуток підприємства.

Аналіз законодавчого визначення комерційної таємниці дозволяє сформулювати її ознаки, які є необхідними умовами охороноздатності інформації як комерційної таємниці [2, с. 78]:

1) інформація, яка становить комерційну таємницю, є таємною, тобто вона у цілому чи у певній формі і сукупності її складових є невідомою і не є легкодоступною для осіб, що звичайно мають справу з цим видом інформації;

2) така інформація повинна мати комерційну цінність для її володільця чи для інших осіб;

3) особа, яка законно контролює інформацію, повинна вживати адекватних заходів щодо збереження її секретності.

Для отримання правової охорони комерційна таємниця повинна відповідати всім зазначеним критеріям в сукупності, тобто бути невідомою іншим особам, становити комерційну цінність і зберігатися в секретності.

Сутність права на комерційну таємницю полягає в забезпеченні володільцю інформації можливості засекречувати останню від широкої публіки, вимагати, щоб інакші особи утримувалися від використання незаконних методів отримання цієї інформації.

Власник повинен бути зацікавлений в надійному збереженні всієї інформації, яка стосується торговельної таємниці. Як правило, потрібно вжити спеціальних заходів для забезпечення дотримання режиму секретності.

Інформація може розглядатися як така, що містить комерційну таємницю, коли вона відома обмеженому колу осіб, тобто конкурент не повинен володіти цими відомостями. Так, заявки на патент до моменту їх публікації можна розглядати як комерційну таємницю. Будь-які публікації чи інакші методи поширення інформації позбавляють її статусу комерційної таємниці.

Відповідно до статті 506 ЦК [4] майновими правами на комерційну таємницю є:

- право на використання комерційної таємниці;
- виключне право дозволу використання комерційної таємниці;
- виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню чи використанню комерційної таємниці;
- інакші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майнові права на комерційну таємницю належать особі, що правомірно визначила інформацію як комерційну таємницю, якщо інше не встановлено угодою.

Основні права власника комерційної таємниці такі:

- суб'єкт права на комерційну таємницю може використовувати всі допустимі законом засоби для забезпечення секретності інформації;
- правовласник має право вимагати від інших осіб утримуватися від незаконного володіння інформацією, яка становить комерційну таємницю;
- власник комерційної таємниці має право розпоряджатися належним йому об'єктом інтелектуальної власності (розголошувати перед публікою, продавати, перевипускати іншим методом).

Розпорядження відомостями, які являють комерційну таємницю, зокрема передавання їх на договірній основі іншим особам, входить до складу правових можливостей правовласника. Він може у будь-який момент розкрити перед публікою ті відомості, що являють комерційну таємницю, якщо це не порушує взятих ним зобов'язань перед контрагентами, а також продати чи іншим методом перевипустити цю інформацію зацікавленій особі.

Суб'єкт права на комерційну таємницю може давати іншим особам дозвіл на використання конфіденційної інформації в власній сфері. Тобто до-

пускають видачу іншим особам ліцензій, що, в свою чергу, можуть мати виключний чи невиключний характер.

Предметом таких ліцензій переважно є технологічні секрети, досвід управлінської, фінансової і виробничої діяльності тощо, що не є об'єктами патентної охорони, але являють певну комерційну цінність.

Право користування, володіння і розпорядження інформацією, яка містить комерційну таємницю, можна передавати іншим фізичним та юридичним особам у обсязі і режимі, встановленому первинним власником. Для цього у договорі відображають відповідні умови та визначають можливі наслідки порушення встановлених зобов'язань.

В договорі має бути зазначено, чи перебуває інформація: в спільному володінні обох сторін договору;в володінні особи, що й вона належить первинно, а контрагент тільки користується нею;чи передається вона у розпорядження на праві власності чи володіння контрагенту [7, с. 60].

При створенні чи реорганізації господарського суб'єкта у установчих документах та Статуті мають бути застережені порядок та умови використання інформації, яка містить комерційну таємницю.

При припиненні договору чи цивільно-правових відносин із підприємством, на якому працівник був допущений до комерційної таємниці, зобов'язань не розголошувати комерційну таємницю зберігається протягом строку, передбаченого угодою.

Протягом цього строку колишній працівник не має права використовувати доступні йому відомості для отримання прибутку та (чи) сприяння у цьому іншим особам.

В разі порушення зобов'язань про нерозголос комерційної таємниці порушник за позовом власника інформації відшкодовує йому збитки (в тому числі упущену вигоду).

Припинення права на комерційну таємницю може бути обумовлене двома обставинами:

- втратою фактичної монополії на відомості, що стають доступними іншим особам та відповідно втрачають свою комерційну таємницю;
- віднесенням відповідних даних в встановленому законом порядку до даних, що не можуть становити комерційної таємниці.

Термін»право на комерційну таємницю» можна розглядати у двох значеннях: об'єктивному та суб'єктивному. В об'єктивному розумінні право на комерційну таємницю становить система забезпечених примусовою силою держави правових норм, які регулюють суспільні відносини, що складаються з приводу комерційної таємниці [3, с. 89].

Правами на комерційну таємницю у суб'єктивному сенсі є сукупність встановлених законом правомочностей особи щодо належної їй комерційної таємниці, а саме: право на використання комерційної таємниці, виключне право дозволу її використання іншим особам, виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню чи використанню комерційної таємниці. Ці права на комерційну таємницю є майновими, абсолютними та їх здійснення базується на принципах диспозитивності, це свідчить про їх цивільно-правову природу. Особисті немайнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю виникати не можуть. Права на комерційну таємницю в Україні прирівняні до прав промислової власності (а саме – права на захист від недобросовісної конкуренції), хоча у класичному розумінні вони не є такими.

Основними суб'єктами права на комерційну таємницю є власники комерційної таємниці й їх правонаступники.

Власники комерційної таємниці – це фізичні (незалежно від громадянства) та юридичні особи (комерційні і некомерційні організації), що займаються підприємницькою діяльністю та мають монопольне право на інформацію, які представляє собою, з їх точки зору, комерційну таємницю.

Під підприємництвом розуміється «самостійна, здійснювана на свій ризик діяльність, спрямована на систематичне одержання прибутку від користування майном, продажу товарів, виконання робіт чи надання послуг особами, зареєстрованими у цій якості в встановленому законом порядку» [6, с. 99].

Правонаступники – це фізичні і юридичні особи, яким в силу службового становища, договору чи на іншій законній підставі (у тому числі в спадщину) відома інформація, складова комерційну таємницю іншої особи.

Право на використання комерційної таємниці є певна законодавством правомочність особи здійснювати інформації, складової комерційну таємницю, дії, спрямовані на одержання вигоди від її комерційної цінності. Право на використання комерційної таємниці може здійснюватися у дозвільній (позитивної) формі і в формі заборони (негативної). В таких формах використання комерційної таємниці як використання її в виробництві, виконання на її основі науково-дослідних робіт, цілеспрямоване утримання від практичного застосування інформації та т. п. втілюється дозвільна (позитивна) сторона права на використання комерційної таємниці.

Право на використання комерційної таємниці не є виключним, оскільки воно у Україні може належати не тільки первісному та похідним власникам конфіденційної інформації, а у передбачених законом випадках (ч. 3 статті 162 ЦК України) – іншим особам, яка самостійно та добросовісно одержали інформацію, аналогічну тій, яка вже є комерційною таємницею.

Виключне право дозволу використання комерційної таємниці становить передбачену законом можливість надавати іншим особам можливість правомірно використовувати комерційну таємницю у їх інтересах чи у інтересах третіх осіб. Сфера здійснення права дозволу використання комерційної таємниці є обмеженою за колом осіб. Зокрема, не потрібен дозвіл на використання комерційної таємниці особі, яка самостійно та добросовісно отримала інформацію, які є комерційною таємницею, ів зв'язку з цим у силу закону має право використовувати таку інформацію на свій розсуд (ч. 3 статті 162 ЦК України). Правовими формами здійснення права дозволу використання комерційної таємниці є угоди. Здійснення виключного права дозволу використання комерційної таємниці може відбуватися двома методами: 1) надання уповноваженою особою власне вирішення, це зумовлює виникнення в іншої особи права на використання комерційної таємниці чи 2) передавання права на використання комерційної таємниці. Комерційна таємниця як оборотоздатний об'єкт цивільних прав бере участь в цивільному обороті в формі звернення майнових прав на неї [8, с. 50].

Дозвіл на використання комерційної таємниці може бути оформлений ліцензійною угодою, угодою комерційної концесії і іншими видами договорів, включаючи непоіменовані договори, а також ліцензії на використання комерційної таємниці. Ліцензія на використання комерційної таємниці може бути виключною, одиничною, невиключною, залежною, а також іншого виду, це не суперечить закону, крім примусового та відкритою.

Виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню чи використанню комер-

ційної таємниці – це встановлена законодавством можливість уповноваженій особі приймати превентивні заходи, спрямовані на недопущення порушень режиму конфіденційності комерційної таємниці та, відповідно, прав людини на комерційну таємницю. Це право є регулятивним та одночасно виступає обов'язком уповноваженої особи, невиконання якої може призвести до припинення правової охорони комерційної таємниці.

Право перешкоджати неправомірному використанню комерційної таємниці є складовою змісту права на використання комерційної таємниці та не утворює самостійного суб'єктивного права, незважаючи навіть на те, що у п. 3 ч. 1 статті 506 ЦК України воно згадується окремо.

Суб'єктом права на комерційну таємницю є учасник цивільних відносин, який потенційно може набувати права на комерційну таємницю. Обмеження кола суб'єктів права на комерційну таємницю тільки суб'єктами господарювання чи навіть підприємництва, не має достатнього економіко-правового обґрунтування. Такими суб'єктами можуть бути будь-які учасники цивільних відносин, названі статтею 2 ЦК України, а саме: фізичні і юридичні особи, держава Україна, АР Крим, територіальні громади, іноземні держави і інакші суб'єкти публічного права. Іноземці, особи без громадянства і іноземні юридичні особи у Україні рівні права на комерційну таємницю з національними суб'єктами таких прав.

Право на комерційну таємницю може належати тільки особі, яка своїм волевиявленням показала має намір утримувати певні комерційно цінні відомості у режимі конфіденційності та вжила адекватних дій по збереженню такого стану невідомості інформації. Не можуть належати права на комерційну таємницю особі, яка правомірно визначила інформацію комерційною таємницею, наприклад, включила у неї відомості, що не можуть складати комерційну таємницю відповідно до закону, не володіють необхідними ознаками конфіденційності чи комерційної цінності, чи відомості, якими така особа заволоділа протиправно. В особи, яка не вчиняла жодних дій, спрямованих на забезпечення охорони конфіденційності комерційної таємниці, право на неї не виникає.

Висновки. Таким чином, сутність права на комерційну таємницю полягає у забезпеченні володільцю інформації можливості засекречувати останню від широкої публіки, вимагати, щоб інакші особи утримувалися від використання незаконних методів отримання цієї інформації.

Відповідно до статті 506 ЦК майновими правами на комерційну таємницю є: право на використання комерційної таємниці; виключне право дозволу використання комерційної таємниці; виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню чи використанню комерційної таємниці; інакші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Право на використання комерційної таємниці не є виключним, оскільки воно у Україні може належати не тільки первісному та похідним власникам конфіденційної інформації, а у передбачених законом випадках – іншим особам, яка самостійно та добросовісно одержали інформацію, аналогічну тій, яка вже є комерційною таємницею.

Суб'єкт права на комерційну таємницю може давати іншим особам дозвіл на використання конфіденційної інформації в власній сфері. Тобто допускають видачу іншим особам ліцензій, що, в свою чергу, можуть мати виключний чи невиключний характер.

Право користування, володіння і розпорядження інформацією, яка містить комерційну таємницю, можна передавати іншим фізичним та юридичним особам у обсязі і режимі, встановленому первинним власником. Для цього у договорі відображають відповідні умови та визначають можливі наслідки порушення встановлених зобов'язань.

Правами на комерційну таємницю у суб'єктивному сенсі є сукупність встановлених законом правомочностей особи щодо належної їй комерційної таємниці, а саме: право на використання комерційної таємниці, виключне право дозволу її використання іншим особам, виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню чи використанню комерційної таємниці.

Список літератури:

1. Закон України «Про інформацію». – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 48 (зі змінами і доповненнями) / www.rada.gov.ua
2. Жук Л. А., Жук Т. Л., Неживець О. М. Господарське право: Підручник. – К.: Кондор, 2009. – 434 с.
3. Князєв С. Комерційна таємниця у Україні: особливості організаційно-правового впровадження / Юридичний журнал, 2006. – № 6.
4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: В 2 т. – 3-є вид., перероблене тадоп. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – Т. 1. – 824 с.
5. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. – 2-е вид., перероблене та доп. / За ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 441 с.
6. Носік Ю. В. Права на комерційну таємницю у Україні: монографія. – К.: КНТ, 2007 – 236 с.
7. Орлюк О. П., Андрощук Г. О., Бутнік-Сіверський О. Б. Право інтелектуальної власності. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 696 с.
8. Понікаров В. Д., Славінська О. М., Єрмоленко О. О. Авторські права і інтелектуальна власність. – Х.: ХНЕУ, 2006. – 100 с.

Пашун С.А.
Днепровский районный суд города Киева

СУЩНОСТЬ ПРАВА НА КОММЕРЧЕСКУЮ ТАЙНУ

Аннотация
В статье раскрыты сущность права на коммерческую тайну.Проанализированы законодательные определения коммерческой тайны. Рассмотрены имущественные права на коммерческую тайну. Определены субъект и объект права на коммерческую тайну. Охарактеризованы право на использование коммерческой тайны.
Ключевые слова: коммерческая тайна, имущественные права, право интеллектуальной собственности, субъекты права, использование коммерческой тайны.

Pashun S.A.
Dniprovskiy District Court of Kyiv

THE ESSENCE OF THE LAW ON COMMERCIAL SECRET

Summary
The article reveals the essence of the right to a trade secret. Analyzed the legal definition of a trade secret.Considered a property right on a commercial secret.Defined subject and object of the law on commercial secret.Characterized the right to use the trade secrets.
Keywords: trade secrets, proprietary rights, intellectual property rights, subjects of the law, the use of a trade secret.

УДК 347.132.122

СУБ'ЄКТИ ПРАВА НА КОМЕРЦІЙНУ ТАЄМНИЦЮ

Фузік Г.В.
Дніпровський районний суд міста Києва

В статті досліджено правове положення суб'єктів права на комерційну таємницю. Розглянуто види суб'єктів права на комерційну таємницю. Проаналізовано зміст прав інтелектуальної власності на комерційну таємницю. Охарактеризовано захист прав суб'єктів права на комерційну діяльність. Досліджено обов'язки органів державної влади з захисту комерційної інформації.
Ключові слова: комерційна таємниця, правове регулювання, захист, суб'єкти права, юридичні особи.

Постановка проблеми. Правовий інститут комерційної таємниці виступає невід'ємним атрибутом ринкової економіки. При здійсненні підприємницької практиці нагромаджується велика кількість багатоманітної інформації, що має серйозне значення для вдалого розвитку бізнесу. В сучасних умовах інформаційного суспільства інформація набула ваги найважливішого ресурсу, без котрого неможливе звичайне функціонування ні окремого бізнесмена, ні суспільства, ні держави в цілому. Більш того, з піднесенням й вдосконаленням інформаційних технологій інформація набула характеру одного з найважливіших типів товару на ринку.

Природно, що особа, володіюча такого роду інформацією, буде прагнути зберегти цю інформацію за собою, запобігти її отримання третіми особами, оскільки у багатьох випадках таке отримання може мати просто катастрофічні наслідки для бізнесу. В сучасних умовах жорсткої конкурентної боротьби правовий захист різного роду інформації необхідна для вдалого розвитку підприємництва й становлення по-справжньому ринкової економіки, заснованої на вільній конкуренції. Як справедливо відзначається в літературі: «Забезпечення правової захищеності вітчизняної науково – технічної продукції сприяє підтримці національної, в тому числі економічної й технологічної безпеки. Надійна правова охорона результатів інтелектуальної практиці – найбільш ефективний засіб боротьби проти промислового шпигунства, вона сприяє захисту прав авторів й власників науково-технічних результатів».

Мета статті – дослідити правове положення суб'єктів права на комерційну таємницю.

Виклад основного матеріалу. Право суб'єкта хазяйнування на комерційну таємницю – це право на індивідуалізацію способу її використання, що включає право на захист від стороннього втручання в її використання, у тому числі неправомірний доступ до неї.

Вказане суб'єктивне право суб'єктів господарювання, що включає три елементи: 1) можливість самих с суб'єктів господарювання діяти деяким чином – розкривати склад інформації, який складає комерційну таємницю, розпорядок її конфіденційності, вживати заходів зі збереження її таємності, розпоряджатися нею тощо; 2) можливість вимагати того, щоб зобов'язані особи діяли у відповідності до сучасного законодавства й не порушували його право; 3) шанс звертатися за захистом до уповноважених державних органів у випадку порушення прав на комерційну таємницю, наприклад, за допомогою неправомірного збору, розголосу й використання комерційної таємниці.

У зарубіжному законодавстві суб'єктами права на комерційну таємницю також визнаються

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

© Фузік Г.В., 2015

особи, які здійснюють підприємницьку діяльність. Так, наприклад, згідно з § 90 Німецького Торгового уложення 1897 року, володарем комерційних та виробничих секретів є підприємець. При цьому, до комерційних та виробничих секретів належать комерційні задуми, комерційні цілі фірми, предмет та результати засідань органів управління фірми, розміри та умови банківських кредитів, розрахунки цін, баланси та бухгалтерські книги, негласні компаньйони товариств, комп'ютерні програми, списки представників або посередників, картотеки клієнтів тощо [1, с. 52].

Суб'єктами прав на комерційну таємницю згідно законодавства Росії є особи, що здійснюють підприємницьку діяльність. Господарський кодекс Росії прямо не вказує на суб'єктивну належність прав на комерційну таємницю, але такий висновок може бути зроблений виходячи зі змісту статті 139 Господарський кодекс Росії: наприклад, вказівка на «комерційну цінність інформації дозволяє припустити, що комерційна таємниця має відношення до підприємницької діяльності. В літературі висновок про те, що суб'єктами права на комерційну таємницю є підприємці, обґрунтовується по-різному. Так, одні вважають, що «комерційна таємниця як захищається правом об'єкт, не існує поза підприємства, вона невіддільна від підприємства» [4, с. 78].

Досить цікавою представляється точка зору, відповідно до якої «власником комерційної таємниці можна вважати будь-який господарюючий суб'єкт, що має статус юридичної особи, оскільки саме юридична особа має право створювати локальні нормативні акти, що регулюють охорону комерційної таємниці». згідно цього визначення, суб'єктами права на комерційну таємницю не можуть бути індивідуальні підприємці, оскільки вони здійснюють підприємницьку діяльність без утворення юридичної особи. Це представляється невірним, оскільки, відповідно до п. 3 ст. 23 Господарського кодексу Росії до підприємницької діяльності, що здійснюється без створення юридичної особи, застосовують норми, регулюючі діяльність юридичних осіб, що є комерційними організаціями, якщо інше не випливає із закону, інших правових актів або сутності правовідносин. В цьому випадку немає ніяких перешкод для визнання індивідуального підприємця суб'єктом права на комерційну таємницю.

Згідно українського законодавства комерційною таємницею вважають тільки ту інформацію, що стосується підприємницької практиці. Тому суб'єкти підприємницької практиці виступають суб'єктами права на комерційну таємницю.

Підприємницькі товариства – це «товариства, що виконують підприємницьку діяльність з ціллю одержати прибуток й в подальшому його розподілу між учасниками» (статті 84 Цивільного Кодексу). Видами підприємницьких товариств виступає: господарські товариства (акціонерне товариство, товариство з обмеженою чи додатковою відповідальністю), повне й командитне товариства чи виробничі кооперативи.

Відповідно до статті 506 Цивільного Кодексу суб'єктом права на комерційну таємницю може бути як фізична, так й юридична особи, що правомірно визначили інформацію як комерційну таємницю.

Суб'єктом господарювання є володілець комерційної таємниці, він має такі правомочності: [2, с. 69]

1) встановлювати, змінювати й скасовувати режими комерційної таємниці у відповідності до закону;

2) користуватися комерційною таємницею в господарській практиці (у тому числі й у виробництві товарів, робіт чи послуг), повідомляти інших осіб на підставі договорів, а також уводити цю інформацію до господарського обігу іншими способами;

3) на судовий захист в установленому порядку від діянь (дій чи бездіяльності), які порушують установлений у відповідності до законодавства режим комерційної таємниці чи створюють загрозу порушення такого режиму.

Фізична особа, що не виступає індивідуальним підприємцем, не може володіти комерційною таємницею. У той же час немає перешкод для придбання такою фізичною особою права на використання у відповідності комерційної таємниці.

Чинне законодавство не встановлює будь-яких спеціальних обмежень володіння правами на комерційну таємницю для іноземних громадян чи іноземних юридичних осіб. Вони можуть володіти цими правами на тих самих підставах, що й українські юридичні й фізичні особи.

Право на комерційну таємницю полягає в забезпеченні володільцю інформації можливості засекречувати її від широкої публіки.

Заявки на патент до моменту їх публікації можна розглядати як комерційну таємницю. Будь-які публікації чи інші способи поширення інформації позбавляють її статусу комерційної таємниці.

Власнику потрібно вжити спеціальних заходів для забезпечення додержання режиму секретності.

Відповідно до статті 506 Цивільного Кодексу майновими правами на комерційну таємницю є [5, с. 113]:

- право використати комерційну таємницю;
- виключне право дозволу використати комерційну таємницю;
- виключне право перешкоди незаконному розголосу, збору чи використанню комерційної таємниці;
- інакші майнові права інтелектуальної власності, що встановив закон.

Розпорядження відомостями, що містять комерційну таємницю, як-от передавання їх на договірній основі другим особам, входить у склад правових перспектив правовласника.

Суб'єкти права на комерційну таємницю можуть надавати іншим персонам дозвіл використати конфіденційну інформацію у власній сфері. Тобто допускається видача іншим особам ліцензій, що, у свою чергу, можуть володіти виключним чи невиключним характером.

Предметом таких ліцензій переважно виступають технологічні секрети, досвід управлінської, фінансової й виробничої практиці тощо, що не виступають об'єктами патентної охорони, але становлять певну комерційну цінність.

У договорі має бути зазначено, чи перебуває інформація [3, с. 98]:

- у спільному володінні обох сторін договору;
- у володінні особи, якій вона належить первинно, а контрагент тільки користується нею;
- чи передається вона в розпорядження на правах власності чи володіння контрагенту.

При створенні чи реорганізації господарських суб'єктів в установчих документах й Статуті мають бути застережені порядок й умови використання інформації, що містить комерційну таємницю.

При припиненні договору чи цивільно-правових відносин із підприємством, на якому працівник був допущений до комерційної таємниці, зобов'язання

не розголошувати комерційну таємницю зберігається протягом строку, передбаченого договором.

У разі порушення зобов'язання про нерозголошення комерційної таємниці порушник за позовом власника інформації відшкодовує йому збитки (у тому числі упущену вигоду).

Правовий режим комерційної таємниці, встановлюваний у законодавстві, повинен забезпечувати сполучення приватних інтересів суб'єктів господарювання й публічних інтересів, що викликає необхідність використання як приватно-правового, так й публічно-правового регулювання в цій сфері.

Суб'єктом права на комерційну таємницю (володільцем комерційної таємниці) виступає юридична особа – суб'єкт господарювання чи фізична особа – суб'єкт підприємницької практиці.

Оскільки право суб'єктів господарювання на комерційну таємницю, як й будь-яке інше право, має певні межі, не повинне допускатися зловживання цим правом. Право суб'єктів господарювання на комерційну таємницю не може бути використане для приховування правопорушень й завдання збитку державним та суспільним інтересам, а також правам та законним інтересам інших суб'єктів господарювання.

Право суб'єктів господарювання на комерційну таємницю закріплюється в таких локальних актах: установчих документах (статуті чи засновницькому договорі), Правилах внутрішнього трудового розпорядку, колективному договорі, Положенні про комерційну таємницю суб'єктів господарювання й правилах її зберігання, Положенні про дозвільну систему доступу до комерційної таємниці тощо.

У регулюванні відносин щодо встановлення й охорони комерційної таємниці повинен дотримуватися певний баланс приватних інтересів суб'єктів господарювання й публічних інтересів. Тому для найбільш ефективної реалізації права на комерційну таємницю, при визначенні списку відомостей, що складають цю таємницю, суб'єкту господарювання слід враховувати як законодавчі обмеження, так й власні інтереси [6, с. 40].

До відомостей, що не можуть складати комерційну таємницю, відносяться: відомості, зазначені в постанові Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 року № 611; відомості, що у відповідності до чинного законодавства підлягають обнародуванню, загальнодоступність яких гарантується Конституцією й законами України й не може бути обмежена; відомості, що складають державну таємницю; відомості, захищені правом інтелектуальної, у тому числі промислової, власності. Включення вищевказаних відомостей до комерційної таємниці суб'єктів господарювання виступає неправомірним.

За винятком зазначених обмежень, визначення список відомостей, що складають комерційну таємницю, слід розглядати як одну з правомочностей права суб'єктів господарювання на комерційну таємницю, яке здійснюється ним на свій розсуд й у своєму інтересі. Вказане право не може бути неправомірно обмежене шляхом законодавчого встановлення список й змісту відомостей, що складають комерційну таємницю.

Для завершення формування інституту комерційної таємниці як інституту господарського законодавства й удосконалення законодавства в цій сфері необхідне прийняття спеціального Закону, що регулюватиме визначення, використання, поширення, зберігання й захист комерційної таємниці суб'єктів господарювання.

У юридичній науці пануючою виступає точка зору, що суб'єктом права на комерційну таємницю виступають суб'єкти підприємницької практиці. Положення статті 36 Господарського кодексу України також визначають, що комерційною таємницею визнаються відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою й іншою діяльністю суб'єктів господарювання, що не виступає державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єктів господарювання [5, с. 21].

Зазначене, однак, не виключає можливість фізичних й юридичних осіб, що не займаються підприємництвом, бути суб'єктом права на комерційну таємницю. Слід враховувати, що норми Господарського Кодексу України поширюються тільки на регулювання відносин, виникаючих у сфері господарювання у зв'язку з участю в них суб'єктів господарювання. Цивільного Кодексу України не обмежує коло суб'єктів права на комерційну таємницю. Подібні обмеження відсутні також в інших законодавчих актах. Тому слід погодитися з вченими, що вважають, що володільцем комерційної таємниці може бути будь-що фізична чи юридична особа, у тому числі й та, що не здійснює підприємницьку діяльність. Так, фізична особа, що перестала займатися підприємництвом зберігає право на комерційну таємницю.

Юридичні особи, що не займаються підприємництвом, також можуть бути суб'єктом права на комерційну таємницю, якщо володіння нею необхідне для реалізації мети практиці таких осіб. Іноземні фізичні й юридичні особи мають право на комерційну таємницю на рівних засадах з громадянами України й юридичними особами, створеними за законодавством України.

Суб'єктом права інтелектуальної власності на комерційну таємницю виступають також правонаступники володільця комерційної таємниці, тобто особи, що набули прав на неї на підставі договору з володільцем таємниці чи закону.

Чинним законодавством визначений перелік майнових прав інтелектуальної власності на комерційну таємницю. На відміну від інших інститутів права інтелектуальної власності, для яких виступає характерним наявність фігури творця результату інтелектуальної практиці, який володіє комплексом особистих немайнових прав, у сфері правової охорони комерційної таємниці права інтелектуальної власності визнаються за особою, що на законних підставах отримала й зберігає у таємниці відомості виробничого, технічного, організаційного чи іншого характеру. Права на комерційну таємницю належать особі, що правомірно визначила інформацію комерційною таємницею, якщо інше не встановлено договором (ч. 2 статті 506 Цивільного Кодексу України). Така особа не обов'язково має бути автором відповідних відомостей. Тому Цивільного Кодексу України, визначаючи перелік інтелектуальної власності на комерційну таємницю, обмежується тільки майновими правами [4, с. 79].

Суб'єкт права на комерційну таємницю вправі у будь-який час на свій розсуд публічно розкрити інформацію, що становить комерційну цінність, якщо такі дії не порушують права інших осіб, а також надати чи передати права на комерційну таємницю іншим особам на підставі ліцензійного договору чи договору про передачу майнових прав інтелектуальної власності. Такі договори мають бути вчинені у письмовій формі й не потребують державної реєстрації. Умови ліцензійного договору й договору

про передання майнових права на комерційну таємницю визначаються сторонами за їх згодою на свій розсуд. При цьому у таких договорах доцільно встановити обов'язок набувача (ліцензіата) вживати заходів щодо подальшого збереження у таємниці відомостей, що становлять предмет договору.

Цивільний Кодекс України у статті 507 встановлює обов'язок органів державної влади охороняти від недобросовісного комерційного використання інформацію, що виступає комерційною таємницею, надану їм з ціллю отримання встановленого законом дозволу на діяльність, пов'язану з фармацевтичними, сільськогосподарськими, хімічними продуктами, що містять нові хімічні сполуки. Така інформація охороняється органами державної влади також від розголошення, крім випадків, коли розголошення необхідне для забезпечення захисту населення чи не вжито заходів щодо її охорони від недобросовісного комерційного використання.

Захист права на комерційну таємницю може здійснюватися в адміністративному й у судовому порядках. В адміністративному порядку захист права на комерційну таємницю здійснюється шляхом звернення із заявою до Антимонопольного комітету України чи до його територіальних органів. Відповідно до Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» порушенням конкуренції вважаються неправомірні дії у вигляді збирання, розголошення чи використання відомостей, що у відповідності до законодавства України становлять комерційну таємницю, якщо це завдало чи могло завдати шкоди господарюючому суб'єкту. Рішення Антимонопольного комітету може бути оскаржене у судовому порядку.

У судовому порядку також можуть розглядатися спори з приводу незаконного розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю, порушення умов ліцензійного договору чи договору про передачу прав інтелектуальної власності на таємницю, незаконне збирання комерційної таємниці, а також інші спори, що стосуються порушення прав інтелектуальної власності на комерційну таємницю.

Висновки. Отже, громадяни, юридичні особи, що володіють інформацією професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного й іншого характеру, одержаною за власні кошти, чи такою, що виступає предметом їх професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного й іншого інтересу й не порушує передбаченої законом таємниці, самостійно визначають режим доступу до неї, включаючи належність до категорії конфіденційної, й встановлюють для неї систему (способи) захисту.

Стаття 38 Закону України «Про інформацію» встановлює, що інформація може бути об'єктом права власності фізичних й юридичних осіб, яке виникає на основі створення інформації своїми силами й за свій рахунок чи договору на створення чи придбання інформації. Інформація може бути об'єктом права власності як у повному обсязі, так й об'єктом тільки володіння, користування чи розпорядження. Важливо відокремлювати ці права в договорі про передачу ноу-хау.

Предметом договору на придбання ноу-хау може бути надання права на використання конфіденційної інформації її отримувачем способом, обумовленим сторонами договору, з обов'язковими застереженнями, що б забороняли передачу такої інформації третім особам без згоди її власника й передбачали прийняття інших заходів, спрямованих на збереження її секретності. Необхідно зазначити, що застереження про передачу секретної інформації третім особам виникає автоматично стосовно договорів про науково-технічної інформації.

Список літератури:

1. Закон України «Про державну таємницю». За станом на 1 березня 2005 року / Верховна Рада України. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – 35 с.
2. Жилинский С. Э. Предпринимательское право (правовая основа предпринимательской деятельности): Учебник для вузов / Предисл. проф. В. Ф. Яковлева. – 5-е изд., Перераб. и доп. – М.: Норма, 2009. – 928 с.
3. Манжул К. В. Право інтелектуальної власності. – Кіровоград, 2005. – 60 с.
4. Орлюк О. П., Андрощук Г. О., Бутнік-Сіверський О. Б. Право інтелектуальної власності. – К.: Видававничий Дім «Ін Юре», 2007. – 696 с.
5. Паладій М. В., Мироненко Н. М., Жаров В. О. Право інтелектуальної власності. – К.: Парламентське вид-во, 2006. – 432 с.
6. Понікаров В. Д., Славінська О. М., Єрмоленко О. О. Авторські права й інтелектуальна власність. – Х.: ХНЕУ, 2006. – 100 с.

Фузик А.В.
Днепровский районный суд города Киева

СУБЪЕКТЫ ПРАВА НА КОММЕРЧЕСКУЮ ТАЙНУ

Аннотация
В статье исследовано правовое положение субъектов права на коммерческую тайну. Рассмотрены виды субъектов права на коммерческую тайну. Проанализировано содержание прав интеллектуальной собственности на коммерческую тайну. Охарактеризованы защиту прав субъектов права на коммерческую деятельность. Исследовано обязанности органов государственной власти по защите коммерческой информации.
Ключевые слова: коммерческая тайна, правовое регулирование, защита, субъекты права, юридические лица.

Fuzik A.V.
Dniprovskiy District Court in Kiev

SUBJECTS OF THE LAW ON COMMERCIAL SECRET

Summary
The article examines the legal status of subjects of the law on commercial secret. Considered the subjects of rights to a trade secret. Analyzed the content of intellectual property rights on a commercial secret. Characterized by the protection of the rights of subjects of law on commercial activity. Investigated obligations of the state authorities for the protection of commercial information.
Keywords: commercial secret, regulation, protection, legal entities, legal entities.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 664.2.055:664.871

ЯМР ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛОГОУТРИМУЮЧИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ КРОХМАЛІВ ФІЗИЧНОЇ МОДИФІКАЦІЇ

Колесникова М.Б., Дьяков О.Г., Андрєєва С.С.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Актуальність теми полягає в дослідженні властивостей крохмалів фізичної модифікації для обґрунтування їх використання у технології солодких соусів на основі плодово-ягідної сировини. Експериментально одержано наукові дані щодо якісних показників крохмалів фізичної модифікації з воскової кукурудзи та тапіоки. Однією з вимог до якості плодово-ягідних соусів є стабільна консистенція за рахунок реалізації функціонально – технологічних властивостей загусника. Представлено результати ЯМР дослідження вологоутримуючих властивостей оклейстеризованих крохмальних дисперсій на основі крохмалів фізичної модифікації для обґрунтування використання у технології соусів солодких на основі плодово-ягідної сировини.

Ключові слова: крохмалі фізичної модифікації, ЯМР, сигнал спинової луни, вологоутримуюча здатність.

Постановка проблеми. Соуси солодкі (топінги) є одним з перспективних продуктів харчування, а їх використання під час виробництва та дизайну страв, напоїв, кондитерських виробів швидко набуває популярності. Моніторинг ринку солодких соусів показав, що цей сегмент продукції, на сьогоднішній день, є обмеженим. Головною причиною існування обмежень є складність забезпечення колоїдної стійкості за умов вмісту в рецептурі понад 80% вологи, органічних кислот.

Технологічному вирішенню питання забезпечення стійкості соусів сприяє використання структуроутворювачів, які зв'язують вільну вологу, формують за певних умов показники консистенції, дозволяють стабілізувати їх у процесі зберігання та використання соусів.

На підставі проведених нами досліджень [1] встановлено, що перспективним структуроутворювачем є крохмалі фізичної модифікації.

Відомо, що вода за вмістом є однією з основних складових соусної продукції на основі плодово-ягідної сировини, причому вода може бути внесена як рецептурний компонент або як складова натуральної рослинної сировини. На кількість води, що вноситься до структуроутворюючих систем на основі крохмалю та її рухливість істотно впливають рецептурні компоненти.

Так, виходячи з рецептурного складу соусів солодких, на кількість та рухливість води, що вноситься до соусів впливатимуть такі компоненти, як згущувач (полісахарид), цукор, сіль.

В даній статі нами розглянуті закономірності процесу зв'язування води в оклейстеризованих крохмальних дисперсіях (ОКД) на основі крохмалів фізичної модифікації (КФМ) в залежності від їх концентрації оскільки стан води в ОКД визначає протікання комплексу колоїдних процесів на всіх стадіях виробництва соусів і суттєво впливає на тривалість їх зберігання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З аналітичних даних [2] встановлено, що сучасні індустріальні технології виробництва солодких соусів базуються на класичному досвіді і наукових досягненнях в області створення високоефективних методів виробництва, а напрями розвитку полягають в підвищенні колоїдної стійкості, скороченні тривалості технологічного процесу, регулюванні харчової і енергетичної цінності, доданні продукту лікувально-профілактичних властивостей, розширенні асортименту, підвищенні економічної ефективності виробництва. Тобто, розвиток і вдосконалення технологій зводиться, в основному, до змін в рецептурі та технологічному процесі виробництва.

Значний внесок у розвиток технології соусів на основі плодово-ягідної та плодово-овочевої сировини зробили вітчизняні та зарубіжні вчені: І. С. Гулий, М. С. Дудкін, Н. С. Карпович, В. Н. Корзун, Л. П. Малюк, В. В. Неліна, Г. Б. Рудавська, S. Christensen, K. Gierschner, R. Lohmann, D. Pathak та ін., в роботах яких розглянуто теоретичні та прикладні аспекти забезпечення колоїдної стабільності систем шляхом використання добавок полісахаридної природи: пектинів, солей альгінових кислот, карагінанів, камедів [3-5].

Значний вплив на зв'язування води в соусах здійснює вид та ступінь попередньої обробки крохмалю (нативний, модифікований). Крохмаль, як багатофункціональний полісахарид здатен виконувати різноманітні функції: згущування та драглеутворення водних розчинів, стабілізації пінних та колоїдних систем емульсій, суспензій [4-6].

Іноземні та вітчизняні науковців [7] працюють над розробкою нових загусників, які б змогли поліпшити органолептичні та фізико-хімічні властивості соусів – топінгів. Велика кількість науково-дослідних фірм, інститутів проводять дослідження і отримують нові види модифікованого крохмалю.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Одним із шляхів вирішення проблеми забезпечення стійкості соусів є використання модифікованих крохмалів, які залежно від виду модифікації (хімічна, фізична, ферментативна) набувають нових технологічних властивостей для виконання в технологічних системах певних (заданих) функцій. Але використання хімічних реагентів для модифікації властивостей крохмалю обумовлює обмеження для використання у харчуванні значного контингенту споживачів та видів харчування (дитяче, дієтичне, геродієтичне, органічне тощо) [6]. Тому пошук та наукове обґрунтування використання нових видів крохмалів, зокрема одержаних методом фізичної модифікації є актуальною задачею.

Технологічний процес виробництва соусів солодких передбачає низку чинників (тривалість, температура, органічні кислоти), які негативно впливають на функціонально-технологічні властивості крохмалю, в першу чергу здатність утворювати стабільні у часі клейстери.

З урахуванням механізму та фізико-хімічних процесів, перебіг яких призводить до зниження стійкості за низьких значень (pH 3,3....5,5), механічного впливу, здатністю до комплексоутворення сформульовано вимоги, за яких крохмаль як загусник та/чи гелеутворювач може бути використано у складі соусів солодких на основі плодово-ягідної сировини:

© Колесникова М.Б., Дьяков О.Г., Андрєєва С.С., 2015

- висока дисперсність крохмальних зерен;
- монодисперсність крохмальних зерен;
- низький вміст амілози.

Аналітично доведено, що такими умовам відповідають КФМ «National Starch» серії Novation, фізична модифікація яких полягає у створенні монодисперсності крохмальних зерен [1].

Мета статті. Метою даної роботи було дослідження вологоутримуючих властивостей ОКД на основі різних видів КФМ за концентрацій 5 та 8% методом визначення часу спін-спінової релаксації методом спінової луни ядерного магнітного резонансу [8, 9]. Дані концентрації обрано на підставі попередньо проведеної нами низки досліджень.

У спектрометрі ЯМР резонуючими ядрами є ядра водню – протони. Методика проведення досліджень полягала в наступному: зразок з ОКД поміщали в радіочастотну катушку, яка розташована в постійному магнітному полі. Під час подачі радіочастотних імпульсів збуджується система ядерних моментів зразка і виникає відгук системи у вигляді спінової луни. Радіочастотні імпульси разом із спіновою луною у вигляді радіоімпульсу поступають на вхід приймача установки ЯМР. Прийнятий сигнал посилюється, і після відповідного перетворення відображається на екрані комп'ютера з автоматичним вимірюванням його амплітуди і попередньою статистичною обробкою.

В даній методиці використовується метод спінової луни – метод Хана, коли на досліджуваний зразок подається два імпульси з інтервалом τ. Після їх дії у момент часу 2τ спостерігається сигнал спінової луни, амплітуда якого визначається виразом:

$$A = A_0 \, exp(-\frac{2\tau}{T_2} - k\tau^3), \qquad (1)$$

де τ – інтервал між зондуючими імпульсами;

T_2 – час спін-спінової релаксації;

A_0 – максимальне значення сигналу спінової луни, яке визначається кількістю резонуючих ядер, в даному випадку кількістю молекул води в досліджуваних ОКД та відповідає значенню сигналу спінової луни при $\tau = 0$;

k – коефіцієнт пропорційності, що враховує вплив коефіцієнта самодифузії речовини, гіромагнітне відношення ядра та градієнт постійного магнітного поля.

Величинами, які необхідно визначити з досліду і які визначають рухливість і стан води в досліджуваному клейстері, є A_0 і T_2. Величина T_2 характеризує час спін-спінової релаксації, тобто час, який необхідний для повернення збудженої після подачі імпульсів системи до її початкового стану. Цей час визначається умовою знаходження ядер водню в речовині. У в'язких системах цей час малий, а в достатньо рідких системах він істотно вищий. Величина A_0 пропорційна кількості вільної води в зразку.

Вирішення поставленого у статті завдання не потребує знання абсолютного значення часу спін-спінової релаксації, достатньо розглянути залежності амплітуди спінової луни від інтервалу τ між 90°- та 180°-градусними імпульсами, щоб зробити висновки щодо вологоутримуючих здатностей КФМ у ОКД.

При проведенні досліджень час τ обирали таким, щоб вплив другого доданку в дужках виразу (1) був неістотним. Зазвичай приймається, що

$$A = A_0 \, exp(-\frac{2\tau}{T_2}). \qquad (2)$$

У відповідності до загальної теорії проведення експериментальних досліджень [2] прологарифмуємо (1) та отримаємо:

$$ln\,A = ln\,A_0 + (-2\tau / T_2). \qquad (3)$$

Якщо ввести позначення $lnA = Y$, $lnA_0 = B$ та $C = 1/T_2$, вираз (3) можна привести до виду:

$$Y = B + kC \qquad (4)$$

Вираз (4) є лінійною функцією від B та C і визначається за допомогою стандартних перетворень. Після визначення B та C з (4) виконується зворотній перехід до значень A_0 та T_2.

Вимірювання амплітуди сигналу спінової луни та їх попередня статистична обробка проводились комп'ютеризованою вимірювальною системою.

Приклад відображення сигналу спінової луни для різних значень τ на екрані комп'ютера при проведенні експериментів приведений на рис. 1.

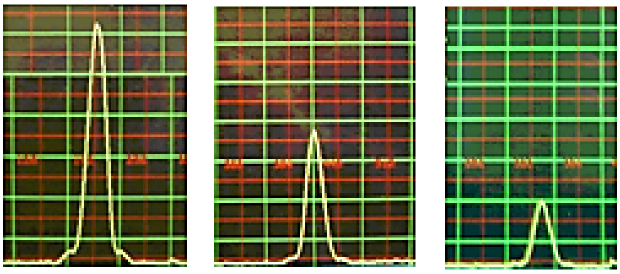

а) б) в)

Рис. 1. Відображення сигналу спінової луни на екрані комп'ютера (осцилограма) за різних значень τ:
а) τ = 0,003; б) τ = 0,006; в) τ = 0,01

На першій осцилограмі приведений сигнал спінової луни при найменшому значенні τ між зондуючими імпульсами. Остання осцилограма відображає сигнал спінової луни при максимальному значенні між імпульсами. Якщо побудувати графік зміни амплітуди сигналу від часу τ, то це буде крива, що монотонно спадає за експоненціальним законом.

Виклад основного матеріалу. Об'єктами досліджень були зразки ОКД на основі КФМ марок «Endura», «Prima», «Indulge», характеристика яких надана в таблиці 1.

Згідно досліджень КФМ, встановлені властивості та показники дослідних зразків:

- при забарвленні йодним комплексом, крохмальна дисперсія набувала у рожевий колір (зв'язування йоду 0,0-1,3, що свідчить про наявність переважної більшості амілопектину);
- при взаємодії зі слабкими триосновними та двуосновними органічними кислотами крохмальні дисперсії є стабільними;
- по відношенню до целюлози, крохмальна фракція амілопектину не адсорбує її.

На підставі проведеного аналізу даних встановлено, що дослідні КФМ є амілопектиновими. Амілопектин – розгалужений полімер крохмалю, що міститься в різних природних джерелах, може відрізнятися ступенем розгалуження. Ступінь розгалуження – частка залишків глюкози при розгалуженні до загального числа залишків глюкози в амілопектині.

Побічно характеристика ступеня розгалуження може дати інформацію про наявність амілози у вихідному крохмалі, оскільки буде занижувати її величину.

Для проведення експерименту дослідні крохмалі просіювали та суспендували у воді за температури 18±2°С, після зразки піддівали термічній обробці за температури 97±2°С впродовж (10±1) · 60 с.

Підготовлені ОКД за концентраціями крохмалю 5 та 8% досліджували в спектрометрі ЯМР. Результати експериментальних досліджень узагальнено в таблиці 2.

Таблиця 1

Якісні показники крохмалів фізичної модифікації

Найменування показників	Крохмалі фізичної модифікований		
	Endura»	«Prime»	«Indulge»
Крохмалоносій	Тапіоковий	Воскова кукурудза	Тапіоковий
Зовнішній вигляд	Однорідний порошок		
Колір	білий	білий з кремовим віддітнком	жовтий
Запах	Без стороннього запаху		
Масова частка сухих речовин, %	88,6±2,6	89,0±2,7	89,7±2,7
Кислотність, мл 0,1Н HCL	5,6±0,1	3,8±0,1	12,3±0,4
pH 40% суспензії	5,4±0,1	5,6±0,1	5,5±0,1

Таблиця 2

Залежність амплітуди сигналу спінової луни від інтервалу Т між імпульсами для зразків ОКД на основі КФМ

Найменування зразків	Концентрація крохмалю в модельних системах, %	Інтервал між імпульсами (T_2)
ОКД на основі КФМ з тапіоки «Endura»	5	0,671
	8	0,248
ОКД на основі КФМ з воскової кукурудзи «Prime»	5	0,32
	8	0,193
ОКД на основі КФМ з тапіоки «Indulge»	5	1,52
	8	0,184

Таке представлення експериментальних результатів дозволяє більш якісно оцінити функціонально-технологічні властивості КФМ. Для всіх видів ОКД на основі КФМ спостерігається загальна тенденція зменшення інтервалів між імпульсами при підвищенні концентрації крохмалю з 5% до 8%. Ймовірно це можна пояснити тим, що вода стає менш рухливою завдяки підвищенню концентрації вологозв'язувальних та вологоутримуючих складових крохмалю, насамперед амілопектину, що сприяє зниженню активності води та швидкості перебігу фізико-хімічних реакцій.

Так, для ОКД на основі крохмалю тапіокового «Indulge» інтервал між імпульсами при підвищенні концентрації з 5 до 8% знижується у 8 раз, а тенденція посилення ефекту в'язкості мінімальна. Попередніми дослідженнями [1] встановлено, що КФМ з тапіоки «Indulge» складається з двох фракцій дрібнозернистої та середньозернистої. Таке розподілення зерен впливає на термодинамічні та реологічні характеристики крохмалю.

З підтверджених спектрометричних результатів ЯМР КФМ «Endura» має незначний інтервал між імпульсами спін-спінової релаксації, приблизно в 3 рази, що підтверджується гідрофільністю та ефективною в'язкістю ОКД (η = 1,22 Па · с) [2].

Мінімальними інтервалами між імпульсами характеризуються ОКД на основі КФМ «Prime». При підвищенні концентрації крохмалю з 5 до 8% інтервал між імпульсами знижуються приблизно в 1,5 рази. Це можу бути пов'язано з особливістю його морфологічної структури – монодисперсністю зерен, що сприяє рівноважному набуханню, а також призводить до адсорбуванню вологи в більшому обсязі. Ймовірно, що розчинні молекули полісахаридів укриваються гідратними оболонками, що збільшує їх міжмолекулярний об'єм, знижує швидкість дифузії під час набухання крохмальних зерен.

Висновок і пропозиції. Дослідження вологоутримуючих властивостей ОКД на основі КФМ методом спінової луни ЯМР показали, що вплив полісахариду на зв'язування вологи в ОКД залежить від виду крохмалю та відбувається більш інтенсивно при збільшенні концентрації крохмалю.

Узагальнення результатів дослідження модельних систем дозволяє обґрунтувати доцільність використання крохмалю «Prime» як структуроутворювача для соусів.

Список літератури:

1. Андрєєва С. С., Колесникова М. Б. Дослідження мікроструктури крохмалів фізичної модифікації для обґрунтування використання в технології соусів [Текст] / С. С. Андрєєва, М. Б. Колесникова // Східно-европейський журнал передових технологій. № 5/11(71) – 2014. – С. 4-8.
2. Корячкин В. П., Жуков А. А. Реологические свойства соусов «Орловские» // Хранение и переработка сельхозсырья. – 2004. – № 9. – С. 28-29.
3. Филлипс Г. О. Справочник по гидроколлоидам [Текст] / Г. О. Филлипс, П. А. Вильямс; пер. с анг. под ред. А. А. Кочетковой. Л. А. Сарафановой. – СПб.: ГИОРД, 2006. – 536 с.
4. Пивоваров П. П. Інноваційні технології виробництва харчової продукції масового споживання [Текст]: монографія / П. П. Пивоваров та ін.; за заг. ред. П. П. Пивоварова. – Харк. держ. ун-т харч. та торгівлі, 2011. – 444 с.
5. Жушман О. Крохмалі нативні й модифіковані [Текст] / О. Жушман // Харчова і переробна промисловість. – 2005. – № 5. – С. 25–26.
6. Атлас. Морфология крах мала и крахмалопродуктов [Текст] / В. В. Литвяк [и др]. – Минск: Беларус. навука, 2013. – 217 с.
7. Березин И. С. Маркетинговый анализ. Принципы и практика. Украинский опыт. Текст / И. С. Березин. – К.: РИО, 2002. – 400 с.
8. Ластухін Ю. О. Харчові добавки. Е-коди. Будова. Одержання. Властивості: навч. посіб. / Ластухін Ю. О. – Львів: Центр Європи, 2009. – 836 с.
9. Фаррар Т., Беккер Э. Импульсная и Фурье-спектроскопия ЯМР [Текст] / Т. Фаррар, Э. Беккер. – М.: Мир, 1973. – С. 299.
10. Influence of hydrocolloids on dough theology and bread goutily. Posell C. M., Roias I. A., de Barber C. Benidito (Institute de Agroguimica y Technology de Ailments (CSC), P.O. Box 73, 43100 – Burjassot, Valencia. Food Hydrocolloid, 2001. – № 1. – 75081 p.
11. Електронний ресурс [http://chem.msu.su/teaching/nifantev/NMR.pdf]
12. Травень В. Ф., Панов А. В., Долтов С. М. Сравнительный анализ продуктов гидроксиэтилирования картофельного и кукурузного крахмалов методами газожидкостной хроматографии и ЯМР с спектроскопии [Текст] / В. Ф. Травень, А. В. Панов, С. М. Долтов // Химия растительного сырья № 3. – 2009. – С. 57-61.

Колесникова М.Б., Дьяков А.Г., Андреева С.С.
Харьковский государственный университет питания и торговли

ЯМР ИССЛЕДОВАНИЯ ВЛАГОУДЕРЖИВАЮЩИХ СВОЙСТВ КРАХМАЛОВ ФИЗИЧЕСКОЙ МОДИФИКАЦИИ

Аннотация
Актуальность темы состоит в исследовании свойств крахмалов физической модификации для обоснования их использования в технологии сладких соусов на основе плодово-ягодного сырья. Экспериментально получены научные данные относительно качественных показателей крахмалов физической модификации из восковой кукурузы и тапиоки. Одним из требований к качеству плодово-ягодных соусов является стабильная консистенция за счет реализации функционально-технологических- свойств загустителя. Представлены результаты ЯМР исследования влагоудерживающих свойств оклейстеризованых крахмальных дисперсий на основе крахмалов физической модификации для обоснования использования в технологии соусов сладких на основе плодово-ягодного сырья.
Ключевые слова: крахмалы физической модификации, ЯМР, сигнал спиновой луны, влагоудерживающая способность.

Kolesnikova M.B., Dyakov O.G., Andreeva S.S.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

NMR STUDIES OF WATER-RETAINING PROPERTIES OF STARCHES PHYSICAL MODIFICATION

Summary
The relevance of the topic is to study the properties of starches physical modification to justify their use of technology for sweet sauces on the basis of fruit and berry raw materials. Experimentally obtained scientific data on qualitative indicators of starches physical modification of waxy maize and tapioca. One of the requirements for the quality of fruit and berry sauces is stable consistency through implementation of functional and technological properties of the thickener. Presents the results of the study water-holding properties of starch pastes based on starches, physical modification of the method of nuclear magnetic resonance (NMR) to study the use of technology for sweet sauces on the basis of fruit and berry raw materials.
Keywords: starches physical modification, NMR, signal of the spin of the moon, water-holding capacity.

УДК 519.6

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ ДЛЯ ОБЧИСЛЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОГО СПЕКТРА ЕЛЕКТРОНА У СКЛАДНІЙ ЦИЛІНДРИЧНІЙ НАНОТРУБЦІ

Леонтьєва Н.Р.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

У статті досліджується порівняльний аналіз програмних продуктів для визначення енергетичного спектру складної циліндричної нанотрубки. Програмні продукти для аналізу були створенні за допомогою програм C++ та Wolfram Mathematica 7.0. Також в статті оцінюється складність розробки цих програмних продуктів. Побудовано графік залежності енергії від радіуса внутрішньої дротини, значення для якого розраховані за двома програмами. З отриманого графіка оцінюється похибка вимірювання енергетичного спектра електрона.
Ключові слова: програмний продукт, нанотрубка, енергетичний спектр, внутрішня дротина, похибка.

Постановка проблеми. Напівпровідникові квантові дроти вивчаються як теоретично, так і експериментально вже протягом 20 років. Удосконалення методів їх вирощування дало змогу вченим формувати ансамблі квантових нанодротів з радіальною гетреоструктурою. У залежності від геометричних параметрів внутрішньої дротини перпендикулярна до осі квантового дроту гетероструктура, дозволяє цілеспрямовано змінювати спектральні параметри основних квазічастинок (електронів, екситонів, фононів) у наносистемі.

В залежності від властивостей квазічастинок, такі системи можуть використовуватися в якості базових елементів тунельних нанодіодів, нанотранзисторів з високою рухливістю електронів, високоефективних світловипромінюючих приладів, фотоелектричних перетворювачів, наносенсорів для діагностики різних біологічних і хімічних з'єднань [1].

На даний час інтенсивно досліджуються напівпровідникові нанотрубки, що є різновидом квантових дротів з радіальною гетероструктурою. Так, у залежності від напівпровідникових матеріалів, що входять до складу гетероструктури, експериментаторами вже створені прості (з однією квантовою ямою для електрона) [2] та складні (багатоямні) кількашарові [3] шестигранні нанотрубки. Поведінка основних квазічастинок у квантових дротах і простих нанотрубках уже досить детально вивчена,

© Леонтьєва Н.Р., 2015

а теоретичні дослідження спектрів електронів, фононів та екситонів у складних кількашарових напівпровідникових нанотрубках лише починаються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можливість вирощування ниткоподібних кристалів (квантових дротин, нановіскерів) вперше була показана в роботі Вагнера та Елліса. Автори здійснювали газофазове осадження кремнію з парів $SiCl_4$ і водню на підложку кремнію. Даний метод, який дістав відповідну назву «пара-рідина-кристал» (ПРК), широко використовувався у 2000-х роках для створення цілих ансамблів квантових дротин з контрольованою морфологією та характерним поперечним розміром ~ 10 нм.

У циклі робіт [4-6] авторам вдалося виростити шестигранні квантові дротини та складні нанотрубки на основі напівпровідників $GaAs/Al_xGa_{1-x}As$ не використовуючи металевий каталізатор. Зокрема у праці [6] автори методом молекулярно-променевої епітаксії при температурі отримали складні шестигранні нанотрубки, що складалися з внутрішньої дротини (середовище $GaAs$), тонкого напівпровідникового шару-бар'єра (середовище $Al_{0.4}Ga_{0.6}As$) і нанотрубки ($GaAs$) у зовнішньому середовищі ($Al_{0.4}Ga_{0.6}As$).

Розвиток технології створення квазіодновимірних ниткоподібних нанокристалів, а також простих і складних нанотрубок привів до створення світловипромінюючих приладів на їх основі. Зокрема у роботі [7] на основі квантової дротини було реалізовано світлодіод *n-InP/InAsP/p-InP*, що містив одну квантову точку. Уже реалізовані фотоприймачі і світлодіоди на основі квантових дротин *InP* та *ZnO*.

У багатьох роботах повідомляється про лазерну генерацію за оптичного накачування у ниткоподібних нанокристалах на основі напівпровідників *CdS* і *ZnO*. Виявляється, що випромінювання при цьому концентрується на кінцях ниткоподібного кристалу. Це означає, що така наносистема є природнім резонатором Фабрі-Перо. На даний час ведуться роботи по дослідженню можливостей реалізації лазерів на квантових дротинах зі струмовим накачуванням.

Методи аналізу, що використовуються сьогодні не забезпечують детектування вірусів малих концентрацій і часто вимагають складних маніпуляцій зі зразками, що часто буває незручно для інфікованих проб. Одним із перспективних нових підходів є прямий аналіз електричних сигналів від квантових нанодротин, які змінюють опір при адсорбції заряджених макромолекул на рецепторах, що приєднані до поверхні.

У своїй праці Боун і Гаролд досліджували енергетичний спектр екситона у циліндричній напівпровідниковій ($GaAs$) квантовій дротині радіуса ρ_0 у середовищі $Al_xGa_{1-x}As$ з безмежним та скінченним стрибком потенціальної енергії квазічастинок на межі.

Оскільки у квантових нанодротинах чи нанотрубках носії заряду обмежені у двох вимірах, а вільно можуть рухатись лише у третьому, то відповідні характеристики наноприладів на їх основі переважають ті, які демонструють прилади на квантових ямах (планарні конструкції). Тому не дивно, що останніми роками саме квантові дротини та нанотрубки пропонують використовувати в якості активних робочих елементів квантових каскадних лазерів та детекторів. Такі прилади, що побудовані на основі плоских наногетеросистем уже створені і успішно функціонують в актуальному терагерцовому діапазоні електромагнітних хвиль.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка програмних продуктів за допомогою С++ та Wolfram Mathematica 7.0 та оцінка похибки вимірювання енергетичного спектра електрона за допомогою цих програм.

Викладення основного матеріалу. Теорія енергетичного спектра та хвильових функцій електрона, що використовується для створення програмних продуктів, розроблена для складної циліндричної нанотрубки на основі напівпровідників $GaAs$ та $Al_xGa_{1-x}As$, що подана на рис. 1.

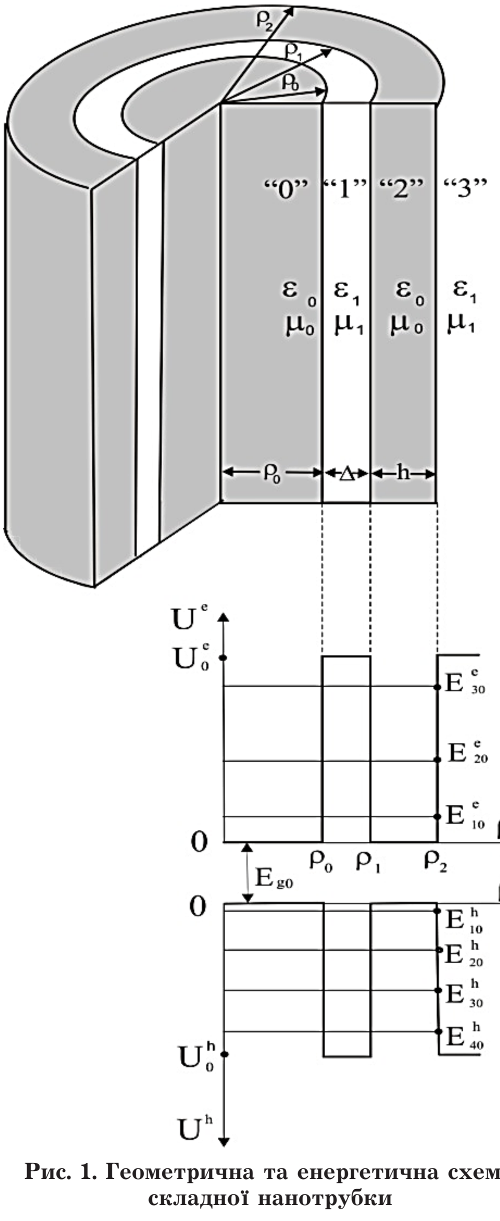

Рис. 1. Геометрична та енергетична схеми складної нанотрубки

Складна циліндрична напівпровідникова нанотрубка складається із квантового дроту радіуса ρ_0 (середовище «0»), тонкого напівпровідникового шару – бар'єра товщиною Δ («1»), та нанотрубки товщиною h («2»), вміщених у зовнішнє середовище («3»).

Матеріальні параметри, для розрахунку енергетичного спектру електрона ($E^e_{n_\rho m}$), подані в таблиці 1.

Сталі ґраток (a_0, a_1) та діелектричні проникності (ε_0, ε_1) таких напівпровідникових складових наносистеми слабо відрізняються між собою (табл. 1), а розміри наносистеми такі, що $\rho_0, \rho_1, \rho_2 > a_0 (a_1)$

Програмні продукти створювалися для наносистеми (рис. 1) з такими початковими параметрами: товщини шару-бар'єра $\Delta = 4a_{GaAs}$ та нанотрубки $h = 4нм$ і концентрації 0,4. Радіус внутрішньої дротини (ρ_0) вибирався в інтервалі $[0;50a_{GaAs}]$.

Таблиця 1

Матеріальні параметри напівпровідників

$GaAs$	$Al_xGa_{1-x}As$
$\mu_0^{(e)} = 0.063m_0$	$\mu_1^{(e)} = (0.063 + 0.083x)m_0$
$\mu_0^{(h)} = 0.51m_0$	$\mu_1^{(h)} = (0.51 + 0.25x)m_0$
$U_0^{(e)} = 0.57(1.155x + 0.37x^2)eB$	
$U_0^{(h)} = 0.43(1.155x + 0.37x^2)eB$	
$\varepsilon_{\infty 0} = 10.89$	$\varepsilon_{01} = 10.89 - 2.73x$
$\varepsilon_{\infty 0} = 12.9$	$\varepsilon_{01} = 12.9 - 2.84x$
$\Omega_{L0} = 35 меВ$	$\Omega_{L1} = 35 + 1.83x + 17.12x^2 - 5.11x^3$
$\Omega_{T0} = 32.2 меВ$	$\Omega_{T1} = \Omega_{L1} / \sqrt{\varepsilon_{01}/\varepsilon_{0\infty}}$

Для знаходження енергетичного спектра електрона потрібно розв'язати рівняння Шредінгера з хвильовою функцією, записаною з врахуванням циліндричної симетрії системи.

Для розрахунку енергетичного спектра електрона за допомогою C++ та Wolfram Mathematica 7.0, спочатку потрібно ввести початкові параметри: потенціальну енергію, ефективні маси, квазіімпульси та похідні від функцій Бесселя цілого порядку і модифікованих функцій Бесселя. Дані параметри в Wolfram Mathematica 7.0 подані на рис. 2, в C++ – рис. 3. Під час роботи в C++ було додатково створено програмний продукт для представлення функцій Бесселя (Wolfram Mathematica 7.0. ці функції розуміє).

Під час складних математичних перетворень [8], було отримано систему лінійних однорідних алгебраїчних рівнянь (2).

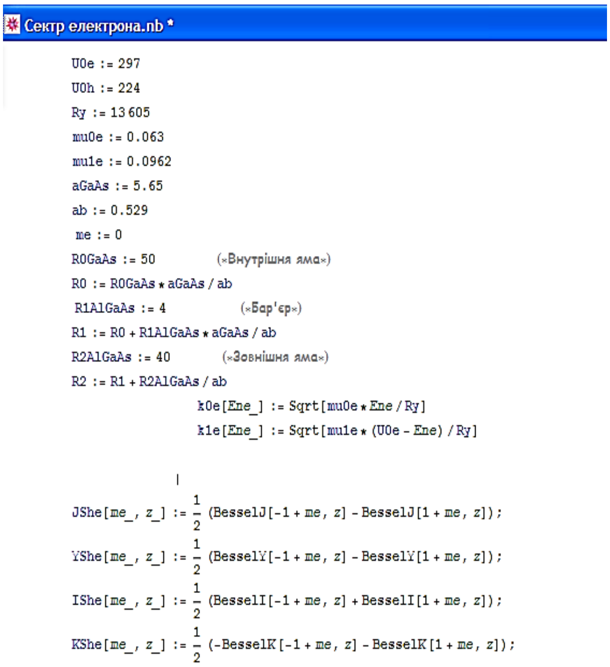

Рис. 2. Початкові параметри для розрахунку енергетичного спектра електрона в Wolfram Mathematica 7.0

$$
\begin{cases}
A_m^{(0)} J_m(\chi_0\rho_0) - A_m^{(1)} I_m(\chi_1\rho_0) - B_m^{(1)} K_m(\chi_1\rho_0) = 0 \\
A_m^{(0)} \frac{\chi_0}{\mu_0} J'_m(\chi_0\rho_0) - \frac{\chi_1}{\mu_1}\left(A_m^{(1)} I'_m(\chi_1\rho_0) + B_m^{(1)} K'_m(\chi_1\rho_0)\right) = 0 \\
A_m^{(1)} I_m(\chi_1\rho_1) + B_m^{(1)} K_m(\chi_1\rho_1) - A_m^{(2)} J_m(\chi_0\rho_1) - B_m^{(2)} N_m(\chi_0\rho_1) = 0 \\
\frac{\chi_1}{\mu_1}\left(A_m^{(1)} I'_m(\chi_1\rho_1) + B_m^{(1)} K'_m(\chi_1\rho_1)\right) - \frac{\chi_0}{\mu_0}\left(A_m^{(2)} J'_m(\chi_0\rho_1) + B_m^{(2)} N'_m(\chi_0\rho_1)\right) = 0 \\
A_m^{(2)} J_m(\chi_0\rho_2) + B_m^{(2)} N_m(\chi_0\rho_2) - B_m^{(3)} K_m(\chi_1\rho_2) = 0 \\
\frac{\chi_0}{\mu_0}\left(A_m^{(2)} J'_m(\chi_0\rho_2) + B_m^{(2)} N'_m(\chi_0\rho_2)\right) - \frac{\chi_1}{\mu_1} B_m^{(3)} K'_m(\chi_1\rho_2) = 0
\end{cases}. \quad (1)
$$

Ця система алгебраїчних рівнянь має відмінні від нуля розв'язки, коли визначник, складений із коефіцієнтів при невідомих $A_m^{(p)}$ та $B_m^{(p)}$ дорівнює нулеві. (1) дає зв'язок усіх коефіцієнтів з коефіцієнтом $A_m^{(0)}$, який знаходиться з нормування радіальної хвильової функції.

Рівняння (2) є дисперсійним і служить для визначення спектра енергій електрона, як функцій аксіального квазіімпульсу. Запис даного дисперсійного рівняння для двох програмних продуктів поданий на рис. 4 та рис. 5.

$$
\begin{vmatrix}
J_m(\chi_0\rho_0) & -I_m(\chi_1\rho_0) & -K_m(\chi_1\rho_0) & 0 & 0 & 0 \\
\frac{\chi_0}{\mu_0} J'_m(\chi_0\rho_0) & -\frac{\chi_1}{\mu_1} I'_m(\chi_1\rho_0) & -\frac{\chi_1}{\mu_1} K'_m(\chi_1\rho_0) & 0 & 0 & 0 \\
0 & I_m(\chi_1\rho_1) & K_m(\chi_1\rho_1) & -J_m(\chi_0\rho_1) & -N_m(\chi_0\rho_1) & 0 \\
0 & \frac{\chi_1}{\mu_1} I'_m(\chi_1\rho_1) & \frac{\chi_1}{\mu_1} K'_m(\chi_1\rho_1) & -\frac{\chi_0}{\mu_0} J'_m(\chi_0\rho_1) & -\frac{\chi_0}{\mu_0} N'_m(\chi_0\rho_1) & 0 \\
0 & 0 & 0 & J_m(\chi_0\rho_2) & N_m(\chi_0\rho_2) & -K_m(\chi_1\rho_2) \\
0 & 0 & 0 & \frac{\chi_0}{\mu_0} J'_m(\chi_0\rho_2) & \frac{\chi_0}{\mu_0} N'_m(\chi_0\rho_2) & -\frac{\chi_1}{\mu_1} K'_m(\chi_1\rho_2)
\end{vmatrix} = 0 \quad (2)
$$

На рис. 6 та рис. 7 подано розрахунок першого значення енергетичного спектра обраховане за допомогою двох програм. У Wolfram Mathematica 7.0 енергетичний спектр електрона отримується як перетин з віссю X (корінь), а в C++ – як значення величини в певному інтервалі від a до b з певною похибкою вимірювання n=0,01.

З рис. 7 та рис. 8 видно, що значення енергетичного спектра дещо відрізняються. В першому випадку отримали енергію 98,4166, а в другому – 100. Оскільки отримані різні значення, то доцільно визначити похибку вимірювання за двома програмами.

З рис. 8. видно, що залежність енергії від радіуса внутрішньої дротини в C++ розраховані не точно. Розрахунки в C++ займають досить багато часу. Похибка у вимірюваннях складає приблизно 3%.

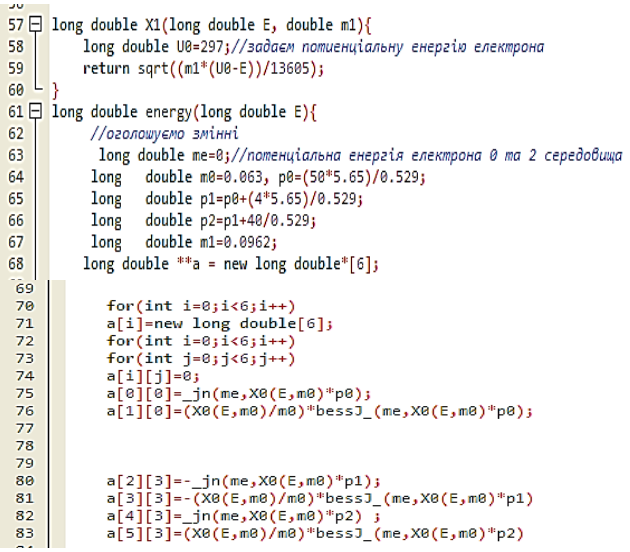

Рис. 3. Початкові параметри для розрахунку енергетичного спектра електрона в C++

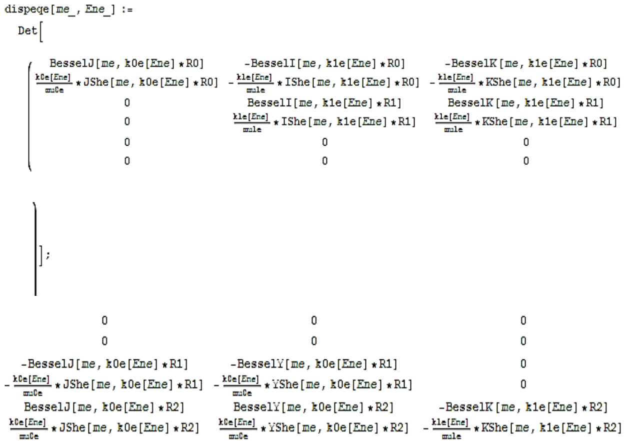

Рис. 4. Дисперсійне рівняння для розрахунку енергетичного спектра електрона в Wolfram Mathematica 7.0

```
//Обраховуємо визначник, для подальшого знаходження енергії електрона
long double** minor(int z,int x,int N, long double** A);//тип з плаваючою точкою
long double det(int N,long double** A){
  long double sum=0;
  if(N!=2)
    for(int i=0;i<N;i++){
      sum+=pow((-1),(i+2))*A[0][i]*det(N-1,minor(0,i,N,A));
    }
   else
     sum=A[0][0]*A[N-1][N-1]-A[N-1][0]*A[0][N-1];
  return sum;
}

long double** minor(int z,int x,int N, long double** A){
  long double **C = new long double*[N-1];
  for(int i=0;i<N-1;i++)//організовуємо цикл
    C[i]=new long double[N-1];
  for(int h=0,i=0; i<N-1;i++,h++){
    if(i==z) h++;
    for(int k=0,j=0;j<N-1;j++,k++){
      if(k==x) k++;
      C[i][j]=A[h][k];
    }
  }
  return C;
}
//----------кінець очислення визначника----------------
```

Рис. 5. Дисперсійне рівняння для розрахунку енергетичного спектра електрона в C++

Висновки. Складання програмного продукту в C++ є досить складнішим ніж у Wolfram Mathematica 7.0. Значення для енергетичного спектру в Wolfram Mathematica 7.0 більш точніші і співпадають з практичними розрахунками. Значення отримані за допомогою C++ не є точними. Тому пропонується для розв'язування такого роду задач використовувати саме Wolfram Mathematica 7.0.

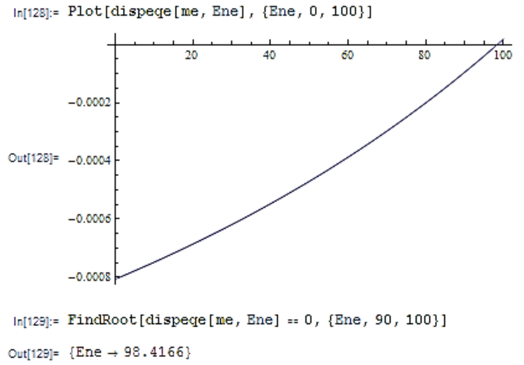

Рис. 6. Розрахунок першого значення енергетичного спектру електрона в Wolfram Mathematica 7.0

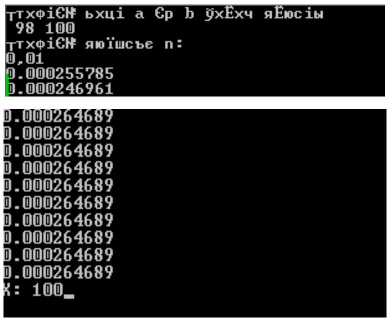

Рис. 7. Розрахунок першого значення енергетичного спектру електрона в C++

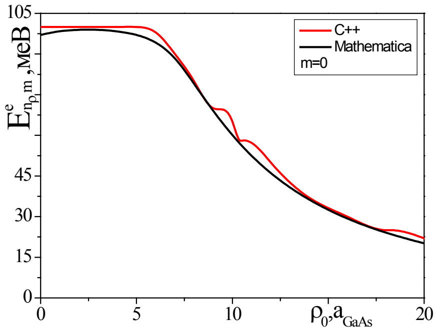

Рис. 8. Залежність енергії від радіуса внутрішньої дротини за двома програмами

Список літератури:

1. Дубровский В. Г. Полупроводниковые нитевидные нанокристаллы: синтез, свойства, применения / В. Г. Дубровский, Г. Э. Цырлин, В. М. Устинов // ФТП. – 2009. – Т. 43. – С. 1585-1626.
2. Mohan P. Fabrication of InP/InAs/InP core-multishell heterostructure nanowires by selective area metalorganic vapor phase epitaxy / P. Mohan, J. Motohisa, T. Fukui // Appl. Phys. Lett. – 2006. – T. 88. – P. 133105.
3. Fontcuberta i Morral A. Prismatic quantum heterostructures synthesized on molecular-beam epitaxy GaAs nanowires / A. Fontcuberta i Morral, D. Spirkoska, J. Arbiol, M. Heigoldt, J. R. Morante, G. Abstreiter // Small. – 2008. – T. 4. – P. 899–903.
4. Spirkoska D. Size and environment dependence of surface phonon modes of gallium arsenide nanowires as measured by Raman spectroscopy / D. Spirkoska, G. Abstreiter, A. Fontcuberta i Morral // Nanotechnology. – 2008. – V. 19. – P. 435704-435708.
5. Heigoldt M. Long range epitaxial growth of prismatic heterostructures on the facets of catalyst-free GaAs nanowires / M. Heigoldt, J. Arbiol, D. Spirkoska [et al] // J. Mater. Chem. – 2009. – V. 19, № 9. – P. 840–848.
6. Fontcuberta i Morral A. Prismatic Quantum Heterostructures Synthesized on Molecular-Beam Epitaxy GaAs Nanowires / A. Fontcuberta i Morral, D. Spirkoska, J. Arbiol [et al] // Small. – 2008. – V. 4, № 7. – P. 899–903.
7. Minot E. Single Quantum Dot Nanowire LEDs / E. Minot, F. Kelkensberg, M. van Kouwen [et al] // Nano Lett. – 2007. – V. 7, № 2. – P. 367-371.
8. Маханець О. М. Фононні спектри та електрон-фононна взаємодія у складній циліндричній напівпровідниковій нанотрубці / О. М. Маханець, Н. Р. Цюпак (Н. Р. Леонтьєва), В. І. Гуцул // УФЖ. – 2012. – Т. 51, № 10. – С. 1060-1068.

Леонтьева Н.Р.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРОГРАММНЫХ ПРОДУКТОВ ДЛЯ ВЫЧИСЛЕНИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО СПЕКТРА ЭЛЕКТРОННАЯ В СЛОЖНОЙ ЦИЛИНДРИЧЕСКОЙ НАНОТРУБКЕ

Аннотация
В статье исследуется сравнительный анализ программных продуктов для определения энергетического спектра сложной цилиндрической нанотрубки. Программы для анализа были созданы с помощью программ С ++ и Wolfram Mathematica 7.0. Также в статье оценивается сложность разработки этих программных продуктов. Построен график зависимости энергии от радиуса внутренней проволоки, значение для которого рассчитаны по двум программам. Из полученного графика оценивается погрешность измерения энергетического спектра электрона.
Ключевые слова: программный продукт, нанотрубка, энергетический спектр, квантовая проволока, погрешность.

Leontyeva N.R.
Bukovinian State Finance and Economics University

COMPARATIVE ANALYSIS OF SOFTWARE PRODUCTS TO DETERMINE THE ENERGY SPECTRUM OF ELECTRON IN COMPLEX CYLINDRICAL NANOTUBE

Summary
This article investigates the comparative analysis software products to determine the energy spectrum of complex cylindrical nanotube. Software products for analysis were created using C ++ and Wolfram Mathematica 7.0 programs. Also the complexity of these software products development is estimated in this article. We constructed a graph of the energy as a function of radius of the inner wire, the value of which were calculated by the two programs. The of an electron energy spectrum is estimated from the received graph.
Keywords: software products, nanotube, energy spectrum, quantum wire, measurement error.

УДК 332.12.331

ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ І РОЗПОДІЛУ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ НА СУДНОРЕМОНТНОМУ ЗАВОДІ

Помаз Т.С.
Одеський національний морський університет

У даній статті розглянуто теоретичні питання побудови інформаційних систем управління (ІСУ) та роль її в діяльності сучасних підприємств. Розкрито зміст втілення процесів системи на практичному прикладі розподілення електроенергетики на судноремонтному підприємстві. Продемонстрований порядок використання сучасних інформаційних технологій при вирішенні завдань управління ресурсами виробничого підприємства.
Ключові слова: ІСУ, електроенергетика, вітрогенератори, реорганізація.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційних систем в організаціях усіх галузей і сфер діяльності за останні 30 років зазнало значних змін. Від централізованої моделі обробки інформації на базі мейнфреймів до технології клієнт / сервер, який ефективно об'єднує гідності своїх попередників. Сучасний етап економічного розвитку організацій у всьому світі характеризується розширенням і вдосконаленням форм і методів їх управління з використанням корпоративних інформаційних систем.

Інформаційна система – це набір механізмів, методів і алгоритмів, спрямованих на підтримку життєвого циклу інформації, які включають три основних процеси: обробку даних, управління інформацією та управління знаннями.

Багато холдингових компаній широко використовують сучасну потужну інформаційну базу. В Україні проблема проектування автоматизованих інформаційних систем управління стоїть особливо гостро, оскільки до недавнього часу економічна теорія обслуговувала, як правило, державні органи влади різного рівня, а сама економіка була замкнута, з мінімальною участю в міжнародному поділі праці.

Метою статті є підкреслення універсальності ІСУ на приведеному прикладі використання електроенергії при роботі на судноремонтному підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Єдина інформаційна система управління підприємством орієнтується на досягненні мети: задоволення потреб в інформації керівників усіх рівнів і ланок системи управління підприємством у встановлені терміни для підготовки, прийняття та реалізації рішень.

Сучасна інформаційна система підприємства є автоматизованою, людино-машинною системою, в якій творчі здібності менеджера доповнюються можливостями електронно-обчислювальної техніки, математичного моделювання та прогнозування.

© Помаз Т.С., 2015

Інформаційна система управління підприємства повинна забезпечити (функції):

1. Повноту інформації для кожної ланки системи управління, яка визначається відношенням інформації отриманої до запитаної або необхідної для управління;

2. Корисність і цінність інформації. Інформаційні потоки в системі управління повинні направлятися за конкретними адресами – відповідним керівникам, фахівцям і службовцям управлінського апарату;

3. Точність і достовірність інформації – прийняття рішень за недостатньо точних або недостовірних даних збільшує ризик допущення помилок, прийняття невірних висновків.

4. Своєчасність надходження інформації – якщо інформація не надходить вчасно, то орган управління буде бездіяльним якраз в той момент, коли об'єкт управління особливо потребує керуючої дії;

5. Агрегованість інформації – раціональний розподіл інформації за рівнями ієрархії управління. На вищі рівні управління повинна надходити більш узагальнена інформація, на нижчі – більш деталізована;

6. Актуальність інформації – при прийнятті рішень важливо враховувати вік інформації та її актуальність для конкретних управлінських завдань;

7. Економічність і ефективність обробки інформації. Ефективність інформаційної підсистеми можна оцінити, зіставляючи результати управління з витратами на збір, накопичення, обробку, перетворення і передачу інформації.

До теперішнього часу найбільшого поширення набули наступні дві основні моделі ІСУ:

- каскадна модель;
- спіральна модель.

Для прикладу донної статті буде наведено робота спіральної моделі, принцип роботи якої покладено на початкові етапи: аналіз і проектування. На цих етапах реалізація технічних рішень перевіряється шляхом створення прототипів. Кожен виток спіралі відповідає створенню фрагмента або версії ПЗ, на ньому уточнюються цілі і характеристики проекту, визначається його якість і плануються роботи наступного витка спіралі (рис. 1.1). Таким чином, поглиблюються і послідовно конкретизуються деталі проекту і в результаті вибирається обґрунтований варіант, який доводиться до реалізації.

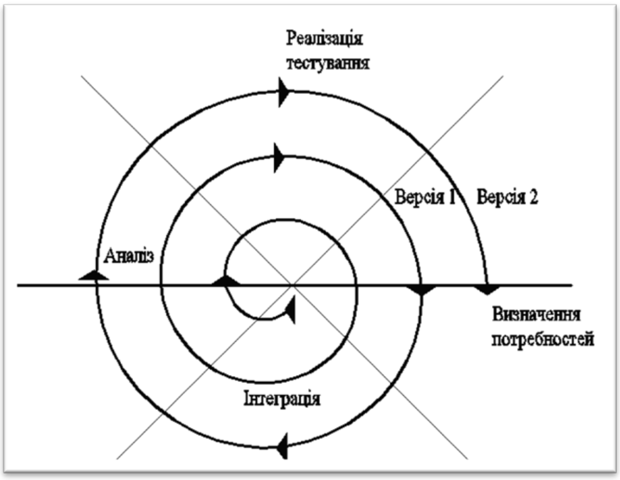

Рис. 1.1. Спіральна модель ІСУ

Розробка ітераціями відображає об'єктивно існуючий спіральний цикл створення системи. Неповне завершення робіт на кожному етапі дозволяє переходити на наступний етап, не чекаючи повного завершення роботи на поточному. При спіральному способі розробки відсутню роботу можна буде виконати на наступній ітерації. Головне ж завдання – якнайшвидше показати користувачам системи працездатний продукт, тим самим активізуючи процес уточнення і доповнення вимог.

Основою ефективної роботи водного транспорту щодо забезпечення перевезень народногосподарських вантажів і пасажирів є гарний технічний стан суден, підтримуване правильною експлуатацією – своєчасним проведенням технічного обслуговування та якісним ремонтом при передових методах праці.

Географічне розташування заводів на головних судноплавних артеріях України (р. Дніпро і р. Дунай) за кращих умов функціонування галузі надасть змогу забезпечити вітчизняні судноплавні компанії суднами, оперативно вирішувати питання планових і позачергових ремонтів, а також надавати сервісні послуги по технічному обслуговуванню суден, що перебувають в експлуатації.

За останні десять років позиції судоходних компаній України були втрачені не лише на міжнародних, а й на внутрішніх лініях. Сам же морський флот значно застарів; більшість судів вже не відповідають вимогам міжнародних конвенцій. Більше 92% вантажів, що обробляються в українських портах, транспортуються іноземними судами.

Таблиця 1

Етапи в процесі судноремонтних робіт

№ етапу	Процес виконання робіт	Системні підрозділи основного етапу
1	Оцінка технічного стану судна і організація судноремонту	- Характеристика та класифікація дефектів судна - Основні показники надійності суднових механізмів і конструкцій - Система технічного обслуговування і ремонту суден - тощо.
2	Технологія ремонту корпусів суден	- Прогнозування обсягів ремонту корпусу судна - Способи підвищення ремонтопридатності корпусів суден - Визначення плазових даних для ремонту корпусу - Методика призначення припусків при виготовленні елементів корпусних конструкцій - Дефектація металевих корпусів суден та ін.
3	Ремонт суднових механізмів і деталей	- Ремонт і дефектація фундаментних рам - Ремонт фундаментних рам - Ремонт блоків циліндрів - Ремонт колінчастих валів механічною обробкою - Ремонт паливної апаратури - Ремонт зубчастих передач ін.
4	Збірка	- Етапи монтажу суднового устаткування - базування обладнання - Установка компенсуючих ланок (підкладок) - Кріплення обладнання на фундаменті - Контроль якості монтажу та ін.

Очевидно, що відносно стійка стагнація судноремонту в цей період викликана низкою наступних об'єктивних чинників:

- Значне скорочення кількості великотоннажного і середньотоннажного флоту;

- Високі тарифи на тепло і електроенергію;
- Відсутність запчастин та допоміжних матеріалів.

При цьому судноремонтні підприємства нерідко мали зайві, нераціонально використовувані виробничі потужності, необхідність утримання яких вносила додаткове навантаження на собівартість продукції і спричинила зниження конкурентоспроможності підприємств. Для зниження даних витрат підприємства були поставлені перед необхідністю розукрупнювати.

Питання реорганізації судноремонтної галузі є важливим і необхідним (табл. 1).

Застосування ІСУ на кожному етапі вище приведеної таблиці 1 можна привести прикладом виконання креслень програмою AutoCad, моделювати програмою AnyLogic, бухгалтерський облік вести програмою 1С. Час та досвід отриманий персоналом заводу при застосуванні даних програм є досить важливим і цінним для любого підприємства.

На судноремонтному підприємстві головною метою є раціональне, економне, швидке використання як трудових ресурсів, техніки, інформації ,так і матеріальної, енергетичної бази.

Електроенергія безпосередньо відіграє важливу роль у сучасному світі і в даному випадку також. Без електрики важко уявити всі ті трудові процеси,які необхідні при виконанні, наприклад, зварювальних робіт, технічного огляду, різки, кріпленні, монтажу, банальне освітлення, підігрів приміщення, дока, судна.

Середньостатистична судноремонтна база в рамках сучасного становища витрачає інфраструктурного електропостачання – 8 млн. кВт/год. на рік.

У найближчий рік-два ціни на електрику наблизяться до європейських, плюс до всього цього осіннє підвищення ціни на газ навряд чи буде останнім.

Таблиця 2

НАПРЯМКИ	Роки			
	2005	2010	2020	2030
Поновлювані джерела енергії, всього млрд. кВт/год., у т.ч.:	**1,661**	**3,842**	**12,054**	**35,53**
Біоенергетика	1,3	2,7	6,3	9,2
Сонячна енергія	0,003	0,032	0,284	1,1
Мала гідроенергетика	0,12	0,52	0,85	1,13
Геотермальна енергетика	0,02	0,08	0,19	0,7
Вітроенергетика	0,018	0,21	0,53	0,7
Енергія навколишнього середовища	0,2	0,3	3,9	22,7

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 15.08.2005 № 745 «Про перехід до єдиних тарифів на електричну енергію, що відпускається споживачам» та постановою НКРЕКП від 26.01.2015 № 68 роздрібні тарифи на електроенергію для споживачів (крім населення) з урахуванням граничних рівнів при поступовому переході до формування єдиних роздрібних тарифів для споживачів на території України у лютому 2015 року становить 1 грн. 30,04 коп.

У грошовому еквіваленті затрати на електроенергію на рік становить 10 420,30 тис. грн.

Упровадженням та спонуканням застосовувати ідеї використання альтернативних джерел електроенергії є сама держава. Згідно нижче наведеної таблиці 2 видно, що дана тема буде розвиватися та застосовуватись в майбутньому на масштабному рівні.

Згідно з Енергетичною стратегією України до 2030 року, планується досягти наступних показників (табл. 2).

Що стосується електроенергії, виробленої з використанням альтернативних джерел енергії, тут є деякі особливості. КМ України було прийнято Постанову від 19.02.2009 року № 126, згідно якої НКРЕ було рекомендовано визначити, що власникам установок, які виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел енергії з встановленою потужністю до 10 МВт, дозволяється проводити діяльність з виробництва електричної енергії без відповідної ліцензії.

Таким чином, при наявності генеруючого обладнання, яке використовує альтернативні джерела енергії, встановленою потужністю до 10 Мвт, виробники електричної енергії повинні мати право виробляти електричну енергію без отримання ліцензії на виробництво електричної енергії, що для нашого випадку є досить прийнятним рішенням.

Законодавством України передбачено низку пільг щодо оподаткування діяльності, пов'язаної з розробкою, впровадженням та використанням енергозберігаючих заходів та енергоефективних проектів.

У даний час серед усіх технологій використання альтернативної енергетики для успішного ведення бізнесу найбільшої уваги заслуговує вітроенергетика. Цьому сприяють техніко-економічні та екологічні показники отримання електрики.

Використання вітроенергетики в масштабних електростанціях для забезпечення електроенергією локальних проектів окремих будівель і в якості мікрогенерацій з іншими джерелами енергії розглядається як повноцінний ресурс для електропостачання – автономний, необмежений, вільний і екологічно чистий.

Це особливо актуально у зв'язку з проблемою викидів CO_2 і глобальним потеплінням, здорожчанням енергоресурсів, вироблених з нафти, а також газу і вугілля.

Вітрогенератор потужністю 1 МВт скорочує щорічні викиди в атмосферу до 1800 тонн CO_2, 9 тонн SO_2, 4 тонн оксидів азоту.

Одним з найбільш важливих характеристик ВЕУ є її номінальна потужність.

Ця величина показує, скільки кВт год енергії турбіна виробить при максимальному навантаженні.

Для нашого випадку беремо ВЕУ 600 кВт-ну машину,яка в рік виробляє близько 500 тис. КВт · год при середній швидкості вітру 4,5 м/с.

При швидкості вітру 9 м/с вона виробить до 2 000 000 кВт · год на рік.

Кількість виробленої за рік енергії не може бути розрахована шляхом простого множення встановленої потужності (в даному випадку 600 кВт) на середню річну швидкість вітру.

Щодо вітрів, то території судноремотних підприємств здебільшого розташовані в прибережній зоні, яка відкрита по руслі річки чи просторах моря для повітряних мас, річна середня швидкість яких становить – 9 м/с.

Необхідно також враховувати коефіцієнт використання встановленої потужності (ККД) для визначення ефективності роботи турбіни протягом року на певному майданчику.

ККД – це фактично річне вироблення електроенергії, розділеної на теоретично максимальне вироблення за умови, що машина працювала в режимі навантаження протягом усіх 8760 годин року.

Наприклад, якщо 600 кВт-на турбіна виробляє 2 млн. КВт на рік, розрахунок її ККД виглядає наступним чином: 2000000 : (365,25 · 24 · 600) = = 2 000 000: 5259600 = 0,38 = 38%.

Теоретично значення ККД може варіюватися від 0 до 100%, але практично він розташовується

в межах від 20 до 70% і найчастіше ККД дорівнює 25-30%.

У штаті Каліфорнія (США), наприклад, за рахунок використання вітроферм виробляється стільки електроенергії, що її вистачає для задоволення потреб в енергії великого міста, такого як Сан-Франциско, протягом року.

Використовуючи вище показані дані робимо орієнтовні підрахунки рентабельності установки ВЕУ на підприємство:

1. 8 млн. кВт/год. / 2 млн. кВт/год. = 4 – кількість вітрогенераторів потужністю 600 кВт.

2. 4 * 3 750 000 грн. = 15 000 000 грн.,

де 3,750 млн. грн. – вартість однієї установки з урахуванням монтажу, доставки, допоміжних інструментів.

Звісно, варіант монтування відразу 4-х генераторів є дорогим і тому відразу, зазвичай, є темою для дискусій щодо необхідності даних технологій взагалі. Проте, купуючи по одній установці в рік, (припустимо найгірший варіант: першу ВЕУ прийдеться придбати в кредит під 25% за всю вартість, на 2-й рік другу установку за півкредиту вартості під ті ж 25%) за чотири роки підприємство повністю перейде на альтернативне джерело енергопостачання і кошти, які витрачалися на сплату електрики, можуть піти на реорганізацію виробництва.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, підкреслюючи вище сказане, можна зробити висновок, що використання загальних принципів інформаційної системи управління в процесах роботи певного підприємства робить його доступнішим для розуміння керуючої ланки організації і, як наслідок, для всього персоналу.

Список літератури:

1. Балякіна О. К. Технологія судноремонту / О. К. Балякіна. – М.: Транспорт, 1983. – 264 с.
2. Відецкій А. Ф. Довідник з ремонту річкових суден / А. Ф. Відецкій. – М.: Транспорт, 1988. – 431 с.
3. Закон України «Про електроенергетику» № 575/ 97-ВР від 16.10.1997 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vetryak.com.ua/zakoni/energeticheskoe-pravo-ukraini
4. Кравченко В. С. Монтаж суднових енергетичних установок / В. С. Кравченко. – М.: Суднобудування, 1990. – 269 с.
5. Кулик Ю. Г. Технологія суднобудування і судноремонту / Ю. Г. Кулик, Ю. В. Сумеркіной. – М.: Транспорт, 1992. – 252 с.
6. Михайлівський М. Архітектура інформаційної системи, оцінка ризиків і сукупна вартість володіння // Директор ІС. – 2002. – № 6. – С. 35-36.
7. Папковська О. Е. Формування кластерної політики у регіонах України / О. Е. Папковська // Праці Одеського політехнічного університету. – 2011. – № 1. – С. 239-243. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Popu_2011_1_47.pdf
8. Позін Б. Стандарти та методології в життєвому циклі програмного забезпечення інформаційних систем // Директор ІС. – 2001. – № 10. – С. 121-123.

Помаз Т.С.
Одесский национальный морской университет

ИНФОРМАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ И РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ НА СУДОРЕМОНТНОМ ЗАВОДЕ

Аннотация
В данной статье рассмотрены теоретические вопросы построения информационных систем управления (ИСУ) и ее роль в деятельности современных предприятий. Раскрыто содержание воплощение процессов системы на практическом примере распределения электроэнергетики на судоремонтном предприятии. Продемонстрирован порядок использования современных информационных технологий при решении задач управления ресурсами производственного предприятия.
Ключевые слова: ИСУ, электроэнергетика, ветрогенераторы, реорганизация.

Pomas T.S.
Odessa National Maritime University

MANAGEMENT INFORMATION SYSTEMS AND DISTRIBUTION OF ELECTRICITY IN A SHIPYARD

Summary
This article considers the theoretical issues of building management information systems (MIS) and its role in the activities of modern enterprises. Disclosed embodiment of system processes at a practical example of the distribution of electricity at a repair facility. Demonstrate the procedure for using modern information technologies to solve problems of resource management manufacturing enterprises.
Keywords: IMS, power generation, wind turbines, reorganization.

УДК 65.012.2

ПРОЕКТНООРІЄНТОВАНА ДІЯЛЬНІСТЬ В ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВИХ РЕМОНТІВ І МОДЕРНІЗАЦІЇ ОБЛАДНАННЯ

Попов С.О., Попрожук О.О.
Криворізький національний університет

Стаття присвячена доведенню того, що діяльність у галузі ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання належить до проектноорієнтованої на основі аналізу класичного поняття «проект». У статті розглянуто основні трактування поняття «проект» та визначено основні характеристики проекту. Проаналізовано поняття ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання. Доведено приналежність означеної діяльності до проектноорієнтованої через відповідність основним ознакам проекту. Обґрунтовано необхідність застосування методології управління проектами до проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання.
Ключові слова: проект, управління проектами, ремонт, модернізація, складне технологічне обладнання, проектноорієнтована діяльність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах загострення економіко-політичної ситуації в Україні, падінням обсягу вітчизняного виробництва протягом останніх років все більшої актуальності набуває проблема пошуку нових підходів до оновлення національної системи господарювання.

Однією з важливих галузей вітчизняної промисловості, як однієї з основ функціонування і розвитку економіки держави, є машинобудування. Ця галузь останнім часом перебуває у скрутному становищі. Це пов'язано зі значним старінням основних фондів, засобів механізації, обладнання та технологій. Їх основна частина була придбана ще за часів командної економіки. Функціонування машинобудівних підприємств, які мають такі фонди, надто сильно залежить від коливань валютних курсів через значну матеріаломісткість виробництва та вагому частку імпортних складових. І характеризується значними витратами енергоресурсів, ціни на які постійно зростають, тощо.

Враховуючи це, на сьогоднішній день вкрай необхідним є застосування нових підходів до організації діяльності машинобудівних підприємств.

Одним із перспективних напрямів вирішення цієї проблеми є використання проектноорієнтованого підходу до діяльності машинобудівних підприємств у сфері ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання. Такий підхід дає можливість більш раціонально розподілити і використовувати ресурси.

На сьогоднішній день не існує чіткого наукового обґрунтування приналежності ремонтних робіт до проектноорієнтованої діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. На сьогоднішній день методологія управління проектами застосовується майже у всіх галузях економіки. Вітчизняні науковці завдяки своїм працям сприяють розвиткові управління проектами як науки у світі.

На основі апарату теорії управління проектами здійснюється реформування значної кількості галузей національної економіки, реалізація будівельних та виробничих проектів, розробка проектів енергозбереження та раціонального використання ресурсів, а також організація та управління проектами технічного обслуговування та ремонтів обладнання тощо.

Питанню надання визначення проектноорієнтованої діяльності присвячена значна частина праць як закордонних, так і українських спеціалістів. Серед них варто виділити важливий внесок у розвиток вітчизняної методології управління проектами таких вчених, як С.Д. Бушуєв, А.В. Шахов, В.А. Рач, В.І. Чимшир, А.І. Білоконь та ін. Саме безупинні дослідження з удосконалення методології проектного менеджменту можуть забезпечити динамічний розвиток вітчизняної та світової промисловості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід акцентувати увагу на тому, що проблемі використання проектного підходу до управління проектами ремонтних робіт присвячено низку досліджень вітчизняних та закордонних науковців, однак акцент у них робиться саме на застосуванні означеної методології у загальному вигляді. Крім цього, у наявних роботах неповною мірою відображено застосування окремих компонентів проектного менеджменту таких, як, наприклад, планування ресурсного забезпечення. Тому закономірним продовженням існуючих наукових досліджень є обґрунтування необхідності застосування проектної методології саме до реалізації проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання та подальша розробка на її основі нового підходу до ресурсного планування означених проектів.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є обґрунтування належності діяльності машинобудівних підприємств у сфері ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання саме до проектноорієнтованої діяльності.

Об'єктом дослідження є проекти ремонту і модернізації складного технологічного обладнання.

Предмет дослідження – обґрунтування можливості застосування методології управління проектами до проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання.

Виклад основного матеріалу. Базовим поняттям сучасної концепції управління проектами є «проект». В даному випадку «проект» виступає не лише як об'єкт управління з притаманними йому специфічними властивостями, але й як загальна характеристика змісту, як базова властивість управління проектами.

На сьогоднішній день в світовій і вітчизняній літературі не існує єдиного загальновизнаного визначення поняття «проект». Проте існують різноманітні варіанти його трактування:

- Проект – це тимчасова дія, що виконується для створення унікального продукту чи послуги. Тимчасове означає, що кожен проект має свій певний початок і кінець. Унікальний означає, що продукт або послуга принципово відрізняється від інших аналогічних продуктів або послуг. Унікальність продуктів чи послуг проекту зумовлює необхідність послідовного уточнення характеристик по мірі реалізації проекту. (Американське керівництво з питань проектного менеджменту) [9, с. 4]
- Проект – це зобов'язання створити цінність, основану на місії проекту, яке повинно завершитися в певний період у рамках узгоджених часу, ресурсів та умов експлуатації. Місія проекту включає фундаментальні цілі, для яких розроблений проект

© Попов С.О., Попрожук О.О., 2015

и яких він має досягти (Керівництво з управління інноваційними проектами і програмами підприємств Японської асоціації управління проектами) [8, с. 46].

- Проект – це комплекс зусиль, які вживаються з метою отримання конкретних унікальних результатів в рамках відведеного часу і в межах затвердженого бюджету, який виділяється на оплату ресурсів, які використовуються або вживаються у ході проекту (Рассел Д. Арчибальд) [1, с. 34].

- Проект – певна задача з визначеними вихідними даними і необхідними результатами (цілями), які зумовлюють спосіб її вирішення (І.І. Мазур) [6, с. 13].

- Проект – це дії, направлені на створення цінності проекту, які володіють унікальністю, власними відмінними характеристиками і інноваційністю, яка створює цінність активів (включаючи інтелектуальну цінність), цінність інновацій і цінність володіння для всіх зацікавлених сторін (Керівництво з управління інноваційними проектами і програмами підприємств Японської асоціації управління проектами) [8, с. 49].

- Проект – це комплексний, неповторюваний, одномоментний захід, обмежений у часі, бюджеті, ресурсах, а також чіткими вказівками щодо виконання, розробленими відповідно до потреб замовника (Кліффорд Ф. Грей) [3, с. 16].

- Проект – цілеспрямоване, заздалегідь опрацьоване і заплановане створення або модернізація фізичних об'єктів, технологічних процесів, технічної і організаційної документації до них, матеріальних, фінансових, трудових та інших ресурсів, а також управлінських рішень і заходів щодо їх виконання (І.І. Мазур) [6, с. 13].

- Проект – системний комплекс планових (фінансових, технологічних, організаційних та інших) документів, які містять комплексно-системну модель дій, направлених на досягнення оригінальної мети (М.А. Разу) [10, с. 21].

- Проект – це задача з відомим результатом (Річард Ньютон) [11, с. 17].

- Проекти – це діяльність, направлена на розвиток, покращення, зміну існуючих бізнес-процесів (В.В. Богданов) [2, с. 19].

- Проект – всебічний план, повноцінна модель дій (М.А. Разу) [10, с. 21].

Відповідно до концепції Японської асоціації управління проектами основними властивостями проекту є [8, с. 46]:

- унікальність місії;
- тимчасовий характер,означений певним часом початку і завершення проекту;
- невизначеність, пов'язана зі змінами в оточенні проекту і ризиками.

Кліффорд Ф. Грей виділяє наступні основні характеристики [3, с. 17]:

- встановлена ціль;
- визначена тривалість виконання, з точками початку і завершення;
- зазвичай в проекті приймають участь декілька підрозділів і різноманітні спеціалісти;
- як правило, виконується щось нове, чого ніколи не робилося раніше;
- особливі вимоги щодо часу, витрат і якості виконання роботи.

Відповідно до формулювання І.І. Мазура, поняття «проект» поєднує різноманітні види діяльності, які характеризуються низкою ознак, найбільш загальними з яких є [6, с. 12]:

- направленість на досягнення конкретних цілей, певних результатів;
- координоване виконання численних, взаємопов'язаних дій;
- обмежена протяжність у часі, з визначеним початком і кінцем.

Кім Хелдман визначає наступні характеристики проекту [12, с. 45]:

- проект сам по собі унікальний;
- проекти тимчасові за своєю суттю і мають певну дату початку і завершення;
- проект завершений, якщо цілі проекту досягнуті;
- успішний проект – це проект, який виправдовує очікування його учасників.

Відповідно до Д. Локка основною визначальною характеристикою будь-якого проекту є його новизна. «Це крок у незвідане, повне ризику і невизначеності» – писав Д. Локк. На його думку, немає двох абсолютно схожих проектів; навіть повторний проект буде відрізнятися від свого попередника або за одним або за декількома аспектами – економічному, організаційному чи матеріальному [5, с. 2].

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна сформулювати визначення поняття «проект» як комплекс цілеспрямованих дій, який в умовах обмеженості часу та бюджету націлений на створення продуктів або послуг, які відповідають заданим критеріям якості.

Визначившись з поняттям «проект», необхідно звернутися до аналізу специфіки ремонтної діяльності, які виконують машинобудівні підприємства.

Відповідно до «Малої гірничої енциклопедії» ремонт:

1) виправлення пошкоджень, усунення дефектів, поломок, лагодження чогось;

2) комплекс операцій для відновлення справного стану чи робото придатності об'єкта і відновлення ресурсів об'єктів та їх складових частин [7, с. 463].

Ремонт обладнання за змістом обсягом та складністю підрозділяється на [7, с. 464]:

1) поточний ремонт – він в свою чергу ділиться на:
- малий – заміна чи ремонт змінних деталей і регулювання механізмів;
- середній – заміна чи відновлення спрацьованих деталей, часткове розбирання машин (середні ремонти при періодичності більше року відносяться до капітальних і витрати на їх проведення враховуються в нормах амортизації);

2) капітальний ремонт – повне розбирання агрегатів із заміною усіх спрацьованих частин, виправлення деталей, які не замінюються; супроводжується звичайно модернізацією обладнання;

3) відновний ремонт – ремонт обладнання, яке вийшло з ладу внаслідок аварій, стихійних лих, тривалої бездії.

Розглядаючи проекти ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання в умовах машинобудівних підприємств, необхідно відмітити, що існує два різновиди даного виду діяльності:

- ремонт обладнання інших підприємств відповідно до видів діяльності;
- ремонт власного обладнання.

В рамках означеного дослідження увага буде приділятись саме ремонтам і модернізації складного технологічного обладнання інших підприємств як одному з важливих напрямків діяльності вітчизняних підприємств.

Якщо розглянути вказаний напрямок діяльності у розрізі методології управління проектами, то для доведення приналежності означених робіт до проектноорієнтованої діяльності важливо проаналізувати наявність у них основних властивостей проекту.

Унікальність. Відповідно до визначення, ремонт – це виправлення пошкоджень, усунення дефектів, поломок, лагодження чогось. [7, с. 463]

Ремонтні роботи з відновлення складного технологічного обладнання передбачають визначення всіх наявних несправностей і поломок та їх ліквідацію. При цьому в кожному окремому випадку можливі різні види ремонтних робіт, а саме: повні заміни певних елементів, часткові заміни елементів, відновлення або ремонт наявних частин. Тому в кожному окремому випадку необхідне визначення окремого набору дій, що свідчить про унікальність кожного ремонту чи модернізації складного технологічного обладнання, які потребують розробки окремих проектів на виконання цих робіт.

Тимчасовий характер. Так як розглядається саме виконання ремонтів машинобудівним підприємством для потреб інших суб'єктів господарювання, то означена діяльність завжди носить тимчасовий характер, має конкретну дату початку і завершення виконання робіт з ремонту і модернізації певного складного технологічного обладнання.

Визначена ціль. Проекти ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання націлені на відновлення і покращення якості роботи означеного обладнання.

Наявність вимог щодо якості виконання. Оскільки машинобудівне підприємство отримує замовлення щодо виконання ремонтних і модернізаційних робіт, то саме замовлення передбачає висування вимог щодо якості виконуваних робіт.

Наявність бюджету. Оскільки машинобудівне підприємство, яке здійснює ремонтну діяльність, має на меті отримання прибутку, то воно зацікавлене в найбільш ефективному розподілі та використанні ресурсів в процесі здійснення ремонтних робіт. Тому, приймаючи замовлення на виконання ремонтних робіт, машинобудівне підприємство має розробити його оптимальний бюджет, який би задовольнив замовника за ціною виконуваних робіт, а самому підприємству дав можливість виконати роботи у якнайкоротший термін при обмеженості ресурсів та отримати запланований обсяг прибутку.

Необхідність виконання певної сукупності взаємопов'язаних дій. Початковий етап ремонту складного технологічного обладнання передбачає його дефектацію та визначення обсягу та порядку виконання ремонтних робіт.

Наявність ризиків. При виконанні ремонту складного технологічного обладнання існує досить висока вірогідність настання непередбачуваних ситуацій. Саме методологія управління проектами дає можливість спланувати ремонтні дії таким чином, щоб врахувати можливі ризики в залежності від ступеня невизначеності умов здійснення ремонтів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку.

Таким чином, можна стверджувати, що проекти ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання можна віднести до проектноорієнтованої діяльності. Тому застосування методології управління проектами до означених робіт є виправданим.

Подальший напрямок дослідження буде полягати у аналізі існуючих методик ресурсного планування і розробці оптимальної методики ресурсного планування проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання, необхідність розробки якої обумовлена:

- необхідністю подальшого удосконалення ресурсного планування у галузі машинобудування;
- загостренням проблеми раціоналізації використання ресурсів (фінансових, трудових, матеріальних, енергетичних, інформаційних тощо);
- необхідністю розробки нових та удосконалення існуючих теоретичних та методологічних основ ресурсного планування проектів машино будівництва;
- необхідністю узагальнення методологічних положень теорії ресурсного планування проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання і подальшого її розвитку;
- пошуком нових підходів до розробки формалізованих процедур обґрунтування управлінських рішень в сфері ресурсного планування проектів ремонтів і модернізації складного технологічного обладнання з використанням пооператаційного підходу;
- відсутністю системних досліджень проблеми ресурсного планування на основі поопер态ційного підходу на підприємствах машинобудівної галузі в ринкових умовах господарювання в нашій країні.

Список літератури:

1. Арчибальд Р. Управление высокотехнологичными программами и проектами / Рассел Д. Арчибальд; Пер. с англ. Мамонтова Е.В.; Под ред. Баженова А. Д., Арефьева А. О. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Компания АйТи; ДМК Пресс, 2004. – 472 с.
2. Богданов В. В. Управление проектами. Корпоративная система – шаг за шагом / Вадим Богданов. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2012. – 248 с.
3. Клиффорд Ф. Грей, Эрик У. Ларсон. Управление проектами: Практическое руководство / Пер. с англ. – М.: Дело и Сервис, 2003. – 528 с.
4. Либерзон В. И. Основы управления проектами / Владимир Иосифович Либерзон. – М.: Нефтяник, 1997. – 150 с.
5. Локк Д. Основы Управления Проектами / Пер. с англ. – М.: HIPPO, 2004. – 253 с.
6. Мазур И. И., Шапиро В. Д., Ольдерогге Н. Г. Управление проектами: Учебное пособие / Под общ. ред. И. И. Мазура. – 2-е изд. – М.: Омега-Л, 2004. – 664 с.
7. Мала гірнича енциклопедія, т. 2 / За ред. В. С. Білецького. – Донецьк: Донбас, 2007. – 652 с.
8. Руководство по управлению инновационными проектами и программами предприятий: Японская ассоциация управления проектами (PMAJ) / пер. на рус. яз. под ред. проф. С. Д. Бушуева. – К.: Науковий світ, 2009. – 176 с.
9. Управління проектами (Керівництво з питань проектного менеджменту). – пер. з англ. / Під ред. С. Д. Бушуєва, 2-ге вид., перероб. – К.: «Деловая Украина», 2000. – 198 с.
10. Управление проектом. Основы проектного управления: учебник / кол. авт.; под ред. проф. М. А. Разу. – М.: КНОРУС, 2006. – 768 с.
11. Управление проектами от А до Я / Ричард Ньютон; Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 180 с.
12. Хелдман Ким. Профессиональное управление проектом / Ким Хелдман; Пер. с англ. Голициной М. Н.; Под. ред. д.е.н., проф. И. М. Степнова – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2005. – 517 с.
13. Хелдман Ким. Управление проектами. Быстрый старт / Ким Хелдман; Пер. с англ. Шпаковой Ю.; Под ред. Неизвестного С. И. – М.: ДМК Пресс; Академия АйТи, 2008. – 352 с.

Попов С.О., Попрожук Е.О.
Криворожский национальный университет

ПРОЭКТНООРИЕНТИРОВАННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В СФЕРЕ ПРОМЫШЛЕННЫХ РЕМОНТОВ И МОДЕРНИЗАЦИИ ОБОРУДОВАНИЯ

Аннотация
Статья посвящена доказательству того, что деятельность в сфере ремонтов и модернизации сложного технологического оборудования принадлежит к проектноориентированной на основании анализа классического понятия «проект». В статье рассмотрены основные трактовки понятия «проект» и определены его основные характеристики. Проанализировано понятие ремонтов и модернизации сложного технологического оборудования. Доказана принадлежность указанной деятельности к проектноориентированной в связи с соответствием основным признакам проекта. Обоснована необходимость использования методологии управления проектами к проектам ремонтов и модернизации сложного технологического оборудования.
Ключевые слова: проект, управление проектами, ремонт, модернизация, сложное технологическое оборудование, проектноориентированная деятельность.

Popov S.O., Poprozhuk O.O.
Kryvyi Rih National University

INDUSTRIAL RENOVATION AND MODERNIZATION OF EQUIPMENT AS THE PROJECT ORIENTED ACTIVITIES

Summary
The article is devoted to proving that the activity in the field of renovation and modernization of the complex technological equipment belongs to project oriented activities by analyzing the classical notion of «project». There are basic interpretation of the concept «project» and the main characteristics of the project in the article. There is the analyzing of the notion of renovation and modernization of complex technological equipment in the article. Proved belonging this activity to the project oriented through compliance with the essential characteristics of the project. There is the necessity of the using the project management methodology to the projects of renovation and modernization of the complex technological equipment.
Keywords: project, project management, renovation, modernization, complex technological equipment, project oriented activities.

УДК 519.87

ПОБУДОВА ДИНАМІЧНИХ МАКРОМОДЕЛЕЙ ДІЛЯНОК ДОВГИХ ЛІНІЙ ІЗ МІКРОПРОВОДУ

Протасов С.Ю.
Черкаський державний технологічний університет

Стаття присвячена побудові макромоделей ділянок довгих ліній із мікропроводу, які відносяться до складних динамічних об'єктів з розподіленими параметрами. Відповідно до натурного експерименту за схемою випробувань, одержано вихідні дані про перехідний процес в RC-лінії. За експериментально отриманою перехідною характеристикою побудовані динамічні макромоделі у вигляді передатної дробово-раціональної функції та інтегрального рівняння. Актуальність методу макромоделювання в даній роботі підтверджують результати обчислювальних експериментів, які свідчать про ефективність отриманих макромоделей. Таким чином, даний підхід дозволяє розширити можливості сучасних комп'ютерних засобів проведення наукових та інженерних розрахунків в задачах аналізу і синтезу ділянок довгих ліній та електричних ланцюгів.
Ключові слова: динамічна макромодель, передатна функція, перехідна характеристика, довга лінія, мікропровід.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Один і той же реальний динамічний об'єкт може бути описаний різними як еквівалентними так і нееквівалентними моделями. З однієї сторони модель повинна бути адекватною, тобто із заданою точністю відповідати даним спостерігача, апріорній інформації про систему, фізичним законам і поставленій прикладній меті [1, 2]. З іншого боку, складність моделі мусить вирішувати питання про можливість її подальшого використання, лише відтворюючи ті властивості об'єкту чи системи, які мають сенс, виходячи з мети та задач конкретного дослідження, а не явища взагалі. Останнє положення може бути використане для суттєвого спрощення математичних моделей, тобто для побудови математичних та комп'ютерних макромоделей. При цьому передбачається, що такі макромоделі задовольняють вимогам адекватності і, разом з тим, мають більш зручну форму чи структуру, або спрощують процес чисельної (комп'ютерної) реалізації з досяг-

© Протасов С.Ю., 2015

ненням необхідної точності результатів [3, 4, 5]. Цей підхід є особливо важливим стосовно до розробки і функціонування автоматизованих та автоматичних систем управління технологічними процесами, об'єктами машинобудування, електронними системами, рухомими об'єктами тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед існуючих методів побудови макромоделей слід відзначити розроблені А.А. Ланне і С.А. Букашкіним методи побудови моделей у вигляді співвідношення вхід-вихід на основі розщеплення сигналів; використання рядів Вольтера-Пікара, вагомий вклад в розвиток яких зробив Л.В. Данілов; алгоритм Хо-Калмана для побудови моделей у формі лінійних дискретних рівнянь стану; узагальнений А. Ісідорі на випадок білінійних моделей; побудова математичних макромоделей компонент електротехнічних систем Козака Ю.Я., макромоделі у вигляді інтегральних операторів та рівнянь Протасова С.Ю. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте існуючі методи побудови математичних макромоделей не є достатньо універсальними, і вимагають використання різних методик для моделювання об'єктів різних класів [2]. Це ускладнює не тільки саму побудову моделей, а й подальше їх використання, оскільки математичні форми їх представлення також різняться. Часто при побудові та використанні засобів обчислювальної техніки для розв'язання задач аналізу і синтезу систем автоматичного регулювання, що містять в контурі ланку з розподіленими параметрами виникає необхідність комп'ютерного моделювання складних по структурі ірраціонних передатних функцій [6]. Відомий цілий ряд різних теплових, електромагнітних об'єктів і пристроїв, передатні функцій яких містять $\sqrt{s}$ в дробово-раціональній і експоненціальній залежностях [6, 7]. Зокрема, до таких об'єктів належать елементи ділянок довгих ліній із мікропроводу. Задача побудови та чисельної реалізації ефективних динамічних моделей таких об'єктів додатково ускладнюється у випадку, коли модель «вбудовується» в діючі системи керування, контролю або діагностування і повинна враховувати необхідність функціонування в реальному часі.

Таким чином, прагнення підвищити продуктивність комп'ютерних засобів, забезпечити високу точність, мінімізувати використовувані ресурси комп'ютера призводить до доцільності дослідження можливостей застосування різноманітних видів математичного опису в якості моделей елементів ділянок довгих ліній із мікропроводу. Зокрема, не повністю розв'язаною залишається проблема дослідження і використання можливостей динамічних макромоделей у вигляді передатних функцій та інтегральних рівнянь.

Метою даної статті є побудова адекватних і ефективних динамічних макромоделей ділянки довгої лінії з мікропроводу у вигляді передатної функції та інтегрального рівняння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід проектування та дослідження систем управління показує, що неможливо побудувати будь-яку математичну модель, адекватну реальній системі, тільки на основі теоретичних досліджень фізичних процесів у системі. Тому в процесі побудови макромоделей в якості початкових візьмемо експериментальні дані про перехідний процес (характеристику) ділянки довгої лінії з мікропроводу при температурі +20°С. Випробовувалися два зразки RC-елементів з мікропроводу згідно схемі випробувань, представленій на рис. 1.

Позначення в схемі (рис. 1): U – джерело постійної стабілізованої напруги типу УЭСВ-1; ОП – операційний підсилювач постійного струму типу УУ-1; R_0 – безреактивний резистор, 10 МОм; v – індикатор самопишучий типу Н-340; R_1, R_3 – резистори з номіналом 1 МОм типу МВ СГ-1; R_2, R_4 – магазини опорів типу МСР-63; G – гальванометр типу М 195/3; Z_x – досліджуваний елемент.

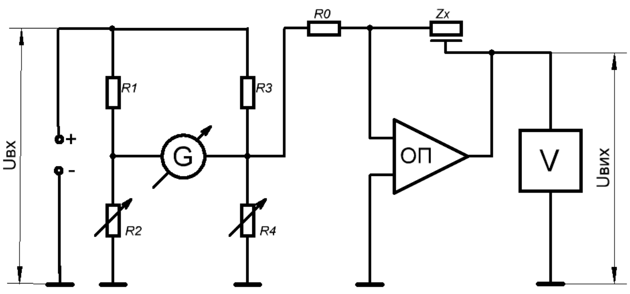

Рис. 1. Схема випробувань

Коефіцієнт ділення вхідного дільника R_3, R_4 напруги підбирався так, щоб в кінці проміжного часу t=1000 с. напруга на клемах самопишучого індикатора була не більше 100 В, тобто не перевищувала максимального відхилення індикатора. Після установки допоміжним дільником R_3, R_4 нульового показання гальванометра знімалася перехідна характеристика. Досліджувану лінію було розміщено в термостат. Досліди проводились при температурі $t=+20\pm2^{\circ}\mathrm{C}$. Результати досліджень та виміряні значення вихідного сигналу (перехідної характеристики) приведені в табл. 1.

Таблиця 1

Результати виміряних значень вихідного сигналу

№ зразка	t, с	U, В	$\overline{U}$, В	$\lvert U-\overline{U}_m\rvert$, В
1	200	18,8	16,66	2,1
	400	27	23,10	1,1
	500	30,7	31,24	0,54
	600	34	35,95	1,95
	300	40,4	41,33	0,93
	1000	45,5	45,04	0,46
2	200	17,3	16,24	1,06
	400	22,1	22,45	0,35
	500	24,3	24,79	0,49
	600	26,5	26,49	0,01
	800	28,4	28,62	0,22
	1000	30	29,73	0,27

Обчислювальні експерименти проводилися за алгоритмом квадратури з вирівнюванням початкових даних методом найменших квадратів [8]. Вхідним сигналом є одиничний стрибок. Модель будується у вигляді рівняння

$$y^{(m)}(r)+\sum_{i=1}^{m}q_i y^{(m-i)}(r)=1, y(r)=10^{-2}u(r), \quad r=10^{-3}t. \qquad (1)$$

Із (1) відповідно до методу найменших квадратів для побудови моделі першого порядку маємо

$$\hat{O}=\sum_{i=1}^{N}(y(t_i)q\int_0^{t_i}y(r)dr-t_i)^2 \qquad (2)$$

Звідси отримаємо

$$\frac{\partial\hat{O}}{\partial q}=2\sum_{i=1}^{n}[y(t_i)+q\int_0^{t_i}y(r)dr-t_i]\int_0^{t_i}y(r)dr=0 \qquad (3)$$

і

$$q=\frac{\sum_{i=1}^{n}(t_i-y(t_i))\int_0^{t_i}y(r)dr}{\sum_{i=1}^{n}(\int_0^{t_i}y(r)dr)^2} \qquad (4)$$

Використовуючи для обчислення інтегралів $\int_0^{t_i} y(r)dr$ формули трапецій, знаходимо для першого і другого зразків відповідно $q_1 = 1,8823$; $q_2 = 3,22$.

У табл. 1 наведені контрольні значення перехідного процесу

$$\bar{U}_i(t) = \frac{100}{q_i}(1 - e^{-10^{-3} q_i t}), \quad i = \overline{1,2} \tag{5}$$

а також значення помилки.

Відзначимо, що із збільшенням порядку моделей досліджуваних елементів $|U - \bar{U}_m|$ величина спадає, тому для таких зразків можна не збільшувати порядок диференціального рівняння.

Розглянемо ту ж задачу, використовуючи як математичну модель апроксимуючу дробово-раціональну передатну функцію [6, 9].

На рис. 2 приведений графік перехідної характеристики в RC-лінії з мікропроводу отриманої експериментальним шляхом.

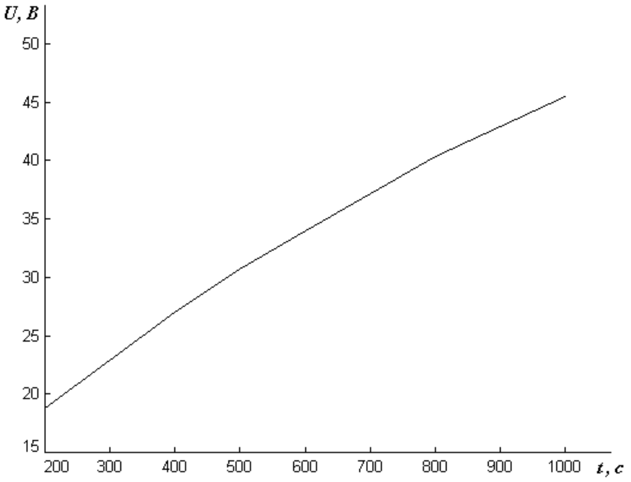

Рис. 2. Графік перехідної характеристики RC-лінії

Макромодель у вигляді передатної функції має вигляд

$$W(s) = 10,326 + \frac{0,04273}{s + 0,001} + \frac{4,77 \cdot 10^{-5}}{(s + 0,001)^2} - \frac{5,53 \cdot 10^{-8}}{(s + 0,001)^3}, \tag{6}$$

звідки імпульсна характеристика [10] може бути представлена виразом

$$v(t) = 10,326\delta(t) + e^{-0,001t}(0,04273 + 4,77 \cdot 10^{-5} t - 2,765 \cdot 10^{-8} t^2), \tag{7}$$

а відповідна їй інтегральна макромодель записується у вигляді

$$y(t) = 10,326\int_0^t x(r)dr + e^{-0,001t}(0,04273 + 4,77 \cdot 10^{-5} t - 2,765 \cdot 10^{-8} t^2)\int_0^t e^{0,001r} x(r)dr +$$
$$+ \mathring{a}^{-0,001t}(4,77 \cdot 10^{-5} - 5,53 \cdot 10^{-8} t)\int_0^t e^{0,001r} r x(r)dr - e^{-0,001t} 2,765 \cdot 10^{-8}\int_0^t e^{0,001r} r^2 x(r)dr.$$

У табл. 2 приведені експериментальні дані про перехідний процес в лінії, а також результати контрольного розрахунку $\tilde{U}_W$ з похибкою ідентифікації $\Delta U_W = |U_W - \tilde{U}|$ для математичної макромоделі у вигляді передатної функції та інтегральної макромоделі, $\Delta U_{IE} = |U - \tilde{U}_{IE}|$ ($h_{і\ êî\ í\ ò\ ð.\ ðàõóí\ êó} = 10$) відповідно.

Таблиця 2

Результати ідентифікації RC-елементів мікропроводу

t, с	$U, \hat{A}$	$\tilde{U}_W, \hat{A}$	$\Delta U_W, \hat{A}$	$\tilde{U}_{IE}, \hat{A}$	$\Delta U_{IE}, \hat{A}$
200	18,8	18,844	0,044	18,865	0,065
400	27	26,912	0,088	26,93	0,07
500	30,7	30,648	0,052	30,664	0,036
600	34	34,143	0,144	34,159	0,159
800	40,4	40,357	0,043	40,369	0,031
1000	45,5	45,504	0,004	45,500	0,0001

Висновки. Таким чином, для ділянки довгої лінії з мікропроводу, отримані з необхідною точністю математичну макромодель у вигляді дробово-раціональної передатної функції за перехідною характеристикою, одержаною експериментальним шляхом та відповідну їй інтегральну макромодель. Результати чисельної реалізації динамічних макромоделей свідчать про такі властивості, як достатньо висока стійкість, ефективність в сенсі витрат машинного часу і об'єму обчислень, простота реалізації. Розглянутий в роботі підхід макромоделювання дозволяє підвищити продуктивність комп'ютерних засобів, забезпечити високу точність, розширити можливість аналізу і синтезу ділянок довгих ліній та електричних ланцюгів.

Список літератури:

1. Математическое описание объектов с распределенными параметрами / Р. Я. Ладиев, Ю. А. Остапенко, А. И. Кубрак, М. З. Кваско. – Київ: КПИ, 1973. – 108 с.
2. Математическое моделирование непрерывных динамических систем / А. Ф. Верлань, С. С. Москалюк. – К.: Наукова думка, 1988. – 287 с.
3. Горошко И. О. Формирование непараметрических интегральных динамических моделей датчиков в системах измерения испытательного оборудования / И. О. Горошко, С. Ю. Протасов, А. А. Сытник // Математичне та комп'ютерне моделювання. Технічні науки / Ін-т. кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України, Кам'янець-Подільский Нац. ун-т ім. Івана Огієнка: [зб. наук. пр] / відп. ред. Ю. Г. Кривонос. – Кам'янець-Подільский: Вид-во Кам'янець-Подільский Нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2012. – Вип. 6. – С. 49-58.
4. Протасов С. Ю. Інтегральні макромоделі об'єктів із розподіленими параметрами / С. Ю. Протасов // Обробка сигналів і негауссівських процесів: ІІІ Міжнародна науково-практична конференція присвячена пам'яті професора Ю. П. Кунченка, 24-27 травня 2011 р.: тези допов. – Черкаси: ЧДТУ, 2011. – С. 60–61.
5. Ситник О. О. Інтегральні макромоделі динамічних об'єктів / Ситник О. О., Федорчук В. А., Протасов С. Ю. // Математичне та комп'ютерне моделювання. Технічні науки: / Ін-т. кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України, Кам'янець-Подільский Нац. ун-т ім. Івана Огієнка: [зб. наук. пр] / відп. ред. Ю. Г. Кривонос. – Кам'янець-Подільский: Вид-во Кам'янець-Подільский Нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2013. – Вип. 8. – С. 98-109.
6. Іванюк В. А. Інтегральні моделі ірраціональних та трансцендентних ланок // В. А. Іванюк, В. О. Тихоход, С. Ю. Протасов // Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Технічні науки: зб. наук. праць / Ін-т. кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України, Кам'янець-Подільский Нац. університет ім. Івана Огієнка / – Кам'янець-Подільский: Вид-во Кам'янець-Подільский Нац. університет ім. Івана Огієнка, 2011. – Вип. 5. – С. 90-99.
7. Протасов С. Ю. Метод определения связи между параметрами дробного инерционного звена и элементов длинных линий / С. Ю. Протасов // Вісник Черкаського державного технологічного університету. – 2014. – № 4. – С. 42–45.
8. Верлань Д. А. Некоторые особености численной реализации нелинейных интегральных моделей динамических объектов / Д. А. Верлань, С. Ю. Протасов. // Математичне та комп'ютерне моделювання. Технічні науки: / Ін-т.

кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України, Кам'янець-Подільський Нац. ун-т ім. Івана Огієнка: [зб. наук. пр] / відп. ред. Ю. Г. Кривонос. – Кам'янець-Подільський: Вид-во Кам'янець-Подільский Нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2014. – Вип. 10. – С. 36–44.

9. Ситник О. О. Інтерполяційний метод отримання передатної функції по перехідній характеристиці при формуванні ядер інтегральних макромоделей / О. О. Ситник, С. Ю. Протасов // Сучасні проблеми математичого моделювання, прогнозування та оптимізації: VI Міжнародна наук.-практ. конф., 4-5 квітня 2014 р.: тези допов. – Кам'янець Подільський: Кам'янець Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – С. 149-152.
10. Ситник О. О. Метод визначення імпульсної реакції динамічної ланки з періодичнозмінними параметрами / Ситник О. О., Протасов С. Ю. // Вісник Черкаського державного технологічного університету, 2013. – № 4. – С. 63-66.

Протасов С.Ю.
Черкасский государственный технологический университет

ПОСТРОЕНИЕ ДИНАМИЧЕСКИХ МАКРОМОДЕЛЕЙ УЧАСТКОВ ДЛИННЫХ ЛИНИЙ ИЗ МИКРОПРОВОДА

Аннотация
Статья посвящена построению макромоделей участков длинных линий с микропровода, которые относятся к сложным динамическим объектам с расделенными параметрами. Согласно натурного эксперимента за схемой испытаний, получено выходные данные о переходном процессе в RC-линии. По экспериментально полученной переходной характеристикой построены динамические макромодели в виде дробно-рациональной передаточной функции и интегрального уравнения. Актуальность метода макромоделирования в данной работе подтверждают результаты вычислительных экспериментов, которые свидетельствуют об эффективности полученных макромоделей. Таким образом, данный подход позволяет расширить возможности современных компьютерных средств проведения научных и инженерных расчетов в задачах анализа и синтеза участков длинных линий и электрических цепей.
Ключевые слова: динамическая макромодель, передаточная функция, переходная характеристика, длинная линия, микропровод.

Protasov S.Yu.
Cherkasy State Technological University

BUILDING DYNAMIC MACROMODEL PLOTS WITH LONG LINES OF MICROWIRE

Summary
Article is devoted to building macromodels plots with long lines of microwire. According to the experiment scheme tests obtained baseline data on the transition process in the RC-line. For transient characteristics obtained experimentally based dynamic macromodel as fractional rational transfer functions and integral equations. Urgency macromodelling method in this study confirms the results of computational experiments that demonstrate the effectiveness of macromodels obtained. Thus, this approach allows us to expand the capabilities of modern computer tools of scientific and engineering calculations in problems of analysis and synthesis areas of long lines and electrical circuits.
Keywords: dynamic macromodel, the transfer function, transient response, long line, microwire.

НАШІ АВТОРИ

1. **Андрєєва Світлана Сергіївна** – асистент кафедри технології харчування Харківського державного університету харчування та торгівлі
2. **Бабаніна Анна Сергіївна** – аспірант кафедри російської філології Запорізького національного університету
3. **Бачинська Марія Володимирівна** – кандидат економічних наук, молодший науковий співробітник відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону Інституту регіональних досліджень імені М.І. Долішнього Національної академії наук України
4. **Бесценна Юлія Олександрівна** – студентка Дніпропетровської державної фінансової академії
5. **Білоусов Микола Сергійович** – студент Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
6. **Бондаревська Ксенія Валентинівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Дніпропетровської державної фінансової академії
7. **Бондаренко Альона Миколаївна** – студент Чорноморського державного університету імені Петра Могили
8. **Боровик Петро Миколайович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Уманського національного університету садівництва
9. **Бортнік Жанна Іванівна** – аспірант кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
10. **Бурдейна Людмила Володимирівна** – старший викладач кафедри обліку і аудиту Буковинського університету
11. **Вешневська Анна Валеріївна** – асистент кафедри «Економічна теорія та фінанси» Донбаської національної академії будівництва і архітектури
12. **Вудвуд Вікторія Василівна** – кандидат економічних наук, доцент Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
13. **Гавриличенко Євгенія Вікторівна** – аспірант Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
14. **Гинда Оксана Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент Львівської філії Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»
15. **Глущенко Світлана Володимирівна** – кандидат юридичних наук, здобувач кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
16. **Голик Марія Михайлівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
17. **Григораш Тетяна Федорівна** – старший викладач кафедри фінансового та банківського менеджменту Дніпропетровської державної фінансової академії
18. **Гузар Богдан Степанович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Уманського національного університету садівництва
19. **Далекорей Арсеній Михайлович** – студент факультету європейського права та правознавства Ужгородського національного університету
20. **Дьяков Олександр Григорович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри енергетики та фізики Харківського державного університету харчування та торгівлі
21. **Євстіфеєв Микита Ігорович** – студент Національного університету «Києво-Могилянська академія»
22. **Жук Тетяна Віталіївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету
23. **Жупаненко Анастасія Валеріївна** – аспірантка, викладач кафедри економіки та управління туризмом Одеського національного економічного університету
24. **Кісь Святослав Ярославович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри теорії економіки та управління Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
25. **Козлова Валерія Ігорівна** – студентка Дніпропетровської державної фінансової академії
26. **Колесникова Марина Борисівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри технології харчування Харківського державного університету харчування та торгівлі
27. **Кочина Олександра Сергіївна** – асистент кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та процесу Науково-навчального інституту права та соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету
28. **Красневич Ганна Львівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету
29. **Кукшинова Ольга Олегівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального та адміністративного права Одеського національного морського університету
30. **Кучеренко Олена Володимирівна** – аспірант кафедри економіки, організації та обліку в агропромисловому комплексі Одеського національного економічного університету
31. **Лебеденко Світлана Олексіївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних та соціально-економічних навчальних дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
32. **Леонтьєва Наталія Романівна** – кандидат фізико-математичних наук, викладач кафедри комп'ютерних наук Буковинського державного фінансово-економічного університету
33. **Леськів Соломія Романівна** – аспірант кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури Львівського університету бізнесу та права

34. **Лобойко Ганна Віталіївна** – студент Львівської комерційної академії
35. **Лучко Катерина Миколаївна** – аспірант кафедри генетики та цитології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
36. **Мажара Наталія Сергіївна** – аспірантка кафедри теорії літератури та компаративістики Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, викладач підготовчого відділення Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
37. **Маруненко Ірина Михайлівна** – кандидат біологічних наук, доцент, завідувач кафедри анатомії і фізіології людини Київського університету імені Бориса Грінченка
38. **Мирошниченко Юлія Олександрівна** – асистент кафедри української і зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
39. **Міма Ірина Володимирівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»
40. **Овсяник Любов Миколаївна** – вчитель-методист, вчитель вищої категорії, вчитель зарубіжної літератури Полтавської гімназії «Здоров'я» №14
41. **Павлюк Поліна Петрівна** – студентка юридичного факультету Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка
42. **Паєнко Оксана Анатоліївна** – студент Інституту права імені Князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом, секретар судових засідань Обухівського районного суду Київської області
43. **Пашун Світлана Олександрівна** – секретар судових засідань Дніпровського районного суду міста Києва
44. **Пашун Світлана Олександрівна** – секретар судових засідань Дніпровського районного суду міста Києва
45. **Пліско Ірина Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку і оподаткування Чернігівського національного технологічного університету
46. **Попов Станіслав Олегович** – доктор технічних наук, професор Криворізького національного університету
47. **Попрожук Олена Олегівна** – аспірантка кафедри економічної кібернетики і управління проектами Криворізького національного університету
48. **Приблуда Максим Сергійович** – студент Уманського національного університету садівництва
49. **Протасов Сергій Юрійович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри електротехнічних систем Черкаського державного технологічного університету
50. **Романенко-Бурлуцький Ярослав Львович** – асистент кафедри історії і філософії Донбаської національної академії будівництва і архітектури
51. **С'єдіна Галина Петрівна** – викладач бухгалтерського та фінансового обліку, голова циклової комісії обліково-статистичних дисциплін Самбірського технікуму економіки та інформатики
52. **Скоробогач Денис Дмитрович** – студент Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
53. **Смерічевська Світлана Василівна** – кандидат економічних наук, професор, професор кафедри логістики Національного авіаційного університету
54. **Тарханова Ніна Олексіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та фінансів Донбаської національної академії будівництва і архітектури
55. **Товмашенко Тетяна Олександрівна** – студентка Дніпропетровської державної фінансової академії
56. **Фузік Ганна Вячеславівна** – секретар судових засідань Дніпровського районного суду міста Києва
57. **Шакун Наталія Валеріївна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін та українознавства Чернігівського національного технологічного університету
58. **Шейко Віталій Ілліч** – доктор біологічних наук, професор кафедри анатомії і фізіології людини Київського університету імені Бориса Грінченка

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 3 (18) березень, 2015 р.

Частина 1

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко

Дизайн: А. Юдашкіна

Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 26.03.2015 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 23,48. Тираж 100 прим.
Зам. 0315-29.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.